

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASETİ VE KAMUOYUNU  
BELİRLEME ARACI OLARAK DEDİKODU VE SÖYLENTİ**

**Doktora Tezi**

**Onur GEZER**

**Eskişehir 2024**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASETİ VE KAMUOYUNU  
BELİRLEME ARACI OLARAK DEDİKODU VE SÖYLENTİ**

**Onur Gezer**

**DOKTORA TEZİ**

**Yeniçağ Tarihi Doktora Programı**

**Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı**

**Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN**

**Eskişehir**

**Anadolu Üniversitesi**

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**

**Temmuz 2024**

## JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

**Onur GEZER'in "Osmanlı Devleti'nde Siyaseti ve Kamuoyunu Belirleme Aracı Olarak Dedikodu" başlıklı tezi 22 Temmuz 2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı'nda, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.**

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : **Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN**

Üye : **Prof. Dr. Mehmet TOPAL**

Üye : **Prof. Dr. Nadir SUĞUR**

Üye : **Prof. Dr. Fahri YETİM**

Üye : **Prof. Dr. Vedat TURĞUT**

**Prof. Dr. Saime ÖNCE**  
**Anadolu Üniversitesi**  
**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü**

## ÖZET

### OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASETİ VE KAMUOYUNU BELİRLEME ARACI OLARAK DEDİKODU VE SÖYLENTİ

Onur GEZER

Tarih Anabilim Dalı (Yeniçağ Tarihi)

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2024

Danışman: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

Bu çalışmada, günümüz dedikodu ve söylenti olgularının Osmanlı siyaset dünyası üzerindeki yönlendirici ve yıkıcı etkileri ele alınarak iktidarın şekillenmesinde üstlendiği roller belirlenmeye çalışılır. Her ne kadar tarihçiler nezdinde hak ettikleri ilgi ve değeri görmeseler de kitle iletişim araçlarının yokluğunda bilgi kaynağı yerine konulan bu kavramlar idareyle beraber yönetenler ve halkın yaşamını derinden etkileyen pek çok gelişmenin arkasındaki temel güç ve dinamikler arasında yer alır.

Bu izlenimden hareketle, Osmanlı yazınındaki yaygın karşılıklarıyla kîl ü kâl, güft ü gû, güft ü şînîd, nemîme ve gıybet (dedikodu) ile şâyia ve erâcîflerin (söylenti), bilinen hadiselerin bilinmeyen tarafları olarak -bir veziriazam değişikliğinden toplumun tamamını ilgilendiren büyük bir isyana kadar- sahne arkasından bütün bir işleyişe nasıl yön verip ne tür sonuçlar doğurduğuna bakılır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı siyaset dünyası, İktidar, İtibar, Dedikodu, Kîl ü kâl, Güft ü gû, Söylenti, Erâcîf, Şâyia, İsyân, Kamuoyu

## **ABSTRACT**

### **GOSSIP AND RUMOR AS A TOOL OF DETERMINING POLITICS AND PUBLIC OPINION IN THE OTTOMAN EMPIRE**

**Onur GEZER**

Department of History (Early Modern History)

Anadolu University, Graduate School, July, 2024

Supervisor: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

In this study, the guiding and destructive effects of today's gossip and rumor phenomena on the Ottoman political world are discussed and their roles in shaping the government are tried to be determined. Although they do not receive the attention and value they deserve in the eyes of historians, these concepts, which are used as information sources in the absence of mass media, are among the basic forces and dynamics behind many developments that deeply affect the lives of the administration, the rulers and the people.

Based on this impression, it is examined how the common equivalents in Ottoman literature, *kıl ü kâl*, *güft ü gû*, *güft ü şînîd*, *nemîme* and *gîybet* (gossip), as well as *sâyia* and *erâcîf* (rumor), directed an entire operation behind the scenes as the unknown aspects of known events - from a change of grand vizier to a major rebellion that concerned the entire society - and what kind of results they produced.

**Key Words:** Ottoman political world, Political power, Reputation, Gossip, *Kıl ü kâl*, *Güft ü gû*, Rumor, *Erâcîf*, *Şâyia*, Rebellion, Public Opinion

## **Teşekkür**

Başta beni bugünlere getiren Netice Sultan ve Ramazan Usta olmak üzere danışmanlığı süresince maddi manevi hiçbir desteği esirgemeyen tez babam Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN ile rahle-i tedrisinden geçtiğim hocalarımın tümüne, Prof. Dr. Mehmet TOPAL, Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Prof. Dr. Vedat TURĞUT, Prof. Dr. Fahri YETİM ve Arş. Gör. Dr. Enes DEPE'ye şükranlarımı sunar, saygı ve teşekkürü borç bilirim.

## **ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ**

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiç bir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

.....  
Onur GEZER

## İÇİNDEKİLER

|                                                                          |      |
|--------------------------------------------------------------------------|------|
| BAŞLIK SAYFASI.....                                                      | i    |
| JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....                                               | ii   |
| ÖZET.....                                                                | iii  |
| ABSTRACT.....                                                            | iv   |
| TEŞEKKÜR.....                                                            | v    |
| ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....                         | vi   |
| İÇİNDEKİLER.....                                                         | vii  |
| KISALTMALAR DİZİNİ.....                                                  | viii |
| GİRİŞ .....                                                              | 1    |
| 1. İKTİDAR “Saltanata Kastı Var” .....                                   | 3    |
| 1.1. Asi Hacı İvaz – <i>Gavur Ortağı</i> Çandarlı Halil.....             | 3    |
| 1.2. <i>Putperest</i> İbrahim – <i>Şarlatan</i> Takiyyüddin.....         | 11   |
| 1.3. <i>El Dilinden</i> Koca Sinan – <i>Hain</i> Derviş.....             | 20   |
| 1.4. <i>İkbal Sorhoşu</i> Nasuh – <i>Devlet Düşmanı</i> Ahîzâde.....     | 30   |
| 1.5. <i>Darbeci</i> Hocaîzâde – <i>Haramî</i> Yusuf.....                 | 34   |
| 1.6. <i>Gaddar</i> Köprülü – <i>Yalancı</i> Merzifonlu.....              | 39   |
| 2. İTİBAR “Şüyu, Vukuundan Beter!”.....                                  | 53   |
| 2.1. <i>Askıntı</i> Şehzade – <i>Lûî</i> Musahib.....                    | 53   |
| 2.2. <i>Bunak</i> Efdalzâde – <i>Güzel</i> Mihri.....                    | 63   |
| 2.3. <i>Rüşvetçi</i> Revânî – <i>Yaramaz</i> Zevce.....                  | 64   |
| 2.4. <i>Cüzzam</i> Rüstem – <i>Cani</i> Lutfî.....                       | 67   |
| 2.5. <i>Müptela</i> Özdemiroğlu – <i>Mecnun</i> Sinan.....               | 70   |
| 2.6. <i>Ayyaş</i> Murad – <i>Deli Birader</i> Gazâli.....                | 75   |
| 2.7. <i>Sapkın</i> Muhtefî – <i>Aşık</i> Mestî.....                      | 77   |
| 2.8. <i>Kafir Kızı</i> Olivera – <i>Sarhoş</i> Selim.....                | 82   |
| 2.9. <i>Yavuz</i> Selim – <i>Yahudi</i> Murad.....                       | 89   |
| 2.10. <i>Deli</i> Mustafa – <i>Mecsup</i> İbrahim.....                   | 95   |
| 2.11. <i>Av Delisi</i> Mehmed – <i>Kadın Sevinci</i> Valide.....         | 101  |
| 2.12. <i>Uçar</i> Esmâ – <i>Hoppa</i> Serfiraz.....                      | 108  |
| 2.13. <i>Oğlancı Sevinci</i> Sancakbeyi – <i>Hovarda</i> Damat.....      | 111  |
| 3. İSYAN “Öyle Bir Söz Peydâ Oldu Ki...”.....                            | 115  |
| 3.1. <i>Desîse-i Mekkî</i> (Oyun) <i>Kurbanları</i> Gürcü ve İbşir.....  | 117  |
| 3.2. <i>İnkılâpçı Osman</i> ’ın <i>Felaketi</i> , Hâile-i Osmâniyye..... | 124  |
| 3.3. <i>Kızılbaş Büyücü</i> Feyzullah’ın <i>Hazin Sonu</i> .....         | 137  |
| 3.4. <i>Kadın ve Sefahat Düşünü</i> İbrahim’in <i>Düşüşü</i> .....       | 148  |
| 4. İTİDAL “Ma’rifet Varsa Gel Ko Gıybeti” .....                          | 161  |
| 4.1. İdeal Padişah, Dedikodusuz Cemiyet.....                             | 163  |

|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| 4.2. Ketum Vezir, Lekesiz Siyaset.....       | 172 |
| 4.3. Dürüst Nedim, Gürültüsüz Saray.....     | 175 |
| 4.4. Görünmek.....                           | 178 |
| 4.5. Görünmeden Görmek.....                  | 183 |
| 4.6. <i>Konuşan</i> Kamuoyu.....             | 189 |
| 4.6.1. <i>Sohbet Mahfili</i> Camiler.....    | 193 |
| 4.6.2. <i>Fısıltı Gazetesi</i> Hamamlar..... | 195 |
| 4.6.3. <i>Cadı Kazanı</i> Berberler.....     | 199 |
| 4.6.4. <i>Asi Ocağı</i> Meyhaneler.....      | 202 |
| 4.6.5. <i>Fesat Yuvası</i> Kahvehaneler..... | 204 |
| <b>SONUÇ</b> .....                           | 217 |
| <b>KAYNAKÇA</b> .....                        | 220 |
| <b>ÖZGEÇMİŞ</b>                              |     |

## KISALTMALAR DİZİNİ

|                       |                                                              |
|-----------------------|--------------------------------------------------------------|
| <b>A. DVNS.MHM</b>    | : Bab-1 Asafl Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri   |
| <b>a.g.k.</b>         | : adı geçen kaynak                                           |
| <b>Ank</b>            | : Ankara                                                     |
| <b>bkz.</b>           | : bakınız                                                    |
| <b>BOA</b>            | : Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi                            |
| <b>C.</b>             | : cilt                                                       |
| <b>C.ADL.</b>         | : Cevdet Adliye                                              |
| <b>C. SM.</b>         | : Cevdet-Saray                                               |
| <b>Çev.</b>           | : Çeviren                                                    |
| <b>D. BŞM. d.</b>     | : Başmuhasebe Defterleri                                     |
| <b>D. BŞM. MTE.d.</b> | : Başmuhasebe Matbah-1 Âmire Defterleri                      |
| <b>DH.EUM.THR.</b>    | : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı |
| <b>DT</b>             | : Doktora Tezi                                               |
| <b>Ed.</b>            | : Editör/ler                                                 |
| <b>HAT</b>            | : Hatt-1 Hümayun                                             |
| <b>Haz.</b>           | : Hazırlayan                                                 |
| <b>İA</b>             | : İslam Ansiklopedisi                                        |
| <b>İ.DH.</b>          | : İrade Dahiliye                                             |
| <b>İst</b>            | : İstanbul                                                   |
| <b>İstÜ Ndr</b>       | : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi            |
| <b>KK.</b>            | : Kamil Kepeci                                               |
| <b>krş.</b>           | : karşılaştır                                                |
| <b>KTBY</b>           | : Kültür Bakanlığı Yayınları                                 |
| <b>KY</b>             | : Kitap Yayınevi                                             |
| <b>MAD. d.</b>        | : Maliyeden Müdevver Defterler                               |
| <b>MEB</b>            | : Milli Eğitim Bakanlığı                                     |
| <b>nr / no.</b>       | : numara                                                     |
| <b>OSAV</b>           | : Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları                      |
| <b>S.</b>             | : Sayı                                                       |
| <b>s.</b>             | : sayfa/lar                                                  |
| <b>SBE</b>            | : Sosyal Bilimler Enstitüsü                                  |

|                 |                                                     |
|-----------------|-----------------------------------------------------|
| <b>TAE</b>      | : Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü                  |
| <b>TDVİA</b>    | : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi         |
| <b>TİBKY</b>    | : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları               |
| <b>trs.</b>     | : tarihsiz                                          |
| <b>TS.MA.d</b>  | : Topkapı Sarayı Milli Arşivi Defter Fonu           |
| <b>TS.MA.e</b>  | : Topkapı Sarayı Milli Arşivi Evrak Fonu            |
| <b>TTEM</b>     | : Türk Tarih Encümeni Mecmuası                      |
| <b>TTK</b>      | : Türk Tarih Kurumu                                 |
| <b>TÜBA</b>     | : Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları              |
| <b>TVYY</b>     | : Tarih Vakfı Yurt Yayınları                        |
| <b>TYEKBY</b>   | : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları |
| <b>vd.</b>      | : ve diğerleri                                      |
| <b>vrk.</b>     | : varak                                             |
| <b>YKY</b>      | : Yapı Kredi Yayınları                              |
| <b>YL</b>       | : Yüksek Lisans Tezi                                |
| <b>Y.PRK.UM</b> | : Yıldız Perakende Umum                             |
| <b>YY</b>       | : Yeditepe Yayınları                                |

## GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde siyaset, kişiler ve hiziplerin iktidar etrafında yürüttükleri açık ve örtülü ilişkilerin toplamıdır. Koşullara göre çekişme veya uzlaşma içerisinde seyreden söz konusu bu ilişkilerin perde arkasında kalanları, genelde ele alındıkları rekabet bağlamından ayrı düşünölemeyeceğı halde görmezden gelinen önemli iki olguya dayanır: Dedikodu ve söylenti.

Geçmişleri en az konuşma eyleminin kendisi kadar eskiye uzanan bu kavramlar Osmanlı siyaset dünyasının -her köşesinde yönlendirici ve yıkıcı etkisiyle karşılaşılan- değişmez parçalarıdır. Bazısında siyasi aktörler elinde nüfuz ve himaye kazanıp rakibi alaşağı etmek için kullanılan bir kırbaç, bazısında onlardan umduğunu bulamayan halkın kriz anlarında telaşa altına toplandığı sığınaktır. Okur yazardan çok duyup konuşur olma özelliğı gösteren şifahi bir toplumda konumları belirleyen saygınlık, itibar, güven, ahlak, namus ve şeref gibi hassasiyetlerin tümü yine bu kavramların gölgesi altındadır. En üst tabakadan en aşağısına, kimin fazilet ve ehliyet sahibi ya da kimin feraset ve basiret yoksunu olduğunun kararına hakkında verilen sözlü raporlar yardımıyla varılır. Ellerindeki yetkiyle idarenin gidişatına yön veren üst düzey yöneticiler içinse, bundan da öte canlarından olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına yol açacak denli büyük bir sorun ve handikaptır. Araştırmamızda da bu izlenimlerden hareketle, dedikodu ve söylentilerle beraber bunlardan ayrı düşünölemeyen iftira ve tezvîr gibi *fenalıkların* iktidarın şekillenmesinde ne tür roller üstlenip, ne gibi sonuçlar doğurduğunu anlamaya çalışmak amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda incelenen örneklerde, dedikodu, başkalarını kınamak üzerine yapılan değerdendirici konuşma, söylenti ise uydurma haber manasındaki en yalın anlamlarıyla ele alınır. Günümüzdeki işlevlerinin konu edildiğı modern psikoloji ve sosyoloji çalışmalarından -haddimiz olmayarak- bir derlemeyle başlamak yerine Osmanlı dünyasıyla örtüşen noktalarına sırası geldiğinde temas edildiğı gibi, doğru ya da yanlış olduklarına bakılmaksızın olumsuz çağrışımlar uyandıran *kötücül* yönlerine odaklanılır.

Çalışmanın “İktidar” başlığını taşıyan birinci bölümünde de nitekim toplumsal değerdleri öğrenme sürecinin bir parçası olarak dedikodunun sosyal bağlar ve iş birlikleri inşa etmeye yarayan pozitif yönlerinden ziyade yıkıcı taraflarına odaklanılarak, birbirlerine karşı düşmanlık besleyen siyasiler tarafından nasıl

kullanıldığına bakılır. Amaç rakibi gözden düşürmek olduğundan burada sadece dedikodunun Osmanlı yazınındaki karşılığı, kıl ü kâl, güft ü gû, güft ü şînîd, nemîme, siâyet ya da gıybet değil, bühtân, töhmet, tezvîr, kizb, tekavvül, zemm ve kadh gibi çoğunluğu yalan ve karalama anlamı içeren daha pek çok kavram da aynı çatı altında ele alınır.

“İtibar” bölümünde ise, seçkinlerin ahlakî zaaf ve kusurlara ilişkin dedikodular üzerinden birbirlerini nasıl dile dolayıp bel altından vurarak gözden düşürmeye çalıştıklarına bakılır. Saltanata kasıt, ihanet, rüşvet ve isyan benzeri siyasi içerikli suçlamaların yerini burada livata, fuhuş, işret, uyuşturucu ya da başkalarının karısına tasallut nevinden sinir uçlarına dokunan yüz kızartıcı suçlar aldığı gibi, karşılaşılan kavramlar da yine bu çerçevede, iftira (bühtân), kizb (yalan), tezvîr (kara çalma) ve töhmetle (suçlama) sınırlıdır. İnsanların itibarsızlaştırılarak mevki ve muhitlerinden nasıl uzaklaştırıldıkları yanında rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırma ile oğlancılık ve ayyaşlık gibi suçlar arasında yapıldığına tanık olunan ayrımlar üzerinden ahlakî şema ve zihin dünyasına ilişkin sonuçlara da varılmaya çalışılmıştır.

“İsyân” bölümünde ise, Osmanlı yazınındaki şâyia ve erâcif karşılığıyla söylentiler üzerinden endişe ve korkunun hakim olduğu kriz zamanlarında -kitle iletişim araçları ve resmi açıklamaların yetersizliğinden kaynaklanan- belirsizlikle nasıl başa çıkılıp, bilgi ve haber ihtiyacının nereden karşılandığı ve insanların yönünü nasıl bulduğu sorularına yanıt aranır. Hâile-i Osmaniye ve 1703 Edirne Vak’ası ile Patrona İsyânı söylentilerle örülü özgün yapılarıyla bu soruları yanıtsız bırakmadıklarından bölümün çatısını oluşturmaktadırlar.

“İtidal” başlığını taşıyan dördüncü ve son bölümde ise, sarayın tarihi boyunca varlığından rahatsızlık duyduğu dedikodu ve söylenti sorunuyla başa çıkmak için önce kendi üzerine düşen görevler sonra halktan beklentisi ve beklentisi karşılanmadığında başvurduğu çare ve yaptırımlara odaklanılır. Sorun en başta padişahın dedikoduculara fırsat vermesinden kaynaklandığından öncelikle o ve kararlarını etkileyen yakın çevresinin sahip olması gereken haslet ve kaçınması zorunlu haller ele alınır. Sayesinde söylentilerin önünün alındığı Cuma selamlığı ve tebdile çıkma gibi sorumluluklarına da değinildikten sonra halk dönülerek cami, berber, hamam, meyhane ve kahvehanelerde yuvalanan “devlet sohbeti” alışkanlığına bakılır.

# I

## İKTİDAR

“Saltanata Kastı Var”

### 1.1. Asi Hacı İvaz – *Gavur Ortağı Çandarlı Halil*

“[Bir gün] Sultan’a [vezirini] yavuz anlattılar; “Kul ile ittifakı vardır [dediler], beyliğe kasd eder [dediler], Sultanımın üstüne [saldırmak] ister [dediler], [hatta bunun için] Dîvan’a [dahi] kaftanı içinde [zırh] giyerek [gelir]” dediler. Andan Hünkâr bu sözden hayli [üzüntülü] bir gün atla giderken [vezirinin] arkasına el urup, zırh giydiğine [ikna] oldu. “Bu nedir” dedi. [Vezir] “Kuldan [korkarım]” diyerek, kendisini gammazlayanların sözünü tasdik etti. Andan Sultan buyruğuyla [vezirin] gözlerine mil çekip, kör ettiler.”<sup>1</sup>

Günün sonunda mağdur vezirin hasımlarından intikamını alarak eski itibarına kavuşup kavuşamadığı konusunda merak uyandıran bu hikaye, bugün bizler için dinleyicisini etrafına karşı dikkatli olmaya çağıran ibret verici öykülerden biri gibi görünebilir. Oysa, yazının söylemeye imkan verdiği ölçüde *gerçektir* ve başrolünde de kulis meraklılarının yakından tanıdığı bir sima, Hacı İvaz Paşa yer alır.

Hikaye, paşanın başarıyla üstesinden geldiği bir dizi vazife ardından ikinci vezîrlığe tayin edilmesiyle başlar.<sup>2</sup> Talihi, kariyerinin bu noktasına gelinceye kadar uyum içerisinde çalıştığı kişilerin dikkatini çekmesi üzerine tersine döner. Çelebi Mehmed zamanından beri en güç anlarda dahi gösterdiği fedakarlık ve aldığı isabetli kararların kendisine kazandırdığı hakim tavır, yine yerinde çözümleriyle padişahı etkilemeye çalışan veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa’nın riyaset arzusuyla karşılaşır.<sup>3</sup> Saray duvarlarının terk edileceği güne kadar defalarca kez tanık olduğu iktidar

<sup>1</sup> Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ*, II, Haz. Faik Reşit Unat, vd., TTK, Ank, 1995, s.577

<sup>2</sup> İvaz Paşa, sancak beyliği sırasında Çelebi Mehmed’e intisabıyla başlayan siyasi kariyerine memleketi Tokat’ın Kazâbâd nahiyesinde subaşılık (1411-12), Çelebi Mehmed ile Musa kardeşlerin mücadelesi esnasında Bursa subaşılığı, Karamanoğlu Mehmed’in burayı işgalini müteakip Bursa valiliği (1414), vezirlik ve Çandarlı İbrahim’in vezirazamlığını takiben de ikinci vezirlikle (1421) devam eder; Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İst, 2007, ss.48-9; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yâhûd Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, III, Matbaa-ı Âmire, İst, 1311, s.606; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, 1302, s.64; Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhat-ı Osmânî (791-907/1389-1502)*, II, Haz. Fatma Kaytaz, TTK, Ank, 2016; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hacı İvaz Paşa’ya Dâir”, *İstÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.10/14, İst, 1959, s.25, 26, 27

<sup>3</sup> Uzunçarşılı, s.32

mücadelesinde çok geçmeden saflar belirir. Taraflar, Hacı İvaz ile İbrahim Paşa ve yine onun rakibi karşısında gerilediğini hissettiği an devreye soktuğu Molla Fenârî kozundan, silahlar ise tarihin en eski rekabet aracı, dedikodudan ibarettir. Görünürde Düzmece Mustafa İsyanı'nın bastırılmasından sonra teslim olan Rumeli beylerinin affedilmeleri üzerine başlayan çekişme, zamanla tarafların birbirleri arkasından acımasızca sözler savurduğu kıyasıya bir rekabete dönüşür.<sup>4</sup> İvaz, “Allah’tan bu kör ihtiyarın cenaze namazı kılmayı nasip etmesini diliyorum” sözleriyle ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden Fenârî’nin ölümünü arzularken, o bu sözleri kendince rakibinin cenaze namazından dahi anlamayacak ölçüdeki cehaletini alaya alarak karşılar. Dahası, kendininkilerin açılmasına karşı onun gözlerinin kör edilmesini ve cenaze namazını kıldırmayı diler.<sup>5</sup> İlginçtir, dileklerinin tümü gerçekleşir, ama şüpheyile hocasının mezarını açıp cesedine bakması ya da oğlunun vefatında duyduğu üzüntüden kaynaklandığı rivayet edilen körlüğünün geçmesi dışındakilerin hiçbiri beklediği türden birer mucize değil, titizlikle yürütülen bir kulis faaliyetinin hedeflenen sonuçlarıdır.<sup>6</sup> Öfkeyle karılan sözler elbette şahıslar ve şahsiyete yönelik aşağılamalarla sınırlı kalmayarak sultana ve daha da vahimi, sözde onun varlığını tehdit eder boyutlara ulaşır. Hasımlarının “nifak” ve “bed-gûlarına” (dedikodu) göre, askerle dirsek temasında bulunan talihsiz vezirin niyeti sultanın canına, saltanata kastetmektir, eğer buna inanılmıyorsa, kaftanı altına giydiği zırha bakılabilir. Sahiplerince kutsal bir amaca hizmet ettiği inancıyla tekrar edilen bu sözler II. Murad üzerinde beklenen etkiyi yaratır ve İvaz Paşa’nın, uygun bir anda eliyle yoklayıp zırhını farkettikten sonra nedenine ilişkin yönelttiği soruya aldığı “askerden korktuğum için giyerim” cevabına aldırış etmeden azledilerek gözlerine mil

---

<sup>4</sup> II. Murad, isyan sonrası teslim olan Rumeli beylerini, öldürülmelerini savunan İbrahim Paşa’nın teklifine karşı İvaz Paşa’nın başışlanmaları önerisini kabul ederek affeder; Neşri, s.563; Behiştî, s.190

<sup>5</sup> Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye*, Haz. Muhammet Hekimoğlu, TYEKBY, İst., 2019, s.64; 1395 Beyrut baskısı, s.20; Mehmed Mecdi, *Tercüme-i Şekâik-ı Numâniye*, İst, 1269, s.51-2; Hüseyin Hüsâmeddîn, “Molla Fenârî”, *TTEM*, C.19 S.96, 1928, s.154

<sup>6</sup> Mecdi, s.52; Taşköprülüzâde’ye göre, Molla’nın körlüğünün nedeni, ilmiyle amel eden alimlerin bedenlerinin çürümediğine ilişkin rivayeti doğrulamak amacıyla hocası Kara Alâeddin Efendi’nin mezarını açıp cesedine bakmasıdır. Şüphesi, ilk günkü gibi duran bedeni seyrederken gaipten gelen “Şimdi inandın mı? Allah seni kör etsin!” sözlerine kulak verdiği anda kör olmasıyla sonuçlanır; Taşköprülüzâde, s.64; Vesvesenin sakıncalarına işaret eden bu anlatıya nispetle akla yatkın görünen bir diğer nedense, oğlunun vefatından duyduğu derin üzüntüdür; Hüsâmeddîn, s.154

çekilmesini emreder.<sup>7</sup> Padişah için zırhın varlığı, vezirin askerle yakınlaştığı iddiası ile bunu onların korkusundan giydiği müdafaasından kaynaklanan tezatlığa rağmen fısıltıların kabulü için yeterli gelmiş ya da idaresini güçlendirmek amacıyla bahane edilmiştir. Nihayetinde, hanedanın aralıklarla hortlayan tahtı kaybetme karabasanlarından biri daha başarıyla savuşturularak sultan ve güçle başbaşa kalan Çandarlı İbrahim'in elleri kuvvetlenirken,<sup>8</sup> vebadan vefat edip namazı Fenârî tarafından kıldırılan İvaz, “sonsuzluk ülkesinin hastanesinde göz hekiminin arayıcısı” olur.<sup>9</sup>

Hacı İvaz, bir başkasına ya da başkalarına kendisi hakkında söylenen sözlerin yerinden ettiği ne ilk ne de son kişidir. Şahsi menfaat ile kamu yararı sınırları çoğunlukla sisli görünen siyaset arenası, “güft u gûların” (kîl u kâl) doğup büyümesine elverişli yapısıyla bir yenisi için her zaman tetiktedir. Bu kaygan zeminde kimin ayakta kalıp, kimin düşeceğine çoğu zaman göz önündeki marifet ve kabahatler kadar kapalı kapılar ardında dönen sözlerle karar verilir. İletinin önemi ölçüsünde dikkate alınan dedikodu ve bundan ayrı düşünülemeyecek “tezvir, töhmet veya iftiralar” güçlerine rağmen mevki sahiplerini birbirleri karşısında savunmasız bırakarak, görünmez bir el gibi durmadan işleyişe yön verir.<sup>10</sup> Cephe gerisinden yürütülen sözlerin önemsiz görünen bulanık izlerini takip etmek de bu yüzden -siyasi akışın yönünü nasıl bulup, sıkıştığında nelere başvurduğunu görebilmek açısından- önemli ve gereklidir.

Gizli ya da aleni düşmanlıklarla tıkanan bu akışın dönüm noktalarından birinde bu kez vezîriâzamlardan biri, yabana atılamayacak türden bir iddiayla ipin ucuna

<sup>7</sup> Neşri, s.577; Oruç Beğ, s.56; Hoca Hüseyin Efendi, *Bedâiyü'l-Vakayi*, I, Haz. A. S. Tveritnova-vd., SSCB Bilim Akademisi Asya Halkları Enstitüsü, Moskova, 1961, vrk.162b; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, I, Tabhâne-i Âmire, İst, 1279, s.319; Taşköprülüzâde, s.64; Mecdi, s.52; Belig, s.64

<sup>8</sup> Joseph von Hammer, *Devlet-i Osmâniyye Târihi*, II, Trc. Mehmed Atâ, İst, 1332, s.176

<sup>9</sup> “...cûyâ-yı kehhâl-i şifâ-hâne-i bekâ olup”; Belig, s.64

<sup>10</sup> Üçüncü bir kişi arkasından yapılan sohbet manasındaki dedikodu (دیدی قودی), yine bunun Arapça ve Farsça karşılıkları gıybet (غیبت) ve kîl ü kâl (قیل و قال) ile güft ü gû (گفت و گو) veya güft ü şinîdin (گفت و شنید) yanında iftira (افتراء / bühtan - بهتان), tezvir (تزویر), töhmet (تہمت), zemm (ذم), nemîme (نميمة), siayet (سعايت) veya kizb (كذب) gibi yalan, suçlama, çekiştirme ve ayıplama anlamlarına gelen sözcüklerin tümüne birden işaret eder; Şu'ûrî Hasan Efendi, *Ferheng-i Şu'ûrî*, IV, Haz. Ozan Yılmaz, TYEKBY, İst, 2019, s.3226; Mehmed Bahaddin, *Yeni Türkçe Lûgat*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İst, trs., s.59, 218, 340, 497; Ahmed Lütfi, *Lûgat-ı Kamûs*, I-II, Matbaa-ı Âmire, İst, 1276, s.61, 213; Ali Seydi, *Kamûs-i Osmani*, I-III, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihân, Dar'ül-Hilafet'il-Aliye, 1330, s.105, 278, 462, 718; Mehmed Salahi, *Kamûs-i Osmâni*, Mahmud Bey Matbaası, İst, 1313, s.275; Muallim Naci, *Lûgat-ı Naci*, Asır Matbaası, İst, 1322, s.113, 210, 474, 560; Ebu'z-ziya Tevfik, *Lûgat-ı Ebu'z-ziya*, I, Matbaa-ı Ebu'z-ziya, Konstantiniye, 1302, s.324; Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, I-II, İkdâm Matbaası, İst, 1317, s.326, 639, 1032, 1171; Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lûgat: Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, III, MEB, İst, 1984, s.1684; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ank, 2013, s.143, 344, 354, 493, 599, 622, 982, 1140, 1332, 1416

getirilir. Hedefteki isim, Çandarlı İbrahim oğlu Halil'i, dış ve iç politikadaki başarılarıyla adından söz ettiren güvenilir vezîriâzamdan sözde “gavur ortağı”na çeviren ise yine bir husumet, Zağanos Paşa ile yaşadığı amansız çekişmedir. Hamisi II. Murad'ın ölümünün ardından babasına karşı tahttan el çektiirdiği Sultan Mehmed'in öfkesiyle baş başa kalır, ama endişelerinin aksine teveccüh görerek mevkindi korumuşken, Zağanos'un vezîrliğe iadesiyle korkuları tekrar canlanır.<sup>11</sup> Eskinin tam yetkili veziri ile yeni dönemin hakim gücü arasındaki rekabet daha başından yaşlı vezîrin aleyhine işler. Tarafların iyiden iyiye gerildiği bir aralık direncini kaybeden Halil Paşa gözden uzaklaşmak maksadıyla hacca gitmesine müsaade edilmesini dahi rica eder. Ne var ki, bu isteği kendisini görüş alanından ayırmaya niyeti olmayan padişahın, “hakkında söylenen sözlere kulak asmaması” telkini ve para ihsanıyla nazikçe geri çevirilir.<sup>12</sup>

Halil Paşa'nın aldığı bu nefesin rahatlığı ne var ki uzun sürmez. Bir yandan padişahın iltifatına mazhar olurken, Dukas'a göre, diğer yandan hakkındaki şüpheleriyle yüzleşir. Öyle ki, doğruysa, bir gece yarısı kendisine gönderilen birkaç bekçiyle saraya gelmesi emredilir. Emri alır almaz üzeri altınlarla dolu bir tepsiyi korkuyla yanına alarak telaşla saraya gelir ve bunları, yatak odasında huzuruna çıktığı padişahın önüne serer. Sultan “bunlar nedir” diye sorduğunda, beklenmedik bir saatte huzura çıkarken eli boş gelmenin adete uygun olmadığı ve kendisine ait olanı yine kendisine takdim ettiği cevabını verir. Sultan ise bunları geri çevirerek ondan İstanbul'u ister. Vezîrin malları ve canları pahasına İstanbul'u alacakları cevabına karşılık da dağınık yatağını göstererek kendisini uykusuzluğa düşüren bu sevdaya altın ve gümüş hevesinin mani olmaması uyarısında bulunur!<sup>13</sup> İkazına bakılırsa, Mehmed, konuşulanlardan haberdar, üstelik de kuşkuludur. Peki, padişahı alışılmadık bir saatte

---

<sup>11</sup> Dukas'a göre, II. Mehmed, tahta oturduğunda, vaktiyle yaşananları hatırlayarak makamına ayrılan mevkiden uzakta duran Halil Paşa'nın endişelerini yerine geçmesini isteyerek yatıştır; Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul Matbaası, İst, 1956, s.138

<sup>12</sup> Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, I, Çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press, London, 2014, s.209-10; *Histoire des Turcs: Histoire de la décadence de l'empire Grec, et établissement de celui des Turcs par Chalcondyle Athénien*, I, Sebastien & Gabriel Cramoisy, Paris, 1650, s.176-7

<sup>13</sup> Dukas, s.154; Hammer, padişahın Halil Paşa'ya yönelttiği altın uyarısı konusunda Mirmiroğlu'dan farklı olarak “Rum” kaynağını açıkça belirtir: “Rumların paralarına aldanmamaya dikkat et!”; Hammer, s.270; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târihi*, VIII/6-10, Tabhâne-i Âmire, İst, 1856, s.61-2

sorgudan farksız bir görüşme yapmaya zorlayacak kadar kaygılandırıran fısıltılar nelerdir?

Esasında tümü, Aşıkpaşazâde'nin “küçük balıklar” motifiyle süsleyerek hikayeleştiirdiği malum rüşvet meselesinde düğümleir. Duyumlara göre, Halil Paşa Bizans'tan rüşvet almakta ve bu yolla “ortağı” olduğı “kafire” gizliden gizliye arka çıkmaktadır. Bunun muhalifler ve halkın gözünde devleti düşman hesabına içeriden çürütmeyi amaçlayan bir hainlikten farklı görülmeyeceğı açıktır. Sultanın fethin gerekliliğini vurgulayan ünlü nutkunu seslendirdiğı Edirne toplantısında galibiyetin önlerinde açacağı kapıların da hayaliyle coşkuya kapılan savaş yanlılarına karşı ihtiyatlı tarafta kalmasıyla oklar iyiden iyiye üzerine çevirilir.<sup>14</sup> Muhasaranın Haçlı donanmasının harekete geçtiğı haberi üzerine çıkmaza girdiğı bir aralık güçten düşen askerleri tecrübesiz padişah aleyhinde söylenmeye teşvik ettiğı iddiaları ve toplanan harp meclisinde “eski düşmanı” Zağanos'un teklifleri karşındaki ısrarıyla da yaylar sıkıca gerilir.<sup>15</sup> Nihayetinde çok geçmeden de hedefi bulurlar; fethin hemen ertesi günü hapsedilen paşa, kırk gün sonra idam edilir.<sup>16</sup>

Uzaktan açık bir suç ve gerektirdiğı cezayla sorunsuz bir şekilde kapatıldığı izlenimi uyandıran Çandarlı dosyası, yakınlaştıkça belirsiz bir hal alır. İhtimaller arasında ilk olarak akıllıca gizlendiğı halde asla yatışmayan güçlü bir duyguyla karşılaşılır. Pek çoklarına göre, vezirin kaderini belirleyen, tahttan indirdiğı padişahın yıllar geçse de yatışmayan intikam hırsıdır.<sup>17</sup> Gelgelelim, yaşananları alelade bir rövanşa indirgemek de onun bu yolla elde ettiğı Çandarlı nüfuzundan arındırılmış erki

---

<sup>14</sup> Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, Müt. Karolidi Efendi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İst, 1328, s. 37-8, nutuk için bkz. s. 25-37; Tâcizâde Tuğrâyî Cafer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası İlavesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İst, 1331, s.6-8, 9

<sup>15</sup> Gustave Leon Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, Müt. M. Nihad, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İst, 1330, s.235; George Sphrantzes, *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes*, Çev. Marios Philippides, The University of Massachusetts Press, Amherst, 1980, s.117-8; Leonardo'nun Papa V. Nicolo mektubu; Agostino Pertusi, *İstanbul'un Fethi*, I, Çev.Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İst, 2004 s.171-172; Yerli tarihler Halil Paşa'nın askerleri padişah aleyhinde söylenmeye teşvik ettiğı yönünde bir kayıt içermez; Ahmet Muhtar Paşa, *Feth-i Celil-i Kostantiniyye*, Malûmât Kütüphanesi, Kostantiniyye, 1316, s.193

<sup>16</sup> İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ank., 1991, s.90, 93; Neşri, s.707; *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İst, 2013, s.191; Oruç Beğ, s.113; Hayrullah Efendi, s.76; Sphrantzes, s.113; Leonardo; Agostino Pertusi, s.175

<sup>17</sup> Rûhî, *Rûhî Tarihi*, Haz. Halil E. Cengiz-vd., Belgeler, C.XIV, S.18/ayrı b., TTK, Ank, 1992, s. 449; Mehmet Mazhar Fevzi, *Haber-i Sahih*, III, Hacı İzzet Efendi Matbaası, İst, 1291, s.147; Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, New Jersey, 1978, s.46-7

planlayabilme kabiliyetine gölge düşürür. Ateş bu olsa da fitilin İstanbul muhasarasına muhalefetten kaynaklanmış olması bu yüzden daha muhtemel görünür. Hayallerinin bu şehirle sınırlı kalmayacağı anlaşılan atılğan ve inatçı padişahın uykularını kaçırın sevdası ile Varna ve II. Kosava günlerinin tecrübesiyle kuşatmanın bir Haçlı ittifakına yol açabileceğini düşünen paşanın çekinceleri elbette bir arada duramayarak, paşanın aleyhine çözülür.<sup>18</sup> Cezası da olası galibiyetin elindeki tüm gücün kaybına neden olacağının farkında olarak inatla sürdürdüğü muhalefetin etkisi ölçüsünde büyük olur, ama odağımızdaki rüşvet iddialarını dedikodunun sayısız marifetinden birkaçına bakmadan ne bu güçlü muhalefet ne tedirgin edici nüfuz ne de yalnızca intikamla açıklamak mümkündür.

Halil Paşa'nın kuşatmaya direnmesi için imparatorla haberleştiği bilgisiyle pekiştirilen bu iddia azımsanamayacak sayıda tarihte yer almasına rağmen şüpheli görünür. Urban ustayı ücretini veremediği için rakibine kaptıran Bizans'ın siyaset kurdu ve emsallerinden zengin paşayı hangi para ve meblağla baştan çıkarabildiği ya da hakkındaki yoğun uğultuya rağmen stratejik vazifelere nasıl getirilebildiği gibi akla ilk gelen sorular bir yana, anlatıların bizzat kendisi çelişki ve belirsizliklerle doludur.<sup>19</sup> Padişahın neticesinde Çandarlı'nın kalemini kırdığı Notaras ile görüşmesi de bu belirsizliği dağıtmaya yetmez, zira esir dukanın şehrin neden zamanında teslim edilmediği sorusuna verdiği yanıtta rüşvet bir yana, paşanın adı dahi geçmez,<sup>20</sup> geçtiği tek kaynakta ise, iftiraya uğradığı açıkça belirtilerek aklanır.<sup>21</sup> Dolayısıyla iddiaların

---

<sup>18</sup> Fethin şahitlerinden Dolfin'in, sürekli Avrupa krallıklarının haritalarını incelediğini söylediği Fatih'in daha en başından İstanbul'la yetinmeye niyeti olmadığı açıkça görülür; Zorzi Dolfin, *Belagerung und Eroberung von Constantinopel im Jahre 1453 aus der Chronik von Z. Dolfin*, Haz. Georg M. Thomas, Verlage der k. Akademie, München, 1868, s.10

<sup>19</sup> Dukas'ın altın parıltısıyla büyüledikten sonra karşısında en ağır sözlerin dahi rahatlıkla söylenebildiğini iddia ettiği paşayı Orhan Çelebi pazarlığında olası güvenlik tehdidine karşın oldukça sert ve tavizsiz görmek şaşkınlık vericidir; Dukas, s.143-4; Sphrantzes, Kritovulos ve Leonardo ise imparatorla gizliden gizliye haberleştiğini kaydettikleri halde karşılığı olması gereken paradan hiç bahsetmezler; Sphrantzes, s.119; Kritovulos, s.92; Leonardo; Pertusi, s.172; Eserini Fatih devrinde kaleme alan Enverî, ne olduğunu belirtmediği sırrının ifşası üzerine idam edildiğini söyleyerek okuyucunun hayal gücünü sınarken, Aşıkpaşazâde, ölümü için düştüğü "mazlum şehid oldu" kaydıyla balık karnında teslim alınan rüşvet anlatısını adeta unutturmaya çalışır; Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İst, 2012, s.45; Aşıkpaşazâde, s.259

<sup>20</sup> "...Büyük duka gelip etek öptükten sonra padişah ona dedi ki, "Şehri teslim etmemekle iyi bir iş yapmadınız. Bak ne kadar zararlar, ne kadar hasarlar yapıldı, ne kadar kimse esir oldu." Duka buna cevap olarak, "Efendim, sana şehri verecek kadar salâhiyetimiz yoktu, hattâ imparatorun bile böyle bir salâhiyeti yoktu. Bundan başka senin adamlarından bazıları da, sözle ve mektuplarla, imparatora haberler göndererek, korkma; padişah size tahakküm edemeyecektir diyorlardı."; Dukas, s.184-5

<sup>21</sup> "...Lukas (Notaras) bütün hayatında fâsık bir adamdı; ...büyük vezir Ali (Halil) Paşa'yı da tezvir etti ve (imparatora) teslim olmaması için sık sık mektuplar yolladı dedi"; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Haz. Şerif Baştav, AÜDTCFY, Ank, 1973, s.149

halkın gözündeki itibarından rahatsız düşmanların mahirane tertibiden veya Bizans’a karşı barışsever siyaseti, beraber yürütülen mali işleri ya da ondan alınan yüklüce hediyeleri onaylamayan gazi çevrelerin sözlerinden kaynaklandığı ve buradan Rum kaynaklarına kadar ulaştığı yönündeki açıklamalar şimdilik yerinde görünür.<sup>22</sup> Ne var ki, doğru ya da yanlış her dedikodunun irili ufaklı taşıyıcı kümelerinin yanında çoğunlukla bir de tekil sorumlusu bulunur ve bu kişi, sözünü hemen sönmesi riskine karşı mağdurun muhitince bilinen zaaf veya kusurları üzerinden eğip büktüğünden genelde aynı çevredendir. Aksi halde tanımadığı bir yatalağın yol kestiği haberini veren biri ne kadar güven uyandırıp etkili olabilirse, ancak o kadar ciddiye alınır. Atılan taş ne boyutta olursa olsun eylemin özgül anlamı kötü olduğundan mağdura göre bu kişi rakip veya düşman, arkalarından dönen işlerden haberdar olmak isteyen ayrıcalıklı dinleyicilere göreyse, yandaş veya dosttur. Çıkarlar çatışıp gerilim artıkça geçmiş hesaplar açılır, taraflı tarafsız kalabalık arasından sivrilen rakip uçlar belirginleşir ve kaçınılmaz olarak birbiri ardı sıra sesler yükselir.

Halil Paşa’ya da ilk taş rakibinden gelmiş gibidir. Zamanında sürgününe yol açarak nefretini üzerine çektiği bu kişi, Şehabeddin Paşa ve Turhan Bey ile beraber padişahı ona karşı intikam almaya teşvik eden “kadim düşmanı” Zağanos Paşa olmalıdır.<sup>23</sup> İdamını sevinçle karşıladığı iddiası dahi yaşlı vezire duyduğu öfkenin boyutunu anlamaya yeterli gelir,<sup>24</sup> ama ahlaki açıdan değerlendirilmedikçe, kimi asılsız ihbar ya da azmettiriciliğinin onu yerini korumaya çalışan herhangi bir siyasetçiden ayırmayacağını da belirtmek gerekir. Politik manevraların henüz sadece duyum ve izlenimlerle alınabildiği yerde zira dedikodu kabahat değil, çoğunlukla bilgiye haber niteliği kazandıran çok yönlü bir araç ve eylemdir. Ortada bilinçli bir iftira kastı yoksa, Zağanos’un belki de vezirin çekingen siyasetinin bir karşılığı olması gerektiğini düşünerek ilettiği rüşvet iddiasının padişah nezdindeki etkisi buna örnektir. Kuşatmayla adeta devletinin kaderini belirleme yükümlülüğünü üzerine alan sultanın böylesi kritik bir zamanda mühim görevler yürüten veziri hakkında söylenenleri öylece yabana atması beklenemeyeceğinden haliyle onun için ne duydukları boş laftan

---

<sup>22</sup> Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, TTK, Ank, 2007, s.81-2, 125, 132; İsmail H. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK, Ank, 1988, s.82-83, 90-91; Bitlisî ve İbn Kemal’in Bizans’tan alınan hediyelere ilişki kayıtları bu açıklamaları destekler niteliktedir; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt (VII.Ketibe)*, Çev. M. İbrahim Yıldırım, TTK, Ank, 2019, s.88-89; İbn Kemal, s.90-1

<sup>23</sup> İnalçık, s.132; Uzunçarşılı, s.80, 82-3; Sphrantzes, s.117

<sup>24</sup> Charles Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, XXI, Firmin Didot, Paris, 1826, s.294

ne de duyuranlar birer komplocudan ibarettir. Fırtına yatışıp da olup bitene sakince bakıldığında nitekim rüzgar birden bire tersine döner. İhtimal ki, Fatih olayın içyüzünü öğrendiğinden ya da ustaca bir manevrayla, asker ve ulemanın vezirin idamdan duyduğu rahatsızlığı onun eski düşmanlarını sorumlu göstererek gidermeyi amaçladığından Zağanos ve İbrahim Paşaları devlet kapısından bir bir uzaklaştırır. Üstüne, eşliğe aldığı kızından boşanarak Zağanos’la aralarındaki akrabalık bağını dahi koparır.<sup>25</sup> Sultanı gözde adamlarına karşı bu denli öfkelenendirenin azmettirdikleri idam kararının yol açtığı kamuoyu baskısından ibaret olduğuna karar vermek güçtür. Aksi halde, bu onun Çandarlı’nın nüfuzundan çekindiği için intikamını ertelemede gösterdiği siyasi kabiliyeti idamın sonucunu öngörmede kullanamadağı çelişkisine kapı aralamak olur. Malum hadise hakkında kendisini ikileme düşürüp pişmanlığa sevkeden farklı bilgiler edinmiş ve kararlarında yanından ayırmadığı sırdaşlarını bu duyguların tesiri altında öfke ve pişmanlıkla gözden çıkarmış olmalıdır. Gelgelelim, kalemini hakim güçten yana kullanan dönem kaynaklarında ne bu türden bir iç hesaplaşma ne de vicdani bir rahatlama yaşadığı bilgisiyle karşılaşılır.

Sözler duyuldukları ilk anda doğru olup olmadıklarından çok yarattıkları hislere odaklanan muhâtapların algı dünyasına göre anlam kazanır. Birinin safdilane iyi niyet gösterisi ya da hesaplı menfaat beklentisiyle paylaştığı en sıradan şeylerin dahi bir başkası gözünde tetikte olma çağrısına dönüşebilmesi de bundandır. Kulaktan kulağa her tekrarlandığında gerçeklikleri, sebebi oldukları kuşku veya korkuyla iyiden iyiye geriye itilerek, tam da Romalı yazarların yönetenler dünyasının değişmez bir “arka plan gürültüsü” olarak sundukları dedikodular arasında kaybolur.<sup>26</sup> Böyleyken arkada kanıt bırakmayan sahipsiz bir silahtan farksız halde birinin elinde patlayana kadar taraflar arasında gezinip durur. Rakibi yerli yersiz bir şüpheyile eleştirel, suçlayıcı veya gevezelik yönü birbirinden ayırdedilemeyen sözler ederek zahmetsizce etkisiz hale getirmenin dışarıdan bakıldığında ahlaki sinir uçlarına dokunduğu açıktır. Ancak ne eğlence, bilgi alışverişi, dostluk ve dayanışma ile grup kurma ve bütünlük sağlama gibi gerekli sosyal işlevleri yerine getiren dedikodu kötü niyetle sınırlıdır ne

---

<sup>25</sup> Kritovulos, s.92; Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, Necm-i İstikbal Matbaası, İst, 1927, s.221-2; İnalcık, s.134-6

<sup>26</sup> Isabelle Cogitore, “Les Rumeurs Politiques sont-elles des bruits dans les Annales de Tacite ?”, *Les sons du Pouvoir dans les Mondes Anciens*, Ed. Sylvie Pittia, Universitaires de Franche-Comté, 2013, s.400

de bu yollu kullanımı siyaset için kötü niyet sayılır.<sup>27</sup> İdarenin kurallar yerine kişiler arası ilişkilere bağlı olduğu Osmanlı siyaset arenasında rakibi bu yolla alaşağı etmek siyasetin doğasıdır.<sup>28</sup> Çatışan figürleri zalim ya da mazlum imajlara mahkum etmek de bu yüzden adalet beklentisini karşılasa da arkadan yansıyan zihin dünyasını görmeyi zorlaştırır.

## 1.2. Putperest İbrahim – Şarlattan Takiyyüddin

İyi veya kötülere bakılmadan etrafında dönen sözlere kulak kabartılması gereken bir diğer kişi de özgün serüveniyle “Makbûl”den “Maktûl”e, İbrahim Paşa’dır. Sultan Süleyman’ın sancak günlerinden beridir yanından ayırmadığı bu ünlü nediminin kariyeri, başarıları ve karşılaştığı dedikoduların tezatlığı arasında hayli çalkantılı ve de bir o kadar farklıdır. On üç yıllık iktidarının henüz başında, has odabaşılıktan veziriazamlığa yükselmesi ya da daha doğrusu, padişaha teamüle aykırı olduğu halde bu tayini yaptırtacak denli yakın olması nedeniyle markaja alınır.<sup>29</sup> Sultanla yakınlığının, Bragadin’e göre, eskiden nefret edilen biriyken şimdilerde (1526) herkesin (görünürde) arkadaş olmaya çalıştığı paşaya güç ve kudretin yanında koruma sağladığı açıktır.<sup>30</sup> Ne var ki, böylesi “muhteşem” bir himayenin dahi tüm ağırlığına rağmen karşı koyamadığı fısıltılar önünde yıpranıp aşılabildiği görülür. İbrahim’i muhalifleri ve halkın önünde savunmasız bırakansa, Budin Seferi dönüşü ganimet olarak İstanbul’a getirerek sultanın haklı endişelerine karşı Atmeydanı’na diktirdiği Herkül, Apollon ve Diana heykelleridir. Sayesinde İmparatorluğa sadakat duygularını kamçılamaı amaçladığı bu radikal güç gösterisi, İslam’ın temsiller hakkındaki hükmüne bağlı seçkinler ve halk arasında elbette beklenen etkiyi uyandırmayıp tam tersine infiale neden olur.<sup>31</sup> Tarihçiler gibi bunları garip bulmakla

---

<sup>27</sup> Nicholas DiFonzo-Prashant Bordia, *Rumor Psychology: Social and Organizational Approaches*, American Psychological Association, Washington, 2007, s.19; Jordan A. Litman-Mark V. Pezzo, “Individual Differences in Attitudes towards Gossip”, *Personality and Individual Differences*, No.38, 2005, s.963-4

<sup>28</sup> Halil İnalçık, *Tarihe Düşülen Notlar*, II, Timaş Yayınları, İst, 2015, s.45

<sup>29</sup> Koçi Bey, İbrahim’in geleneğe aykırı bir biçimde has odabaşılıktan veziriazamlığa tayini örneği üzerinden ehliyetli kişilerin teveccühle atanmasını eleştirir; Koçi Bey, *Risâle-i Koçi Bey*, Mösyö Vatis Tabhanesi, İst, 1277, s.24

<sup>30</sup> Pietro Bragadin, 1526; Eugenio Albèri, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Le Relazioni degli Stati Ottomani*, Serie III/III, Societa Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, s.104

<sup>31</sup> Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X.Deft. Haz. Şerafettin Severcan, TTK, 1996, s.316-7; Hasan Bey-zâde Ahmed, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, II, Haz. Şevki N. Aykut, TTK, Ank, 2004, s.72-3; Hammer, V, s.68-9

yatışmayanların tepkisi zamanla paşanın açıktan açığa “gavur”, hatta “putperest”likle suçlandığı bir karalama kampanyasına dönüşür.<sup>32</sup> Dedikodunun dumanda ateş arayan doğası gereği bunlar da nitekim paşanın Hristiyan hoşgörüsü, eğlence hayatı ve gösterişli yaşantısıyla yan yana düşünüldüğünde, iddiaların doğruluğunu ispatlayan birer kanıttan farksız görülmeye başlanır. Dedikoducular için artık onun meşhur saz söz âlemleri ile sarhoşluğundan çekinmeden içtiği şarap, dini sakıncaların ötesinde gizliden gizliye eski dinine bağlılığı ya da her ikisinden yüz çevirdiğinin alameti olarak görülür.<sup>33</sup> Gerçeğin giderek bulanıklaştığı bu hengamede, muhtemelen yine bir tertip eseri, Figânî’nin ağzından,

Dünyaya iki İbrâhim geldi, Dü İbrâhîm âmed be-dâr-ı cihân

Biri put kırdı, öteki put dikti Yekî büt-şiken şod diğer büt-nişân

yollu bir hicvin çıktığı yaygarası koparılır. Kimine göre, şöhret sarhoşluğuyla gurura kapılarak söylediği,<sup>34</sup> kimine göreyse, veziriazamın güçlü hasmı İskender Çelebi’ye bağlanmasının ardından -olasılıkla İbrahim taraftarı- düşmanlarınca, söylediği iddia edilen<sup>35</sup> beyit başkentin geniş ilişki ağlarıyla örülü hareketli ortamında çok geçmeden paşanın kulağına gelir. Devletin en yüksek makamına karşı işlenen sözde bu suç üzerindeki puslu havaya aldırış edilmeden cezasız bırakılmayarak, kırbaçlandıktan sonra eşek üstünde gezdirilen şairin idamıyla sonuçlanır.<sup>36</sup> Eşek sırtında gezdirilerek teşhir etme cezasının şairin kendisine ait olmayan bir şiirle kendi sonunu hazırladığı gibi,<sup>37</sup> dedikoduculara aslını bilmedikleri şeyler hakkında konuşmamaları uyarısında bulunmak amacıyla tercih edildiği ortadadır. Ancak, paşanın ölümünden birkaç on yıl sonra dahi sarayının altında gizli bir şapel olduğu yönünde efsanelerin halen

<sup>32</sup> İbrahim Peçevi, *Târih-i Peçevi*, I, Matbaa-i Âmire, İst, 1283, s.99-100; Solâkzâde Mehmed Hemdemî, *Solâkzâde Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İst, 1297, s.459-60

<sup>33</sup> Gelibolulu Mustafa Ali, *Mehâsinü’l-Edeb*, İstÜ Ndr, nr.2686, 1268, vrk.24b; Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü’l-Cevami*, I-II, Matbaa-i Âmire, İst, 1281, s.29; Latîfî, *Enîsü’l-Füsehâ ve Evsâf-ı İbrâhim Paşa*, Haz. Ahmet Sevgi, Konya, 1986, s.13, 14-5, 17, 34-5; Bernardo Navagero, 1553; Albèri, Serie III/I, 1840, s.72

<sup>34</sup> Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, İst, 1314, s.267-8

<sup>35</sup> Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, II, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, 2014, s.764-765; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, vrk.158a; Haz. Süleyman Solmaz, TTK, 2014; Sehi Muhammed Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şuarâ (Heşt Bihişt)*, İstÜ Ndr, nr. 2540, 1055, vrk.50b

<sup>36</sup> Âşık Çelebi Muhammed el-Bursevî, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, İstÜ Ndr, nr. 4201, 1578, vrk.231b; Abdülkadir Karahan, *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*, İstÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1966, s. XIX-XXIII

<sup>37</sup> Kaynaklar Figânî’nin hayatına mal olan şiirin Gazneli Mahmud devrinde söylenildiği veya Figânî’ye ait olmadığı konusunda uzlaşma halindedir; Âşık Çelebi, vrk.230a; Solâkzâde, s.460

döndüğüne bakılırsa,<sup>38</sup> büyüyüp gelişmiş bir dedikodunun en şiddetli ikaz ve yaptırımlara rağmen sokaklardan öyle kolayca sökülüp alınamadığı anlaşılır.

Doğulu gizemlere hevesli Batılıların edebi eserlerinde sıkça konu edilen “İbrahim’in Trajedisi”nde ikinci perde neredeyse tüm işlerde tam yetkili kılındığı seraskerlik makamına oturmasıyla açılır.<sup>39</sup> Hakkındaki ağır ithamlar henüz sıcaklığını korurken yapılan bu atamayla, Süleyman’ın beraber büyüdüğü en yakın arkadaşı ve eniştesinden vazgeçmeye hiç de niyeti olmadığı tüm muhaliflerine açıkça duyurulmuş olunur. Gelgelelim, talihin garip oyunu, bundan birkaç yıl sonra bir sabah bu defa duyulan paşanın kimseye farketirmeden boğularak öldürüldüğüdür.

Ortada bir neden yokken gerçekleşen bu sarsıcı idamın arkasında bıraktığı sisli hava ilk olarak saltanata kasıt açıklamasıyla dağıtmaya çalışılır. Kimilerine göre, katlin nedeni güç zehirlenmesi sonucu günden güne değişen mizacı ve arzularını elindeki serasker rütbesiyle yetinmeyerek, yanına eklediği “sultan” unvanıyla doyurmaya çalışmasıdır. İrakeyn seferindeyken, Ulama Han’ın bu unvanı taşıyan Acem beyleri karşısında küçük düşmemesi yönündeki telkinlerine kapılarak kalkıştığı bu cürret padişah ile arasındaki tüm bağların onarılamaz biçimde kopmasına neden olur.<sup>40</sup> Paşanın akıl almaz derece kibirli ve kutsal karşısında umursamaz tavırlar sergilediği iddialarıyla pekiştirilen meselede rahatsızlığın tek kaynağının “serasker sultan” unvanı olduğu gerçi yine de kuşkuludur. Aynı sıfatı kullanarak kendi adına hutbe dahi okutan Mısır Valisi Hain Ahmed Paşa isyanını tecrübe eden sultanı asıl endişelendirenin gözdesinin de benzer şekilde “saltanat sevdası”na düşmesi ihtimali olmalıdır. Nitekim fırsatı kaçırmayan rakiplerin fısıltılarıyla gündeme gelen ya da güçlenen bu suçlama pek çok kayıtta idamın asıl nedeni olarak gösterildiği gibi,<sup>41</sup> Ayas

---

<sup>38</sup> Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, KTBY, Ank, 1987, s.140; Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, I, Çev. Türkis Noyan, KY, İst, 2007, s.106

<sup>39</sup> Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, I, 1264, s.480-3; İbrahim’in çalkantılı yaşam öyküsünün konu edildiği Batılı edebi eser ve oyunlardan bazıları için bkz. Mille de Scudéry, *İbrahim ou l’illustre Bassa*, 1641; Pierre Mainfray, *La Rhodienne ou la Cruante de Solyma*, 1921; D. Caspers von Lohenstein, *İbrahim Bassa: Trauer-Spiel*, Bresslau, 1689; Elkanah Settle, *İbrahim the Illustrious Bassa A Tragedy: acted at the Duke’s Theatre*, London, 1677

<sup>40</sup> Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü’l-Memalik ve Derecatü’l-Mesalik*, İstÜ Ndr, no.5997, vrk.218b-219a; Bostan Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman (Süleymannâme)*, Österreichischen Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. H. O. 42a, trs., vrk.243b-244a; Hasan Bey-zâde, II, s.114-5

<sup>41</sup> *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Mustafa Karazeybek, İstÜ SBE, (YL), İst, 1994, s.339-40; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âl-i Osmân*, Haz. Göker İnan, TYEKBY, İst, 2019, s.374; aynı yazar, *Süleymannâme*, Haz. Davut Erkan, MÜ TAE, (YL), İst, 2005, s.190; Osmanzâde Ahmed Tâib, *Hadikatü’l-Vüzerâ*, Havadis Matbaası, İst, 1271, s.25-6.

Paşa'ya İbrahim'in saltanata kasıt niyetinde olduğunu söylediği rivayet edilen padişahca da onaylanır.<sup>42</sup> Yine de buna ihtiyatla yaklaşarak,<sup>43</sup> padişahın yakından tanıdığı halde işi buralara getirecek tabiatı ve gidişatından habersizmişçesine, nedimini sınırsız yetkiyle donatma tedbirsizliğinin üstünü, bağışlanması olanaksız bir suçla örtmeye çalışmış olması ihtimali de akıllarda tutulmalıdır.

İbrahim'in akıbetini belirlediği düşünülen nedenlerden ikincisinde, niyet okunamadığı sürece açıklığa kavuşturulamayacak taht sevdası gibi belirsiz iddialara kıyasla çok daha anlaşılır bir olgu yatmaktadır: Rekabet. Her ne kadar o, bu konuda usta olsa da rakibi bu kez sultanın gözünde güvenilir olup olmadığı endişesine kapılmasına yol açacak sıklette çetin bir sîmâ; benzersiz serveti, ehliyetli devlet adamlarına dönüştürdüğü köleleri ve askeri planlar hazırlamadaki üstün maharetiyle Defterdar İskender Çelebi'dir. Öyle ki, İbrahim, İrakeyn seferine çıkarken padişahca bu tecrübeli bürokrata emanet edilir. Aralarında alttan alta bir süredir kaynayan rekabet kazanından karşılıklı ithamlar da nitekim bundan sonra yükselir. İbrahim onun sözüyle hareket etmekten, yaşlı defterdar ise sadrazamın ordu emirlerini dellallere serasker sultan unvanıyla ilan ettirmesinden rahatsızdır. Birbirleri ardı sıra savurdıkları olumsuz bilgileri servis etmeye istekli destekçilerinin de marifetiyle giderek alevlenen çekişme, İbrahim'in askerin kış ortasında bırakılmasının sorumluluğu ile ordu hazinesinden zimmete altın geçirme suçunu yüklediği İskender Çelebi'nin idamıyla sonuçlanır.<sup>44</sup> Talihine sessizce boyun eğmeye niyeti olmadığı anlaşılan defterdar infazından hemen önce padişaha rakibinin, altınlarına kandığı İran Şahı ile kendisine karşı ittifak halinde olduğu haberini ulaştırır. Bu iddia, ölümüne yol açan kişiye duyduğu öfke ve yine onun altınla baştan çıkarılamayacak ölçüdeki zenginliğiyle gölgelense de sultanı kuşkuya düşürmeyi başarır. İdam gecesi, defterdarın haksız yere öldürdüğünden şikayetle kendisini boğmaya kalkıştığı kâbusu da nitekim bu kuşku ve pişmanlığın eseri olmalıdır.<sup>45</sup> Her ne gerekçeyle olursa olsun, bu şüpheli idamın kızgın

<sup>42</sup> Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, Haz. Ali Çavuşoğlu, TTK, Ank, 2019, s.603; Solâkzâde, s.491

<sup>43</sup> "...belki (!) giriftâr-ı dâm-ı hayâl-ı muhâl şirket-i saltanat (saltanat ortağı) olduğu..."; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymanname*, Bulak Matbaası, Kahire, 1248, s.123

<sup>44</sup> Solâkzâde, s.487-489; Peçevi, I, s.189; Gelibolulu, s.601; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ank, trs., s.353-4; Alphonse de Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, I, Çev. Serhat Bayram, Sabah Yayınları, İst, 1991, s.429-30

<sup>45</sup> Gelibolulu, *Ahbâr*, s.602; Hester D. Jenkins, *Ibrahim Pasha; Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*, Longmans, Green & Co., New York, 1911, s.113, 115-6; André Clot, *Suleiman the Magnificent*, Çev. Matthew Reisz, Saqi Books, 1992, s.95-6

tarftarları İbrahim aleyhinde kulis yapmaya kışkırttığı gibi saraydaki itibarını da iyiden iyiye zedelediği açıktır. Nitekim üzerindeki dedikodu taaruzunun şiddeti artarak, “Frenk”le anlaştığı iddiasıyla “hain” koltuğuna oturtulur. Önce Macaristan, sonra ortağı Giritti’ye Erdel, kendisi için de Osmanlı tahtını istemekle suçlanır. Biri Venedikliler, diğeri ise tercüman Yunus Bey’in dikkatiyle altüst edilen ihanet planları bu kadarla da kalmayıp, dümanlarına göre, güya sarayında casuslarını barındırdığı Şarlken ve Ferdinand ile gizli ilişkileri de vardır.<sup>46</sup> Oysa, Avusturya arşivlerinde bunu kanıtlayabilecek türde ne tek bir yazışma ne de Vespasian’ın paşanın ölümünden yaklaşık bir ay sonra I. Ferdinand’a gönderdiği mektupta bununla alakalı tek bir ifadeye rastlanır.<sup>47</sup> Şarlken ya da İran Şahı’nın ona sahip olamadığı neyi sunabileceği muammasıyla da sarsılan bu iddialar haliyle en fazla sultan üzerinde etkili olmayı arzulayan çevrelerin paşaya duydukları nefreti yansıtmakla sınırlı kalır.

Hürrem Sultan da İbrahim’e karşı böylesi düşmanca duygular besleyenler arasındadır. Yıldızı barışmayan bu iki gözde süslü bir çift ayakkabıdan, hangi şehzadenin tahta çıkacağına kadar irili ufaklı pek çok konuda genellikle karşı karşıyadır. Sultanı, hakkındaki vahim fısıltılardan haberdar ederek üzerine kışkırttığı rakibinin idamından sorumlu tutulması da nitekim bundandır.<sup>48</sup> Sözde suç dosyası kabarık paşanın cezasının İskender’inki gibi seferdeyken değil de İstanbul’a dönüşünde kesilmesi, doğrusu üzerindeki şüpheleri artırır. Şu halde asıl mesele ve zorluk, mahrem hayatlarının bilinmezliğinden dolayı, sultanın uykularını kaçırان soruları karşısında verdiği varsayılan yanıtların, onun üzerinde yönlendirici bir etkisi olup olmadığının kararına varmaktır.

---

<sup>46</sup> Muhyiddin Cemâlî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, MÜ SBE, (YLT), İst, 1990, s.130; Johannes Leunclavius, *Türk Milletinin Tarihi*, I, Çev. Türkis Noyan, YY, İst, 2019, s.138; Theodore Spandounes, *On the Origins of the Ottoman Emperors*, Çev. Donald M. Nicol, Cambridge University Press, 1997, s.74-5; Gerlach, s.106

<sup>47</sup> Anton von Gévay, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse Zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, II / Gesandtschaften König Ferdinands I. An Sultan Suleiman I. 1532-1536*, Wien, 1841, s.104-105; Johann W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, Çev. Nilüfer Epçeli, YY, İst, 2011, s.57-8; Jenkins, s.115-6

<sup>48</sup> Not 1; Albèri, Serie III, V.III, s.102; Not 2; Albèri, Serie III, V.I, s.115; Jérôme Maurand, *Itinéraire de Jérôme Maurand d’Antibes à Constantinople 1544*, Haz. Léon Dorez, Ernest Leroux, Paris, 1801, s.233; Gerlach, s.107; Richard Knolles, *The Turkish History from the Original of that Nation to the Growth of the Ottoman Empire*, I, London, 1687, s.440; Renzo S. Salis, *Muhteşem Süleyman*, Çev. Şerafettin Turan, Ank, 1963, s.142-4; Jenkins, s.109; Clot, s.95-6; Lamartine, s.436; Uzunçarşılı, II, s.357-8

Zekası ve zaman zaman ince oyunlara varan yetenekleriyle cariyelikten tahta kadar uzanan Hürrem'in Valide Hafsa Sultan'ın öldüğü günden beridir korumasız kalan İbrahim'e karşı eli güçlüdür. Üstelik karşısında artık yakın ilişkileri sayesinde edindiği kozları aleyhinde kullanmaktan çekinmesini gerektirecek prestijde bir veziriazam da yoktur. Resmen doğrulanmamış bilgilerin yaratacağı olası güven boşluğunu ise elbette sultan için tahtı her türlü tehlikeye karşı koruma çabasından farksız görünen duygusal yakınlığıyla doldurur. Karar vermenin güçleştiği böylesi nazik bir zamanda yönlendirmelere karşı iyice savunmasız hale gelen sultan ise, eğer kendisine bir şeyler fısıldadıysa, onu dinlemekle aslında basitçe pek çok insan gibi tercihini duygularından yana kullanarak şüphelerinde haksız ve yalnız olmadığının onayını almış olur. Saltanatı kaybetmeye ya da dostun düşmanla ortaklığına dair en ufak bir kuşkuyla baş başa kalmaktansa, en çok güvendiği kişiye teslim olmayı seçmesi de bu anlamda ne zayıflık ne de insani açısından tuhaf görünür. Aslında Hürrem'in ona taşıdığı söylentilerin etkili olabileceği, kendisine aşk büyüsü yaptırdığı yönündeki bir başka söylentinin varlığıyla da teyit edilmiş bulunur, zira geleneğe aykırı bir biçimde cariyelikten yasal eşliğe alınmasının yarattığı şaşkınlıktan kaynaklanan bu söylenti, nihayetinde sultanın sergilediği sadakat, aşk ve bağlılığın kararları üzerindeki yönlendirici etkisinden duyulan rahatsızlığın ürünüdür.<sup>49</sup> Bilinen anlamda değilse de hakkında paylaştığı dedikodularla onu en azından rakibine karşı büyülediğini iddia etmek dolayısıyla şimdilik mümkündür.

İbrahim'in resmîyette nedensiz idamı takiye, saltanata kasıt ve düşmanla ortaklık gibi suçlamalarla açıklanır.<sup>50</sup> Temelsiz olsalar da aslında her biri birer dedikodu olarak kendi içinde bütünleyici ve oldukça tutarlıdır. Heykelleri, eğlence hayatı ve şarap alışkanlığı gibi dinen sakıncalı tavırlarıyla putperest (Hıristiyan), böyleyken kendi inancından krallar ve yine en az bunlar kadar tehlikeli Şah ile dost, devlet ve dinin aleyhinde olarak da hanedana düşmandır. Ortak tema ise görünürde

---

<sup>49</sup> Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Selam Cangı, YY, İstanbul, 2015, s.54-5; Ogier Ghislain de Busbecq, *The Life and Letters of Ogier Ghislain de Busbecq*, I, Çev. Charles T. Forster, vd., C. Kegan Paul & Co, London, 1881, s.140; Richard Davey, *The Sultan and His Subjects*, Chatto & Windus, London, 1907, s.18-9; Ahmed Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Kütüphane-i Askeri, İstanbul, 1332, s.50-3; Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, TVYY, İstanbul, 2012, s.38, 80, 85, 87, 108, 386; karşılaştır. Albert Howe Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Harvard University Press, 1913, s.142

<sup>50</sup> Guillaume Postel, *De la Republique des Turcs et là où l'occasion s'offrera, des meurs et loy de tous Muhamedistes*, Enguilbert de Marnef, 1560, s.53

Müslümanken, içten içe Hıristiyan olduğu inancına dayanır. İdamına ilişkin nedenlerin, zamanında öpüp başına koyduğu Kur'an'ı, Bağdat'ın fethinden sonra hediye olarak dahi kabul etmediği rivayetiyle pekiştirilmesi de yine aynı algının eseri olmalıdır.<sup>51</sup> Padişah'tan gördüğü ilgiden dolayı "cümle alemin gözü" üzerindeyken,<sup>52</sup> heykel ısrarının halk ve rakipleri arasında nasıl karşılanacağını hesaplayamadığı gibi yerlerinden indirmeyerek de tepkilere kayıtsız kalır. Fakat, o kapasa da gönülden bağlılık ve sadakat bekleyen padişah ne siyasi rakipler ne de avamın sesine söyledikleri dedikodu olsa dahi kulak tıkayabilir. Meşruiyeti için şeriatın uygun görmediğini, onaylayamayacağından dolayı dinî lâkaydî fısıltılarına dikkat kesilerek, üstüne İskender'in karabasanı ve Hürrem'in duygusal tahrikleriyle de kararını verir. Ancak pişmanlık, suçluluk ve öfke emareleriyle örülü iç hesaplaşmasının bu denli kolay sonuçlanmadığı İbrahim'in ölümünden bir yıl sonra Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerini "Maktul"un katl sebebini sordukları için azletmesinden anlaşılır.<sup>53</sup> Büyük dedesi Fatih'in Çandarlı sonrası sancılarını anımsatan bu ruh hali yine de aklının önüne geçmeyerek, "dünya İbrahim Paşa'ya bile kalmadı" dedirten idamın sağladığı koşulları değerlendirmesine engel olmaz.<sup>54</sup> Hem onunla ilişkisi yüzünden bulanıklaşan iç ve dış hiyerarşi ile egemenliği tanımlayan sınırları eski haline getirip hem de Kudüs'ün yenilenmesi ve şer'i hassasiyetiyle bilinen Ebussuud'un Rumeli Kazaskerliğine tayini gibi dine bağlılığa verilen önemi vurgulayan gelişmelere imza atarak halkın tepkisini yatıştırıp gönüllerini almayı başarır.<sup>55</sup> Özellikle bu son gelişmelere bakılırsa, idamın en güçlü nedeninin gelenek ve dinle karılan devlet hamurunun bozulduğu yönündeki İbrahim'in şahsında birleşen dedikoduların yarattığı dayanılmaz basıncı ortadan kaldırmak olduğu kolayca anlaşılır. Ölüm haberi duyulduğunda verilen ilk tepki de nitekim kendisiyle beraber bozulan düzenin simgesi haline gelen heykellerin bu dedikodular sayesinde dolduruşa getirilen öfkeli kalabalık tarafından birer putmuşçasına yıkılarak parçalara ayrılmasıdır. Canavarları dize

---

<sup>51</sup> Celalzâde, vrk.221a-b; Solâkzâde, s.491; Peçevi, I, s.190-1

<sup>52</sup> Lütü Paşa, *Âsâfnâme*, Matbaa-i Amidi, İst, 1326, s.23; *Das Asafname des Lutfi Pascha*, Haz. Rudolf Tschudi, Mayer & Müller, Berlin, 1910, s.37-8

<sup>53</sup> Nevizâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık (Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmileti's-Şakâ'ik)*, İst, 1268, s.186

<sup>54</sup> Latîfî, *Evsâf-ı İbrâhim*, s.30-1

<sup>55</sup> Peirce, s.105-6

getiren Herkül'ün düşüşüyle ünlü sadrazama ilişkin son izler de hatırlanmamak üzere silinerek tarihe karışır.<sup>56</sup>

İbrahim'in heykelleri rakiplerin birbirlerini eserleri üzerinden dövmesinin ne ilk ne de son örneğidir. Klasik astronominin önde gelen temsilcilerinden Takiyyüddîn'in Hoca Sadeddin Efendi himayesinde Tophane sırtlarında kurduğu devletin ilk rasathanesi de amansız çekişmelerin kurbanları arasında yer alan eserlerdendir.<sup>57</sup> Kütüphanesinden aletlerine kadar titizlikle bir araya getirilen bu yerin vazifesine başlayacağı sıra Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Efendi'nin göklerin sırrını örten perdeyi kaldırmaya cür'et eden hiçbir devletin ayakta kalamayacağı yönündeki sözleri üzerine yıkıldığı bilinir.<sup>58</sup> Bundan dolayı taassuba indirgenen hadise, gerçekte tarafların birbirleri arkasından konuşarak yürüttükleri bir egemenlik yarışından ibarettir. Şeyhülislam, mevkisini borçlu olduğu Hoca Sadeddin'e minnetini destek yerine himayesindeki Takiyyüddîn'e mani olmakla gösterir! Güçlü rakibini açıktan açığa karşısına almaktansa, elindeki fetva kozunu kullanarak onun tercihlerini karalayıp gözden düşmesini sağlamayı hedeflemiştir.<sup>59</sup> Bir diğer darbe ise III. Murad'ın "rûhum" diye seslendiği Şeyhi Şüca'dan gelir. Sultan, hakkındaki rüşvet, içki ve kadınlara meyil söylentilerine rağmen bu gizemli şahsa onu bir kadınla yataкта dahi yakalasa, "bu şeyhimin kılığına girip beni ondan çevirmeye çalışan bir iblistir" diyecek denli bağlıdır.<sup>60</sup> Mahrem rüyaları gibi, rasathaneye ve sarayından kovduğu eski nedimi Cüce Cuhûd ile yakınlaştığı fısıldanan Takiyyüddîn'e ilişkin kaygılarını da haliyle sürekli ona açarak fikrine danışır.<sup>61</sup> Tercihini, gökyüzü merakına rağmen

<sup>56</sup> Petrus Gyllius, *The Antiquities of Constantinople*, Çev. John Ball, London, 1729, s.110; John Sanderson, *The Travels of John Sanderson in the Levant (1584-1602)*, Ed. William Foster, The Hakluyt Society, London, 1931, s.76; Sarayın kısa bir tasviri için bkz. Benedict Curipeschitz, *Yolculuk Günlüğü 1530*, Çev. Özdemir Nutku, TTK, Ank, 1989, s.44-5

<sup>57</sup> Âlât-ı Rasadiye li Zîc-i Şehinşâhiye, Haz. Sevim Tekeli, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C.III/1-2, 1959-1960, s.6-7; Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Haz. Fahri Ç. Derin-vd., İstÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1985, s.310

<sup>58</sup> Nevizâde Atâî, s.286; İlm-i nücuma dair kitaplar ve aletler için gerekli ağacın tedarikine ilişkin hükümler; MD, nr.34/272; nr.40/372; J. H. Mordtmann, "Das Observatorium des Taqi ed-din zu Pera", *Der Islam*, V.13, Jan 1923, s.83

<sup>59</sup> Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Rayzatü'l-Ebrâr el-Mübeyyen bi Hakâiki'l-Ahbâr*, Bulak Matbaası, Kahire, 1248, s.462; Salih Zeki, *Âsâr-ı Bakiye*, I, Matbaa-ı Âmire, İst, 1329, s.201; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, Eser Kültür Yayınları, İst, 1977, s.254-5; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İst, 1982, s.105

<sup>60</sup> Gelibolulu, AHBâr, s.955

<sup>61</sup> m1734: "Benüm rûhum...Takiyyüddin nice ademdür i'lam idesiz. Cüne Nasuh ile aşine olan Takiyyüddin'dür didüğmüz..." m1837: "Benüm rûhum şol rasadı kaldurmak isterüz. Siz ne buyurursız, rûhum?"; *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III.Murad'ın Rüya Mektupları*, Haz. Özgen Felek, TVYY, İst, 2014, s.328, 342; Cüce Nasuh nedimliğe kadar yükselmişken, haddi aşan tavırları nedeniyle 1574'de

aldığı karara bakılırsa, astronomun düşmanı olup da rasathaneyi şüpheyle karşılayan şeyhinden yana kullanmıştır.<sup>62</sup> Nihayetinde, Şeyhülislam, Saray İmamı Kürdizâde ve Şeyhi Şüca ile Hoca Sadeddin ve Takiyyüddîn arasında yükselen gerilim yüzünden saray duvarlarında yankılanan homurtular nedeniyle Osmanlıların gökyüzü macerası bu aralık sonuçsuz kalır.<sup>63</sup>

Nevizâde'nin rasathaneye ilişkin “fitne kaynağı” nitelemesi ile yabancı gözlemcilerin anlatıları ayrıca halkın yıkım kararı üzerindeki etkisinin de hesaba katılması gerektiğini hatırlatır.<sup>64</sup> Doğa olayları ve felaketlerin yarattığı belirsizlikte anlam arayışı artan ahalinin, yetersiz veya güven vermeyen resmi açıklamaların bıraktığı bilgi boşluğunu söylentilerle doldurduğu aşıkardır. 1577’de İstanbul semalarında görülen kuyruklu yıldızın İran karşısında başarı getirmesi beklenirken, yılın sonunda vebayla karşılaşılması da bu yüzden tüm gözlerin rasathaneye çevrilmesine yol açmıştır. Böylesi endişeli ve korkulu bir havada, gök yüzünü karıştırmanın “uğursuzluk” getirdiği yaygarasıyla elbette suçluya, daha doğrusu günah keçisine kolayca ulaşılır.<sup>65</sup> Şikayetler, Şeyhülislamın hem rasathane hem de bu yolla rakibin savunmasını yıkmayı hedeflediği fetvasıyla özetlenerek sultana sunulur. Ayrıca, duyumlarını kaleme alan birkaç şahide göre, halk peşpeşe yaşanan sarsıntılar kadar dini hassasiyetleri ve bizzat Takiyyüddîn’den dolayı da rasathaneden kuşkuludur. Padişahın dostunu düşmanını yıldızlarda arama hevesini istismar eden bu şahıs tarafından kandırıldığı, oysa onun bu yolla elde ettiği maaş ve konağında rahatça oturup, insanları hangi kehanetlerle nasıl baştan çıkaracağını düşünen basit bir dolandırıcı ve şarlatandan ibaret olduğu tüm şehrin diline dolanır.<sup>66</sup> Padişaha safdilane bir görünüm kazandırarak korunması gerektiğini hatırlatan bu mesnetsiz dedikoduların onu rüyasından uyandıran Şeyhülislam’a ne kadar itibar kazandırdığını tahmin etmek

---

saraydan kovulur; Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ank, 1999, s.353

<sup>62</sup> Şüca, uyarısına kulak asmayarak büyük sarık sardığı için kavga ettiği Takiyyüddîn ve rasathaneye karşıydı; Gelibolulu, s.1036; Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, TTK, Ank, 2014, s.59

<sup>63</sup> Mehmed Murad, *Tarih-i Ebû'l-Fârûk; Tarih-i Osmâniyede Siyâset ve Medeniyet itibariyle Hikmet-i Asliye Taharrîsine Teşebbüs*, IV, Matbaa-ı Amedi, 1328, s.45-7; Ünver, s.59

<sup>64</sup> Nevizâde Atâi, s.286

<sup>65</sup> Nûkhet Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600*, Cambridge University Press, 2015, s.53; Avner Ben-Zaken, *Cross-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560–1660*, Johns Hopkins University Press, 2010, s.46

<sup>66</sup> Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkis Noyan, KY, İst, 2004, s.101-2; Gerlach, II, s.607-9

güç olmasa gerektir. Onun fetvası ve padişahın yıkım kararıyla arka planda bir hizibe karşı bir diğeri galip gelirken, tam da yıkım sonrası kaleme alınan şiirde kaydedildiği gibi, görünürde halk memnun edilir;

Şeriate uygun olan bu buyruğundan dolayı

Bütün din ehilleri Padişaha dualar ederler<sup>67</sup>

Başlarından geçenlerle, Hekimbaşı Emir Çelebi ve Başhoca İshak Efendi de ilim ehli karşısında zaman zaman sertleşen tavırların bir zihniyet sorununa indirgenmeden önce herhangi bir çekişme veya kulis faaliyetinden kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılması gerektiğini tekrar hatırlatır. IV. Murad'ın ünlü hekimi, yakınıni tayin etmeyi reddettiği Silahtar Mustafa Paşa'nın düşmanca tertibi sonucu on dirhem afyonla canından edilirken,<sup>68</sup> Başhoca İshak, Reisülküttap Pertev Efendi ve Seyyid Ali Paşa'nın iftiraya varan dedikoduları yüzünden son seferinde geri dönememek üzere başkentten uzaklaştırılır.<sup>69</sup> Görüldüğü üzere, ister kalem ister kılıç ehli olsun tüm mevki sahipleri ve sevdalıları için sarayda yer edinmek sonu gelmez çekişmelere razı ve her an hazır olmak anlamı taşır. Hırs, kıskançlık, öfke veya şüphe gibi baş edilmesi güç duyguları ahlaki ve idari çekinceler ile misilleme korkusundan açıkça dışa vuramadıklarında, dedikodunun güvenli sularına sığınılır. Neredeyse bütün bir sahne de haliyle perde arkasında kurulan ilişkilerce idare edilir ya da raydan çıkarılır.

### 1.3. *El Dilinden Koca Sinan – Hain Derviş*

Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın sultana sunduğu telhisler, nitekim bu perde arkası ilişkilerin idareye ne ölçüde yön verebildiğini gösteren sayısız örnekle doldur. Yetkin devlet adamı aralıklarla yedi yıl süren sadareti boyunca, hemen hemen her işte “el dilinden” türlü türlü iftira (bühtan), yalan (kizb, tezvir, telbis ve dürûg), asılsız söz

<sup>67</sup> Aydın Sayılı, “Alâ al dîn al Mansûr's Poems of the Istanbul Observatory”, *Belleten*, C.XX, S.79, Temmuz 1956, s.470

<sup>68</sup> Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, II, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ank, 2007, s.872-4; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, I, Haz. Ramazan Ekinci, TYEKBY, İst, 2018, s.344; Uşşâkizâde İbrâhîm Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik*, Haz. Ramazan Ekinci, TYEKBY, İst, 2017, s.339; Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbeti Târihi*, Matbaa-ı Âmire, İst, 1341, S.223-7

<sup>69</sup> Ahmed Lutfî, *Târih-i Lutfî*, I-II, Matbaa-ı Âmire, İst, 1291, s.143; Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümayun*, Karabet Matbaası, İst, 1312, s.35-9; Salih Zeki, *Kâmus-ı Riyâziyyat*, I, Karabet Matbaası, İst, 1315, s.299-300; Fâik Reşad, *Eslâf*, Âlem Matbaası, İst, 1311, s.62-3

(maglata, laf ü güzaf ve türrehat) ve karalamayla (karartı) karşılaşır.<sup>70</sup> Her biri belli belirsiz kişilerce ağızdan ağıza saraya kadar ulaştırılan bu sözlerin hedefinde de genelde kendisi yer alır. Raporları bu yüzden adeta kimler tarafından neden çıkarıldığını ve nasıl baş edileceğini tarif ettiği bir tür “dedikoduyla mücadele rehberi”nden farksızdır. Söz gelimi, bir keresinde, devlet hazinesinden heybetli binalar yaptırdığı iddiasını dile dolayanları susturmak için arsasından yer vererek yolu genişlettiğini söylerken, padişahı da bu gibi iftiralara karşı ihtiyatlı olmaya çağırır. El dilinden huzur bulmak mümkün değilse de düşmanlarının (ehl-i garaz) yaratacağı yersiz gürültü ve telaşa (dağdağa) kapılmaması ricasıyla ustaca bir mevrayla her defasında önce onun insafına sığınır. Mısır’dan gelen altınlar konusunda fısıldaşmalar tekrar başladığında, ortalığı karıştıran arabozucuların (müfsidin) sözüne inanılmaması çağrısının yanına bu kez bir de çözüm önerisinde bulunur. Ona göre, yaptırıma çarpılmayacaklarının rahatlığı yalancıları cesaretlendirdiğinden cezalandırma yoluna gidilmesi şarttır.<sup>71</sup> Aksi halde ortalık, yolsuzluktan dolayı zindanda olanların dışarıdaki adamlarından tutun da makam istekleri geri çevrilince düşman kesilenlere kadar, devlet kapısından umduğunu bulamayanların kaldırdığı toz yüzünden perişan bir hal alır.<sup>72</sup> Ancak, yine ona göre, ne uyarıları ne de her koşulda konuşulacak bir şeyler bulabilen halkı ve rakiplerini susturmaya sarfettiği onca çaba beklediği gibi sonuçlanır.<sup>73</sup> Yeniçerilerin kendilerine hasım belledikleri İbrahim Paşa yüzünden homurdanmaya başladıkları bir aralık, muhtemel bir isyanı önlemek için paşanın bir an önce azledilerek hapsedilmesini önerir. Padişahca olumlu karşılanan bu isteği sessiz sedasız uygulanacakken, İbrahim’in evi bir grup yeniçeri tarafından basılarak yağmalanır. Olayların daha fazla büyümesi ihtimaline karşı isteği geç de olsa yerine getirilerek kulların sesi kısılır, ama bu defa da rakipleri arasında tüm bunların kendisinin ihmalkârlığından kaynaklandığı yaygarası koparılır.<sup>74</sup> Venedik balyosuna söylediğine göre, özellikle de İbrahim Paşa’nın ablası Canfedâ Hatun’un padişah

---

<sup>70</sup> Telhis 5, 19, 21, 31, 47, 53, 85, 110, 128, vd.; Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA, İst, 2004, s. 9, 30, 31, 42, 69, 77, 124, 153-4, 167; Elif Özgen, *Grand Vizier Koca Sinan Paşa and Factional Politics in The Court of Murad III*, İstBilgi Ü, (YL), İst, 2010, s.141-2

<sup>71</sup> Telhis 10, 19, 33, 65, s.18, 29-30, 45, 95-6

<sup>72</sup> Telhis 72, s.105

<sup>73</sup> Telhis 90, 93, s.130-1, 134-5

<sup>74</sup> Telhis 63, 79, 86, s.92-3, 115, 125-6; Selâniki, I, s.246-8

üzerindeki tahrikleri ve dedikoduları önleyeyim derken, yine bir dedikodu sonucu ikinci defa sadareten uzaklaştırılır.<sup>75</sup>

Sinan, çalkantılı kariyeri boyunca dile düşme korkusuyla daha çok kereler karşılaşır. Bazısında uyguladığı mali tedbirler yüzünden, bazısında tımarları adamlarına verme, rüşvet, köleleri kendi hesabına çalıştırma ve saray halkını azarlayıp padişaha beddualar etme suçlamalarıyla sınıanır. Buna karşılık yalancılar ve onların ağızından konuşan akılsız (hâliyyü’z-zihn) yordakçıların dedikodularına (kıl u kâl) güvenilmeyeceğini söyleyerek padişahın aklına, peygamberler ve evliyanın dahi bundan kaçamadığının altını çizerek de vicdanına seslenmeye çalışır. Alâkalı alâkasız her şeye (ratıb ü yâbis) kulak vermenin sonu, ona göre, fırsat kollayan kindarlar ve çıkarıcıların merhametine kalmaktır.<sup>76</sup> Elbette, dedikodunun (didi-kodı) yıkıcı etkisi kadar bilinçli kullanımla rakiplere karşı kuvvetli bir silaha dönüşebileceğinin de farkında olarak aleyhindeki saldırılar şiddetlediğinde, bu defa ne erliğe ne de ahlaka sığıp sığmadığına bakmadan düşmanı kendi silahıyla vurmaktan da çekinmez. Nitekim, baş düşmanı Ferhad Paşa’yı devlet malı yemek, Lehlerle bir olup haraca mani olmak ve kendisi arkasından fitne çıkarıp iftiralar düzmek gibi suçlamalarla gözden düşürmeye çalışır. Zeamet ve tımarlı adamlarının sayısına yönelik eleştirileri ise, rakibinin beş yüzü geçkin tımarını dile dolayarak dağıtmasından, onun kimi açıklarını memnuniyetle karşılayıp kendini savunmak için kullanmayı da ihmal etmediği anlaşılır.<sup>77</sup> Nihayetinde dedikodular bir doğruyu yalan ya da yalanı doğru yerine koydurabildiği gibi kişilere birbirlerinin kusurları üzerinden aziz olma imkanı da tanır. Bir kabahati ifşa ya da isnad etmek, gammazların kendilerini iyi ve günahsız gösterebilmelerinin en kestirme yoludur. Dahası, dinleyicileri bilmedikleri şeyler hakkında uyarmış görüneceklerinden onların dostluklarını kazanarak olası saldırılara karşı güçlü sığınak ve bariyerler de elde edilmiş olunur. Maruz kaldığı onca söz duellosunun tecrübesiyle, Sinan da aynı kılıca sarılarak hem görevi gereği kendince sultanı olup bitenden haberdar etmeye hem de bu yolla onun güvenini kazanmakla karşılarında koruma sağladığı rakiplerinin saldırılarını en başından önlemeye çalışır.

---

<sup>75</sup> Lorenzo Bernardo, 10 Ağustos 1591 / 1082; *Calendar of State Papers and Manuscripts relating to English Affairs in the Archives and Collections of Venice (1581-1591)*, VIII, Ed. Horatio F. Brown, Majesty’s Stationery Office, London, 1894, s.552

<sup>76</sup> Telhis 70, 101, 108, 150, 151, 210, s.102, 142-3, 151, 191-5, 247-8

<sup>77</sup> Telhis 37, 210, s.51-3, 247

Telhislerinin genelinde görülen sağduyu çağrısı intikam söz konusu olduğunda bu yüzden yerini son derece acımasız ve tahkir edici bir lisana bırakır. Gerçek dışı (hilâf-ı vâki) şeyler söylemek ve devlet sırlarını ulu orta etrafa yayarak kargaşa çıkarmaya çalışmakla suçladığı Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa hakkındaki sözleri nitekim en ağır hakaretlere rahmet okutur boyuttur. Onu hilekâr, düzenbaz ve uğursuzlukla suçlamaktan başka din, diyanet, insaf ve kalp temizliğinden yoksun keyif düşkünü biri olarak yaftalar.<sup>78</sup> İlk temasları idari yetersizliğe, kulislerde hasımların birbirlerine karşı sık sık kullandığı ikincilerse, idareyle beraber tüm toplumu bir araya getiren temel değerlere karşı olduğu yönünde işaretler barındırır. Liyakatsizlik daha çok sarayı, dinsizlik ise bütün bir toplumu ilgilendirdiğinden bu gibi suçlamalar rakibe hissedilen duyguları herkeste uyandırmayı ya da onu tamamen desteksiz bırakmayı arzulayanlar için gayet kullanışlıdır. O da belki bu amaçla, “bilmem dehrî (ahiret gününe inanmayan münkir) midir nedir” diyerek,<sup>79</sup> hedef gösterdiği Hasan’a karşı herkesi davasına ortak olmaya çağırır. Şahsi çıkar veya çatışmalar nedeniyle dar alanda başlayan kavgalar da böylece sinir uçlarına dokunulan kamunun takdirine sunulur. lince, öfkeyle savrulan yerli yersiz bir çift söz yönlendirilmeye açık kitlelerin elinde adeta bir anda slogan halini alır.

Sultanın mutlak vekili düşmanlarının yanında elbette tayin veya azline sebep olduklarının kendisi ve birbirleri hakkında çıkardıkları dedikodularla da uğraşmak zorundadır. Mesele devlet hizmeti olduğunda, adaylara ilişkin normal zamanlarda önemsenmeyen kimi kıymetsiz açıklamalar dahi ciddiyetle dikkate alınarak adeta birer soruşturma halini alır. Sinan’ın Rumeli kadıaskerliğine teklif ettiği Karaçelebizâde’nin tayini de nitekim hakkındaki “uğursuzluk” söylentileri (güft u gû) yüzünden geri çevirilenler arasındadır. Vezirazamın ısrarı üzerine sonunda gerçekleşse de atamanın bir süre böylesi tuhaf bir gerekçeyle ertelenmesi adaylara ilişkin ne tür pürüzlerin hesaba katılıp, ne denli zor bir sınavdan geçirildiklerini görülür kılmaktadır.<sup>80</sup> Sinan ise, genelde aile ve akrabalık bağları ile hiziplerin kendince yarattığı sınırları aştığı ya da iltimas beklentilerini karşılamadığında hedefe alınır. İftira (bühtan) korkusuyla,

---

<sup>78</sup> Telhis 39, 67, 120, s.56, 97-9, 161

<sup>79</sup> Telhis 39, s.56

<sup>80</sup> Telhis 46, s.67-8; Selânikî, I, s.225; Sinan Paşa telhislerinin konu edildiği yönlendirici iki çalışma için bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, TİBKY, İst, 2014, s.353-64; Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Ü. TAE, (DT), İst, 2012

Kadı Boztanzâde Müslîhiddin'i Şeyhülislam'ın kardeşi olduğu için azletmekten, Hoca Sadeddin'e tabi Edirne ve Bursa kadılarını ise azlettiği için çekindiğini kaydeder.<sup>81</sup> Ona göre, kiminin evladı, kimininse yalnızca mal mülk için aşındırdığı devlet kapısını hakkıyla koruyup kollamanın sonucu daima iftiraya uğramaktır. Bunlara iltifat etmeyip yüz çevirerek mani olacak olansa, adaletine sığındığı padişaktır.<sup>82</sup> Bolu Beyi Behram'ın padişahça görevden alınmasını, hakkındaki haberlerin onun sancağında gözü olanlarca uydurulduğunu söyleyerek önleyen sadrazamın sultandan aynı hassasiyeti rakibi olmayan başkaları için de beklediği açıktır.<sup>83</sup> Uluç Hasan Paşa'nın yerini alabilecekler arasında iftirayla haksız yere azledildiğini özellikle belirttiği Mustafa Ağa'yı önermesi de keza bu gibi mağduriyetleri gidermeye çalıştığı izlenimi uyandırır.<sup>84</sup> Takiyyüddîn için verdiği mücadele ise, sözlerin kutsal değerleri arkasına alan kesimlerce eğip bükülerek birinin boynuna geçirilmesi olaylarına hazırlıklı olduğunu gösterir. Ünlü astronomun rasathane yıkıldığı halde öfkesi yatışmayan ulema tarafından dinsizlikle suçlanarak şer'an yargılanması ve idamı istenilir. Kaynaşmaları yakından takip eden Sinan ise Takiyyüddîn İstanbul'da kaldıkça baskılarını artıracaklarından emin olduğu ulemayı teskin etmek için onun buradan uzaklaştırılması gerektiğini düşünerek ilk fırsatta Mısır'a gönderdiği astronomu kendisi için hazırlanan ipten alır.<sup>85</sup>

Sarayı, vezirazam ya da diğer idariciler aleyhine yönlendirmeyi amaçlayanların aralarındaki bağlar yanında bir seçenekleri daha vardır. Sözlerini, siyasi seçkinlerin adına rik'a (ruk'a), telbis, tezvir veya müzevver dedikleri kağıtlara yazarak paralı veya gönüllü kuryeleri sayesinde elden ele huzura kadar ulaştırmaktalardır.<sup>86</sup> Âli'ye göre, Sokullu Mehmed Paşa'yı hakkındaki şikayetleri bir araya getirerek alaşağı etmeyi hedefleyenlerin tavsiyesi üzerine daha sık başvurulmaya başlanılan rik'a sunma geleneği, bu aralık herkesin birbirini olmadık iftira ve yalanlarla yerinden etmeye

---

<sup>81</sup> Telhis 47, 154, s.69, 199-200

<sup>82</sup> Telhis 218, s.225

<sup>83</sup> Telhis 175, s.219

<sup>84</sup> Telhis 201, s.240

<sup>85</sup> Telhis 172, s.215-216; Bu kayda göre, ünlü astronomun yaygın kanaatin aksine İstanbul'da değil, Mısır'da ya da Kâtib Çelebi'nin belirttiği üzere Şam'da vefat etmiş olması gerekir; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, III, Der.Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İst, 2010, s.267

<sup>86</sup> Rik'a (ruk'a), yazılmış ya da yazı yazılacak kağıt veya deri parçası, tezvir, ara bozmak kastıyla yalan söylemek, telbis, hile ve oyun, müzevver ise uydurulmuş yalan söz veya haber anlamına gelir; Mehmed Bahaddin, s.218, Ali Seydi, s.278; Muallim Naci, s.210; Ebu'z-ziya Tevfik, s.324; Devellioğlu, s.947, 1282, 1341; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB, İst, 1983, s.56

çalıştığı bir kumpas yöntemine dönüştüğü gibi saray için de içinden çıkılmaz bir hal alır.<sup>87</sup> Adaletin halkın dilek ve şikayetlerini gözetmekle sağlanabileceği ilkesi gereği toplanan bu dilekçeler ile daha ziyade bunların içeriğine işaret eden “tezvir, telbis ve müzevver” nitelermelerinin yan yana anılır olması dahi nitekim bu suistimal ve bozulmanın alameti farikasıdır.

Mağdurların teminatı rik’anın, çıkarları sarsılanlar elinde tehlide dönüşmesinden hedefe konulabilecek herkes gibi Sinan da rahatsızdır. İşine son verdiği “yozlaşmış, baskıcı ve yağmacı” idareciler ile bunların yüksek makamlardaki yandaşlarının başkaları ağızından yazdıkları kağıtlara itibar edilmesinden son derece kaygılıdır ve nitekim bu kaygısını telhislerinin birinde,

“...amma devlet malı yiyenlerin her biri mevki sahibidir. Şimdiki halde çokça kimsenin gözine diken olmuşuzdur. Saâdetlû pâdişâha yalan yanlış nice sözler söyler ve söyletirler. Şimdilerde yalan ve dedikodular uydurup suçsuz kimesneler ağızından kâğıdlar düzmeğe dahi başladılar...”<sup>88</sup>

sözleriyle, dile getirir. Suçlamalar sözlü halde herhangi bir kanıta gerek duyulmaksızın ciddiye alınabildikleri gibi dedikodu ilan edilerek kolayca inkar da edilebilirler, oysa yazıya döküldüklerinde akıllarda soru işareti bırakmayacak türden güçlü savumalar gerektirir ya da en azından muhattaplarında böylesi bir beklenti uyandırabilirler. Söz kadar hızlı ve geniş bir alana yayılmasa da hedefine bozulmadan varıp, üstelik güvenilir de bulunan yazıya karşı Sinan’ın bu yüzden fısıltılardan daha temkinli ve açıklayıcı olmak zorunda kaldığı açıktır. Ardı arkası kesilmeyen gerilim ve krizlerin kazandırdığı tecrübe ve hakim tavırla pekâla bu güçlüğün üstesinden gelmeyi de başarır. Örneğin, yolsuzluk suçundan azledilen defterdarın kendisi ve oğlu hakkında sunduğu kağıtları ustaca bir manevrayla, “telbis ve tezvir” şeklinde damgalayarak doğruluklarına ilişkin en ufak bir şüphenin oluşması ihtimalini en başından önlemeye çalışır. Bu gibi uydurma evraka istinaden iş görmenin yalancı ve hırsızların sözüne güvenmek demek olduğunu belirterek de adil düzenin bozulacağından bahisle vehameti iyiden iyiye artırır. Ona göre, asıl maksat,

“Saâdetlu pâdişahı hâtıraya uğradub mahzan söyleyecek söz bulalum deyu dünyanın yalanların yazarlar ve ol ecilden söylenen sözün sonu

<sup>87</sup> Gelibolulu, Ahbâr, s.952; Peçevî, II, s.6-7; Özgen, s.148

<sup>88</sup> Telhis 21, 61, 100, s.31, 89, 141

yoklanmaduğından dünyanın kizb ve d r ğ (yalan) haberlerin yazub k h bu kullarun ve k h gayrı kullarun gamzid b devletl  padişahı hem s -i zan veb line korlar hem bil sebeb teşviş (sıkıntı)  ekd r rler”

sözleriyle anlatmaya çalıştığı gibi, ortada hiç bir neden yokken bile nasıl olsa ardı arkası aranmadığından gönül rahatlığıyla yalan yanlış şeyler uydurarak onun bunun hakkında sultanın vicdan ve aklını bulandırmaktır. K h el dilinden k h yazıyla, kötülüğe (garaz) hizmet eden bu insanlar üstelik yaptıklarının da yanlarına k r kalacağına inanmaktadır.<sup>89</sup>

Sinan evvela rik’ayı tezvir olanından ayırarak dikkatleri haksızlığa uğrayanlardan intikam duygusuyla dedikoduya sarılan fırsatçılar üzerine  eker. Kalemleri de dilleri kadar yalana dönebilen bu kişilerin yönlendirmelerine uyulacak olunursa, sarsılanın birkaç g nahsızın düzeninden çok bütün bir idare olacağı konusunda ısrarlıdır. Fısırd şmalarla uğraşmanın zahmetini böylece padişahla paylaşmaya çalıştığı gibi kendisini de en çok bu yolla güvence altına alır. R şvet ilikle suçlandığında, düzenin padişah huzurunda, özellikle de veziriazam hakkında yalan yanlış şeyler söylenmesine müsaade edilmekle bozulacağını belirtmesi de bu yüzden bir tavsiye ya da uyarıdan çok onun için bir teminattır.<sup>90</sup> Rüzgarı arkasına almasını sağlayan asıl hamleyi ise sunduğu   z mlle yapar. Ona göre, şimdilerde herkes soruşturulmayacağının rahatlığıyla keyfine göre istediğini yazıp, ellerine on akçe sıkıştırdıkları haramileri sayesinde saraya kadar ulaştırmaktadır. Halbuki gıpta edilen o eski zamanlarda öyle midir? Hele de Süleyman devrinde, kimse böyle bir şeye cüret edemez ya da ihbarıyla beraber alıkonularak yazdıklarının doğru olup olmadığına göre salınmak veya cezalandırılmak üzere hesaba çekilmeyi göze alırdı. Bu ideal zamanlar vurgusuyla şüphesiz sultanı rik’a sunanların vezirler önünde sorgulanması için divana getirilmelerine ikna etmeyi amaçlar. Başları her sıkıştığında hile hurdaya başvuranların ancak böylece ıslah olacağına inanır, ama yine de talihini büsbütün vezirlerin eline de bırakmayarak, hem görevi hem de menfaatleri gereği gammazların peşine bizzat düşer.<sup>91</sup> Ortada bir husumet yokken kaynağı tesadüflere bırakılan dedikodular özellikle siyasi hesaplaşmaların aracı olduklarında rahatlıkla takip edilebildiklerinden, kendince şüphelileri bulmakta da zorluk  ekmez. Bunlar ya

---

<sup>89</sup> Telhis 31, s.42-3

<sup>90</sup> Telhis 64, s.93-5

<sup>91</sup> Telhis 58, 143, s.83-6, 182-4

koltuğu ve avantajı elinden alınan veya istediği memuriyeti elde edemeyen açgözlüler ya da “saltanat düşmanı” hasımlarıdır. Garip sözlerle (elfâz-ı âcibe) dolu uydurma (gayr-ı vaki) kağıtların (müzevver) hep bu dirlik ve makam derdine düşmüş haramzadeler ile Rumeli Beylerbeyi Hasan, David Passi ve bunların yordakçıları Şeytan İbrahim, Burhan veya Mahara Tiryaki gibi hasımları elinden çıktığına inanır.<sup>92</sup> Gelgelelim, suçlamaları malum düşmanlıklara bağlayan bu indirgemeci tavrı kime yönlendirildiklerine göre değişir.<sup>93</sup> Kendisinininkiler iftirayken, başkaları hakkında yazılanları mümkün görmesi, dedikodunun her söylenileni yine kendisiyle geri çevirebilmeye elverişli yapısına sığınmaktan çekinmediğinin kanıtıdır. Bu durum her ne kadar suçlulara ve suça ilişkin saptamalarını güvenilmez kılsa da ikbal ve saadetini korumak isteyen veziriazam için ne akıl ne siyaset ne de ahlak dışıdır. Her türden fitneye karşı adalet ve düzeni sağlama vazifesi gereği idareye alttan alta yön vermeye kalkışanlarla mücadele etmede izlenecek bu gibi yollar sakıncalarına rağmen “devletin selameti” için mübahtır. Dolayısıyla taşıdığı bu sorumluluğun sağladığı güç ve güvenle yerin altından yükselen seslere aynıyla karşılık vermek onun için muhtemel bir isyanın elebaşlarını benzer bir tuzakla harekete geçmeden kısıkvrak yakalamaktan farksızdır. Ulema ağzından yazılmış bir kağıdın müsveddesi aleyhinde bir “tertip” olduğu uyarısıyla kendisine ulaştırıldığında, nitekim bu saçma sapan sözlerin (türrehat) aralarındaki düşmanları elinden çıktığını ki, bunların da zaten “rüşvetçilikle” bilindiklerini kaydeder. Sadarete geldiği günden beridir boğazları kesildiği için “kendisini bir kaşık suda boğmaya” çalışanların gürültüsünü bu yolla, kabahat ve kusurlarını hatırlatarak bastırmaya çalışır.<sup>94</sup> Sultanı bir yandan “düşman burada olmadıkça, söylediğini duymam” diyerek rikaları okumayı dahi reddeden II. Selim ile aslı astarını araştırmadan dikkate almayan Kanuni’nin dirayet ve anlayışına çağırırken, rakipleri aleyhinde tavır takınmasını da sağlamaya uğraşır.<sup>95</sup> Dört kez gidip beş kez geri geldiği görevinden eceliyle ayrıldığına bakılırsa, amacına da ulaşmıştır.

---

<sup>92</sup> Telhis 10, 27, 29b, 38, 143, s.18, 36, 40, 54-5, 182-4

<sup>93</sup> Sinan Paşa’nın kendisi hakkında rika sunuları iftarcı olmakla suçlarken, söz konusu Anadolu kadiaskeri olduğunda güvenilir ve değerli bulması, derdinin idare için büyük bir sorun olmaya başlayan rika geleneği ya da bunun başkaları aleyhinde kullanılması olmadığı izlemi uyandırır; Telhis 134, s.174

<sup>94</sup> Telhis 152, s.195-6

<sup>95</sup> Selânikî, II.Selim’in devlet ileri gelenleri hakkında sunulan düşmanca rikaları “Hasmın beraber olmayacak, mesmû’um olmaz” prensibiyle okumaya dahi gerek duymaksızın yaktırdığını kaydeder; Selânikî, I, s.44

Çandarlı Halil örneğinde olduğu gibi, başkalarını canından edebilecek nitelikte suçlamalarla karşılaşmasına rağmen yakasını kurtarabilmesinde, elbette kabiliyetlerinin yanı sıra söylenilenler kadar söylenmeyenlerin de payı vardır. Bu, dedikoduların hangi korku ve endişelere yol açtıklarına göre nasıl karşılandıklarının yanında rüşvet zanlısı iki kişiden biri asılırken, diğerinin neden yalnızca uyarılmakla bırakıldığının cevabıdır. Daha açık bir ifadeyle, alelâde gevezelikten ciddi komplolara varıncaya kadar sayısız amaca hizmet eden her türden fısıldaşma, saray koridorlarında benzer şekillerde yankılanıp, aynı sonucu vermez. Rüşvet, adam kayırma, devlet malını yağma, görevi kötüye kullanma ya da keyfi kararlar almakla suçlansanız da uygun siyasi koşullar ve nüfuzunuz sayesinde her birinden aklanabilir ya da en azından canınızı kurtarabilirsiniz. Ancak, görünen o ki, doğru olsun ya da olmasın işler saltanatı tehdide vardığında, bedelini çaresiz canınızla ödersiniz. Bu anlamda, Koca Sinan, sekiz yıllık sadareti boyunca her türden suçla itham edildiği halde yine de Hacı İvaz, Halil ve İbrahim Paşalar'ınki kadar acımasız rakiplerle karşılaşmadığı için şanslıdır.

Maalesef aynı şeyi, bundan on yıl sonra mührü devralan Derviş Paşa için söylemek zordur. I. Ahmed devrinin kendinden “gaddarlığı, kibri ve açgözlülüğüyle” söz ettiren bu paşası, keyfi idam ve görevden alma ile usulsüz vergilendirme ve istimlak uygulamaları yüzünden kısacık sadâretine çokça düşman sığdırır. Çağdaşlarınca insan kanıyla beslenen bir yılanın zehrine benzetilen zulmü zamanla dostları dışında herkes için kaygı verici boyutlara ulaşır.<sup>96</sup> Hal böyle olunca, yağlı urgana götürülmesini sağlayacak her türden fısıltı üzerinde doğru olup olmadığına bakılmaksızın ağız birliği sağlanır. Evvelâ, gelirlerini kısımaya kalkıştığı için tepkilerini çektiği ulema tarafından Hristiyanlığa bağlılıkla ve hatta konağında Hz. İsa ve Meryem ikonaları bulundurmakla suçlanır.<sup>97</sup> Siyasi çevrelerden tecritini sağlayan

---

<sup>96</sup> Mehmed er-Rumî, *Nuhbetü 't-Tevârih ve 'l-Ahbar ve Târih-i Âl-i Osman*, Haz. Abdurrahman Sağır, İstÜ SBE, (DT), İst, 2000, s.37; Peçevî, II, s.325-6, 328; Hasan Bey-zâde, III, s.853; Hâletî, Derviş Paşa hakkında ölümünü takiben kaleme aldığı “Hadd-i Mestân” adlı seksen beyitlik hicviyesinde, her yönden acımasızca eleştirdiği paşayı kardeş kanı insanı daha güçlü yapar deseler, “Hasan ve Hüseyin'in kanını bulsam da içsem” diyecek kadar insaf ve vicdan yoksunu bir idareci olarak resmeder; Nusret Gedik, “Azmî-zâde Hâletî'nin Derviş Paşa Hicviyesi: Hadd-i Mestân”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.15, İst, 2015, s.150, hicvin tamamı için bkz. 154-60

<sup>97</sup> Lello, ayrıca bu ikonaların padişahın ona karşı şüphelerini artırmak isteyen düşmanları tarafından konağına gizlice sokulduğunu ekler; *The Report of Lello third English Ambassador to the Sublime Porte: Babîâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Haz. Orhan Burian, AÜDTCFY, Ank, 1952, s.70, 72

bu intibânın üzerine saltanata kasıt anlamı içerecek en ufak bir cümle dahi bundan sonra kızağa çekilmesi için yeterli gelir. Bu da çok geçmeden Demirkapı civarında yaptırdığı konağın giderlerini kendisinden tahsil edemeyen yahudi bina emini tarafından bir kızgınlık eseri dile getirilir. Özenle tuttuğu kayıtlara aldırış edilmeden emeğinin reddedilmesi üzerine söz konusu konağın bodrumundan saraya doğru gizlice bir tünel kazdırır ve ardından kapı ağasına giderek, paşanın bir gece ansızın buradan geçip sultana suikast düzenlemeyi planladığını anlatır. Bazılarına göre, ortada ne böylesi bir niyet ne tünel ne de tüm bunları tek başına tertipleyen kurnaz bir yahudi vardır. Bazısına göreyse, her şey yahudi emîn ya da yine yahudilerce finanse edilen öfkeli ulemâ ve yakın çevrelerin başının altından çıkmadır. Konak inşaaından istifade, sarayı ve halkı paşaya karşı kıskırtmak için böylesi bir yalana başvururlar.<sup>98</sup> Sonunda, sultan da bunların etkisiyle Kalenderoğlu eşkıyasından yaka silken Aydın ve Saruhan ili sakinlerinin şikayetlerini fırsat bilerek, “ihânet” şüphelisi “Dervîş”ine kıyar.”<sup>99</sup>

Dervîş’in idamı, seçkiler arasındaki dedikoduların olağan çekişmelerin doğurduğu duygusal taşkınlığı perdeleyip yönetebilecek denli kabiliyetli ellerde başarılı birer komploya dönüşebildiğine örnektir. Baskılara kitlesel bir hareketle karşılık vermektense, önce takiyecilikle itham edilerek, hıristiyan bir idareci tarafından yönetilmeyi düşman bayrağı altında yaşamaktan farksız gören halkla arasındaki bağlar sessizce kesilir. Üstüne hiçbir kaynağın görüldüğüne şahitlik edemediği tünel hikayesiyle de Osmanlı ocağının düşmanı olarak koruyucuları arasında tamamen savunmasız bırakılır. Belirli bir amaçla ortaya atılan bu iddiaları dinleyicileri için mümkün kılansa, beklenen profile uygun olmayan tavırlarıdır. Bu yüzden de her idareci karar ve eylemlerinin doğruluğu kadar bunların yaratacağı tepki ve imajları öngörebilmenin sorumluluğu altındadır. Ne var ki, yerinde bir karar dahi çıkarları elinden alınan kimi kişi ve grupları rahatsız edeceğinden, bu ancak hakkında konuşulanlar karşısında ya konuşanlar ya da dinleyenler arasında ancak bilginin

---

<sup>98</sup> Kâtib Çelebi, Fezleke, I, Ceride-i Havâdis Matbaası, İst, 1286, s.282; Lello, s.70-1; Naîmâ, I, s.318-9; Peçevî, II, s.328-9; Osmanzâde, s.55

<sup>99</sup> Vefatına “Kıydı Dervîş’ine Şâh” (1015) mısraı ile tarih düşürülür; Mehmed er-Rumî, *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, Takvimhâne-i Âmire, İst, 1276, s.332; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih*, II, Haz. İbrahim H. Çuhadar, TTK, Ank, 2003, s.49; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, Bibliothèque Nationale de France Département des Manuscrits, cote. Turc 120, 1065, vrk.78a; Naîmâ, I, s.317; Nevîzâde, s.609; Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*, Ceridehâne Matbaası, İst, 1285, s.38

dümenini ele almakla sağlanır. Bu anlamda asıl güç, bugün olduğu gibi o gün için de şüphesiz bilgiye yön veren olmaktır.

#### 1.4. *İkbal Sorhoşu Nasuh – Devlet Düşmanı Ahîzâde*

Kulisler, çok geçmeden bu kez I. Ahmed'in diğer sadrazamlarından Nasuh Paşa'ya ilişkin kayıtsız kalınamayacak türden iddialarla çalkalanır. Veziriazamlığını takiben padişah damadı olarak gücüne güç katan paşa ikbal şarhoşluğuyla, tecrübeli idarecileri bir bir görevinden alarak yerlerine kendi ehliyetsiz adamlarını yerleştirir. Celâlî-meşrep yoldaşlarını Anadolu'ya gönderip kanunsuz vergi ve haraç toplattırmakla, görülmedik zorbalık ve haksızlıklara yol açar. Keyfi azil ve tayinlerin yanında halka ve askere durmadan zulmeder. Ortaklarına karşı dahi son derece insafsızdır. Öyle ki, nişancılığa getirdikten sonra bir sözünden incinerek başka bir görevle Anadolu'ya sürdüğü Hızır Efendi'yi, arkası sıra gönderdiği adamlarına öldürtüp, sebebi sorulduğunda da soğukkanlılıkla, “biz onu dünyanın zahmetinden kurtarıp şehitlik mertebesine erıştirdik, sayemizde cennete gider, kıyamet günü kanını bizden dava eder mi hiç?” dediği rivayetler arasındadır. Kaynakların öfke ve abartıyla üzerinde ağız birliği ettikleri bu tavırlar, başta Hoca Saadeddin'in büyük oğlu Şeyhülislam Hocaâde Mehmet, Dârüssaâde Ağası Mustafa ve padişah imamı Sâfi Mustafa Efendiler olmak üzere pek çokları tarafından şiddetli itirazlarla karşılaşır.<sup>100</sup> Nasuh, düşmanlıkları eskiye dayanan şeyhülislamı ulemadan yanına çektiği rakipleriyle beraber hakkında dedikodular çıkartarak azlettirmeye çalışırken, “huzurda nutka kadir” şeyhülislam ve ekibi de onunla ilgili hiçbir gıybet (siayet) fırsatını kaçırmaz.<sup>101</sup>

Dedikoduların gerçeklerin üstünü örtecek denli büyümeye elverişli olduğu böylesi gerilimli zamanlarda, kavgalarını ölüm kalım meselesi haline getirenler

---

<sup>100</sup> Mustafa Sâfi, II, s.316-9; Naîmâ, II, s.413-4; Kâtib, Fezleke, I, s.362; Mehmed er-Rûmî, s.33; Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr.2418, vrk.70a; Yazmanın İstÜ Nadir Eserler'de 2631 demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshasının ilgili kısmı (defter-i sadis) eksiktir; Hocaâde Mehmet Efendi'nin hayatı ve eseri için ayrıca bkz. *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Âmire, 1334, s. 426-7; Nev'izâde, s. 575-7; Kâtib, I, s.372; Hocaâde Mehmed, *İbtihâcû't-Tevârîh*, Haz. Ahmet Akgün, İstÜ SBE, İst, 1995

<sup>101</sup> Naîmâ, II, s.413, 415; Kâtib, I, s.362; Nasuh'un Hocaâde ile arası, onun yetki alanına giren kimi tayinleri padişaha arz edip, tepkiyle karşılaşmasına rağmen Ebussuud'un buna cevaz veren tezkeresi sayesinde müsaade alması üzerine açılır; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK, Ank, 1998, s.200-1

arasında genelde birbirlerine karşı en acımasız iftiralarla saldırmakta hiçbir bir sakınca görülmez. Rüşvet veya iltimas gibi kimi aleni suçların akrabalık ve arkadaşlık bağları hatırına görmezden gelinmesi veya yeterli görülmemesi, bağışlanamaz cinsten kabahatler uydurma ihtiyacını artırır. Nasuh, muhtemelen ilk olarak, Kuyucu Murad Paşa'yı zehirlemekle suçlanır. Yüce sadrazamlık makamını ancak böylesi adice bir kumpasla elde edebilecek türden kabiliyetsiz ve entrikacı biri olduğu mesajını içeren bu söylenti, sonradan hikayeleştirilen birkaç anlatıyla doğrulansa da gerçekten uzaktır.<sup>102</sup>

Nefretini uyandırdığı çevrelerin bir sonraki iddiası, devlet için dönemin gündemini en çok meşgul eden rakip hanedan kimse, onunla ortaklıktır. Şah Abbas ile gizli yazışmalarda bulunarak sultanı öldürmek üzerine anlaştığı ve hatta bu yazışmalardan bazılarının I. Ahmed'in kızkardeşi aracılığıyla huzura kadar ulaştığı söylenir. Sadaretinin başında, İran'la savaşmak yerine anlaşmayı tercih etmesinin hafızalarda bıraktığı izlerden kaynaklanan bu iddia da yabancı tarihler arasında fazlaca itibar görmesine rağmen, kalemlerini ona karşı kılıç niyetine kullanan yerli kaynakların hiçbirinde yer almaz.<sup>103</sup> Batılı dönem yazarlarından bazılarının şaşırtıcı söylentiler sayesinde geniş okur kitlelerinin gündelik meraklarını giderip ilgilerini çekmek amacıyla tekrar ettikleri bu ihanet hikayesine bu yüzden ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Hasımlarına göre, sözde hainliğin boyutu bununla da kalmayarak sultanın tahtına kadar uzanır. Kırım Hanı Mehmed Giray'ı habersiz davet etmesini üzerine tahta onu geçirmeyi ya da bizzat geçmeyi planladığı yönünde dedikodular ortaya atılır.

---

<sup>102</sup> Murad Paşa'nın ölümünden kimse Nasuh'u sorumlu tutmazken, Müneccimbaşı onun tarafından zehirlendiğini delil göstermeden "rivayetle" anlatır. Naîmâ ise, söyledikleri iyi niyetinden bilip yapılmazsa mührü teslim ederek, arkasından kendini zehirleyeceği tehdidine karşı sultanın "Hay bre hain! Senin için Murad Paşa lalamı zehirleyip öldürdü dedikleri gerçektir, hoş imdi" dediği rivayetine dayanarak aynı kanaata varır; Müneccimbaşı Derviş Ahmed, *Sahâyifü'l-Ahbâr*, III, Müt. Nedîm Efendi, Matbaa-i Âmire, İst, 1285, s.642; Naîmâ, II, s.417; Oysa, birinin o gün için ne zehirle intiharı tuhaftır ne de zehrin öldürücü gücünü bilmesi başkalarına karşı kullandığına dair acemice bir itiraf sayılır. "...Öldürdü dedikleri.." ifadesine göre, ortada bir söylenti dönmekte olduğundan aksine paşanın "zehir" sözcüğünden özellikle kaçınması gerekirdi.

<sup>103</sup> *Coppie d'une lettre écrite de Constantinople a un Gentilhomme François, contenant la trahison de Bascha Nassouf, sa mort estrange, et des grandes richesses qui lui on esté traouvées*, Paris, 1615, s.5-6; *Octavio Sapiencia, Nuevo tratado de Turquía*, Madrid, 1622, s.36a-b; Edward Grimeston eki; Richard Knolles, *The Turkish History beginning from Mahomet III and continued to this present year 1687*, London, 1687, s.923; Michel Baudier, *The History of the Imperiall Estate of the Grand Seigneurs*, Çev. Edward Grimeston, W. Stansby, London, 1635, s.182-3; Andrew Moore, *A Compendious History of the Turks*, John Streater, London, 1660, s.1367

Büsbütün “mesnetsiz” bir “nifak” girişiminden ibaret de olsa, bunun yarattığı baskı sultanı iyiden iyiye vehme düşürerek damadına karşı daha sert tedbirler almaya mecbur bırakır. Müftü, Dârüssaâde Ağası ve İmam hizbinin tüm çabalarına rağmen sonunda beklenen bahane ise Kazakların Sinop baskınıyla sağlanır. Tarihe adını önünde durulmaz gururu ve zalimliğiyle yazdıran Nasuh’un son hatası da bu baskını sultandan gizlemek olur.<sup>104</sup> Peçevî’nin, günahsız yere canından edildiğini söylediği Nasuh’un naaşı adeta Maktûl’un suçlarını ve aşırı hırslı olmasının neticesini gösteren o ibret verici öyküsünü hatırlatmak istercesine İbrahim’in yanına gömülür,<sup>105</sup> ama, saray ve çevresinin desteği de gündemi de son derece akışkandır. Yaşananların görev kadar sözün kötüye kullanımına işaret eden kısmı unutulur, çok geçmeden bu kez Nasuh’un ölümüne neden olduğu gerekçesiyle, Hocaîade hakkında dedikoduya başlanır.<sup>106</sup> Neyse ki o, kulisin yönü her an değişebilen yıkıcı rüzgarına kapılmadan vefat eder, ama yaklaşık yirmi yıl sonra Şeyhülislam Ahîzâde’nin başına geldiği gibi, meslektaşlarının tümünün dedikodular karşısında talihi her zaman bu denli yaver gitmez.

Ahîzâde Hüseyin Efendi, sipahi isyanlarından birinin ortalığı kasıp kavurduğu 1632 yılının Şubat’ında meşihata atanır,<sup>107</sup> ama kendi adına kariyerinin en zor zamanlarıyla bu aralık değil, IV. Murad’ın Bursa’ya giderken, yolların bakımsızlığından yakınan halkın şikayetleri üzerine İznik kadısını sorgusuz sualsiz astırmasını izleyen günlerde karşılaşır. İdam haberi İstanbul’a ulaşır ulaşmaz, dehşete kapılan ulema arasında cemiyet cemiyet söyleşmeler (güft ü gû) yapılmaya başlanır. İlmiye mensubu birinin haksız yere çarptırıldığı bu cezayı tüm teşkilata yapılmış bir saygısızlık olarak gören Şeyhülislam ise konuşmakla kalmayarak, hayırlı bir iş yapmak umuduyla Valide Kösem Sultan’a bir tezkire gönderir. Tezkiresinde özetle, hanedanın duacısı âlim ve kadıların eskiden olduğu gibi öldürülmeyip himaye ve güzel muamele görmeleri gerektiğinin sultana öğütlenmesini rica eder. Bu arada Ahîzâde, oğlunun İstanbul kadılığı esnasında peygamber soyundan birini dövdürmesi nedeniyle aralarının açık olduğu Allâme Şeyhî Efendi ile barışması için tertiplenen ziyafette bir araya gelir. Yemekte ister istemez henüz sıcaklığını koruyan İznik hadisesi de

<sup>104</sup> Hasan Bey-zâde, III, s.886-8; Naîmâ, II, s.416; Kâtib, I, s.358; Hammer, VIII, s.153

<sup>105</sup> Peçevî, II, s.354-5; Ayvansarayî, Cevami, II, s.39; Peirce, s.104

<sup>106</sup> Peçevî, II, s.356

<sup>107</sup> Kariyeri için bkz. Nevizâde Atâî, s.755-756

konusulur, ama ya Allâme Şeyhi ya da kendisini onunla bir araya getiren ulemadan biri tarafından konuşmaları kötüye yorulup, dallandırılıp budaklandırılarak (berg ü şahlar ilhâk edip), “ne dururlar, padişaha haber etsinler, müftî cemiiyet edip ulema ile ittifak eyledi, cülûs etseler gerektir” sözleriyle valideye ihbar edilir. Endişeye kapılan Kösem Sultan, Müftünün tezkiresini yanına iliştiirdiği bir mektup kalame alarak, “benim arslanım acele ile gelesiz, cülûs tedbiri için sözler ve cemiiyetler olmaktadır” sözleriyle oğlunu uyarır. Haberi alır almaz alelacele İstanbul’a gelen IV. Murad, Ahîzâde ve oğlunu Kıbrıs’a sürer, ama öfkesini yatıştıramayarak arkasından gönderdiği Bostancıbaşı marifetiyle mazul Şeyhülislamı boğdurup, cesedini kumsala gömdürür.<sup>108</sup>

IV. Murad, ilmiye mensuplarının en fazla sürgün edilebilmelerine müsaade eden ceza geleneğini çiğneyerek aldığı bu tartışmalı infaz kararıyla, devletin tarihindeki şeyhülislam idamlarından ilkinde adını yazdır. Elbette, yönetenler sınıfının en etkililerinden birinin tepkisi pahasına onu bu denli radikal bir karar almaya iten basit bir dedikodudan daha güçlü nedenlerin olduğu açıktır. En başta da ayaklanma esnasında şehzadeleri öldürmeyeceğine dair verdiği teminata güvenmeyen askerlere karşı Ahîzâde’nin kefil oluşu gelir. Haklı olarak, onların bu kefalet karşılığında meşihata geçen Şeyhülislam’ın peşi sıra isyana kalkışabileceklerini düşünmüş olmalıdır. İyi niyetli uyarısını da bu yüzden “hükmetme gayreti” (tahakküm), “isyan veya hadsizlik” (tuğyân) sayar.<sup>109</sup> Yanı sıra, küçük yaşından dolayı yıllar sonra ancak elde edebildiği hakimiyetini artık ne fetvalarıyla eşkiyanın önünü açan ilmiyenin ne de hizipleşerek birbirinin kuyusunu kazan seyfiyenin gölgelemesine tahammülü vardır. Thévenot’nun belirttiği gibi, şeyhülislam dahi olsa, bizzat atadığı kişilerin kurumsal dokunulmazlıkları konusunda da haliyle tavizsiz ve dedelerine oranla çok daha dik başlı ve buyurgandır.<sup>110</sup> Tabiatına uygun fetvalar veren makbul Şeyhülislam’ıyla karşı karşıya gelmesinde dedikodunun ateşleyici rolü tüm bunlara

<sup>108</sup> Naîmâ, II, s.770-3; Kâtib, II, s.160; Ahmed Rifat b. İsmail, *Zeyl-i Devhatü'l-Meşayih*, İst, trs, s.49-50; *İlmiye Salnamesi*, s.447; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, II, Sancakçıyan Matbaası, İst, 1333-5, s.68-9; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ank, 1972, s.65-6; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, Ank, 1988, s.223-4

<sup>109</sup> Naîmâ, II, s.772; Altunsu, s.65; Uzunçarşılı, s.223

<sup>110</sup> “..Kanunların müftünün öldürülmesine müsaade etmediğini kabul ederler, ama kendi iradesinden başka kanun tanımayan Sultan Murad, öldürtmeyi istediği müftülerden birini -Ahîzâde olmalı- huzuruna çağırıp, ona kimin kendisini müftü tayin ettiğini sorar, “hükümdar” cevabını alınca da “eğer seni ben müftü yaptıysam, şimdi de bu makamdan alıyorum” der ve onu boğdurtur.” ; Jean Thévenot, *The Travels of Monsieur de Thévenot into the Levant*, H. Clark, London, 1686, s.53

rağmen elbette yine yok sayılamaz.<sup>111</sup> Aksi halde, halkı ve ulemayı tahtı değiştirmeye teşvik etmekle suçlanan “tescilli bir âsinin şehitlik” rütbesiyle onore edilerek övgüyle anılmasını açıklamak toplumsal bir cinnete bağlanmadıkça pek mümkün görünmez.<sup>112</sup> Sultanın suçlu avına girişmesi de nitekim olayın bu yönüne bakılması gerektiği sinyali verir. Bir gece bizzat Şeyhî Efendi’nin evine giderek malum ziyafette konuşulanların içeriğini öğrenmeye çalıştığı gibi, sonunda onu rızasına uygun olmayan sözler ve erkâna iftira ettiği gerekçesiyle Mısır’a sürgün ederek, Ahîzâde’nin sonunu hazırlayan dedikoduculardan biri olduğunu düşündüğünü gösterir.<sup>113</sup> Neticede bu cinayetin günahı, o değilse de ilmen ve ahlaken gelişmiş olmaları beklendiği halde gerek haset ve çıkarları gerekse kıskançlık ve düşmanlıkları nedeniyle birbirlerine karşı yalan, ifira ve tezvire başvurmaktan geri durmayan hocalardan birine ya da birkaçına aittir.<sup>114</sup>

### 1.5. *Darbeci Hocaâde – Haramî Yusuf*

“Sultana ihanet”, şeyhülislamı için de yasanın kendilerini ölüm cezasından kurtaracağı umudunu boşa çıkaran suçlamaların başında gelir. Böylesi bir durumda ne makamlarına duyulan benzersiz saygının ne kudretli koruyucular ne de yasal hakların herhangi bir önemi ya da bağlayıcılığı kalır.<sup>115</sup> Belki de bu yüzden Hocaâde hadisesinde de karşılaşıldığı üzere, bu itham rakipler için dedikodunun en kullanışlı ve etkili aracı sayılır. Onun kısa süreli meşihatı da yine zorlu çekişmeler ürünü bir dizi karalama neticesinde, katledilen Şeyhülislamın ikincisi olmakla sonuçlanır. Çınar vakası isyancılarının isteği üzerine 1656’da Anadolu Kazaskerliğinden müftülüğe yükselen Hocaâde Mesud Efendi, ilk iş zorbalarla mücadeleye girerek kendince saraya minnet ve bağlılığını sergilemeye çalışır. Ancak, zamanla tayin ve azil kararlarını bir bir eline alarak, İpşir ve Murad Paşa dönemlerinde geri planda bırakılmanın öfkesiyle durmadan kusurlarını sayıp döktüğü erkânı bu kez fiilen baskı altına almaya kalkışır. Valide Turhan Sultan’ın kanatları altında, iyice güçlenerek

---

<sup>111</sup> Solâkzâde, Müftünün IV. Murad’ın tabiatına uygun fetvalar verdiğini belirttikten sonra bütün yasağındaki ısrarıyla nice günahsızın katline yol açtığını ve hatta idamının halkın bedduasından kaynaklandığını ileri sürer; Solâkzâde, s.753; İnsani ve edebi yönleri için bkz. “Hüdâyî”; Seyyid Rızâ, *Tezkire-i Rızâ*, İkdâm Matbaası, İst, 1316, s.105-6; Fâik Reşad, s.156-7

<sup>112</sup> Ayvansarayî, s.128-9

<sup>113</sup> Naîmâ, II, s.773, 781-782; Rasim, II, s.68-9

<sup>114</sup> Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı’da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İst, 1997, s.60

<sup>115</sup> Joseph de Tournafort, *Tournafort Seyahatnamesi*, II, Çev.Teoman Tunçdoğan, KY, İst, 2013,s.80-1

idaresine karşı en ufak ses çıkaranı kötü sözlerle alçaltıp iş göremez hale getirmenin ötesinde fırsatını buldukça katlettirmeye dahi uğraşır. Yönetimi gönlünce şekillendirirken, aklınca çıkarlarına uygun olduğunu düşünerek yaptığı bir atamayla gelgelelim yine kendi sonunu bizzat kendisi hazırlar. Sözünden dışarı çıkmayacak denli “safdil” olduğu zannıyla veziriazamlığa getirdiği Boynueğri Mehmed Paşa, beklentisinin aksine bağımsız hareket ederek bir başına huzura gelip gitmeye başlayınca, soluğu hâmîsi Valide Sultanın yanında alır ve hemen onun azlini talep eder. Ama bu kez umduğunu bulamaz.<sup>116</sup> Olup bitenden habersiz, oturmuş meyvesini yediği esnada katledilmesine giden süreç de bundan sonra hızlanır. Önce aldığı red cevabının hıncıyla şehzade Süleyman’ı tahta geçirmek için yeniçerileri tahrik ettiği yönündeki duyumlar üzerine Diyarbakır kadılığıyla Bursa’ya yollanır. Abaza isyanından dolayı yollar eşkiya dolu olduğundan güvenlik gerekçesiyle buradan ayrılmadan yanına birkaç sekban yazdırmak ister, ama gel gör ki, bu defa da isyan maksatlı asker toplamakla suçlanır ve peşi sıra sorgusuz sualsiz katledilir.

Uzaktan bakıldığında, iktidar hırsıyla üzerine vazife olmayan işlerden tahta kadar herkese ve her şeye pervasızca müdahale ederek düzeni altüst ettiği için cezalandırılmayı hakeden zalim bir devlet adamı izlenimi uyandırır. Ancak yargının işi yargıya bırakılır da etrafta dönen fısıltılara odaklanılırsa, resmin karanlıkta kalan kısmının başkaca sorumlulardan meydana geldiği anlaşılır. Pek çoklarına göre, ezeli rakip durumundaki Sadrazam Boynueğri ve vezirler bu karanlık yüzün en ön saflarındadır. Hocaşâde’yi sürekli işlerine karışmasından duydukları rahatsızlıktan dolayı gözden düşürmek için taht değişikliği sevdasında olduğu “ithamıyla” beklenmedik bir anda İstanbul’dan uzaklaştırırlar. Hakkındaki olumsuz kanaate rağmen hiç kimsenin doğrulamaya yanaşmadığı bu “yaraşıklu (yakışıklı-yerinde) iftira” söz konusu dargın kalabalığın intikam beklentisini büyük ölçüde karşılar.<sup>117</sup> Gel gör ki, ne asilerle ortaklığı yüzünden “müftî-i fitne” olarak anılan hocanın düşmanları ne de dedikodunun marifetleri bu kadarla sınırlı kalır. Bursa’da oturmuş, yeni bir

<sup>116</sup> Naîmâ, IV, s.1683-1684; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Devhatü'l-Meşayihü'l-Kibâr*, İst, trs, s.64-6; Altınay, s.120-1; Uzunçarşılı, s.224; Altunsu, s.83-4

<sup>117</sup> Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, Haz. Nevzat Kaya, TTK, Ank, 2003, s.277-9; Naîmâ, IV, s.1686; Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman, *Mür’i’t-Tevârih (180B-345A)*, Haz. Mustafa Öksüz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, (YT), İst, 2009, s.190; Thévenot, s.53; Silâhdâr Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, Orhaniye Matbaası, İst, 1928, s.48-9; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-nâmesi*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İst, 2008, s.95; *İlmiye Salnamesi*, s.496

suçlamayla karşılaşmamak için bir an önce buradan ayrılmayı planlandığı sıra muhafız yazdırması kimine göre, Bursa kadısı Rûhullah, kimine göreyse, yine Boynueğri tarafından çarptırılarak, saraya isyan hazırlığı yaptığı şeklinde yansıtılır. Şahitlere göre, böylesi zorlu bir kalkışmaya mecali olmadığı halde bu cılız iddia, muhtemelen büyüklüğünden ziyade her şeye sokmasından kaynaklı “büyük burunlu” (burnaz) lakabıyla anılan müftünün kaleminin kırılması için yeterli gelir.<sup>118</sup>

İlginçtir, ocaklıyı tahrik ya da asker toplama haberlerinin her ikisi de aynı mesajı içermesine rağmen ilkinde sürgün yeterli görülürken, ikincisinde idam yoluna gidilir.<sup>119</sup> Bu, uzaklaştırılmasıyla yetinmeyen öfkeli rakiplerin faaliyetlerini sürdürerek ateşi harladıkları gerçeğinin yanında arkasındaki Turhan Sultan desteğinin de kesildiğine işarettir. Yanı sıra, yetki ve sorumluluklar arasındaki çizgileri bulanıklaşan idarî hiyerarşiyi eski düzenine getirmek için mümkün olup olmadığına bakılmaksızın her türden bahaneye sığınarak birilerinin rahatlıkla kurban edilebildiğine tanıklık edilir. Fakat nedeni olduğu haksız infazdan dolayı Köprülü Mehmed Paşa tarafından idam ettirilen Bursa kadısı misali birileri iftiranın bedelini öderken, Boynueğri gibi başkaları bununla bağımsızlık elde edebildiği için dedikodunun ne önü alınır ne de iltifat edeni nihayet bulur.<sup>120</sup> Kimin adına, kim tarafından ya da kime karşı kullanıldığına göre, ceza veya ödül gören dedikodu bu anlamada kapıları açan bir anahtar ya da tabuta çakılacak bir çivi olarak siyaset arenasının bir kenarında daima hazırda tutulur.

Dedikodular genelde muhtemel sonuçlarının vehameti ölçüsünde tepki uyandırırılar. Hacı İvaz’dan Hoca-zâde’ye, pek çoklarının yarattığı sözde tehdit taht ya da etrafında oluşan köklü yapıya yöneliktir. Ancak işitenin anlam dünyası sözün içeriği ve şartlar kadar belirleyici olduğundan bazen bir çift somaki sütun da sultanı yerinden etme iftirasıyla aynı sonucu doğurabilir. Bunu da en iyi Sultan İbrahim devri Kaptanıderyalarından Yusuf Paşa’nın makus talihine tanıklık edenler bilir.

Girit seferinden “Hanya Fatihi” unvanıyla dönen bu muzaffer komutan, İbrahim’in iltifat, rakibi veziriazam Sultanzâde Mehmed Paşa’nın ise iftiralarıyla

<sup>118</sup> Naîmâ, IV, s.1684-5; Nihâdî, *Tarih-i Nihâdî*, İstÜ Ndr, nr.6053, trs, vrk.173a; Îsâ-zâde, *Îsâ-zâde Târîhi*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İst, 1996, s.29; Şeyhî, I, s.744; Müstakimzâde, s.65-66; *İlmiye Salnamesi*, s.496; Altunsu, s.84

<sup>119</sup> Vecîhî Hasan el-Kırîmî, *Tarih-i Vecîhî*, İstÜ Ndr, nr.2543, 1081, vrk.59a

<sup>120</sup> Naîmâ, IV, s.1689

karşılır.<sup>121</sup> Haliyle daha İstanbul'a gelir gelmez, Kösem Sultan ve Cinci Hoca gibi destekçiler ile Sultanzâde ve yoldaşlarının oluşturduğu rakipler arasında bir süredir devam eden siyasi gerilimin ortasında kalır. Yusuf, başarılarının kendi makamıyla ödüllendirilmesinden korkan veziriazamın her saldırısında desteğini yanında bulsa da sunduğu cömert hediyeler ve süslü sözlerle padişahı kendisinden yana karar almaya meyilli hale getiren sadrazam karşısında oldukça zayıftır. Sırtını en yüksek makama vermenin güveniyle hareket eden Sultanzâde ise ona karşı hiçbir fırsatı kaçırmayarak daha seferden dönmesini dahi beklemeden Mısır Valiliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırılmasını sağlamaya çalışır. Bunda başarılı olamayınca da etkisi altındaki padişahı asılsız sözlerle yönlendirmeye yoğunlaşır. Sarf edilen onca masrafa karşılık seferden bir çift değersiz mermer sütunla döndüğü halde fethettiği kalenin sakinlerini değerli mallarıyla beraber öylece serbest bırakmasının onun için tek bir anlamı vardır; Yusuf onlardan özgürlükleri karşılığında yüklüce altın almış ve bunu herkesten saklamıştır. Bu iddiaların tesiriyle mal ve para hırsı kamçılanan İbrahim, kaptanıderyanın hapsini emrettiyse de araya giren Cinci Hoca ve Valide sultanın askerin bundan hoşnut olmayacağı uyarıları üzerine vazgeçer.<sup>122</sup> Yusuf da mücadeleden geri kalmayıp rakibini, baştan beridir karşı olduğu seferi önleme vaadiyle Venedik elçisinden altmış bin filori rüşvet almakla, önleyemeyince de mühimmat ve asker sevkiyatını bilerek geciktirip seferi sabote etmekle suçlar. Sonunda İbrahim iddia sahiplerini yüzleştirerek kararını veziriazamın azlinden yana kullanır, ama onun Yusuf hakkında söylediği huzursuz edici sözleri de bir türlü aklından çıkaramaz.<sup>123</sup> Üstüne saraylıların kâh Hanya'dan üç küp altın, üç milyon Karun malı ve hatta keçeğe sarılmış altın bir direk alıp da padişaha bir tekini bile layık görmediği, kâh eğer sütunları harcanan bin kese altına değmiyorsa, hiçbir hediye getirmedeği yollu bitmek bilmeyen dedikodu ve çekiştirmeleri (zemm ü kadh) şüphelerini tahammül edilemez boyutlara ulaştırır.<sup>124</sup> Sinirleri iyice gerilen İbrahim içini kemiren kurtla baş etmenin yolunu Yusuf'tan hemen gidip Girit'in tamamını

<sup>121</sup> Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*, Ceridehâne Matbaası, İst, 1285, s.53

<sup>122</sup> Naîmâ, III, s.1064-5; Şem'dânîzâde, (180B-345A), s.141; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât*, II, İhvân Matbaası, İst, 1327, s.56; Rasim, II, s.124-6; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, İst, Baha Matbaası, 1960, s.1968-9

<sup>123</sup> Naîmâ, III, s.1066; Şem'dânîzâde, s.141; Cezar, IV, s.1969; Rasim, II, s.126

<sup>124</sup> Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, II/I, Haz. Seyit Ali Kahraman-vd., YKY, İst, 2008, s.184; Naîmâ, III, s.1067; Şem'dânîzâde, s.142

almasını istemekte bulur. Ancak “şimdi vakti değildir, gidilmez” cevabını alınca, onunla ilgili verdiği son emir, idamı olur ve bu defa ne araya girenlerin ne Hanya fatihliği ne de dostluğun bir önemi ya da hatırı görüne görünür.<sup>125</sup>

Gözde devlet adamlarını rekabete kurban eden padişahların çoğuna kıyasla İbrahim’de pişmanlık emareleri beklenenden erken görülür. Öyle ki, dostunun henüz soğumamış bedenine bakarak “ne de güzel kırmızı elma yanakları var imiş, yazık oldu ki kıydım” diye üzüntüyle mırıldanıp, ara bozuculara feryat figan beddualar ettiği duyulur.<sup>126</sup> Ama asıl sarsıntıyı uğrunda “elma yanaklısını” canından ettiği altın sütunun sarı Mısır mermeri, gizli hazinelerin ise birer palavradan ibaret olduğunu öğrendiğinde yaşamış olmalıdır. Nitekim günün sonunda o değilse de kayıtlar, terekesinde idamını gerektirecek türden tek bir şeyle dahi karşılaşılabilen Yusuf’u şehit, tamahkârlığı yüzünden tahriklere kapılarak hayal kırıklığına uğrayan İbrahim’i ise, kusurlu göstermek suretiyle hakkı teslim ederler.<sup>127</sup> Evliya Çelebi’nin sütunlara ilişkin anlatısında sunduğu ipuçlarına kalırsa, ahalinin de kendi usulünce “ezilenden” yana olduğu görülür. Zira aralarında onun idamına yol açan sütunu üç cumartesi sabahı üçer kere yalayan sarılık hastalarının şifa bulduğuna dair tuhaf bir inanç doğmuştur.<sup>128</sup> Mağduru sahiplenme eğiliminden kaynaklanan bu kutsallaştırma gayretinin hem yüksek sesle söylenemeyeni söyleme hem de doğru yoldan sapmış bir iktidara haksızlığa uğrattıklarının hesabını sorma ya da en azından anısını yaşatma amacı güttüğüne şüphe yoktur. Böylelikle, yönetenler kararlarında daha dikkatli olmaya davet edildiği gibi, mağdurla beraber yitirildiği düşünülen değerlere de arka çıkılmış olunur. Yine de ne tarih ne divan ne de halk önünde yargılanma korkusunun siyasileri birbirlerine karşı dedikoduların görece güvenli sularına sığınmaktan alıkoyduğu görülür. Ahmed Rasim’e göre,

“seçkin, sıradan kim olursa olsun [bu zamanın ricalinin], padişah birinin katlini emrettiğinde katledileceğini bilip gördükleri halde makam hırsıyla [birbirleri

<sup>125</sup> Naîmâ, III, s.1067, 1069; Şem’dânîzâde, s.142; Nuri Paşa, II, s.56; Lamartine, II, s.674; Cezar, IV, s.1969; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, AÜHFY, Ank, 1963, s.93

<sup>126</sup> Naîmâ, III, s.1068-9; Şem’dânîzâde, s.142

<sup>127</sup> Yusuf Paşa’nın ölümü sonrası tetkik edilen malları arasında değerli bir şeyle karşılaşmaz; BOA, TS.MA.e, 800-6, H-18-07-1058; Kâtib, II, s.273; Lamartine, II, s.674; Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi 1671-3*, Çev. Ayşe Meral, KY, İst, 2014, s.80; Evliya, I/I, s.259

<sup>128</sup> Evliya, II/I, s.184-5

arkasından] isnat ve iftiralarda bulunmaları şimdilerde bizlerin aklının alacağı şeylerden değildir...”

ve yine ona göre, dahası “bayağı ahlak” ürünü olan bu tavrın teşhis edilebilecek türden belirgin bir sebebi dahi yoktur.<sup>129</sup> Elbette, devrin önde gelenleri arasında onun bu karamsarlık ve çaresizliğini paylaşılanlar kadar paylaşmayanlar da bulunur. Sıra bunlardan biri, Köprülü Mehmed Paşa’ya geldiğinde, nitekim yerini korumaya çalışanların bu güne kadar bir umut çaresizlikle sunduğu himaye önerileri bu defa padişahın önüne birer şart olarak konulur.

### 1.6. *Gaddar Köprülü – Yalancı Merzifonlu*

Yusuf’un idamından sadaretine, on biri birer yıldan az olmak üzere on altı veziriazam ve bundan çok daha fazla devlet adamı ile sarsıcı birkaç isyana tanıklık eden Köprülü, tüm bu kaostan elinde güçlü gözlemlere dayanan ustaca hazırlanmış bir reçeteyle çıkar. Buna göre, bir veziriazamın işini sorunsuz yürütebilmesinin ilk şartı, sunduğu telhislerin geri çevrilmeden uygulanması, ikincisi, en küçüğünden en büyüğüne herhangi bir mertebeye yapacağı hiçbir atamaya kimsenin karışmaması ve üçüncüsü de yönetimine ortak veya müdahil olunmamasıdır.<sup>130</sup> Vekili, iltimas, hizipleşme ve hiyerarşiyi hiçe sayan ihlalleri önleyerek “mutlak” idaresine kavuşturmayı hedefleyen bu üç şartın dolaylı yoldan dedikodu sorununa da çözüm getirmeyi amaçladığı ortadadır. Maddi-manevi bağlar yoluyla kurulan politik veya çıkar odaklı birlikteliklerin yarattığı baskı ve yönlendirmelerin önünü almak, nihayetinde laf arası siyasetini büyüyüp gelişmek için ihtiyaç duyduğu kaygan zeminden yoksun bırakmaktır. Başka bir deyişle, üzerinde çokça durulan konular bağımsız bir iradeye teslim edilerek başkalarının sorunu olmaktan çıkarıldığında, dedikoduların tamamen kesilmeseler de etkisiz kalmaları beklenir.

Yine de işini şansa bırakmayan Köprülü, “düşman sözü”ne karşı alınması gereken tavrı öğütlediği dördüncü bir maddeyi daha şartları arasına eklemeyi ihmal etmez;

---

<sup>129</sup> Rasim, II, s.125

<sup>130</sup> Naîmâ, IV, s.1700-1; Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, Haz. Mehmet Fatih Gökçek, MarmaraÜ TAE, (YL), İst, 2006, vrk.4a-b; Ahmet Refik, *Köprülüler*, Kitabhâne-i Askerî, İst, 1331, s.16; İnalcık, II, s.343-4

“Bu kulunuza karşı kötü niyet ve düşmanlık besleyen münâfıklara söz söyletmeyin. Zirâ herkes devletten pay almak ister, [ama] hepsini birden memnun etmek imkansızdır. Bu yüzden sadrazâmların çekemeyeni ve düşmanı çok olur. Halkın hücumunu kesip, fesadı defetmek içinse, kötöleme ve çekiştirme kapısını kapamaktan başka çare yoktur.”<sup>131</sup>

Buna göre, dedikodunun faturası ağır, fakat hesabı da çözümü de kolaydır. Saray kapısından umduğunu bulamayanların derdi şahsi kazanç, niyetleri kötü, sözleri yalan, amaçları ise sadrazamı görevinden uzaklaştırmaktır. Onu, dini dinayeti belirsiz bu fitnecilerin (münâfık!) elinden kurtaracak olansa, padişahın başkası değildir. Huzurunda laf söyletmeye devam ettiği sürece ne vekilinden hakkıyla hizmet ne güvenli ve istikrarlı bir hükümet ne de taht için sakıncalı oyunların nihayet bulmasını bekleyebilir. Nizam istiyorsa eğer, onun elinden çıkacak her türlü icraatin doğuracağı homurtuları kuruntuya kapılmadan soğukkanlılıkla karşılamayı bilmelidir. Yani, Köprülü için siyasette dedikodu, acilen tedavi edilmediği takdirde barındığı vücudu işlemez duruma getiren ölümcül bir hastalıktan ibarettir. Makama sahip ya da talip olunmasına göre değişebilen bu romantik bakışın tüm öznelliğine rağmen Hacı İvaz’dan bu yana tekrar eden inkar edilemez bir yaraya parmak bastığı açıktır. Haliyle, asıl merak konusu, Köprülü’nün bununla -telkini başkalarına, salkımı ise kendine ayıran Koca Sinan Paşa gibi- olası tehditlere karşı yalnızca kendini korumayı mı, yoksa Osmanlı siyasetinin kadim bir sorununa kalıcı çözüm getirmeyi mi amaçladığıdır.

Doğrusu, pek çok kaynak hedeflerinin şahsi çıkarların ötesinde olduğunu destekler yöndedir. Örneğin, bunlardan birine göre, Köprülü, veziriazamların maruz kaldıkları hücumlar karşısında kendileri ve mevkilerini kollayıp koltuklarında nasıl uzun süre kalabileceklerinin tartışıldığı bir meclisteyken, ne kadar fazilet ve kabiliyetli olurlarsa olsunlar, kimsenin bu makamda yaşlanamayarak bir haftadan iki seneye uzanan kısacık süreleri zar zor görebildiğinden ve bu talihsizlikle, adeta Allah’ın, felaketlerine daha çabuk sürüklenmeleri için kanat taktığı karıncalardan farksız olduklarından bahsedilmektedir. Sıra çözüm arayışına geldiğinde herkes susarken, o,

<sup>131</sup> “Bu kulları hakkında ashâb-ı ağrâz olan münâfikine ruhsat-ı kelâm verilmeye. Zirâ cümle âlem devletten hisse-mend olmak ister. Âlemi cümleten ırzâ kâbil degildir. Ol cihetten bu makam sahibine hussâd u husamâ katı çoktur. Hücûn-ı nâsı kat’ ve fesâd def’ etmege zem ü mesâvî kapısını sedd etmekten gayri çâre yoktur.”; Naîmâ, IV, s.1701; Behcetî, vrk.4a-b

sandalyesi sallanan bir veziriazamı yerinde tutmanın yolunun padişah ve arabozucuları harple meşgul etmekten geçtiği fikriyle ortaya atılır. Ona göre, barış ve başıboşluğun yarattığı rehavet insanları iyi huylarından uzaklaştırarak birbirlerinin felaketi üzerine yükselme arzusuna düşürür ve bu yolda entrikalar çevirmeye başladıklarında, ülke de dümeni elinde tutan padişah da çaresiz mahva doğru savrulur. Oysa, savaş ortalığı karıştıran ihtiraslı ruhlara arzuladıkları şöhreti kazanma imkanı sunduğundan dahili siyasette huzur ve emniyeti de beraberinde getirir.<sup>132</sup> Birbirlerinin açığını aramaya sarfettikleri gayreti düşmana yönlendirdiklerinde, sadaretle uğraşmaya ne güç ne istek ne de ihtiyaçları kalır.

Alçaltıcı duyguları yüksek ideallerle değiştirerek muhtemel komploculardan kahramanlar yaratmayı planlayan Köprülü'nün şu haliyle rahatından çok zaferler peşinde koşan güvenli bir siyasi çevrenin hayalini kurduğu söylenebilir. Doğrusu tedavide ne kadar iyimserse de sorunun “padişah ve arabozucular” ekseninden kaynaklandığına ilişkin teşhisinde o denli isabetli ve de gerçekçidir. Bununla sorunu ve sorumluyu bir araya getirerek dikkatleri tek bir noktaya çekmeye çalıştığı gibi, nispeten halim selim yapısı ve küçük yaşından dolayı yönlendirmeler karşısında savunmasız kalan IV. Mehmed'in korunması gerektiğine de temas etmiştir. Nitekim, Boynueğri Mehmed Paşa ve Turhan Sultan'dan devraldığı yetkilerle beraber bu görevi de kimseye bırakmayarak, arabozuculuğu en başından etkisiz kılmaya çalışır.<sup>133</sup> Bu yolda, her ne pahasına olursa olsun hizipleşme, muhalefet ve ayrılıklarla mücadele etmekten kaçınmayacağını sinyallerini ise daha ilk işinden, uzunca bir süredir fikirleriyle halkı ifsad eden Kadızâdeli ve Sivasî hareketlerinin önde gelen isimlerini Kıbrıs'a sürgün etmekle verir.<sup>134</sup> Ardından sıra ne diledikleri gibi işlere karışmaktan ne de kendisi hakkında ileri geri konuşarak kulis yapmaktan vazgeçen paşa ve beylere gelir.<sup>135</sup> Zira o ana kadar adından hiç söz ettirmedeği halde sadarete gelişiyse tüm dikkatleri çoktan üzerine çekmiştir. “Hay hay Köprülü gibi âdem de mi sedârete

---

<sup>132</sup> Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev. Halil İnalıcık-vd., TTK, Ank, 2012, s.79

<sup>133</sup> Nihâdî, vrk.173a; Vecîhî, vrk.59b-60a; Peirce, s.353; Uluçay'a göre, Turhan Sultan'ın yaptığı en büyük iş Köprülü'yü sadarete getirmektir; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İst, 2011, s.95

<sup>134</sup> Kâtib Çelebi bu iki tarafa arasında süregiden çekişmenin dedikodu ve söylentilerle halkı silahlı kavgaya varacak denli kutuplaşmaya götürmesinden şikayetçidir; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk*, Ali Rıza Efendi Matbaası, İst, 1286, s.122-3

<sup>135</sup> Naîmâ, IV, s.1718

geçermiş? Gör ne zamâna yetiştik” yollu laflarla alaya alınıp, idarede aciz kalacağından bahsedilerek küçümsenir.<sup>136</sup> Hatta Evliya, beklenmedik tayininin, “...Âl-i Osman Devleti ne güne kaldı ki, Köprülü gibi bir miskin, iki öküze saman [dahi] vermeye gücü yetmeyen adam sadrazam oldu” sözleriyle eleştirmeye kalkışan Mühürdar Osman Ağa’nın Melek Ahmed Paşa tarafından dövülerek hapsedildiğine şahitlik etmektedir.<sup>137</sup> İlginçtir, dönemin Fransız elçisi La Haye de sadrazamların sık sık değiştiğine tanık olmanın yanında muhtemelen kulağına çalınan bu gibi sözlerin de etkisiyle aynı önyargıya kapılarak, görevinde fazla kalamayacağını düşündüğü veziriazamı vaktinde ziyaret etmeyip, epey bir gecikir. Yanıldığını fark ederek sunması gereken hediyelerle beraber gittiğindeyse, bu gecikmeyi şahsından çok makamına hakaret sayan sadrazam tarafından haliyle hoş karşılanmayıp, terslenir.<sup>138</sup>

Muktedir imajıyla sultanı dahi gölgede bırakan Köprülü’ye iki baş öküzü güdemeyecek türden bir beceriksizliği yakıştırmak bugün için kulağa ne kadar tuhaf gelse de Mehmed’in tahta çıktığı 1648’den bu yana geçen sekiz yılda on dört sadrazama tanıklık eden dönemin seçkinleri için o denli normaldir. Açıkçası tavırları, henüz hakkında pek de bir şey bilmedikleri veziriazamın şahsından ziyade siyasi istiktarsızlığın giderilebileceğine inanmayışlarından, birilerine yaranma ya da belki basitçe sohbete katılma ihtiyacından ileri gelmiştir. Gelgelelim, küçük bir kıvılcımın dahi körüklendiğinde nelere mal olduğunu hakkıyla bilen Köprülü’nün cevabı muhaliflerinininki kadar yumuşak ya da esprili olmaz. Şartlarının yansıttığı tedirginliği üzerinden atarak IV. Murad’ın zırhını kuşanır ve dizginleri eline alır almaz, kendisine “sû-i zânn” ve “serkeşlik” ederek icraatlerine karşı çıkan vezir, beylerbeyi, memur, asker veya ulemeden kim varsa idam ettirip, sarayın iç ve dış kısmı ile çevresinde “baş kaldıracak” kimse bırakmaz.<sup>139</sup> Celalisinden, haydut, asi ve kanun kaçağına on bini geçkin insanı öldürtüp, yüz bin kadar tüfek toplattırarak taşradaki asayişsizliğin

<sup>136</sup> Mehmed Halife, *Târîh-i Gilmânî*, Orhâniye Matbaası, İst, 1340, s.44; Refik, s.17

<sup>137</sup> Evliya V/I, s.138

<sup>138</sup> Marquis de Bonnac, *Mémoire historique sur l’ambassade du France à Constantinople, Publié avec un précis de ses négociations à la Porte Ottoman*, Charles Henri A. Schefer, Ernest Leroux, Paris, 1894, s.18-9

<sup>139</sup> “Pâdişâh hazretleri dahi Devlet-i Aliyye’nin bi’l-cümle hall ü akd ve umûr-ı cumhûrını kendü keff ü kifâyetine merbût itmeğin, mukaddem Âstâne’de kendüye sû-i zânn idüp, umûr-ı devlet mu’ârazasında olanları sühûlet ile ele getirüp katl it[tî]...ba’dehu kendüye serkeşlik iden vüzerâ ve mîr-i mîrân u ümerâ vü kul tâ’ifesi dahi kırup, ...Enderûn u Bîrûn’un sagir ü kebîrinde baş kaldırır kimseyi komadı”; *Silâhdâr*, I, s.226; Evliya’ya göre, idam edilenler arasında on yedi Vezir, kırk bir Beylerbeyi, yetmiş Sancakbeyi, üç Molla ve bir de Şeyh yer alır; Evliya, I/I, s.242

sorumlularını da etkisiz hale getirir. Bu arada suçla ilişkili gördüğü ilmiye mensuplarını dahi cezalandırmakta tereddüt etmez.<sup>140</sup> “Devleti böylece kılıçla sağlığına kavuşturup” tüm muhaliflerinden ayıklarken,<sup>141</sup> yarattığı korku iklimi sayesinde de bundan sonra aykırı işlere kalkışacaklara ölümü göze almaları gerektiği uyarısında bulunur. Devrin tanıklarından Kürd Hatîb’e göre, bu açık tehdit ve gözdağı epey işe yarar ve sonunda “erkân-ı devlet arasında kıl ü kâl son bulmuştur.”<sup>142</sup> Ne var ki, kaynakların birbiriyle çelişkili biçimlerde resmettiği Köprülü profillerinden bu zoraki sessizliğin alttan alta yükselen tansiyon sonucu fazla dayanamayarak bir süre sonra çatlamaya başladığı görülür.

Onca din ve devlet düşmanına rağmen düzeni sağladığı için kimilerince övülürken,<sup>143</sup> kimileri tarafından adaletsiz, sert ve hatta cânî bulunur. Zamanında kapı halkı arasında yer alan Evliya için dahi nicelerini canından edip hanelerini söndüren bir “kan dökücü”, Silâhdâr Mehmed Ağa içinse, devleti nizama sokmak şöyle dursun ehil kişileri öldürmesinin yarattığı yetişmiş adam kıtlığıyla yıkılışa sürükleyen bir zalimdir.<sup>144</sup> İbrahim Efendi’nin, “hakkında ‘hûnîdir’ (kan dökücü) deyu itâle-i lisân (dil uzatmak) olunurdu” şeklindeki kaydına bakılırsa, üstelik yalnızca bunlar değil, daha pek çokları için de gaddar ve canidir.<sup>145</sup> Ancak rakiplerini korkutan bu gaddarlığı, padişah ve halka güven verir. Usulsüzlük ve beceriksizlikleriyle devleti uçuruma sürükleyen idarecilerden kurtardıktan sonra özellikle de Venedikliler karşısında sağladığı başarıyla, felaketleri padişahın “uğursuzluğundan” bilen halkı onu her Cuma selamlığında tezahüratla karşılayıp, saygıyla anar hale getirir.<sup>146</sup> Yani, dedikoduları bugün olduğu gibi o gün de beklentiler şekillendirdiğinden aynı gerekçeyle hem sevilmez hem sevilir. Hakkında kahraman ya da canavar abartılarına kaçmadan bir karara varmak için de bu yüzden öncelikle etrafındakilerin konum ve isteklerinin belirlenerek yargılarının maksat ve mahiyeti ona göre değerlendirilmelidir.

---

<sup>140</sup> Marc David Baer, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*, Oxford University Press, New York, 2008, s.76

<sup>141</sup> “tenkiye-i dimâg-ı eşrebe-i şemşîr ile Devlet-i Aliyye mizâcın tashîh idüp...”; Silâhdâr, I, s.226

<sup>142</sup> Mustafa Efendi, *Risâle-i Kürd Hatîb: Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul*, Haz. H. Ahmet Arslantürk-vd., Metamorfoz Yayıncılık, İst, 2014, s.34

<sup>143</sup> Mustafa Zühdi, *Ravzatü'l-Gazâ*, Haz. Merve Yılmaz, Mimar Sinan GSÜ, SBE, (YL), İst, 2012, s.3; Îsâ-zâde, s.71; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ank, 1995, s.6

<sup>144</sup> Evliya V/I, s.369; Silâhdâr, I, s.226

<sup>145</sup> Ösekli Şeyhî İbrahim Efendi, *Zeyl-i Vâkı‘a-nâme*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, nr. 608, trs, vrk.20a

<sup>146</sup> Claes Ralamb, *İstanbul’a Bir Yolculuk 1657-1658*, Çev. Ayda Arel, KY, İst, 2013, s.76

Ne var ki, yaşananlar değilse de anımsananlar her tekrarlandığında gerçeklikten biraz daha uzaklaşarak değişip dönüşebilir. Ölümünün üzerinden geçen on yılda hakkında söylenenlerin yönü de böyle, sağladığı düzenin methinden zulmünün yergisine doğru evrilmiştir. Söz gelimi, bu aralık sokakların nabzını tutan George Wheler'in aktardığı bir söylenceye göre, Sultan IV. Mehmed ve Fazıl Ahmed Paşa aynı gece rüyalarında ateşler içinde yandığını söyleyen Köprülü'nün ferahlamak için kendilerinden bir miktar su istediğini görürler. Aynı şeyi görmüş olmanın şaşkınlığıyla endişeye kapılıp müftüye giderek ne yapılması gerektiğini sorarlar. Onun, ruhuna işkence eden alevleri söndürmesi için kubbenin açılarak yağmur sularının bedenine ulaşmasını sağlamaları tavsiyesi üzerine de türbesinin örtüsünü kaldırtıp yerine ızgara konulmasına karar verirler. İçlerini böylece rahatlatırsalar da haliyle kendilerini maktulün hayattayken yaptığı zulüm ve gaddarlığın bedelini ödediği düşüncesine kapılmaktan alıkoymazlar.<sup>147</sup> Oysa, 1672'ye kadar özgün yapısını koruyan kubbenin böylesi görülmedik bir biçimde birden bire sökülmesi, varlığı şüpheli bir rüyadan çok türbe karşıtı fikirleriyle bilinen vaiz Vanî Mehmed Efendi'nin sultan ve veziriazam üzerinde artan tesiriyle alakalıdır. Buna rağmen kabir, ferahlama ve su arasındaki ilişkiyi vurgulayan kadim folklorik öğelerin de tesir ve yardımıyla bunu ilahi bir azaba yormak, şüphesiz hakkında konuşulanların yarattığı olumsuz imaj ve karşılığını görmesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanır.<sup>148</sup> Vefatının sağladığı nisbi gevşeme bastırılmış duyguların önündeki bariyerleri kaldırmış ve o ana kadar korkuyla söylenemeyenlerin ortalığa saçılmasına imkan vermiş olmalıdır. Doğrunun yanlışın birbirine karıştığı bu esnada yöntemlerinin zamanında gerekli görülerek alkışlandığı unutulmuş ve yerini cezalandırılmayı hak ettiğine inanılan kabahatlere bırakmıştır.

Ölümünden sonra da kamu vicdanınca yargılanılmasına devam edilen Köprülü, neyse ki, hayattayken şartlarının sağladığı dokunulmazlık sayesinde dedikodulardan korunmak konusunda seleflerinden çok daha şanslıdır.<sup>149</sup> “Bir mucize sonucu eceliyle”

---

<sup>147</sup> George Wheeler, *A Journey into Greece*, William Cademan, London, 1682, s.182-3

<sup>148</sup> Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, I, Çev. Nahid Sırrı Örik, TTK, Ank, 1998, s.77; Mustafa Çağhan Keskin, “Köprülü Mehmed Paşa Türbesi'ne İlişkin Bir On Yedinci Yüzyıl Söylencesi”, *Toplumsal Tarih*, S.316, 2020, s.14-5

<sup>149</sup> Köprülü'nün şartlarının Nâimâ'ca abartılarak veziriazamlık makamının kuvvetlendirilmesini amaçlayan siyasi çabanın gözden kaçırılmasına neden olduğunun tartışıldığı bir çalışma için bkz. Metin Kunt, “Nâimâ, Köprülü and the Grand Vezirate”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, V.I, 1973, SS.57-64

ölmeden önce de padişahı, bunu başarabilmesini sağlayan prensipleri yalnızca oğluna öğrettiğine ikna ederek, kendince siyasetin temiz kalmasını güvence altına alır.<sup>150</sup> Gerçi oğul Ahmed Paşa sesleri yükselenlerin başları yerine keselerini vurdurmak gibi daha ılımlı yöntemleri uygulama yoluna gitse de babasının beklentisini boşa çıkarmamıştır.<sup>151</sup>

Suçlayıcı dedikoduların susturulması şartıyla başlayan Köprülüler devri, ne var ki, yine aynı şeyin tesiriyle son bulur. Sonun başlangıcında yine bir düşmanlık, uçlarında ise idaredeki üstün meziyetlerine rağmen inat, kindarlık, servet ve şöhret düşkünlüğüyle öne çıkan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile onun bu özelliklerinden rahatsız olan Kızlar Ağası Yusuf ve Mirahûr Sarı Süleyman Ağalar yer alır.<sup>152</sup> Husumetlerinin kaynağı belirsizse de şahitlerin güçlendikçe “küstahlaşarak” başına buyruk, bencil, tahammülsüz ve acımasız hale geldiğini iddia ettikleri sadrazam ile<sup>153</sup> kıskanç, hilekâr, fitneci ve beceriksiz olarak nitelendirdikleri mîrahûrun her ne sebepten olursa olsun karşı karşıya gelmeleri, en azından idaresini sorunsuz yürütmek isteyen sadrazam açısından kaçınılmaz görünür.<sup>154</sup> Nitekim rakibinin idamı için onaltı kez telhis sunup, hiçbirinden netice alamadığı halde umduğunu bir de padişahın huzurunda şifahen aramakta diretir. Buna karşılık Viyana bozgunu Sarı Süleyman ve başını çektiği hizibe beklediği fırsatı tek seferde verir. Hedefe konulan kişiler arkasından hangi sözler ve ağlar yardımıyla nasıl kulis yapılp, ne gibi tuzaklar kurulabildiğinin resmini sunan olaylar dizisi de bundan sonra başlar.

<sup>150</sup> Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, KY, İst, 2006, s.48; aynı yazar, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, KY, İst, 2010, s.147; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-Tevârih*, Haz. Abubekir S. Yücel, Erciyes Üniversitesi, SBE, (DT), Kayseri, 1996, s.128; Ricaut, s.114

<sup>151</sup> Albertus Bobovius, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Ali Berktaş, KY, İst, 2009, s.82

<sup>152</sup> Uşşâkizâde, s.912; Şeyhî, II, s.1455; Uzunçarşılı, III, s.457; Kimliği belirsiz bir tüccarın Londra'daki arkadaşına gönderdiği 10 Ekim 1682 tarihli mektubunda konu edildiğine bakılırsa, Merzifonlu ile Süleyman arasındaki gerginlik saray duvarlarıyla sınırlı kalmayarak farklı çevrelerde de mal olmuştur; *A Letter from an Eminent Merchant in Constantinople to Friend in London*, A Jones, London, 1683

<sup>153</sup> Paul Rycaut, *The history of the Turks: Beginning with the year 1679*, Robert Clavell, London, 1700, s.6; Aubry de La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstiklal Kitabevi, İst, 2007, s.356-7; Uzunçarşılı, III, s.457

<sup>154</sup> “Evzâ'ğ-ı rûbahâne etvârı eblehâne güftârı nifâk-âmiz refâtârı fitne-engiz gadr-ı veylde yegâne kizb ü dürûğ ile mesleme-i zamâne idi.”; Osmanzâde, s.112; *Anonim Osmanlı Tarihi (1688-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK, Ank, 2000, s.1; Tayyârzâde Ahmed Atâ, *Târih-i Atâ (Târih-i Enderûn)*, II, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İst, 1292, s. 144; Gabriel-Joseph de Lavergne, comte de Guilleragues, *Correspondance*, II, Haz. Frédéric Deloffre, vd., Librairie Droz, Geneve, 1976, s.989; Sâmî, *Kâmûs*, IV, s.2619; Sarı Süleyman Paşa için ayrıca bkz. Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İst, 1314, s.174; İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İst, 1976, s. 279-80

Viyana seferine katıldıktan sonra dönüşte hademeleri arasına girdiği sarayın Kara Mustafa Paşa aleyhindeki kaynaşmasına bizzat şahit olan Silâhdâr Mehmed Ağa'ya göre, rakiplerin bozgun haberi karşısındaki ilk tepkileri, “düşmanımızın işi bitti, intikam alacak günler geldi” sözleri eşliğinde, ellerinde mendiller, keyifle döne döne oynamak olur.<sup>155</sup> Doğruysa eğer, düşmanlığın kişileri kendi ordularının mahvına dahi sevinecek denli körleştirdiğini gösteren bu tuhaf olayın ardından sadaret vaadiyle baştan çıkardıkları Kara İbrahim Paşa ve eski nedim İshak Efendi'yi de yanlarına alarak işe koyulurlar.<sup>156</sup> İlk olarak, padişahı asker ve halkın paşadan yüz çevirdiğine ve hatta sahte mektuplar sunarak, saltanat sevdasında olup eşkiyayla anlaşmak için Anadolu'ya “ıdlâl kağıtlar” gönderdiğine inandırmaya çalışırlar. Yarattıkları kamu desteği ve saltanattan mahrum kalma korkusuna rağmen, bekledikleri etkiyi uyandıramayarak padişahca geri çevrilirler. Bu arada Merzifonlu'nun adamları da boş durmayarak, veziriazama kendisine kırgın olduğunu söyledikleri padişahın gönlünü alması için hediyeler göndermesini tavsiye ederler. Bunun üzerine veziriazam da gerekli şeylerin temin ve teslimi vazifesiyle telhisci İsmail Ağa'yı görevlendirerek, İstanbul'a gönderir. Ne var ki, hediyeler geldiğinde, rakiplerinin affedilmesine karşılık kendilerinin katledileceğinden korkan muhaliflerin Kızlar Ağası Yusuf'un eteklerine sarılarak ondan bir an önce rüzgarı tersine döndermesini istermeleri üzerine işler iyice karışır. Padişahı avdayken yakalayan ağa, “ne didi ise di[yip], [onu] [öylesine] tamâm tıkup doldur[ur] ki,” af bekleyen İsmail kendisini önce padişahın “paşan da sen de yalancı birer mel'unusunuz, [o], devletimi yıkıp, namusumu ayaklar altına aldı, askerimi kırıp paşalarımı öldürdü ve memleketimi kâfirlere verdi” sözleriyle irkilmiş ve sonra da onun emriyle hapsedilmiş bulur. Hemen sonrasında ise veziriazamın katline emir buyurulur.<sup>157</sup>

Yenilginin etkisini henüz üzerinden atamayan Mustafa Paşa'nın gergin bekleyişi, böylece 25 Aralık 1683 günü bir namaz vakti celladına sükunetle teslim ettiği boynuna geçirilen iple son bulur.<sup>158</sup> Görünürde Venediklilerin Mora'ya

---

<sup>155</sup> Silâhdâr'ın güvenilir bir kaynaktan duyduğunu belirttiği bu hadiseyi silah arkadaşını düşmanlarından koruma iç güdüsüyle dramatize etmiş olabileceği hesaba katılmalıdır; Silâhdâr, II, s.119

<sup>156</sup> Yazarı belirsiz bir vekayinâme Fazıl Ahmed Paşa ile IV. Mehmed'in kötü huyları ve kibriyle bilinen eski nedimi İshak Efendi'yi de muhalifler arasında sayar; *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (1648-1694)*, Haz. Ramazan Aktemur, İstÜ, SBE, (YLT), İst, 2019, s.136; Silâhdâr, II, s.119-20

<sup>157</sup> Silâhdâr, II, s.120-21; Uzunçarşılı, III, s.457-8

<sup>158</sup> Fî 6 Muharrem sene 1095, yevm-i mezbûrda sadr-ı a'zam Kara Mustafa Paşa merhûm olmuştur; BOA, MAD.d, 6105, s. 25; Vekayi'-i Beç; Richard F. Kreutel, *Kara Mustafa vor Wien: das Türkische*

saldırmaya hazırlandıkları haberi ile asker arasındaki huzursuzluk ve bozgunun yarattığı bunalımdan kaynaklanan idamın arkasında, “gamz, nifak ve tezvir” yollu kışkırtmaların olduğuna şüphe yoktur.<sup>159</sup> Başlarda sultan tarafından gönderilen hediyeler ve okşayıcı mektuplarla yatıştırılmaya çalışılırken, şahsî kin ve çıkarlarını devlet menfaatleri üstünde tutanların telkinleri sonucu birdenbire tüm felaketlerden sorumlu tutulmaya başlandığı görülür. Naîmâ’nın özetlediği gibi, çare “gediği açan kapar” misali yeni bir seferle hatasını gidermeye hazırlanan serdarda aranmalıyken, “ne kanadı kırık doğan avlanır ne de halkın nefretini çekmiş olanın elinden iş gelir” diyenlerde bulunur. Kimi itirazlara rağmen devletin ayaklar altına alınan namusunu temizlemenin yolunun onun katlinden geçtiğine inananlar sultanı da buna inandırarak emellerine kavuşur.<sup>160</sup> Koltuğu Kara İbrahim Paşa, bir zamanlar elinde tuttuğu nüfuzu ise, şimdilik vezirlikle iktifa eden Sarı Süleyman Ağa’da kalır.<sup>161</sup>

Geçmişin dedikoduları konuşuldukları andan çok nedeni ya da etkeni oldukları olaylara ilişkin tutulan kayıtlar arasında görülüp duyulabilirler. Yani, ağızdan çıkar çıkmaz yazıya geçirilmedikleri için okuduklarımız çoğunlukla asılları değil, sonradan kaydedilmiş yorumlarıdır. Ne var ki, Merzifonlu ile Sarı Süleyman davasının yönünü belirleyenlerden bir tanesini kayıt altına alınmış olmasından dolayı bu noktada emsallerinden ayırmakta yarar vardır. Süleyman Ağa ile IV. Mehmed’in damadı Mustafa Paşa arasında geçen bir konuşmanın Yüsrî Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmasıyla oluşan söz konusu bu kayıt, hem bir dedikodunun yapıldığı andaki özgün halini hem de seçkinlerin birbirlerine karşı ne gibi tuzaklara başvurabildiklerinin görülmesi açısından benzersizdir. Mîrahûr’un Mustafa Paşa’yı ziyareti esnasında gerçekleşen konuşma, karşılıklı övgü faslının ardından Mustafa’nın,

---

*Tagebuch der Belagerung Wiens 1683*, Verlag Styria, Graz, 1955, s.52-3; *Vekayinâme (Vekayi-i Bec)*, Haz. Mehtap Yılmaz, MÜ, TAE, (YL), İst, 2006, s.170; De la Croix, *An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary*, London, 1711, s.188

<sup>159</sup> Nuri Paşa, II, s.84; Defterdar, s.167; Ahmet Refik, *Felaket Seneleri (1094-1110)*, Kitaphane-i Askeri, İst, 1332, s.46-7; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, Türkiye Yayınevi, İst, 1972, s.457

<sup>160</sup> Naîmâ, I, s.44; Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, I-II, Matbaa-ı Âmire, İst, 1302, s.42; Rycart, s.133; Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, Haz. İsmet Parmaksızoglu, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İst, 1992, s.38; Râşid, Mustafa Paşa’nın intikam seferinde başarılı olabileceğine inandığı gibi bir de bu yönde rivayet paylaşır; sefer esnasında bozulan sağ kol kumandanı Uzun İbrahim Paşa’nın öldürüleceği esnada yaşanan kaybı telafi edebilecek tek kişi olduğunu söylediği serdarın öldürülmemesi gerektiğinin padişaha iletilmesini ister; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, I, Matbaa-i Âmire, İst, 1282, s.433

<sup>161</sup> Vanel, Süleyman Ağa’nın, padişahca kendisine veziriazamlık teklif edildiği halde başına iş açacağını düşündüğü bu makama gelmektense yerinde kalmayı tercih ettiğini iddia eder; Vanel, *Abrégé nouveau de l’histoire générale des Turcs*, IV, André de Hoogenhuysen, Amsterdam, 1697, s.294

“geçende sadrazam sizi bana şikayet ederek düşmanlığını açıkça belli etti, üstelik ne yapıp ettiysem de sakinleşmeyip, onu katlettireceğim dedi”

yollu sözleri üzerine tam anlamıyla gıybet güzergahına girer. Bunun üzerine, Mîrahûr: Efendim, bu konuşma yakınlarda mı oldu?

Paşa: Yok, tahminen bir aydan fazlası var.

- Aman efendim, az daha aklımı başımdan alıp ızanımdan ediyordunuz.

- Neden?

- Yâ efendim, duymadınız mı?

- Hayır, duymadım.

- Barıştık, şimdi aramızdan su sızıyor.

- Ne zaman?

- İki hafta önce.

- Öyle mi, şükürler olsun, çok sevindim, peki Allah aşkına söyleyin, barışmaya kim vesile oldu?

- Efendim, Allah affedip zeval vermesin, şevketli padişahımız vesile oldu.

- Ne dersin!

- Evet, huzurunuzda latife eder miyim hiç?

- Ey, peki nasıl oldu?

- Efendim sadrazamın bana için için imrenip haset ettiğini biliyordum. Nerede düşmanlık ederse duyup haberdar olmak için gereğince önlemimi dahi almıştım.

- Ne gibi bir önlem almıştınız?

- Öteden beri himayemde olan ahlâklı ve tecrübeli sekiz genci rikâb-ı humâyun ağalarından birinin aracılığıyla iç ağası olarak sadrazamın dairesine yerleştirdim.

- Vallahi ne iyi akıl etmişsiniz, sonra?

- Bu sekiz kişi aralarında anlaşarak nöbetleşe bekledikleri sadrazamın huzurundan gece gündüz ayrılmayıp, etrafında dönen iyi kötü her şeyden beni muntazaman haberdar ediyorlardı. Ne vakit ki, bir gün arabozuculardan biri yine benim ağzımdan çıkmış gibi münasebetsiz sözler söyleyerek sadrazamı gazaba getirip öfkesini alevlendirdiğinde...

- Hay yaramazlar hay, ey sonra?

- “...bu yaramazın katli için onaltı telhis yazdım, dinlenmedi. Şimdi gidip bir de bizzat istemek icap etti” diye köpürdüğünü aceleyle kılıfa yazılmış şekilde bildirdiler.

- Ne garip iş be, iyi de bu denli düşmanlığın manası nedir, sonra?
- Bu can sıkıcı haberi alır almaz huzûr-ı hümayuna varıp, hünkara göründüm, beni “nedir Sarı, bir sözün mü var” diyerek karşıladılar.
- Vallahi garip, sonra?
- Sultana Allah hatanızı bağışlayıp tahtınızı daim kılsın, Sarı kulunuz gitti hünkârım, bugün Sarı kulunuzun musibet günüdür deyince, ne olduğunu sordular. Ben de paşa kulunuz şimdi gelip sizden benim katlimi isteyecek diye feveran ettim. Gerçek olup olmadığını sorduklarında da evet hünkârım haberim doğrudur dediğim halde, benim mutlak vekilim senin gibi sarı bir köpeğin katli için onaltı telhis sundu, tutmadım, şimdi bizzat gelir de isterse, hatrını kırmam, var git tedarikini gör, vasiyetin varsa yerine getir! diye sertçe buyurdular. Ferman padişahımın deyip canımdan umudu kestim, ama kalbimde bir parça korku yoktu.
- Ne acayip, vallahi işitmedim, ey sonra?
- Hangi suçla itham edip ne için katlimde ısrar eder diye bakıp bizzat işitmek için silahtar ağadan paşa geldiğinde beni enderun ağaları ortasına saklamasını rica ettim, o da sağolsun ricamı kırmadı.
- Berhudâr olsunlar, silahdar ağa merhametlidir... ey birader, sonunda ne oldu?
- Sonra efendim, şevketli hünkârımızca Çinili Köşk’te kabul edilen sadrazam adet olduğu üzere saygıyla yeri öptükten sonra geliş sebebini anlatmaya başlar başlamaz, hünkârımız “ey pek makbul, sana çoktandır sormak istediğim bir şey var, unutmuştum, şimdi aklıma geldi” diyerek araya girip, tiryaki bir nedimi olup olmadığını sordu, vardır cevabını alınca da “ben görmedim, niye hiç yanıma getirmedin” diye sual etti. Öyle alelaide bir şahsın huzurunuzda ne işi olur yanıtı üzerine de “bre adem! nediminin muhabbetine rağbetin yok mudur” diyerek sinirle çıkıştı. Vezirin, aslında yaradılıştan sır sahibi sadık bir kul olduğundan kendisine muhabbetim tamdır cevabına, “öyleyse, neden yanından ayırırsın” sorusuyla karşılık verdi. O da bu defa izindedir, yoksa her yere götürürüm deyince, hünkâr iyice kızıp, “neden buraya getirmezsın” diye tekrarladı. Ardından, onun buraya gelmesi ne haddinedir diyen vezire, “...zerre kadar kadir kıymet duygun yokmuş! sende vefâ olsa, nedimini bir an olsun yanından ayırmazsın, dostuna benim kadar vefalısını görmedim, mesela işte muhabbetim olanlardan biri bizim Sarı Mirâhur’dur ki, eğer imkanım olsa bir an olsun yanımdan ayırmayıp mahremime dahi sokarım ve biri bana onun hakkında söz taşısa, her kim

olursa olsun, yeminle katlettirmekle kalmam, o kadar severim” ...cevabını verdi...Veziriazam korkuyla sustu.

- Bârekallah incelik göstermiş! Sultanın esirgeyiciliği ne hoş!<sup>162</sup>

Yüsri Hüseyin Efendi’nin hamisine hizmet kastıyla kaleme aldığı bu kayıt, siyasilere kör noktalarda tertiplenen oyunlara kurban gitme endişeleri ile birileri veya bir hizibe sığınma ya da taraftar toplama ihtiyaçlarını anlaşılır kılmaktadır. Padişah ahırından sorumlu bir hizmetlinin dahi kendi sınıfından kişilerle kurduğu yakınlık sayesinde mutlak vekilin yanına yöresine ajanlar yerleştirebildiği bir ortamda ayakta kalmanın bundan başka çaresinin olmadığı da açıktır. Yersiz bir fısıltıdan ibaret de olsa bilgiye yön vermek her türden çekişmeye karşı sürekli uyanık ve tetikte olmak kadar zorunlu ve “hayatta kalmak” için şarttır. Bu da herkesin kendine mübah, rakiplere günah saydığı “başkalarının ağzına” bir tür istihbarat kaynağı olma ruhsatı kazandırır. Hedefse, Sarı Süleyman’ın başarıyla icra ettiği gibi, kimin düşüp kimin kalacağına karar verecek olan padişahı hassasiyet, zayıflık veya zafiyetleri üzerinden aklına girerek düşman aleyhine doldurup kışkırtmaktır.

Herkesin birbirini tanıdığı sınırlı bir çevrede kime güvenilir, kime güvenilmeyeceğinin yazılı esaslardan çok sözlü bilgiyle kararlaştırılması da haliyle dedikoduya somut bir eylem kadar belirleyici olma özelliği kazandırır. Dolayısıyla dedikodu, ahlaki sakıncalarına rağmen padişah da dahil tüm siyasi paydaşların kriz anlarında sık sık başvurdukları bir bahane, güç ve meşruiyet kaynağı ya da yön bulma aracı olarak Osmanlı siyaset arenasının değişmez bir parçasıdır. İlerleyen zamanlarda devlet işlerinde kullanılacak liyakat sahibi adam kıtlığı manasında “kaht-ı rical”e dahi yol açan bu fenomenin iktidar katında yarattığı sarsıntı on altı yıllık misafirliği boyunca aynı durumla defalarca kez karşılaşan Reinhold Lubenau tarafından şu sözlerle anlatılır;

“En şaşırtıcı durum, vezir paşarın ve önemli yöneticilerin, ne kadar iyi ve başarılı olurlarsa olsunlar, yaşamlarının güvence altında olmamasıdır. Bu

---

<sup>162</sup> “Merhûm ve mağfûr cennet-mekân Sultan Mehmed Han İbn-i Sultan İbrâhim aleyi’ir-rahmân ve’l-gufrân hazretlerinin dâmâd ve musâhib ve nedimi vezir Mustafa Paşa hazretlerine emir-i âhur-ı kebir -ki Sarı İmrahor dimekle meşhur ve ol dahi nedim ve makbûl-i Sultan Mehmed Han’dır- ziyârete geldikte meclislerinde sebk eden sohbetlerinin müzâkeresini Yüsri Hüseyin Efendi zabt ve tahrir etmekle zikrolunur”; Ömer Faruk Akün, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirahur Sarı Süleyman Ağa Mücadelesi ile İlgili Bir Konuşma Zabtı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIX, 1977, s. 8-15, 61-3

konumdaki yüz kişiden biri bile doğal bir ölümle yaşamdan ayrılmamıştır... Türk devletini gerek fikriyle, gerekse eylemleriyle ayakta tutmuş olan yüksek mevkilerdeki beyler, çoğu kez basit bir kuşku ya da birbirlerinin dedikodusu yüzünden hiçbir sorgulamaya gerek görülmeden acımasızca öldürülür.”<sup>163</sup>

Hacı İvaz’dan Merzifonlu’ya değin başkalarının hayatı pahasına yürütüldüğü anlaşılan bu köşe kapma yarışının son dönemlere ait ağıt türünden bir Boşnak şiirine yansması ise çok daha dramatik ve acıklıdır;<sup>164</sup>

İstanbul’da akşam okunuyor,  
İstanbul’da camiye koşuyorlar,  
Ama Dal-Taban Vezir acele etmiyor  
Köşede abdest alıyordu,  
Kahya başörtüsünü tutuyordu,  
Dal-Taban Vezir ona dedi ki:  
‘İlk Lala, İbrişim Kahya,  
Seni Sultan’a götüreceğim,  
Sultan sana ağalık versin,  
Ağalık ya da paşalık!’  
İbrişim Kahya ona dedi ki:  
‘Beni Sultan’a götürme,  
Ben birkaç şehir almadan,  
Sırbistan’dan ve Rusya’dan,  
O din düşmanlarından!  
Kimselerin onları duymadığını sanıyorlar,  
Ama Sultan’ın yanına,  
Sultan’a dediler ki:  
‘Sultanımız, doğan güneşimiz!  
İstanbul’da akşam okunuyor,  
İstanbullular camiye koşuyorlar,  
Ama Dal-Taban Vezir acele etmiyor,

---

<sup>163</sup> Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1573-1589*, I, Çev. Türkis Noyan, KY, İst, 2016, s.352

<sup>164</sup> Sibel Bayram, “Boşnak Şiirinde İstanbul”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Y. 3, S. 5, Ocak-Haziran 2011, s.60

Köşede şarap içiyor,  
Gâvurlarla ve papazlarla,  
İçerken şarabı, şehirleri armağan ediyor!’  
Bu Sultan’ın canını sıktı,  
İki cellat çağırdı yanına,  
Onlara sessizce dedi ki;  
‘Evlatlarım benim, cellâtlarım,  
Gidin o köşelere,  
Dal-Taban Veziri boğun!’  
Koşarak gitti cellâtlar,  
Boğdular Dal-Taban Veziri,  
Seccadede akşam namazını kılarken

## II İTİBAR

“Şüyu, Vukuundan Beter!”

Dedikodu toplumu bir arada tuttuğuna inanılan değerlere ilişkin hatırlatma ve uyarılar içermeye başladığında ahlaki bir tür yargılamaya dönüşür. Din ve gelenek açısından günah ya da ayıp sayılan yüz kızartıcı davranışların ifşasıyla açılan bu gibi davalar genelde sorumluların kabul gören manevi sınırlar dışına itilmesiyle son bulur. Bu haldeyken, konuşulanların odağını siyasi kabahatlerden çok mahrem sırlar ile hırsızlık, tecavüz, alkol, uyuşturucu, livata, zina ve fuhuş gibi ahlaken de hoş karşılanmayan suçlar oluşturur. Sonucunda temize çıkılsa dahi atılan çamurun izi kalacağından böylesi küçük düşürücü yakıştırmalar karşısında herkes adi suçlara kıyasla çok daha savunmasız ve güçsüzdür. Haliyle de düşman taraflara birbirlerini onulmaz bir biçimde alaşağı etme ya da en azından insan içine çıkamaz duruma getirme imkanı verdiğinden, dedikodunun bu kötücül ve haysiyet kırıcı türüne bugün olduğu gibi o gün için de oldukça sık başvurulur.

Söylenenler doğruysa dedikodu, değilse iftiraya vardığına bakılmaksızın ahlak adına tutulan ahlak dışı bu yol, özellikle de toplum değerlerini temsil ve korumakla yükümlü modern öncesi siyasiler arasında çokça rağbet görür. Çarpık cinsel eğilimleri, işret ve sefahat düşkünlüğü, başkalarının eşine tasallut veya zevcesinin hafif meşrepliği gibi suçlamalarla belden aşağı vurulan rakip, zira bu yolla kolayca itibarsızlaştırılarak siyasi bir çatışmaya gerek kalmadan saf dışı bırakılmış olunur. Çekişmeleri kısıtlı bir muhiti ilgilendiren konulara mahkum ederek çözümsüz bırakmaktansa, cümle alemin sinir uçlarına dokunacak yerlere çekip de birilerinin linç edilmesi pahasına kesinliğe kavuşturmak, seçkinler için elbette çok daha akıllıca ve stratejik bir yoldur. Tarihi boyunca saray ve çevresinin pek çok kereler itibar suikastiyle çalkalandığına tanık olmak da bu yüzden ne şaşırtıcı ne de fazlaca tuhaf görünür.

### 2.1. *Askıntı Şehzade – Lûtfî Musahib*

Bu grupta değerlendirilebilecek vakalardan haberdar olabildiğimiz, bize göre ilki, II. Mehmed’in oğlu Şehzade Mustafa ile veziriazam Mahmud Paşa arasında

cereyan eden “namus davası”dır. Tarihlerin kendilerince haklı gerekçelerle ya değinmedikleri ya da sansürleyerek bahsettikleri bu mesele, ilk olarak, Şehzade’nin ölümü ile veziriazamın beklenmedik idamlarının kesişmesinden dolayı aralarında bir bağlantı olabileceği izlenimi uyandırarak dikkatleri üzerine toplamıştır. İlk sadaretinden Rum Mehmed Paşa’nın hakkında çıkardığı rüşvet dedikodusu nedeniyle azledilen sadrazam, üstün hizmetlerine rağmen Otlukbeli Savaşı’ndan hemen sonra yine “müfsidlerin” tezvîriyle tekrar görevden uzaklaştırılır ve emeklilik günlerini geçirmeyi planladığı Hasköy’deki çiftliğine gitmek üzere İstanbul’dan sessizce ayrılır.<sup>165</sup> Başkent ise, bu sıra, Şehzade Mustafa’nın görünürde sebepsiz ölümünün şokuyla sarsılmaktadır. Haliyle o da diğer tüm devlet adamları gibi taziye için yollara düşerek, bir yıl önce öfkesiyle baş edemediği padişahı bu kez teskin etmek maksadıyla huzuruna gelip başsağlığı dileklerini iletir. Ancak burada, yakınlık yerine tekrar iş başına geçmesinden korkan “garez sahibi” hasımlarının düşmanca “bed-gû ve tezviratıyla” karşılaşır. Peşi sıra merhum şehzade ile aralarındaki husumet hatırlatılarak, herkesin üzüntüden karalar bağlayıp matem tuttuğu şu günlerde onun neşeyle meclisler düzenleyip eğlendiği yönünde tahrik edici sözler ortaya atılmaya başlanır. Bunun üzerine Fatih, iddiaların doğru olup olmadığını yerinde görmesi için hademelerinden birini casus olarak gizlice mazul veziriazamın evine kadar gönderir. Hasbelkader sözü edilen meclislerden birine denk gelen casusun, paşayı yas giysileri yerine beyazlar içinde ve arkadaşıyla satraç oynarken görüp arz etmesiyle de söylenenlerin doğruluğuna kanaat getiren padişah tarafından hapsine karar verilir. Yedikule’de tutulduğu on yedi gün boyunca hakkındaki kulise devam edilen paşa, sonunda başı kesilerek idam edilir.<sup>166</sup>

Eserini padişahın beğenisini kazanmak için yazdığını belirten Muâli’ye göre, Paşa’nın idamına bu saygısızlığının yanına Eflak voyvodasını serbest bırakmak, Dulkadiroğlu Şehsuvar Bey’i geri göndermek suretiyle onun düşmanlığını kazanmak, Uzun Hasan’ın takibine mani olmak ve Şehzade ile aralarındaki “düşmanlık” gibi dört

---

<sup>165</sup> Behiştî, II, s.317; İbn Kemal, VII, s.376; Osmanzâde, s.11; Aşıkpaşazâde, Rum Mehmed Paşa’nın Karaman’dan İstanbul’a yapılacak göçlerin idaresiyle vazifeli Mahmud Paşa’yı, zengin yerlilere rüşvet karşılığında hiç dokunmayıp yalnızca fakirleri sürmekle suçladığını iddia eder; Aşıkpaşazâde, s.242

<sup>166</sup> İdris-i Bitlisi, VII, s.223-4; İbn Kemal, VII, s.376-7; Behiştî, II, s.317; Solâkzâde, s.251-2; Hoca Sâdeddin, I, s.551-3; Tayyârzâde, II, s. 6-7; Osmanzâde, s.11; Danişmend, I, s.329

ayrı sebep daha eklenir.<sup>167</sup> Elbette tüm bunlar politik sebepleri anlamaya yetse de hadisenin duygusal boyutunu açıklamakta yetersiz kalır. Mahmud Paşa'yı, eğer doğruysa, şehzadenin ölümüne, Fatih'i ise kendine yıllarca hakkıyla hizmet etmiş sadık vezirine bu denli duyarsızlaştıran malum düşmanlığın kaynağı nedir ve birkaç istisna dışında bundan neden hiç bahsedilmemektedir?

Osmanlı yazarlarının saygı, utanma ve korkularından dolayı hanedana ait ailevî sırları paylaşmaktan kaçındıkları yaygınca bilinen bir gerçektir. Doğrusu, devrin tanığı ve biraz sonrakilerin, düşmanlıktan bahsettikleri halde detayları konusunda inatla sessiz kalmaları da ister istemez bu hakikati akla getirir.<sup>168</sup> Ancak sonunda biri geç de olsa baklayı ağzından çıkarma cesareti gösterir. Gelibolulu'ya göre, kimsenin söylemeye cesaret edemediği şey, şehzadenin paşanın haremine yönelik uygunsuz bir davranışta bulunduğu ve mukabilinde onun tarafından zehirlenerek öldürüldüğüdür.<sup>169</sup> Bu iddia, daha önce, devlet himayesi ve hizmetindeki akrabaları sayesinde pek çok şeyden haberdar olduğu bilinen Spandounes tarafından da üstelik sansürsüz bir biçimde öne sürülmüştür. Ona göre, şehzade babasının elini öpmeye gittiği bir aralık Mahmud'un güzel karısını görüp aşık olur ve bu duygunun şiddetiyle, bir gün, onun yıkandığı hamama zorla girerek kendisine tecavüz etme hadsizliğinde bulunur. Bunu duyar duymaz doğruca huzura koşan Mahmud Paşa ise sultandan gerekenin yapılarak adaletin sağlanmasını ister, ama karısı padişah kulu olduğundan saltanatı hakkı olan şehzadenin de kölesi sayılacağı için bunda bir sakınca olmadığı cevabıyla savuşturulur. Buna rağmen sultan, oğlunu kendi dairesine hapsedtirip sonrasında herkese hummadan öldüğü söylenilse de burada boğdurur.<sup>170</sup> Şehzadenin kâtibi Maria Angiolello'ya göreyse, Mahmud, Has Murad Paşa'nın ölümü konusundaki ihmali

---

<sup>167</sup> Muâli, *Hünkârname*, ed. Robert Anhegger, "Mu'âli'nin Hünkârname'si," *İstÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. I, S.1, 1949, s.158; Muâli ve eseri için ayrıca bkz. Mir Sayyid Âli b. Muzaffer-i Ma'âli, *Hünkârname*, Haz. Refet Yalçın Balata, İstÜ, ED, (DT), İst, 1992; Tayyârzâde, II, s. 6-7

<sup>168</sup> "Sultan Mustafa ile Mahmud Paşa arasında büyük bir kırgınlık vardı"; İdris-i Bitlisi, VII, s.233; "Sâbika-i şikâk ki merhûm Şâhzâdeyle Paşa mâbeyninde ma'lûmdı"; İbn Kemal, VII, s.376; "zira sabıkda mabeynlerinde keder var idi"; Behiştî, II, s.317; "Şehzade Sultan Mustafa Mahmud Paşa'dan daima agraz üzere olup"; Hoca Sâdeddin, I, s.551; "Şehzâde-i Sultân Mustafâ Mahmud Paşa ile dâ'imâ bürudet üzere olub.."; Solâkzâde, s.251; "Şehzâde-yi müşârun-ileyh ile meyânlarında cereyân iden cedd-i evvel gıyl u kâli"; Osmanzâde, s.11; "Şehzade Sultan Mustafa gibi layık-ı tac u taht meşkuru'l-mesa'i bir zat-ı 'uluvvü's-simat ile mübayenet halinde bulunması.."; Tayyârzâde, II, s.7

<sup>169</sup> Gelibolulu, s.289

<sup>170</sup> Spandounes, her ne kadar bu hadiseyi sehven Gedik Ahmed Paşa'nın başından geçmiş gibi anlatsa da, Fatih'in üvey annesi Mara Brankoviç'in yeğeni ve devrin önde gelen devşirme kökenli devlet adamlarından Hersekzade Ahmed ile Mesih Paşaların akrabası olmakla son derece güçlü ağlara ve güvenilir bilgiye sahip olduğu görülür; Theodore Spandounes, *Ottoman Emperors*, s.1x-x, xv1, 53-4

yüzünden, Mustafa ise hastalıktan eceliyle can verir. Ancak, etrafta halen onun Mahmud tarafından kendisine verilen zehirli bir armudu yemesi sonucu hastalanıp öldüğü yönünde “yalan yanlış dedikodular” dönmektedir. O sıralar evinde ve emrinde bulunduğu şehzadenin sözde bu armut tuzağından sonra üç ay daha sağlıklı bir şekilde yaşayıp, hastalandığını ve bundan üç ay sonra da öldüğünü kanıt göstererek bu iddialara kesin bir dille karşı gelir.<sup>171</sup>

Birbirini yalanlar görünen her iki anlatı da aslında tek bir tema etrafında toplanıp birleşir; malum gerginlik. İster onaylama, isterse inkâr amacıyla olsun, buna değinmeden geçilememesi ise dedikoduların saray duvarlarını aşıp, etrafa yayıldığının habercisidir. Nitekim bu dönemde yaşayan kadı Mevlana İsâ manzum eserinin birkaç satırını, bunun toplumda nasıl yankılanıp, tekrarlandığını göstermeye ayırmış gibidir;<sup>172</sup>

Var idi sultânun oğlu bir dilr  
Adı Sultân Mustafâ mânend-i şîr  
Hüsn-i Yûsuf’dan yakar idi çerâk  
Fevt olub andan düşer hana firâk  
Zann ider Mahmûd Paşa’dan bu (bir) işi  
Kim var idi ‘avretiyle bir kişi  
Zehr içürdi didiler ana ol  
Hanun itdi anı hem ‘aklı kabûl  
Da‘vet idüb anı itdürdi helâk  
Böyledür çarhın işi ey zât-ı pâk

Bir yanda bir padişah adayı, diğer yanda idari marifet ve insânî yönleriyle sevilip sayılan bir veziriazamın adlarının karıştığı böylesi utanç verici bir olaya ilişkin söylentilerin dahi halk arasında şaşkınlık ve kınamayla karşılandığına şüphe yoktur. Zira, yaşanan hayal kırıklığının tesiriyle tepkilerinin ölçüsü ve tarzını belirleyen şimdiden sonra idealize ettikleri figürlere duydukları hayranlık değil, gözetmekle sorumlu oldukları değerlere bağlılıktır. Dilde savundukları ahlakın fiiliyatta parçası

---

<sup>171</sup> Giovanni Maria Angiolello, *Sultan Fatih’in Sarayında Bir Esir Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi*, Çev. Pınar Gökpar, Profil Kitap Yayınları, İst, 2022, s.74-5

<sup>172</sup> Mevlana İsa, *Câmi‘ü’l-Meknûnât*, İstÜ Ndr, nr. 10692, trs, vrk.109a; İlgili eser üzerine yapılan detaylı bir çalışma için bkz. Mevlana İsa, *Câmi‘ü’l-Meknûnât*, Haz. Çağrı Erdoğan, AÜ, SBE, (YL), Ank, 2019

değillerse bile öyleymiş gibi görünüp davranmalarına fırsatı veren bu türden olaylar hakkında konuşup paylaşmaya da haliyle politik meselelere oranla çok daha istekli ve meraklılardır. Bu da sarayın imajı ve selameti açısından mahrem kalması gereken dedikoduların kamu elinde birer “skandala” dönüşmesini beraberinde getirir. Elbette, küçük bir grup içinde dönen fısıldaşmalar gibi bir skandalın doğruluğuna da ona inanan kişilerin çokluğuna bakılarak karar verilemez. Haliyle, Mustafa ile Mahmud’u karşı karşıya getirenin ne olduğunu belirlemek için halkın ve seçkinlerin Spandounes, Angiolello ve Mevlana İsâ’ya kadar ulaşan iddialarından fazlasına ihtiyaç olduğu açıktır.

Burada evvela Muâli’ye bakılacak olursa, ayyuka çıkan haberlerin en azından husumet konusunda gerçeği yansıttığı öne sürülebilir. Ona göre, ölüm döşeğinde dahi nefretini sayıklayan şehzade yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca, son isteğinin kendisini bu duruma düşüren Mahmud’dan hesap sorulması olduğunu dile getirir. Ancak “düşürülmekten” kastı hastalığıysa da bunun zehirden kaynaklanıp kaynaklanmadığına ve eğer öyleyse, hangi davranışının bu “fenalığa” (zehirlenme?) yol açtığına ilişkin en ufak bir imada dahi bulunmaz. Yine de lalası yoluyla saraya ulaştırılan bu dileği, oğluna “düşmanlık eden birinin hayatta kalmasını mümkün görmeyen” babası tarafından sorgusuz sualsiz yerine getirilir.<sup>173</sup> Tarihlerin çekingen temaslarından farksız görünen bu ifadelerden kati bir sonuca varmak gelgelelim mümkün değildir. Neyse ki, Şehzade veya Muâli’nin bilerek ya da bilmeyerek belirsiz bıraktığı noktalar, Mahmud’un ölümünden sonra ikinci eşi ile ilk eşinden olan kızları arasındaki miras davası nedeniyle sunulan bir dilekçe sayesinde açıklığa kavuşup belirginleşir. Birinci eşten olma varisler, ikinci eşin açtığı davaya cevaben verdikleri söz konusu dilekçede, onunla bağlarını açıkça reddederler. Gerekçeleri ise bu kadının kocası seferdeyken, Mustafa’nın validesinin evine gidip bir gece orada kalmasından sebep babaları tarafından terkedilmiş olmasıdır. Hatta babaları, ikinci kez azledildiği aralık, kadının araya giren defterdar kardeşinin çabaları sonucu padişah zoruyla tekrar

---

<sup>173</sup> Muâli, s.158; Benim Lalam, beni dinle, bu son sözlerim kulağında kalsın; ben öleceğim Mahmud yaşayacak ve Hünkârın hizmetinde kalacak; benim gibi dünya nimetinden ve ana ve baba yüzlerini görmek saadetinden mahrum kalsın; babam padişah olduğu müddetçe ondan bütün dünya nimetlerini selb etsin; babamdan en son istirhamım şudur; benim uğradığım bu felaketi Mahmud’dan sorsun; o bana düşmanlığı yüzünden bu fenalığı yaptı. Bu hakikat size malum olsun”; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Fatih Sultan Mehmed’in Vezir-i Âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa’nın Araları Neden Açılmıştı?”, *Belleten*, C. XXVIII, S.112, 1964, s.723; aynı yazar, “Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar”, *Belleten*, C.XLI. S.163, 1977, s.511

evlendirilmişse de nikahını İstanbul’da yaptırdığı halde kendisini Edirne’ye göndererek, ona dokunmak dahi istememiştir. Belgeye göre, dilekçe sahipleri açıkça kadının Mustafa’nın halvetine girmek suretiyle babalarını aldattığını söylememelerine rağmen kastetmek istedikleri de Mahmud’un anladığı da bu olur. Aksi olsa, ne kadın kadına masumane bir ziyaretten rahatsızlık duyması ne de bu yüzden karısını boşaması anlamlı görünür.<sup>174</sup>

Çapkınlığıyla ünlü şehzade ile sözde yasak aşkı arasındaki muhtemel buluşma Mahmud’un Eğriboz Seferi’nde olduğu 1470, hesaplaşması ise 1474 yılında gerçekleşir. Aradaki dört yıl özellikle de böylesi sansasyonel bir dedikodunun gizli kalabilmesi için oldukça uzun bir süredir. Tıpkı Mahmud’un seferden döner dönmez ayağının tozuyla öğrendiği gibi, ateşlendiği ilk andan rövanşının görüleceği son güne kadar durmadan üzerine konula konula konuşulup tekrarlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekte yaşansın ya da yaşanmasın, belki bir kerelik nedensiz bir buluşma veya rastlantı uzun soluklu bir gönül ilişkisine, ilişki tecavüze, gönüllü ziyaret baskına ya da tam tersine dönüşmüş olabilir. Şimdiden sonra dedikoducuların temel dayanağı şahidi olmadıkları olay anı değil, olaya adı karışanların toplum içindeki benlik sunumları ve nasıl görülüp algılandıklarıdır.

Mesela, şehzade başkalarının haremine saygısızlıktan sabıkalıdır; Gedik Ahmed Paşa’nın karısına ilgisinden dolayı boşanmalarına yol açmak ya da henüz 1465’te Venedik’e ulaşan bir rapora göre, Rumeli Beylerbeyi’nin karısıyla birlikte olmak bunlardan bazılarıdır. Yanı sıra, arkadaşlarıyla sık sık av ve yelken gezilerine çıkıp, Rum ve Ermeni yapımı şaraplardan içerek eğlenmeyi sevdiği ve hatta sarhoşluk yüzünden zaman zaman aşırıya kaçan tavırları nedeniyle hristiyan halkı rahatsız ederek şikayetlerine neden olduğu katibi Angiolello’nun şahitliğiyle bilinir.<sup>175</sup> Mahmud ise, gerek askeri ve idari becerileri, gerek dindarlığı, bilgeliği ve açıksözlüğü, gerekse de hamiliği ve hayır severliğiyle asker, ulema, halk ve ilim erbabı arasında gözdedir.<sup>176</sup> Ne var ki, politikada tüm kesimlerin takdirini toplayacak denli olumlu bir imaja sahip olmak da gayriahlaki bir görünüm kadar rahatsız edici olabilir. Bu haliyle, pek çokları, hatta belki de Fatih’in dahi kıskançlığını üzerine çekerek, bolca düşman edinir. Daha başından Mahmud’u “mağdur”, Mustafa’yı ise “zalim” yerine koyan bu

<sup>174</sup> Uzunçarşılı, “Fatih Sultan Mehmed’in...”, s.724-6

<sup>175</sup> Angiolello, s.75; Babinger, Mehmed the Conqueror..., s.331

<sup>176</sup> Babinger, s.328-9; M. Çağatay Uluçay, *Sancaktan Saraya / Seçme Yazılar*, YKY, İst, 2012, s.31

tezatlığın kitleleri, şehzadenin iddia edileni yaptığı, karşılığında da haklı olarak mağdur tarafından öldürüldüğünü düşünmeye ittiğini tahmin etmek güç değildir.

Tüm bunlar ve üzerine şehzadenin şüpheli ölümü, Mahmud'un üçüncü defa veziriazamlığa getirilmesinden korkan düşmanları için bulunmaz nimettir. Üstelik bu kez huzura kadar taşınacak sözlerin doğru görünmesi için detaylarına özen göstermeye dahi gerek yoktur. Her şey ayan beyan ortadadır; Mahmud düşmanı olduğu Mustafa'yı zehirle öldürüp intikamını almış, (namusunu temizlemiştir). Nitekim, bu yüzden ölümüne üzüлp matem tutmak yerine beyaz kıyafetlerini giyerek, çoktan dostlarıyla gülüp eğlenmeye ve hatta neşeyle santranç oynamaya dalmıştır.<sup>177</sup> Pek tabii, evladını genç yaşında yitirmekten acılı Fatih'in bu sözler karşında sinirleri iyice gerilip yıpranır. Oyunu da bu ruh haliyle, merhum oğlunun hakkını koruyup huzur içinde yatmasını istiyormuş gibi görünen rakiplerden yana kullanır. Sultanın, gerçeği yansıtsın ya da yansıtmamasın etrafa yayılması dahi tek başına idam sebebi gibi görünen skandalı böylece örtbas ederek hem epeydir kafasını meşgul eden bir meseleden kurtulmaya hem de ailesinin itibar ve şerefini kurtarmaya çalıştığı açıktır.

Gelgelelim, uzaktan izlenen hayatlara dolaylı yoldan erişme ayrıcalığı sağlayan böylesi çarpıcı bir dedikodu bir kere yerleştiği zihinden öyle tek bir hamleyle, üzeri örtülmeye çalışılarak silinip atılamaz. Şehzade ve Fatih ile Mahmud arasındaki mücadele de böyle, fiilen bitse de menkıbevi söylence ve öyküler üzerinde fikren tartışılmaya devam eder. "Mağdur" vezir, sultanın merkez ve eyalet teşkilatından toprak düzenine, mali bünyeden ilmi müesseselere kadar pek çok alanda inatla sürdürdüğü radikal projelerinden rahatsız kesimlerce eski düzeni temsilen efsaneleştirilerek, adeta ona karşı bir veli ve halk kahramanına dönüştürülür.<sup>178</sup> Böylece üretilen "Mahmud Paşa-i Veli" menâkıbnâmesinde, Şehzade ve Mahmud'un karısı yerine başkaları konularak da olsa, "namus dedikodusu"nun varlığını koruduğu görülür.<sup>179</sup> Hikayeye göre, gerçekte Mahmud'un asıl rakibi ikinci vezirlikle yetinmeyerek onun makamına göz diken Koca İbrahim Paşa'dır. Etrafına topladığı ulema ve halktan "müfsidlerini" onu azl ya da katl ettirmeleri için ellerinden geleni

---

<sup>177</sup> Uluçay, s.35

<sup>178</sup> İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek: Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Veli", *Tahsin Bekir Balta'ya Armağan*, Ank, 1974, s.466-7

<sup>179</sup> Hedda Reindl-Kiel, "The Tragedy of Power: The Fate of Grand Vezirs according to the Menakıbnâme-i Mahmud Paşa-i Veli", *Turcica* V.35, 2003, s.254

yapmaya sürekli teşvik ve tahrik ederek amacına ulaşmaya çalışır. Makam vaadiyle baştan çıkardığı bu “gammaz ordusu”, onun kışkırtmaları sonucu nitekim bir gün toplanıp huzura gelerek padişahı, güvendiği vezirinin babası ve akrabalarının halen putperest olup kendisinin de kafirler hesabına çalışan bir takiyeci olduğuna inandırmaya uğraşır.<sup>180</sup> Ancak devşirme kökenli devlet adamlarını karalamanın bu alışıldık yolu işe yaramamış olmalı ki, bu kez, ahlaki yozlaşmayı önlemekten kendini sorumlu tutan hiçbir hükümdarın kayıtsız kalamayacağı bir diğer yöntem uygulanır. Güya İbrahim’in karısı öldükten sonra eş edinmesi için padişahca kendisine verilmiş bir cariyesi, Mahmud Paşa’nın da İbrahim’ce kendisine teslim edilmiş mühürdar bir oğlanı vardır. İbrahim, bir vakit, parayla aklını çeldiği bu oğlandan Mahmud’un boş bir kağıda kazınmış mührünü getirmesini sağlar. Ardından üzerine onun ağzından kendi karısına yazılmış bir mektup düzerek, ağlaya sızlaya bunu padişaha sunar. Mektupta muteber vezirinin bir başkasının karısından kocasını öldürüp kendisine kaçmasını istediğini gören sultan gazaba gelerek Mahmud’u önce hapis, ardından da idam sehpasına yollar.<sup>181</sup> Yani, görüldüğü üzere, merhumların anısına saygısızlık edilmek istenmediğinden Mustafa ve Mahmud’un karısı yerine bilinçli olarak II. Murad dönemi veziriazamlarından İbrahim Paşa ve karısı konulmuştur. Böylece oğlunun adı Fatih, Mahmud’un namusu ise Fatih’ten memnuniyetsiz kitlece temizlenmiş olunur. Bir başka deyişle, nasıl ki hikayeye göre İbrahim’in karısı konusunda suçsuzsa, şehzade ile meselesinde de masum bulunan vezirin haksız yere öldürülmesinin öcü alınırken, iftiralarıyla buna sebep olanlar ve fevriliğiyle bunlara fırsat veren sultan da alttan alta yerilerek, adaletsiz davranmakla kusurlu bulunur.

Nihayetinde, dedikoduculara yüz veren de kulak tıkaması gereken de padişaktır. Hakkında konuşulan kişilerin talihi de haliyle, onun mizacı ve o an içinde bulunduğu siyasi ve ruhsal şartlar ile bunların karar verme mekanizmaları üzerinde yarattığı değişim ve dalgalanmalara bağlıdır. Bu açıdan Fatih, sert, inatçı ve aceleci yapısıyla, mutlak otorite ve imajını gölgeleyecek her türden tehdide karşı en ufak bir

---

<sup>180</sup> İlgili kısım bir tek Viyana nüshasında yer alır; Ortaylı, s.479, bkz. *Menâkıb-ı Mahmûd Paşa*, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, H. O. 116, trhsz, fol. 1v-22r

<sup>181</sup> *Menâkıb-ı Mahmûd Paşa-yı Velî*, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları, Mc Yz 0284/01, 1564, vrk.15b-17a; *Ahvâl-i Mahmûd Paşâ-yı Velî*, İst, 1289, s.30-3; Kevork Pamukciyan, “Ermenice Bir Elyazmaya Göre Veziriazam Mahmud Paşa”, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III / Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İst, 2003, s. 273

fısıltıya dahi kulak vermeye oldukça açık ve yatkındır. Halil ve Mahmud Paşaları arkalarındaki asker, halk ve ulema desteğine rağmen haklarında söylenenlerin tesiriyle alaşağı etmekten çekinmediği gibi görülen o ki, adı kirlenen en yakınındaki gözdesi dahi olsa tavizsiz ve son derece katıdır.

Saray için bu sefer gündem idari kabiliyetleri, keskin zekası ve nüktedanlığıyla öne çıkan söz konusu gözde, Şair Ahmed Paşa'dır. Sultandan gördüğü teveccüh ve kişisel becerileri sayesinde kazaskerlikten padişah musahibliği ve hocalığına ve buradan vezirliğe kadar uzanan ünlü şairin, bu hızlı ve göz alıcı yükselişi şüphesiz herkeste farklı duygular uyandırır. Başarı takdir beklerken, genelde kaynakların adına "a'dâ", "ashâb-ı bugz" veya "ehl-i fesâd hussad" dedikleri düşmanların kıskançlık ve saldırılarıyla karşılaşır. Yükselen, liyakatle yanına çıkılamıyor veya liyakatinden aşağı indirilemiyorsa da, çoğunlukla belden aşağı hikayelerle yumuşak karnından dövülmeye başlanır. Çekemeyenleri için Ahmed Paşa'nın vurulacak en zayıf noktası ise anlaşıldığı kadarıyla saklamaya çok da gerek görmediği genç ve güzel oğlan zaafıdır. Beklendiği üzere, saray bir vakit paşanın iç oğlanlarından birine aşık olup göz koyduğu dedikodularıyla çalkalanmaya başlar. Kimine göre, doğruluk payı yüksek bir ispiyon ve gıybet, kimine göreyse, asılsız bir suçlamadan ibaret olan bu fısıldaşmalar çok geçmeden sultana kadar ulaşır. Bunun üzerine Fatih, durumdan emin olmak için oğlanın saçını kestirip, onunla Ahmed Paşa'ya şerbet gönderir ve paşanın sevdiğini bu halde görünce,

Zülfın gidermiş ol sanem kâfırlığın komaz henûz

Zünnârını kesmiş velî dahı müselmân olmamış

yollu bir beyit söyleyerek şaşkınlığı ve üzüntüsünü gizleyemediğini haber alır almaz da derhal azl edip öldürülmek üzere Yedikule'ye hapsedilmesini emreder. Paşa buradayken, üzerindeki hocalık hakkı ve sanat sever yönüne hitap ederek kurtulmak umuduyla kerem redifli bir kaside yazıp padişaha ulaştırır.

Kul günâh itse n'ola 'afv-ı şehen-şâh kanı

Tutalum iki elüm kanda imiş kanı kerem

Ne kerem ola ki maglûb idine anı günâh

Ne günâh ola ki maglûb idine anı kerem

gibi, dokunaklı sözlerle örülü bu kaside sayesinde öfkesini yatıştırdığı padişah tarafından affedilerek, önce günlük otuz akçe maaşla Bursa'daki Orhan ve Muradiye

vakıfları mütevelliliğine, ardından araya giren nüfuzlu dostları marifetiyle Sultanönü, Tire ve Ankara Sancakbeyliklerine atanır.<sup>182</sup>

Her ne kadar Aşık Çelebi, Tutî Kadın isimli bir cariyeyle evlendirilip bundan bir çocuğu dahi olduğunu söylese de ölene kadar bekâr yaşadığı bilinen Ahmed Paşa'nın bu oğlan zaafı birkaç istisna dışında hemen herkesçe doğrulanır. Belki ne Aşıkpaşazâde'nin "...güzellerin gözlerini, kaşlarını, saçlarını öve öve gitti" dediği kadar abartılı ne de Kefevî ve sonrakilerin görmezden gelebilecekleri kadar azdır, ama ortada başka hiçbir neden yokken birden bire hapsine yol açabilecek boyutlarda olduğu açıktır.<sup>183</sup> Aslında, bolluk içerisinde geçirdiği sürgün günlerinden birinde bir tellağı satın almak için uğraştığını gösteren bir mahkeme kaydına bakılırsa, hakkındaki şüphelerin çok da yersiz olmadığı anlaşılır.<sup>184</sup> Dahası affedildiği halde ne Fatih ne de Bayezid dönemlerinde, bir daha saraya alınmayışı da bu noktada anlamlıdır. Neticede, sultanı akıl hocası ve dostu yerine koyduğu nedimine karşı dedikoculardan yana tavır almaya iten "eşcinsellik" türü bir suçlamanın, doğru değilse bile unutulmayacağı gibi, muhatabına her şeyin az çok duyulup konuşulduğu kısıtlı bir çevrede eski saygınlığını koruyarak yaşamına devam etme imkanı bırakmayacağı açıktır.

Kişileri birbirlerine karşı sözlü suikastlara başvurmaya teşvik eden de bir anlamda bu açmazdır. Zira, bir cinayet zanlısı veya gerçek bir katil yakalandığında eski itibarına kavuşabilirken, mahrem alanlarda gerçekleştiği iddia edilen suçlardan sorumlu tutulanlar, aklansalar da genelde üzerlerindeki lekeyle yaşamak zorunda bırakılır. Sözü edilen şeylerin gerçekte yaşandıkları gibi yaşanmadıklarına dair de bir şahit bulunmayışının yarattığı belirsizlik ve şüphe, açık bir itiraf ya da ikna edici bir savunmayla giderilmedikçe, adeta bir kimlik misali muhataplarının üzerine yapışır.

---

<sup>182</sup> Âşık Çelebi, Muhammed el-Bursevî, *Meşâirü's-şuarâ*, İstÜ Ndr, nr. 4201, 1578-9, vrk.43a-b; Riyazî, Mehmed b. Mustafa Birgivî, *Riyazü's-Şu'arâ*, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, cote. Turc 248, vrk.13a-b; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, I, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ank, 2014, s.136-9; Sehî Beg, *Tezkire-i Sehî*, Matbaa-i Âmedî, İst, 1325, s.20-1; Beyânî Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ank, 1997, s.24; Gelibolulu, s.331; Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB, İst, 1996, s.29-30

<sup>183</sup> Âşık Çelebi, vrk. 43b; Aşıkpaşazâde, s.296; Hüseyin Kefevî, *Râznâme fi Menâkibi'l-Ulema ve'l-Meşâyih ve'l-Fudala*, İstÜ Ndr, nr.1847, 1177, vrk.156a; Fâik Reşad, *Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye*, I, Zarafet Matbaası, İst, 1913, s.138-9; Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İst, 1307, s.8-9

<sup>184</sup> Halil İnalçık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab: Nedimler Şâirler Mutrîbler*, TİBKY, İst, 2015, s.376; İlgili sicil için bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *TTK Belgeler*, I / C.X, S.14, 1980-81; II / C.XIII, S.17, 1988; III / C.XV, S.19, 1993; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ank, 1973, s.66

Böylelikle, “tecavüzcü, oğlancı, hırsız veya ayyaş” gibi dinî ve geleneksel çizgilerin dışında kalan sayısız türden alçaltıcı sıfat dedikoducular yoluyla kulaktan kulağa taşınarak, görünürde ahlaki sınırlara saygılı olanlar hem ne yapmamaları hem de kimlerden ve neden uzak durmaları gerektiği konusunda uyarılır. Gelgelelim, düşkünlükler kadar iyi nitelikler üzerine de konuşulabildiğinden kimi zaman bu uyarılar, zararsız birer tanım olmakla sınırlı kalır.

## 2.2. *Bunak Efdalzâde – Güzel Mihrî*

Söz gelimi, tarihlerin anlatıları arasında, ilim tutkunu Efdalzâde’nin çalışkanlığı ile ağırbaşlı Mihrî’nin güzelliğinin de ilginç fısıldaşmalara konu edilmiş olduklarına rastlanır. Rivayete göre, müderrislikten mazul Efdalzâde Hamîdüddin Efendi birgün Eskisaray yakınlarında karşılatığı Sultan II. Mehmed tarafından tanınarak saraya davetle Bursa Muradiye Medresesi’ne tekrar müderris olarak atanır. Bunun yanında huzurdayken, daha fazla araştırıp çalışması konusunda da gayretlendirilmek maksadıyla ayrıca uyarılır. Padişahın bu uyarısını dikkate alan Efdalzâde, o kadar çok çalışır ki, yıllar süren zorlu mesailer sonucu beli bükülüp saçları ve sakalı dökülerek görüntüsü tuhaf bir hal alır. Onu çekemeyenler de bu haline bakarak ciddi bir hastalığa yakalandığı ve bunadığı dedikodusu çıkarıp etrafa yaymaya başlarlar. Adını kötüye çıkaranların nasıl karşılık gördükleri bilinmez, ama o bu gayretleri ve hatta veba zamanı uzakta bir köye yerleştiği halde İstanbul’daki derslerini aksatmayacak denli özverili oluşunun semeresini, Sahn-ı Semân müderrisliği, İstanbul kadılığı ve en sonunda Şeyhülislâmlıkla alır.<sup>185</sup> Şehzade Bayezid’in muhitinde şöhret bulan şair Mihrî Hanım ise, çekinmeden katıldığı erkek meclislerinde güzelliği, vakur duruşu ve hoş sohbetiyle göz doldurarak aşk dedikodularına konu edilir. Tezkirecilerin iffeti üzerinde ağız birliği ettikleri şairin adı Sinan Paşa oğlu İskender Çelebi, Müeyyedzâde Abdurâhim ve şair Güvahi’yle anılır. Hatta Mihri’nin,

Nice İskenderi la’lüm zülâli

Suya ilette vü susuz getürdi

<sup>185</sup> Taşköprülüzâde, s.288, 290; Hoca Sâdeddin, II, s.496-7; Ahmed Rifat b. İsmail, s.14; *İlmiye Salnamesi*, s.341; Mehmed Süreyya, II, s.256; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, Matbaa-ı Âmire, İst, 1333, s.222; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İst, 1976, s.439; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s.79-80; Altunsu, s.12

beytini, şairlerin İskender Çelebi'yle ilgili söylentiler hakkında yaptıkları espirilere cevaben söylediği bilinmektedir.<sup>186</sup> Duygusal yakıştırma, dış görünüş, tuhaf tavırlar veya karakter özellikleri üzerinden üretilen bu gibi sohbet ve eğlence amaçlı gündelik dedikodular, her ne kadar suç isnadı içermeseler de en başta dinin alaya alma yasağını ihlalle muhataplarının haysiyet ve hassasiyetlerine dokunarak kırılmalarına yol açıp itibarlarını zedeleyebilir. Yine de insanın yaradılışından gelen ile elinde olan şeylerin konuşulmasında motivasyon, duygu ve üslup açısından belirgin farklar gözlemlenir. Efdalzâde'nin bunaması ile Mihri'nin kimseye yar olmayan güzelliği hakkındakilerin arkasındaki acıma, kıskançlık ve hatta gizli hayranlık yerini örneğin, zimmetine para geçirmekle itham edilen şair Revânî'de öfke, şikayet ve aşağılamaya bırakır.

### 2.3. *Rüşvetçi Revânî – Yaramaz Zevce*

1503 ila 1527 yılları arasını kapsayan in'âmât defterindeki bir kayda göre, 1509'da Surre Emini olarak Hicaz'a gönderilen Revânî, dönüşte, erkan ve şairlerin, fakir Haremeyn halkı için tahsis edilen surre altınlarının dağıtımında adil davranmadığı ve hatta bir kısmını zimmetine geçirdiği yönündeki "töhmets ve ithamlarıyla" karşılaşır. Hatta bu aralık yaşadığı bir göz hastalığı dahi çağdaşı bir şair tarafından,

Müselmânlık mıdır bu kim Revânî  
Unutdun Ka'be'ye varalı Hakkı  
Ne gâm ger dînüne noksân gelürse  
Hele dünyâna etdürdün terakkî  
İçine kan olup turdı gözüne  
Seni âhir onarmaz Ka'be hakkı

yollu bir şiirle, usulsüzlüğüne ve bunun karşılığı olması gerektiği düşünülen ilahi cezaya bağlanır. O ise bu gibi sözlere,

Be Revânî gör a neler derler  
Bal tutan barmağın yalar derler

---

<sup>186</sup> Lâtîfi, Abdüllatif Efendi, *Tezkiretü's-Şu'ara*, İstÜ Ndr, nr.2627, 1588, vrk.118a-b; Âşık Çelebi, vrk.151b; Kınalı-zâde, II, s.935; Gelibolulu, s.438; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-Nisâ*, II, Matbaa-ı Âmire, İst, 1295, s.241; Şehâbeddin Süleyman, *Tarih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Sancakçıyan Matbaası, İst, 1328, s.59; Gazali, "Türk Kadın Şairleri: Mihri Hanım", *Irmak*, C.I, S.11, 15 Ağustos 968, s.11; Mehmed Hâlid, "İlk Kadın Şâir: Mihri", *Hayat Mecmûası*, C. IV, S. 92, 1928, s.277; İpekten, s.177-8

Ka'be'yi böylece ziyâret eden

Dîn ü dünyâsını yapar derler

türünden masumiyetini ve söylenenlerin iftiradan ibaret olduğunu kanıtlamaya yönelik sözlerle karşılık verir. Muhtemelen pek çok yerde dillendirdiği bu müdafaa dindar padişahı iknaya yeterli gelmemiş olmalı ki, onun hiddetinden korkarak İstanbul'dan Trabzon'a kaçıp, Şehzade Selim'e sığınıp muhitine yerleşir. Üzerindeki lekeye rağmen burada eski saygınlık ve şöhretine tekrar kavuştuğu gibi, üstüne onun cülusuyla beraber döndüğü İstanbul'da da Ayasofya mütevelliliği, matbah katipliği ve eminliği görevleriyle tekrar taltif edilir.<sup>187</sup>

Mağdur için kim tarafından desteklendiğinin kendisine yöneltilen suçlamaların niteliği kadar belirleyici ve hayati olduğu bu örnekle açıkça anlaşılır. Yavuz ile zimmete para geçirme iddialarının yerini, tesire daha açık bir hamî ile Ahmet Paşa'ya yönlendirilen türden bir suçlama alsaydı, Revânî'nin sonu da herhalde emsallerininkinden farklı olmazdı. Yanı sıra, gerek dedikoduların içeriği gerekse bunlara verilen tepkilerin öngörülmezliği bizlere, siyasi şartlar, günün gerekleri veya kişisel özellikler gibi sayısız değişkenin yanında çarpıcı bir gerçeği daha hatılatır. Bu da rüşvet, yolsuzluk veya adam kayırma ile eşcinsellik, ırza tecavüz, fuhuş ya da işret gibi suçların hepsinin temelde ahlaki zayıflıktan kaynaklandıkları halde farklı karşılandıklarına işaret eden zihinsel ayrımlardır. Şairin belirttiği gibi, devleti soymak “bal tutanın parmağını yalamasıyken,” Ahmed Paşa'nın bir erkeğe aşık olması tam anlamıyla “ahlaksızlık”tır. Yine Revânî'nin sözde yolsuzluğu çabuk unutulurken, söz gelimi, Galata ve Eyüp kadısı Haverî Ali Çelebi'nin gençliğinde kalan akşamcılığı üzerinden yıllar geçtiği halde unutulmadığından mesleği üzerinde tartışma ve dedikodulara yol açarak Karaferiye kadılığıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanır.<sup>188</sup> Kısacası, her suçun niteliği ve cezası kanunen nasıl farklılık gösteriyorsa, seçkinler ve halk için dedikodulardan hangisine malzeme olduğu da öyledir.

---

<sup>187</sup> *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri*, Haz. İlhan Gök, Marmara Üniversitesi, TAE, (DT), İst, 2014, s.1017; Lâtîfi, vrk. 68b; Sehî, s.81-2; Kınalı-zâde, I, s.420, 422; Gelibolulu, s.533-4; İpekten, s.69-70; Abdülkadir Erdoğan, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkeri: Şeyh Vefâ, Hayatı ve Eserleri*, Ahmed İhsan Basımevi, İst, 1941, s.36; Revânî'nin yaptırdığı mescid için bkz. Mehmed Ziyâ, *İstânbûl Boğaziçi: Bizans ve Osmânînin Asâr-ı Bâkiyesi*, II, Devlet Matbaası, İst, 1928, s.55-56

<sup>188</sup> Âşık Çelebi, vrk.299a; Kınalı-zâde, I, s.328-30; Gelibolulu, s.791-2; İpekten, s.249

Nitekim, İstanbul aynı tarihlerde gündemdeki tüm yolsuzluk haberlerini unutturacak büyüklükte bir skandalla çalkalanır. İsimsiz bir arzla Yavuz Sultan Selim’e kadar ulaştırılan skandalın bir ucunda, devrin meşhur akıncı ailelerinden Yahya Paşalı Bâli Bey, diğer ucunda ise II. Bayezid’in torunu olan karısı yer alır. Çağatay Uluçay’ın yayınladığı arza göre, kahramanlıklarıyla ünlü akıncı beyi, cinsel arzularını zaptedemediği anlaşılan bu kadın tarafından sürekli aldatılır. İlk Üsküp’te bir erkekle basılarak mahkemeye çıkarılır, ama dava, son derece nüfuzlu olduğu anlaşılan arz sahibinin araya girerek beraberinde yakalanan adamı öldürmesiyle etrafa yayılmadan oracıkta kapatılır. İlişkiye aracılık ettiği belirlenen kapıcı ve kadınlardan altı kişi daha katledilerek diğer tanıklar da ortadan kaldırılır. Onca kayıp ve tepkiye rağmen ders almadığı görülen kadının adı bundan sonra da buradan kaçarak döndüğü İstanbul’da Dellâkoğlu isimli genç bir hafızla anılmaya başlanır. Hatta bu aşkından bir kız çocuğu dahi dünyaya getirerek, bunu açıktan açığa büyütemeyeceğini bildiğinden bir dadı refakatinde Fatih Camii hafızlarından Hasan’ın yanına bırakır. Bu gibi beyhude önlemler sayesinde saklayabileceklerini sansalar da elbette eninde sonunda sırları etrafa yayılır. Dellâkoğlu İstanbul kadısının emriyle dövülüp Edirne’ye sürülürken, Bâli Bey’in karısı hamileliğini farkedene Şehzade Mahmud’un kızı tarafından,

Böyle işler ederek hanedan kızlarını kırdırmak mı istersin? Bu padişahı diğer padişahlarla mı karıştırırsın? Yaptıklarından birini dahi duyacak olursa, hem seni hem de bu işlere karışanların cümlesini katleder!

sözleriyle sertçe uyarılır. Gelgelelim o, ne bu ikazlar ne ahalinin ayıplamaları ne de tüm bunların Yavuz’un karşı konulmaz öfkesini celbedeceğine aldırış etmeden inatla aşğının peşine düşer. Onun Edirne’de, halk arasında “kara ağrı” olarak da bilinen humma-yı muhrika hastalığına yakalandığını duyar duymaz, İstanbul’a getirilmesi için adamlarını gönderir, ama kendisini beklerken, ölüm haberiyle karşılaşır. Veba salgınından kaçmak bahanesiyle bu kez bizzat yollara düşerek Yenihisar’a ve buradan tebdil-i kıyafet yasak aşkının gömüldüğü Babaeski’ye ulaşır ve nekrofil (ölüsevici) iddialarına rağmen ne amaçla olduğu anlaşılamaz bir biçimde mezarını açtırıp onu son bir kez daha gördükten sonra İstanbul’a geri döner. Aradığı درمانı az bir zaman sonra bu sefer tanıdık bir simada, merhum aşkının “Dellâkoğlu Bak” isimli hafız kardeşinde bulur. Elbette tüm bunlar İstanbullular’ın gözünden kaçmayarak aralarında konuşulsa

da Yavuz ile Bâli Bey'in hiddeti ve kadının hanedan üyesi olmasının yarattığı kuvvetli çekinceden dolayı kimse şikayette bulunamaz. Ayrıca, kadın sahibi olduğu sınırsız para gücüyle, Kamerveş, Ferayet ve İshak isimli hizmetlileri kendisine arzu ettiği kişileri getirmeleri için ikna ettiği gibi, konuşmaya çalışanları da rahatlıkla susturur. Tahammül seviyesi iyice aşıldığında, sonunda biri durumdan haberdar olan herkesin duygularına tercüman olmayı istemişcesine, “bu işlere ednalar razı olmaz, kande kaldı padişahlar” sözüyle sonlandırdığı malum arizayı yazarak sultana gönderip, onu göreve çağırır.<sup>189</sup> Kadından bu günden sonra bir daha haber alınamadığına bakılırsa da çağrının cevapsız bırakılmadığı kolayca anlaşılır.

Olup bitenin “aşağı tabakanın (edna)” dahi diline düşerek ayyuka çıktığı halde uzunca bir süre saraya bildirilmemesinin temelinde hiç şüphesiz kabahatlinin padişah torunu, kabahatin ise bu kimlikteki birine yakıştırılamayan türden bir suç oluşunun yarattığı korku ve endişe yatmaktadır. “Benden duymuş olma veya falancanın yalancısıyım” gibi alışıldık kalıplar altında kulaktan kulağa konuşulmaya devam edilse de kimse ne iddiasını kanıtlama ne de yetkililere iletme sorumluluğunu üstlenmeye yanaşır. Suçlamaları kanıtlanmadığı takdirde iftiraya (kazf suçuna) gireceği ve böyle bir durumda kimsenin de arkalarında durmayacağını bildiklerinden dolayı çelişkili davranışlarının nedenini ikiyüzlülükten önce hayatta kalma güdüsü ve korunma ihtiyacında aramalıdır. Hakim değerler açısından bazı şeylerin ifşası yapılmasından daha utanç verici olarak görülebildiği için ayrıca kimsenin böylesi ağır bir mesuliyet ve vicdani yükümlülüğün altına girmeye cesaret edememiş olması da son derece olağandır. İhbarda bulunan kişinin Bâli Bey'in himayesinde ve adamı olduğu halde arızasında ismini belirtmeyişi bu noktada çok şey anlatır. Dedikoduların arkasındaki yüzler de nitekim bu yüzden ancak konuşan veya çatışan tarafların kendilerini gizleme mecburiyeti hissetmedikleri durumlarda açığa çıkarılır.

#### **2.4. *Cüzzam Rüstem – Cani Lutfi***

Ahlaki sorumluluk içermeyen bazı bedensel kusur ve hastalıkların da gözlerini makam veya intikam hırsı bürümüş sağduyu yoksunu kimi siyasetçiler tarafından zaaflar kadar acımasızca kullanıldığı görülür. Rüstem Paşa'nın Kanuni Sultan

---

<sup>189</sup> M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, I, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s.58-62

Süleyman tarafından Mihrimah ile evlendirilmek istendiğinde, cüzam olmakla itham edilmesi buna örnektir. Tarihlerin “kimi düşmanlara” atfen sahipsiz bıraktıkları bu dedikodu, Venedik Balyosu Navagero’ya göre, Hürrem Sultan ile onun damat adayı Mısır Beylerbeyi’nin ortak tertibidir. Ünlü saray hekimi Moşe Hamon’u Rüstem’in sağlığı konusunda söylemeye zorladıkları hastalık ise gerçekte cüzam değil, frengidir.<sup>190</sup> Oysa, bu izdivaç bizzat Hürrem, Hamon da bu izdivaç sayesinde kurulan Hürrem, Rüstem ve Mihrimah hizbi tarafından desteklenmektedir.<sup>191</sup> Balyosun cüzam yerine frengi tespiti de haliyle aynı şekilde, yanlış duyum veya anlaşılardan ibaret olsa gerektir.

Hasılı, gözdesinin bulaşıcı bir illete yakalandığı lakırdıları kızının sağlığını gözetken sultanı huzursuz etmeye yeterli gelir. Endişeyle, hemen hekimbaşına cüzamlı olup olunmadığının nasıl anlaşılacağını sorup öğrenmeye çalışır. Temiz yeri sevip kuru ve intihaplı ciltte bulunmayacağından dolayı vücutta kehle (bit) varsa, cüzam olunmayacağı cevabını alır almaz da saray hekimlerinden Mehmed Ağa’yı bir hazinedarla birlikte muayene için Diyarbakır’a, Rüstem’in yanına gönderir. Hadisenin aslını Şam’da bulunduğu sırada bizzat bu hekimden dinleyen Gelibolulu’ya göre bundan sonra, paşanın çıkardığı kıyafetler üzerinde kendisine dahi sezdirmeden dikkatle bit aranmaya başlanır. Talihin oyunu, kıyafetlerini gün aşırı değiştirdiği halde aranan kehle çok geçmeden bulunarak hastalığın gerçek olmayıp, kuru iftiradan ibaret olduğu ortaya konulur. Böylece, paşaya hem damatlık hem de veziriazamlığın yolu açılırken, hazinedar ve Mehmed Ağa da verdikleri kusursuz hizmet ve müjdenin karşılığı olarak sayısız ikram ve inamla ödüllendirilir. Üzerine,

Olıcak bir kişinin bahtı kavî tâlî’i yâr

Kehlesi dahi mahallinde anın işe yarar

beytinin söylendiği bu olaydan sonra Rüstem Paşa, iktidar biti manasına gelen “kehle-i ikbâl” lakabıyla anılmaya başlanır.<sup>192</sup> Bunun da kendisini sevmeyip, biti

---

<sup>190</sup> Bernardo Navagero, 1553; Albèri, Serie III, V.I, 1840, s.99; Zinkeisen, III, s.60; Moşe Hamon üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Uriel Heyd, “Moses Hamon Chief Jewish Physician to Sultan Suleiman the Magnificent”, *Oriens*, XVI, 1963, s.152-170

<sup>191</sup> Miri Shefer-Mossensohn, *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions 1500-1700*, State University of New York Press, 2010, s.41

<sup>192</sup> Gelibolulu, s.712-3; Münecceimbaşı, s.519; Peçevi, I, s.21-2; Osmanzâde, s.29; “...zira kehle nazik tabiattır, pak yeri sever ve cüzam vücudu sevmez. Ve cüzam ve miskin adamda kehle olmaz...”; Evliya Çelebi, II/II, s.724-5

bulunduğu yere bizzat koyduğu veya muayene ekibini rüşvetle kandırdığını düşünen çevreler arasında liyakat ve kişiliğini küçümseme amaçlı kullanıldığına şüphe yoktur.

Bu hadiseyle, kimi hastalık ve kusurların İslam prensipleri açısından kader dairesinde sayıldıkları halde mevkileri gasp etmeye yönelik suçlamalara malzeme edildiklerine şahit olunur. Ancak görece daha acımasız görünen bu yolun, kişileri haysiyet ve itibarlarından ederek tecrit etmeyi hedefleyen herhangi bir dedikodudan amaç ve yöntem açısından farkı yoktur. Nihayetinde Rüstem de Ahmed Paşa'nın eşcinselliğiyle tehdit ettiği “kamu sağlığı”nı korkunç hastalığıyla tehlikeye sokan bir illetli yerine konularak, tıpkı onun gibi muhitinden uzaklaştırılmaya çalışılır. Yerinde kalsa da bu kez cüzamı gösterip bitli ve bitle makam edinmiş olmaya razı edilerek bunun utancıyla baş başa bırakılır. Bir başka deyişle, birbirini çekemeyen siyasiler için gerçekte olan da olmayan kadar dedikodu kaynağıdır.

Nisan 1541’de gözler bu kez, o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş bir hadisenden dolayı damat Lutfi Paşa'nın üzerine çevirilir. Kayıtlara göre, fuhuş yapmakla suçlanan bir kadını cinsel organını usturayla kestirdikten sonra idam ettiren paşanın, dindarlığı ve idari kabiliyetlerine rağmen şeriat ve kanuna aykırı bir biçimde aldığı bu karar başta kendi hane halkı olmak üzere pek çok kişi tarafından öfkeyle telin edilir. Hatta Kanuni'nin kız kardeşi olan karısı Şâh-ı Hûbân Sultan, “hiçbir vezir zamanında görülüp duyulmadığını belirttiği böylesi bir caniliğe kalkışmasının” hesabını bizzat sorar. Bundan sonra zina edene uygulanacak ceza budur diyerek inatla kendini savunması üzerine onun tarafından dinsiz bir zalim olmakla suçlanınca, aralarındaki tartışma kavgaya dönüşür. İtişip kakışma esnasında sultana tokat atan paşa, karısının çılgınlıklarını işitip yetişen cariyeye ve harem ağalarınca tartaklanarak yaka paça dışarı atılır. Olan biten padişah tarafından duyulur duyulmaz da azledilip nikahı feshedildikten sonra Dimetoka’ya sürgüne yollanır.<sup>193</sup>

Bu aralık İstanbul’da bulunan İtalyan seyyah Luigi Bassano’ya kalırsa, azlinin nedeni sanılanın aksine ne otoritesini kötüye kullanması ne de sadece karısıyla kavgasıdır. Asıl sebep, “genç oğlanların ardı sıra uygunsuz aşkların peşinde

---

<sup>193</sup> Gelibolulu, s.710-1; Ignatius Mouradgea d’Ohsson, *Tableau général de l’Empire Othoman*, C.IV/I, De L’Imprimerie de Monsieur, Paris, 1791, s.350-1; Sehî, s.26; Ernest Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, C.I, Imprimerie Nationale, Paris, 1848, s.496-7; Hammer, V, s.208; M. Fuad Köprülü, “Lutfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, S.1, 1925, s.128; Danişmend, II, s.221; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İst, 2000, S.136

koşmasıdır.” Karısının bundan şikayetle, kendisiyle uyuması için evlendirildiğini söylemesi üzerine ona tokat atınca da vezaretten uzaklaştırılır.<sup>194</sup> Üstüne Leunclavius’un “Lutfi” (it. Amoroso) kelimesinin dahi “aşk işlerine meraklı” anlamına geldiğini ekleyerek doğrulamaya çalıştığı bu iddia,<sup>195</sup> kadınlara yönelik sert tutumlarının, seyyahla temasta bulunan kimi hasımları tarafından onlara ilgi duymadığına yorulmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim azline ilişkin yaptığı açıklamayı üç unsur etrafında özetler; kadın, dedikodu ve düşmanlar;

Vezirliğe geldiğimde Yüce Divan’ın hâlini hayli düzensiz ve perişan buldum. Yedi yıl boyunca tedbirler alarak mümkün mertebe nizama soktum. Daha sonra kalpleri hastalıklı kıskanç düşmanlar haremimle ilgili bazı konularda aleyhimde dedikodu yapınca, kadınlara mağlup olmayıp onların hile ve tuzaklarından uzak olmak için sadrazamlıktan feragat ettim ve içim rahat, Edirne’deki çiftliğime çekilip inzivada Allah’a dua ettim...<sup>196</sup>

Lutfi’nin bu sözlerle birbirinin sonucuymuş gibi görünen “başarı ve kıskançlık” ile “dedikodu ve kadınlığı” özellikle yana yana getirerek tecrübelerine seslenmeyi arzuladığı okurlarını vezaretten kendi isteğiyle ayrıldığına ikna etmeye çalıştığı açıktır. Ne var ki bu, başka kaynaklarca da onaylanan bir hakikatten ziyade hangi konular etrafında ne tür dedikodular dönüp, bunların kendisi üzerinde ne gibi duygular uyandırdığını yansıtmakla sınırlı kalır. “Feragat edip, huzurla” köşesine çekildiği halde kendisini müdaafa etme gereği duyması dahi aslında tek başına neler hissettiğini anlamayı kolaylaştırır. İfadelerinde açıkça görülense, üzüntü, kırgınlık ve öfke ile tüm bunlara rağmen elden bırakmadığı gururu ve dik başlılığıdır.

## 2.5. *Müptela Özdemiroğlu – Mecnun Sinan*

Kişileri onur ve haysiyetlerinden ederek gözden düşürmeyi amaçlayan kötü niyetli her dedikodu elbette her zaman maksadına ulaşmaz. Hedeftekilerin imajı, gücü ve arkasındaki desteğe koşut olarak biri için fısıltıyla söylenen, bir başkası için bağıra çağıra söylense de duyulmaz. Söz gelimi, Haverî Ali Çelebi’yi gençliğinde kaldığı halde yerinden eden alışkanlıkları, kahramanlıklarına destanlar düzülen Özdemiroğlu

<sup>194</sup> Bassano, s.41

<sup>195</sup> Oysa, Leunclavius’un iddia ettiği gibi, “Lutfi” ne “aşk işlerine meraklı” manasındadır ne de İtalyanca’daki karşılığı bu anlama gelen “amoroso”dur; Leunclavius, II, s.549

<sup>196</sup> Lutfî Paşa, *Âsâfnâme*, s.8-9; *Das Âsâfnâme*, s.5

Osman Paşa üzerinde hiçbir işe yaramaz. Ali'nin bizzat kendisinden dinleyip aktardığına göre, Kafkas cephesinden fatih sıfatıyla dönen Osman Paşa, Sultan III. Murad'ın daveti üzerine Kasr-ı Cedîd Köşkü'nde huzura çıkar. Burada, parlak zaferlerini detaylarıyla bir bir anlatıp, karşılığında o güne kadar kimsenin görmediği türden iltifat ve ihsana mazhar olur. Karşılıklı övgü ve içtenlikle geçen bu görüşme alışılmadık bir biçimde dört saat sürer. Padişahı bu denli meraklandıran, elbette paşanın heyecan verici zaferleri kadar hakkında söylenilen afyon ve berşe müptelâ olduğu dedikodularının doğru olup olmadığıdır. Kaygısını ve bunu nasıl giderdiğini ise paşayı kendisine hediye ettiği atla konağına gönderdikten sonra Babüssaade ağasına şu sözlerle anlatır;

“Allah’a şükürler olsun, bir şüphemiz vardı, onu da defettik...Osman için bana iyi bir savaşçıysa da afyon ile berşe müptelâ ve şaraba düşkün olduğundan dolayı veziriazamlığa getirilirse, divanı idare edemez demişlerdi. Dört saat boyunca karşımda tutup durmadan konuştum; berş ve afyona müptela olsa, üzerinde gevşeme ve uyuşukluk, şaraba düşkün olsa, tavırlarında bir değişiklik görülürdü, ama görmedim. Anladım ki, bu kusurlardan hiçbirisiyle bir alakası yoktur...”

İkinci vezir rütbesiyle aralarına girdiği günden beridir kendisini çekemeyip “yabancı” yerine koyan vezirlerin çıkardığı bu dedikodunun amacı, padişahı, Osman Paşa'nın sadaret makamının gerektirdiği ahlaki olgunluktan yoksun olduğuna inandırmaktır. Söylenenler Âli'ye göre iftira,<sup>197</sup> Peçevî'ye göre ihtimal,<sup>198</sup> Rumûzî'ye göreyse hakikattir. Bu son isim, Yemen tarihi üzerine kaleme aldığı manzum eserinin pek çok yerinde paşayı açıktan açığa ıslah olmaz bir afyon ve esrar (beng) bağımlısı olarak tanıtır. Serdar Sinan Paşa'nın emirlerine uymayıp savaşmakta isteksiz davranması ve askere mukayyet olmayıp çarpışma esnasında uyuya kalması ona göre, hep bu alışkanlıktandır.<sup>199</sup> Ancak onun bu iddiaları da bizzat kendisinin belirttiği gibi gözlem yerine duyumlara dayandığından ne çağdaşı Ali ne de Peçevî'ninkilerden

---

<sup>197</sup> Gelibolulu, s.1044-46

<sup>198</sup> Peçevî, zamanında Ferhad ve Vezirzâde Hasan Paşalar'ın hazinedarıyken, daha sonra Özdemiroğlu'nun meclislerinde bulunmaya başlayan birinden dinlediklerine dayanarak, gecelerini türlü türlü meze ve yemeklerin sazlı sözlü eğlenceler eşlinde yenildiği işret alemlerinde, gündüzlerini ise ayıldıktan sonra seccade başında göz yaşı dökerek geçiren ilginç bir Osman Paşa portresi çizer; Peçevî, II, s.94

<sup>199</sup> Mustafa Rumûzî, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen / Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi*, I, Haz. Hulûsi Yavuz, TTK, Ank, 2003, s.242-44, 248, 249, 253, 319

farklıdır.<sup>200</sup> Aralarındaki çelişki ise şifahi kaynakların tutarsızlığından çok birbirleriyle kavgalı olan hamileri yanında saf tutma mecburiyetinden kaynaklanmış olmalıdır. Rumûzî, sayesinde eserini kaleme aldığı Sinan Paşa'nın rakibi Özdemiroğlu'nun, Ali ise sırkatibi vazifesiyle hizmetinde bulunduğu Lala Mustafa Paşa'nın rakibi olan Sinan'ın karşısındadır.<sup>201</sup> Hal böyle olunca, günü gününe aralıksız uyuşturucu kullanmanın yol açacağı kaçınılmaz kayıplar ile cesaret ve yiğitliğin bir arada durup duramayacağını ayırma sorumluluğu okurda kalır.<sup>202</sup>

Nihayetinde, yiğitliği tiryakiliğine galip gelince, padişahla kurduğu yakınlık sayesinde makamında oturan kubbe vezirlerinin çoğu yalnızca kendi gayretiyle öne çıkan paşanın ilerleyişini durdurmak için son bir dedikoduya daha sarılır. Bu defa, silahtar takımına gereğinden fazla terakki dağıtmak suretiyle israf ve usulsüzlüğe kaçtığını öne sürerek yazdığı ruusu kabul etmeyip askeri ve sultanı ona karşı kışkırtmaya çalışırlar. Ancak, toplanıp divana gelen öfkeli askerlerin paşa yerine kendilerini şikayet etmesi üzerine planları ummadıkları şekilde tersine döner. Durum padişahın kulağına gider gitmez de çaresizlik içinde, mührün Siyavuş Paşa'dan alınıp Osman Paşa'ya verilmesini izlemek zorunda kalırlar.<sup>203</sup> Başka bir deyişle, Özdemiroğlu, hakkında yaratılmaya çalışılan güvensiz ve karanlık havayı sırtını dayadığı sadık askerleri, kazandığı zaferler ve kamuoyu desteği sayesinde dağıtarak, 28 Temmuz 1584'de sadaret koltuğuna oturur.<sup>204</sup>

---

<sup>200</sup> Böyle demek bana değüldi revâ  
Didüğüm söz benüm degül ammâ  
Ger mahâsin ü ger mesâvidür  
Dedüğüm bunda nakl-i râvidür  
Ol seferde bile olanlardan  
Ne işitdümse anı direm ben  
Uşbu sözler ki söylenür hâlâ  
Biri kendü sözüm ola hâşâ ; Rumûzî, I, s.254

<sup>201</sup> Rumûzî, I, s.ccxxx

<sup>202</sup> Rumûzî,

Olsa keyfiyyetin de oranı  
Günde beş altı kez yise anı  
Gönlüne geldigince yer dirler

Öyleye muttasıl heman anı yer! sözleriyle, Osman Paşa'nın ara vermeksizin keyif alemlerinde gezindiğini iddia ederken, Âli, savaş meydanlarında sergilediği yiğitlik ve kahramanlığa övgüler düzer; Rumûzî, I, s.249; Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Nusret-nâme*, Haz. Mustafa Eravcı, TTK, Ank, 2014, s.230

<sup>203</sup> Gelibolulu, s.1046-47; Peçevî, II, s.94-5; Selânikî, I, s.146; Abdurrahman Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*, Cüz. 24, 1329, s.1495; Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Mimar Sinan GSÜ SBE, (DT), İst, 2012, s.230

<sup>204</sup> Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şeca'atnâme*, İstÜ Ndr, nr.6043, 995, vrk.230a-231a; *Târîh-i Osmân Paşa*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı, Ank, 2001, s.57; "Bugün saâdetlü Osman Paşa Hazretlerine Mühr-i Şerif verilüp Veziri'azam oldılar." BOA, KK., Ruus, 7505, s.4; naklen Mustafa

Kuşkusuz, sadece ne bu koltuk ne de bunun sağladığı gücün kanatları altında yer edinme peşinde koşanların itibarı tehlikededir. İhbarlarıyla sultanı “yanlış kararlar almaktan alıkoymaya çalışıyormuş gibi görünerek,” göze girmeyi amaçlayanlar için saraydaki herkes potansiyel birer hedeftir. Mimarbaşılık kariyeri boyunca siyasi çekişmelerden özenle kaçındığı halde dikkatleri üzerine çeken Mimar Sinan da böyle, olur olmadık dedikodulara konu edilir. Sâî Mustafa Çelebi’ye yazdırdığı tercümeihâle göre, “gönlünü incitmek kastıyla yola çıkan ara bozucular”la ilk olarak Kırkçeşme su yollarının yapımı esnasında karşı karşıya gelir. Suyun yeterli olup olmadığını tespit edemeyeceği, etse de bunu getirmeyi başaramayıp onca paranın boşa harcanmasına yol açacağı nevinden küçümseyici sözlerle projesine mani olunmak istenir. Fakat, Kanuni’nin bu iddiaları yerinde inceleyip doğru olmadıklarına karar vermesi üzerine inşaata devam edilerek proje nihayete erdirilir.<sup>205</sup> Süleymaniye’nin inşası sırasında ise, “bazı ahmakların”;

“Kusuru ortaya çıkacak diye iskeleyi kaldırmıyor, kubbenin durup durmayacağı da belirsiz, ne yapacağını şaşırmış, elinden bir şey gelmeden öylece gününü geçiriyor ve hatta delirmeye başlamış (cünûn vâdisine varmış)...”

yollu dedikoduları yüzünden padişahca bu kez bizzat kendisi teftiş edilir.<sup>206</sup>

Ünlü mimar ortaya koyduğu eserlerle her defasında muarızların yüzünü kara çıkarmayı başarsa da elbette kimseden bir daha başka bir dedikoduya konu edilmeyeceğinin garantisini alamaz. Nitekim, 1577 yılı Ağustos – Eylül aylarında tekrar konuşulmaya başlanır ve bu kez hakkında söylenenler basit birer gevezelikten öte Sultan III. Murad’a şikayet edilerek adli bir soruşturma halini alır. Şikayetler ve bunların incelenmesi için padişahca İstanbul kadısına gönderilen fermana göre, Süleymaniye İmareti’nden bir lüle suyu kaçak yollarla evinin önündeki çeşmeye çekip, çeşmeden artan suyun bir kısmını mermer bir sandığa, bir kısmını da evinin hamam ve musluklarına akıtmaktadır. Bu yasadışı uygulamalarla Süleymaniye Tıp Medresesi ile diğer üç medresenin temel gereksinimler için ihtiyaç duyduğu suyu gasp ettiği gibi,

---

Karanfil, *Harîmi’nin Zafernâme ve Gonca’sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstÜ SBE, (YL), İst, 1998, s.38

<sup>205</sup> Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü’l-Bünyân*, Dersaâdet , İkdâm Matbaası, 1315, s.50-5; aynı yazar, *Tezkiretü’l-Bünyân ve Tezkiretü’l-Ebniye: Yapılar Kitabı (Mimar Sinan’ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İst, 2002, s.52-7

<sup>206</sup> Sâî, s.61; Develi, s.66

Kağıthane güzergahı üzerine açtığı izinsiz kuyular yüzünden buradan gelen suyun azalmasına da yol açmaktadır.<sup>207</sup> Gelgelelim, soruşturma sonucunu yansıtan herhangi bir belgeyle karşılaşılmadığından, iddia edildiği gibi gerçekten bu şekilde suyun kamusal kullanım hakkını ihlal edip etmediği “resmi açıdan” karanlıktır. Oysa, tüm bunların önceleri karşılaştığı içi boş suçlamalar gibi rakiplerinin yersiz dedikodularından ibaret olduğu kolayca anlaşılır.<sup>208</sup> Her şeyden önce meselenin özü, mahalle çeşmelerine israf ve salgın hastalıkları önleme amacıyla burma lüle muslukların takıldığı günden beridir süregelen kamusal hak ve suyun alt ve üst tabakalar arasında eşit dağıtılmadığı tartışmalarında saklıdır. Karşılaşılan kimi suistimaller insanların kendi mağduriyetlerine karşılık nüfuz sahibi zenginler ile üst düzey bürokratların suyun paylaşımında avantajlı duruma geldiklerini düşünmelerine ve bu da herkesin herkesi su hırsızlığıyla suçlamaya başlamasına yol açmıştır.<sup>209</sup> Dedikodunun meyhaneye her girenin içki içtiğini öngören kendince tutarlı mantığı gereği, haliyle göze en çok batanlar arasında da işin başındakiler yer alır. Nitekim, Sinan’dan bir ay önce, suyolları nâzırı Davut Ağa da zengin kişilere rüşvet karşılığı su vermek iddiasıyla yargılanır.<sup>210</sup> Ancak, takip eden yıllarda aynı konularda uzmanlıklarına başvurulup görevlerine devam ettiklerine göre, geçirdikleri soruşturmalardan dolayı ne onun ne de Sinan’ın devlet nezdindeki itibarı sarsılır.<sup>211</sup> Dolayısıyla, Sinan’ın su krizinin yarattığı puslu havayı fırsat bilen rakiplerin ya da sahiden Süleymaniye ve civarındaki köşk ve saraylarına çektikleri kaçak hatlarla Tıbbiye’yi susuz bırakan kimi bürokratların günah keçisi arayışlarının kurbanı olduğu anlaşılır.

---

<sup>207</sup> Yanı sıra Süleymaniye Vakfı’na ait bir kısım kereste ve kurşunu da izinsiz almıştır; BOA, A.{DVNSMHM, nr.31, h.551/250; Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)*, Matbaa-i Orhaniyye, İst, 1332, s.40-1; Cemal Bora, “Mimar Sinan Hakkında Açılan Soruşturma ve Mimarbaşı Sinan Ustaya Yazılan Fermanlardan Bir Kaçı”, *Mimarlık*, Y. 17 , S. 1 /158 , 1979, s.11

<sup>208</sup> Gülrü Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, Çev. Gül Çağalı Güven, İst, 2013, s.203-4

<sup>209</sup> Ekrem Işın, *İstanbul’da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yayınları, İst, 1995, s.221-5

<sup>210</sup> A.{DVNSMHM, nr.31, h.357/153; Ahmet Refik, s.38-40

<sup>211</sup> A.{DVNSMHM, nr.31, h.740/332; nr.60, h.415/178; Coşkun Yılmaz, “Mimar Sinan’ın Suyu Kesildi mi? Efsane ve Gerçek”, *Mimar Sinan ve Su*, Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, İst, 2017, s.11-29

## 2.6. Ayyaş Murad – Deli Birader Gazâli

Bundan yaklaşık bir asır sonra yaşanan başka bir hadiseyle bu kez kınanmanın himaye edilen kadar edenin saygınlığına da gölge düşürebildiği anlaşılır. Sorunun kaynağı yine bir veziriazam, Kara Murad Paşa'nın, hamisi Kösem Sultan'ı hayal kırıklığına uğratan uygunsuz davranışlarıdır. Zira, düşmanlarına göre, önemli devlet işlerini deneyimli bürokratlar yerine eskiden beridir tanıdığı ehliyetsiz kişilerle görüşüp yürütmeye çalışan paşa, bir de bunlarla sık sık bir araya gelerek durmadan safahata dalmaktadır. “Sohbet ve işret düşkünü bu laubali halleri hussâd lisanına düşüp şüyû bulur bulmaz da ayyaşlık iftirasıyla beraber hemen Harem-i Hümayun’a taşınır.” Gözdesi ve böylesi devlet geleğinden yoksun “ocaklı bir cahili” sadarete getirmesi dolayısıyla kendisi hakkında söylenenlerden öfkeye kapılan Kösem Sultan, küçük padişahın ağzından yazdırdığı bir hatt-ı hümayunla,

“Seni bağ bahçelerde yiyip içip keyif çatasın diye mi vezir eyledim? Memleket işleriyle uğraş ve bir daha ayyaşlığını duymayayım, yoksa başını keserim!”

diyerek, sadrazamını ağır bir dille ayağını denk alması konusunda uyarır.<sup>212</sup> Buna rağmen politik kaygılarından dolayı onu ne çarçabuk gözden çıkarır ne de düşmanları karşısında savunmasız bırakır. Oysa, aynı ithamlar bunları savuranlar ile maruz bırakılanların güçleri nispetinde çoğunlukla tam tersine sonuçlanır. Söz gelimi, Memekzâde Mustafa Efendi, rakibi Hoca-zâde Mesud'un hakkında çıkardığı “esrar ve şarap düşkünü rüşvetçi cahil” dedikodusu yüzünden galeyana gelen askerin itirazı sonucu şeyhülislamlık görevinde yalnızca on üç saat kalır.<sup>213</sup> Yani, kişiler adil bir muameleden çok ya karşılıklı çıkara dayalı gevşek bağların sağladığı politik korumaların güvencesi altındadır ya da bulunduğu konumun hassasiyeti ölçüsünde gelecek saldırılar önünde yalnız kalma riskiyle karşı karşıyadır. Başkalarının kusurlarına kulak kabartırken, kendininkileri gözlerden kaçırmaya çalışmak da bu yüzden önem kazanır. Kilit noktadakilere sunulan kritik bilgiler sayesinde hem “fazilet sahipleri” için ikbal kapıları açılır hem de “karalarıyla” “lekesiz” siyaseti kirleteceklerin teşhisi sağlanır.

<sup>212</sup> Nâimâ, III, s.1252-3; Şem'dânîzâde, (180B-345A), s.158

<sup>213</sup> Müneccimbaşı'na göreyse, meşihatta geçirdiği süre yalnızca altı saattir; Müneccimbaşı, III, s.710; Nâimâ, IV, s.1656; İsmâ-Zâde, s.26; Silâhdar, I, s.31; Karaçelebi-zâde, s.241-2; Müstakimzâde, s.64; Şem'i Mehmed Efendi, *İlaveli Esmar'üt-Tevârih*, İran Şirketi Matbaası, İst, 1295, s.116; *İlmiye Salnamesi*, s.466

Bu, aynı zamanda niyeti ne olursa olsun şüpheli alışkanlıklar ya da düşman sahibi olan her seçkinin kendi hakkında çıkabilecek itibar zedeleyici en az bir dedikoduya her an hazırlıklı olması gerektiği anlamı taşır. Yine ilmiyeden ünlü şeyhülislam ve tarihçi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de bunun farkında olarak, hizmetinde bulunan genç ve güzel oğlanları yırtmaçlı elbisler giydirerek seyretme huyu yüzünden dost ve düşmanları arasında dile düştüğünde, kendini kötü alışkanlıklardan koruyarak adam ettiğini belirttiği bu oğlanları temaşa etmenin Tanrı'nın güzelliğini izlemekten farkısız olduğu iddiasıyla savunur. Üstüne, İmam Gazâli gibi Tanrı'yı güzeller üzerinden izleyen mutasavvıfların da başlarına aynı şeyin geldiğini söyleyip iddiasına bir de kanıt göstererek, “hased cibiliyeti belasından dolayı kendini zem ve gıybet edenleri günahını almakla” suçlar.<sup>214</sup> Haklarında benzer şeyler söylenenlerin söyleyenler karşındaki tepkisi elbette her zaman bu denli planlı ve ölçülü olmaz. Örneğin, şairlerden Deli Birader lakaplı Müderris Gazâli, etrafta Ateşizâde Memi Şah ile aralarında cinsel ilişki olduğu dedikodusu yayan Sirkeci Bahşı'den evvela kendisine böyle bir iftirayı nasıl yakıştırdığını sorar; iffetsiz kimselerden işittiği yanıtını alınca da “beni bizzat gören sen edemezken, buna kim şahitlik edebilir” diyerek onunla kavgaya tutuşur. Bu esnada, “ bu anun götin açup, o bunun arduna geçüp biri birin rüsva iderler!”<sup>215</sup> Bu anlatıyla asıl hedeflenenin gerçekte yaşanmış bir hadiseden ziyade önlerine geleni pervasızca itham eden gevezelerin hakkettiği muameleye işaret etmek olduğu öne sürülebilir. Gazâli'yi İstanbul'dan uzaklaşp Mekke'ye gitmeye zorlayan bu değilse de yine bir dedikodu, vezirler desteğiyle açtığı hamamının her türden “fısk u fücür” a yataklık ettiği iddiasıdır.<sup>216</sup>

<sup>214</sup> Naîmâ, IV, s.1799-1800; Müstakimzâde, s.59-61; Şeyhî Mehmed, I, s.771; Uşşâkizâde, s.489; Ahmet Refik, Âlimler ve Sanatkârlar, Orhaniye Matbaası, İst, 1924, s.165-7; Altunsu, s.78-9; Hasan Suvla, “Şeyhülislâm Karaçelebizâde'nin Genç Hizmetkârları” *Resimli Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 23, 1951, s.1093-5

<sup>215</sup> Âşık Çelebi, vrk.333a

<sup>216</sup> Gazâli, Makbul İbrahim Paşa ve diğer vezirlerin finansörlüğünde Beşiktaş'ta bir hamam açıp, içerisini o zamana kadar görülmemiş bir biçimde havuz ve fiskiyelerle doldurur. Bu özelliğiyle burası kısa sürede tam bir cazibe merkezi haline geldiği gibi, diğer işletme sahiplerine de örnek olur. Nitekim bunlardan biri, Sahn müderrislerinden Piripaşazâde Mehmed Bey de çok geçmeden bu modaya uyarak Hasköy Kiremitlik civarındaki hamamına göz alıcı bir havuz koydurur. Ancak onunki revaç bulurken, bu defa Gazâli'nin işleri bozulur. O da hıncını, “Piri Paşa oğlu taklid-i Birâder eylemiş, ...hammamında bir havz-ı müdevver eylemiş” yollu sözlerle rakibini alaya alarak adımı çıkarmaya kalkışınca, o ve etrafına topladığı diğer hamamcılar tarafından sadrazama şikayet edilir. Bu arada içerisinde her türden ahlaksızlığın döndüğü dedikodularına tanıklık edecek birkaç şahidin de çabucak bulunması üzerine sadrazam emriyle hamamı bir gecede yıktırılır; Âşık Çelebi, vrk.332a-b; Kınalızâde, II, s.723-5; Sehî, s.86-7; Fâik Reşad, *Eslâf*, s.73; İsmail Belig, s. 496-8; “Dâfi'u'l-gumûm ve Dâfi'u'l-humûm” adlı

## 2.7. Sapkın Muhtefî – Aşık Mestî

Taraflar arasında yaşanan bu gibi yüzleşmelerden bazılarının her duyulanı sorgusuz sualsiz doğru kabul edip başkalarına aktarmadan önce durup düşünmek gerektiğini hatırlatan menkıbevi bir dersle son bulduğu da olur. Tercüman Şeyhi Ömer Efendi ile Melâmî kutbu İdrîs-i Muhtefî arasındaki karşılaşma da böylesi bir öyküdür. İdrîs, tarikatının Sünnî İslam anlayışıyla çelişen görüşleri yüzünden yaşadığı amansız takibattan dolayı sonunun zındıklık suçlamasıyla idam edilen dedesi Hamza Bâlî gibi olmasından endişelenerek, o zamana kadar hiçbir Melâmî kutbunun düşünmediği bir yola başvurur. Gerçek kimliğini İstanbul’da Hacı Ali, Mekke’de Hasan, Medine’de Muhammed ve Mısır’da İbrahim isimleri altında gizler.<sup>217</sup> Böylelikle hem fikirlerini halka rahatça yayabildiği gibi hem de bunların yarattığı ihtilaflardan huzursuzluk duyan devrin uleması ve ünlü şeyhi Abdülmecid Sivâsî gibilerin saldırılarından da korunur. Hatta, Sivâsî’nin ateşli vaazları sonucu dinsizlikle suçlanarak “bulunup hakkından gelinmesi” yolunda ferman çıkarıldığında dahi Hacı Ali Bey isimli saygın bir dokuma taciri olarak yaşamını sorunsuzca sürdürür.<sup>218</sup> Sarı Abdullah’a göre, kayıtsız kalıp sükûnet ve duayla karşılarsa da hakkındaki dedikoduların şiddeti günden güne artarak en sonunda yine de kendisini bulur.<sup>219</sup>

Dindarlığı ve dürüstlüğüne güveninden kendisini ahiret arkadaşı yerine koyan Ömer Efendi ile rutin sohbetlerden birinde konu ister istemez gündemdeki “gizlenmiş (Muhtefî) sapkına” gelir ve menkıbe o ki, aralarında şöyle bir konuşma vuku bulur, Ömer Efendi;

-Şehrimizde öyle büyük bir fitne peyda oldu ki, hiçbir şekilde defedilemiyor.

Bilemeyiz ki, nihayeti ne olur? Ne dersiniz?

-Ne gibi bir fitnedir, izah buyurur musunuz?

---

eserinin içerdiği saçma sapan söz ve erotik ifadeler yüzünden Şehzade Korkud tarafından azarlanarak kovulması hakkındaki rivayet için ayrıca bkz. Lâtîfî, vrk.97a-b

<sup>217</sup> Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Tarihu Hülasati'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî-Aşer, I, Matbaatü'l-Vehbiyye*, Kahire, 1284, s. 16; Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, Matbaa-ı Osmâniye, İst, 1338, s.554-5; Ticari hayatını çoğunlukla İstanbul’daki, yani “Aliyy-i Rûmî” adıyla sürdürür; Mehmed Tevfik, *Mecmuatü't-Terâcim*, İstÜ Ndr, nr.192, trs., vrk.25b; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, TVYY, İst, 2013, s.365

<sup>218</sup> Abdülmecid Sivâsî, *Dürerü'l-Akâid*, İstÜ Ndr, nr.2256, 1049, vrk.49a-b; Kâtib, Fezleke, I, s.373-4; Ocak, s.336; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ*, OSAV, İst, 2017, s.339

<sup>219</sup> Zem eyleyüben aybımızı halka diyeni

Mahşerde emin eyle Hüdâ şûr ile şerden ; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Ma'âd*, Matbaa-ı Âmire, İst, 1288, s.261

-İdrîs namında katli vacip dinsiz bir sapkın türemiş, halkın kafasını karıştırıp doğru yoldan çıkarıyor. Nefsinin peşinden giden bid'at ehlini etrafına toplayıp binlerce müslümanı dalâlet yoluna saptırmış. Katli için fetvâ çıkmış, aranıp taranıyor ama bulanamıyor, ne ismi ne de cisminden eser var. Belli ki, müridlerinden biri yakalanmadıkça, kendisine dair bir ip ucu bulmak da mümkün olmayacak!

-Siz onu hiç gördünüz mü veya gıyabında söylenenler (erâcîf) hakkında bizzat gelip itirafta bulundu mu? Ya da elinizde şer'i bir delil var mı?

-Hayır

-O halde, tanımadığınız bir müslüman hakkında nasıl böyle iftira edebiliyorsunuz?

---!?

-İdrîs dedikleri benim, adım Ali, lakabım İdris. Beni nasıl bilirsiniz?

-Sizi doğruluk ve takvada derin, sağlam, pîrim, azîzim, efendim bilirim, size canı gönülden biat etmek isterim.

-O hâlde öyle biliniz!

“Söyleyenler kendisin bilmez, bilenler söylemez” beytiyle noktalanan bu konuşma<sup>220</sup> Muhtefî hakkındaki suçlamaların güvenilir bilgi ve gözlemden çok düşman yaratmaya duyulan ihtiyaçtan kaynaklandığını gösterir. Böylelikle cemaat ruhu diri tutulmaya çalışılan üyelerin doğru görünen “sapkın” kollardan uzak durmalarını sağlamak hedeflenir, ama tüm çabalarına rağmen ne Şeyh Ömer Efendi ne de Sivâsî'nin zındık saplantısı sonuç verir. Aksine biri Muhtefî'ye intisap ederken, diğeri yine onun şikayeti üzerine mensuplarından Sadrazam Halil Paşa tarafından Bursa'ya sürgüne gönderilir.<sup>221</sup> Okuyucuya ise toplum nezdinde utanç verici ve gülünç durumlara düşmek istemiyorsa, diline hakim olmayı bilmesi gerektiği öğüdü verilir.

---

<sup>220</sup> Atâî, s.602-3; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Ahvâl-i Melâmiyye-i Şuttâriyye*, Milli Kütüphane Adnan Ötüken Koleksiyonu, nr. Hk 1226, 1335, vrk/s.74-7; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, Haz. Mehmet Akkuş – vd., KY, İst, 2011, s.508-9; Ebû Rıdvan Sâdık Vicedanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye-Melâmilik*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İst, 1338, s.56-7; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İst, 1343, s.126-7; Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, İst, 1931, s.123; *Bayrâmî Melâmilîği'ne Dâir Melâmet Risâleleri*, Haz. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2007, s.36-7

<sup>221</sup> La'lizâde, Abdülbaki b. Muhammed Efendi, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmîyye*, İstÜ Ndr, nr.3343, 1215, vrk.19b; aynı yazar, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmîyye*, İst, 1256, s.47-8

İlişkiler ve iş birliklerinin selameti açısından uyulması gerekli görülen bu öğüt kimin ne olduğunu bilmeye duyulan dayanılmaz gereksinim karşısında temennide kalır. Sosyalleşen herkesin başına gelebilecek olası sorunlardan korunmak için düşmanları kadar dostlarının dahi sakıncalı yön ve zaafalarını bilmeye ihtiyacı vardır. Suça dönüşüp yargı süzgecinden geçirilmediği sürece resmen giderilmeyen bu ihtiyaç, iyiden çok kötülerini görmeye odaklı dedikodular marifetiyle kolayca karşılanır. Bunun da arkadan arkaya konuşup bilgi toplamaya mecburi ve hatta yaygınlığı ölçüsünde meşru bir görünüm kazandırdığı açıktır. Dahası, pek çokları için namusa dil uzatmakla fiilen kastetmek arasında vicdanen büyük fark vardır. Tıpkı öldürülmeyi hakettiğine inandıkları suçluların ipini bizzat çekmekten kaçınanlar gibi dedikoducular da adının çıkmasına yol açtıkları kişilere gerçekte zarar vermediğine inanır. Oysa, bir fiilde fail kadar azmettiren de sorumlu ve ortaktır.

Dedikodu, yönlendirme yeteneği gelişmiş kişilerce kötüye kullanıldığında doğurduğu sonuçlar bakımından nitekim planlı bir cinayet ya da linçten farksızdır. Üstelik bunlara göre daha az riskli olmanın yanında bazen kimseyi hedefe konulan kişiye müdahale edilmesi gerektiğine ikna etmeye dahi ihtiyaç duymadan amacına ulaşır. Örneğin, II. Bayezid devri şairlerinden yakışıklılığıyla ünlü Mestî Çelebi, adının sohbet arkadaşlarından biriyle anılması üzerine masumiyetini ortaya koyup, muhterileri susturmak için töhmetine yol açan organını keserek “kendi cezasını kimseye bırakmadan kendisi verir.”<sup>222</sup> Doğrusu ortada bir suç da yok gibidir, ama tek başına isnadı bile Müderris Gazâli ve İdris Muhtefî kadar sabırlı ve dirençli davranamayan Mestî’nin adını temize çıkarmak için canını ortaya koymasına fazlasıyla yeterli gelir.

Hikayeden ayrıca dinî ve ahlâkî değerlerle çelişen kabahatlerden biriyle damgalanmanın yol açtığı travma ve ruhsal çöküntünün kişileri intihara sürükleyecek kadar sarsabildiği sonucu çıkarılır. Kimileri için öyleyse de tabii her dedikodu, içeriği, zamanı, zemini ve uyandırdığı hisler ile muhatapların karakterine göre farklı sonuçlanır. Tek kişiyle yaşadığı iddia edilen gayritabii yakınlaşma Mestî’yi içinden

---

<sup>222</sup> “âlet-i mülâhaza-i töhmet...”; Latîfî, vrk.114a-b; aynı yazar, s.309; “Yani ki, kendüyi töhmete mahmûl olan kazıyyeden munfasıl ider”; Gelibolulu, s.438; Kınalızâde, II, s.892; Abdurrahman Hıbrî, *Enîsü’l-Müsâmirîn*, İstÜ Ndr, nr.451, trs, vrk.75b; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, II, (s.735-999), Haz. Bünyamin Yuvacı, CÜ, SBE, (YL), Sivas, 2014, s.286; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İst, 1939, s.182-3

çıkılmaz bir buhrana sürüklerken, söz gelimi, hanesinde Ermeni, Rum ve Müslüman efradından paşalı, kalyoncu, berber ve kalpaklı on kadar taze oğlana özel hamam yaptırdığı söylentisi tüm İstanbul'da yankılandığı halde Defterdar Halîmî Mustafa Efendi'yi ne yaşantısından ne de üçüncü defa defterdarlığa ve akabinde vezirlikle Musul valiliğine atanmaktan alıkoyabilir.<sup>223</sup> Sadaret Kaymakamı Osman Paşa ise kendisinden dahi kaynaklanmayan dedikodular yüzünden görevinden edilir. Söylentiye göre, paşanın karısı bir çengiye aşık olarak gecelerini sazlı sözlü eğlencelerde bununla beraber geçirir. Paşa ise karısına duyduğu bağlılıktan dolayı buna göz yumduğu gibi üstüne bir de çengiye sus payı verir. Ancak böylesi dikkat çekici ve eğilip bükülmeye müsait bir skandalı gizleyip saklamaya hangi tedbir yeterli gelir? Tahmin edileceği üzere az bir zaman sonra şehrin sokakları paşanın “gevşekliği” ile karısının sözde “kadın seviciliği (lezbiyenlik)” hikayeleriyle şenlenir! Neticede “karısına sahip çıkamayan devlete hiç çıkamaz” yazılı bir fermanla paşayı azille Limni'ye ve karısını Bursa'ya sürgüne, çengiye ise idama mahkum eden padişahca tüm bu şamataya son verilir.<sup>224</sup>

Mestî'nin müzevirleri cezalandırmak için canına kastettiği zamandan bu yana geçen üç asır boyunca toplumun ne ahlak nöbetinde ne de eşcinselliğe bakışında anlamlı bir gevşeme ya da gelişme yaşanır. Kapanan bir dosyanın üzerinden çok geçmeden aynıyla bir başkası için açıldığına şahit olmak da bu yüzden son derece olağandır. Benzer şeyler, nitekim, Mestî'den birkaç on yıl sonra Bâki, Osman Paşa'nın isimsiz karısından sonra da Leyla Hanım için ağza dolandır. Ancak, Mestî'nin aksine,

---

<sup>223</sup> Entrika, zevk ve şehvetin yanında cömertliği ve ilme düşkünlüğüyle de tanınan şair Halîmî Efendi, aralıklarla başdefterdarlıkta kaldığı dört sene beş ayın ardından rüşvet, haraç, borç alıp vermeme ve yakınlarının itibarını kullanarak zenginleşmelerine göz yumma gibi suçlamalardan dolayı son sürgün yeri olan Bozcaada'ya gideceği sırada İzmit'te idam edilir; Şem'dânî-zâde, II/A, s.36-7; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (1166-1180/1752-1766)*, II, Haz. Tahir Güngör, TYEKBY, İstanbul, 2019, s.884-6; Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr (1166-1188/1752-1774)*, Haz. Nevzat Sağlam, TTK, Ankara, 2020, s.81, 181-3; Fatîm Dâvûd, *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'âr*, İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, İstanbul, 1271, s.74-5; Azîzzâde Hüseyin Râmîz Efendi, *Tezkire-i Râmîz*, İstanbul Ndr, nr.91, 1346, vrk.76; Abdülfettah el-Bağdâdî Şefkat Efendi, *Tezkire-i Şefkat-i Bağdâdî*, İstanbul Ndr, nr.3916, 1242, vrk.16b; M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, Çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1999, s.391, 395-6; Danişmend, V, s.292-4; Sakaoğlu, s.338; Ahmed Cevdet'e göre ise, idamının sebebi III.Mustafa'nın Halîmî ile yeniçeriler arasında bir anlaşma olduğu vehmine kapılmasıdır; Cevdet, I-II, s.99

<sup>224</sup> Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2001, s.35-36; aynı yazar, “Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı”, *Milli Mecmûa*, nr.12, 10 Nisan 1340, s.188; Reşad Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s.138; Cebeci Osman Paşa sadaret kaymakamlığı yanında Anadolu valiliğinde de bulunmuştur; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.172

her ikisinin de tepkisi bunun göz önündeki herkesin başına gelebilecek beklendik sorunlardan biri olduğunu gösterir olgunluk ve umursamazlıktadır. Necatî'den sonra Anadolu şiirinin sultanı makamına layık görülen Bâkî, mevki ihtirası, ağzına geleni söyleme ve dedikodu yapma huyu ile oğlan ve eğlenceye düşkünlüğünden dolayı ardı sıra yükselen fısıltıları,

Körce Geyvan ile Sağır Derviş

Ali Bâliciği sever dirler

Kûr u ker iki mühmeli buldun

Göre eller sana neler dirler

İki âşık kazandı dünyada

Biri kûr u birisi ker dirler

sözleriyle adeta alaya alır. Ebüssuûd'un kahyası Hasan Ağa ve hocası Kadızâde Şemseddin Ahmed'in oğulları Rûhî ve Yusuf ile yakınlaştığı iddialarına ise kulak dahi asmaz. Mekke kadılığı zamanında bir helvacı güzeline gösterdiği ilgiden dolayı şehir eşrafiyla arasının açılması gibi konum ve şöhretini zedeleyecek türden hadiselerle karşılaşsa da yine şiirlerinde "taze, tıfıl, begüm, efendi ve kuloğlu" ifadeleriyle genç oğlan sevgisini anlatmaktan ve dahası yaşamaktan geri durmaz.<sup>225</sup> Kazasker Moralızâde Hamid Bey'in kızı Leyla Hanım'ın başı ise şiirlerini dul bir kadın için fazlaca müstehcen bulanlarla derttedir. Konu şiirlerini aşır şahsına gelince, kendisini hafiflikle (alüfte) suçlayanlara şu yanıtı verir;

Kıl meclisi âmâde ne derlerse desinler

İç dilber ile bâde ne derlerse desinler

...

Farkı nedir âlemde bana medh ile zemmin

Sağ olsun ahibbâ da ne derlerse desinler<sup>226</sup>

<sup>225</sup> Sâdıkî-i Kitâbdâr, *Mecma'ü'l-Havâs*, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, cote. Turc 1002, 1247, vrk.46a; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, II, İstanbul, 1936-45, s.707; M. Fuad Köprülü, "Bâkî", *İA*, II, MEB, 1979, s.246; Nihad Samî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, MEB, 1983, s.585; Cevdet Kudret, *Divan Şiirinde Üç Büyükler II: Bâkî*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1985, s.10; Tunca Kortantamer, "Eroticism in Ghazal Poetry: Bâkî and Fuzûlî: The Two Most Famous Of The 16th Century" *Ghazal As World Literature I: Transformation Of A Literary Genre*, Haz. Thomas Bauer-vd., Ergon Verlag Würzburg, Beirut, 2005, s.403-6; Bâkî için ayrıca bkz. Ahdî, vrk.44b-45a; Riyazî, vrk.26b-28a; Atâî, s.434-8; Beyânî, s.43-4; M. Fuad Köprülü, "Bâkî, Hayatı ve Tabiatı", *Yeni Mecma*, C.II/I, s. 43, 1918, s.229-31

<sup>226</sup> Fatîm Dâvûd, s.363; Muallim Nâci, *Esâmî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1308, s.271; Mehmed Zihni, II, s.195; Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul, 1311, s.52-3; Ahmed Rifat, *Lugât-i Târihiyye ve Coğrâfiyye*, VI, İstanbul, 1300, s.154; İbrahim Necmî, *Târîh-i Edebiyat*

Leyla Hanım'ın iyi olmaları dileğiyle arkasından istedikleri her şeyi söylemelerine izin verdiği kişiler yabancı değil, kendi muhitinden dostlarıdır (ahibbâ). Bir dedikodunun dinleyiciler arasında merak uyandırıp paylaşılr hale gelmesi için de zaten hakkında konuşulanlar hem konuşan hem de dinleyenler tarafından tanınıyor olmalıdır. Kur'an'ın gıybet ve zannı yasaklayan emrindeki "ölü kardeş eti yemek" ifadesi de nitekim bu yakınlığı hatırlatır.<sup>227</sup> Sözlüklerin dedikoduya ilişkin "başkalarını çekiştirme ve kınama amaçlı konuşma (kov-gıybet)" şeklindeki tarifi, bu yüzden "birbirini tanıyan insanların oluşturduğu sınırlı bir çevrede" detayıyla beraber okunmalıdır.<sup>228</sup> Elbette konu padişah ve yakınları olunca, bu sınır genişlediği gibi konuşulanlar da dedikodu olmaktan çıkarak herkesi ilgilendiren birer söylenti (haber) veya skandal halini alır. Amaç, içerik ve verilmek istenen mesaj değişir; niyet artık şahsen tanınan biriyle hesaplaşmak değil, siyasi krizler veya bunalımların yarattığı belirsizlik ve gerilimle başa çıkmak için nasıl vaziyet alınması gerektiğini belirlemektir.

## 2.8. *Kafir Kızı Olivera – Sarhoş Selim*

Dirlik ve düzende yaşanan sarsıntılarla salgın hastalık, kuraklık veya depresyon gibi büyük ölçekli afetler, halk tarafından padişah ve onun etkisi ya da gölgesi altında kaldığı harem kadınları, musahipler, din adamları ve veziriazamların uğursuzluğu veya uygunsuz davranışlarına bağlanır. Felaketlerin birer Tanrı gazabı olarak en başta padişahın şer'i sınırları aşması sonucu yaşandığına inanılır. Aşırılıklarının başında da gönülden bağlı olmasının beklediği dini kural ve kaidelerle örtüşmeyen işret, şehvet ve servet düşkünlüğü yer alır. İşler rayından çıktığında, refah ve adaleti sağlamak yerine bu gibi dünyalık zevklerin peşinden koştuğu yönünde söylentilere konu edilerek mahrem yaşantısı ve hatta meşruiyeti dahi tartışmaya açılır. Hakimiyetinin yarattığı

---

*Dersleri*, I, Matbaa-i Âmire, İst, 1338, s.292; Banarlı, II, s.840; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, MEB, 1969, s.881

<sup>227</sup> Hucurât 49/12; Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindir! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.

<sup>228</sup> *Türkçe Sözlük*, I, TDK, Ank, 1998, s.536-537

çekinceye rağmen deyim yerindeyse, itibar ve imajı üzerinde bu yolla “kılıç sallanır.”<sup>229</sup>

Klasik çağın arkasından en çok kılıç sallanan padişahı bizce Yıldırım Bayezid’dir. Hakkındaki eleştiri ve şikayetlerin kaynağıysa, Sırp Kralı Lazar’ın kızı Olivera’yla (Mara Despina Olivera) evliliğinden sonra edildiği düşünülen içki alışkanlığıdır. Tarihler göre, “selvi boylu Vılk (Sırp) kızının büyüleyici güzelliği” ile Çandarlı Ali Paşa’nın kul hakkı dışındaki tüm günahların affolunacağı yollu telkinine kapılan sultan, atalarından hiçbirinin o zamana kadar el sürmediği al kadehin sarhoşluğuna kendini kaptırır.<sup>230</sup> Üstüne sazlı sözlü alemlerin peşinde, ilgisizlikle tüm devlet işlerini kendisi gibi eğlence düşkünün vezirlerin insafına bırakır. Hal böyle olunca, dirlik ve düzen sarsılıp, üzerine bir de adalet terazisinin bozulmasıyla güçsüz ve zayıflar yozlaşmış yönetici ve kadılar tarafından ezilmeye başlanır. Halkın ise bu durumda zarar görmeden sesini duyurmak ya da en azından üzüntüsünü etrafındakilerle paylaşıp hafifletebilmek için elinde tek bir çare kalır; açıktan cesaret edemediğini, arkadan söylemek. Ulemanın dahi uyarılarına kulak asmayan sultandan başlanarak aşağıya doğru, başta veziriazam, vezir ve kadılar olmak üzere gidişatın kötüleşmesinden sorumlu tutulan herkes dile dolanıp payına düşeni alır. Üzerinde konuşulmadık ne padişahın altın yıldızlı kaftan içinde altın tabaklardan yemek yiyip gümüş havuzda yıkanması ne de vezir ve kadıların “iş gören rüşvettir” dedirten türden para düşkünlüğü kalır. Yılanın başı ise, herkese göre, işve ve edasıyla padişahı yoldan çıkardığı düşünülen “kafir kızı” Olivera’dır.<sup>231</sup> Bu abartılı derecede karamsar tabloya rağmen pek çokları için yine de onun yüzünden yaşanan asıl felaket Timur karşılaşması ve sonrasında olanlardır.

---

<sup>229</sup> “Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar”; Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I, İnkilâp Kitabevi, İst, 1993, s.411

<sup>230</sup> Meger Lâz’un kızı varıdı zîbâ

Güneş-tal’at, sehî-kâmet, dil-ârâ; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İst, 1991, s.118; Oruç Beğ, s.33; Aşıkpaşazâde, s.95; İbn Kemal, IV, s.315-7; Behîştî, II, s.81; Neşrî, I, s.333

<sup>231</sup> *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İst, 1992, s.31; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İst, 2000, s.36; Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Târîh-i Sâf (Tuhfetü’l-Ahbâb)*, Terakkî Matbaası, İst, 1287, s.31-4; Müneccimbaşî, III, s.308; Hoca Sâdeddin, I, s.136-9; Bostanzâde’nin sonraları bir rivayet olarak aktardığı bu lüks Yıldırım’la beraber hamama giren Memlük Elçisi Keçkenî’nin havuzunun gümüş, yediği içtiği kapların ise altın olduğuna ilişkin tanıklığıyla doğrulanır; Şevkiye İnalçık, “İbn Hâcer’de Osmanlı’lara Dair Haberler”, *AÜDTCFD*, C.6, S.3, 1948, s.192

Timur, bilindiği üzere Ankara galibiyeti sonrası torunu Emirzâde Muhammed komutasında bir orduyu yağma için Bursa'ya gönderir. Burada yenik sultanın kıymetli hazineleri ve marifetli cariyeleriyle beraber gözdesi Olivera da ele geçirilerek Kütahya'ya, huzuruna getirilir.<sup>232</sup> Şâmî ve Yezdî'ye göre, Osmanlı sarayında muhafaza ettiği dininden vazgeçirilen prenses burada İslam'a davetle önce müslümanlığa ikna edilir. Ardından büyük kızının Timur'un torunu Mirza Ebubekir'le evlendirilmesini takiben de hizmetkarlarıyla birlikte eşi Bayezid'in yanına gönderilir. Bayezid ise sunulan şarap ve değerli hediyeler yanında saltanatının iade edileceği vaadiyle teskin edilir.<sup>233</sup> Ancak, İbni Arabşah'a göre, Timur esirlerine karşı ne bu kadar nazik ne de cömerttir. Aksine kendisini fazlaca uğraştıran hasmına karşı sabırsızlıkla beklediği intikam gününe kavuşmuş olmanın heyecanı ve hıncıyla hareket etmektedir. Öyle ki, yine bir gün bir eğlence tertipleyip Yıldırım'ı ellerindeki zincirin dahi çıkarılmasına fırsat vermeden apar topar huzuruna getirtir. Dostça karşılayıp saygın bir yere oturtuktan sonra iltifat ve ikramda bulunarak her zamanki gibi önce onun endişelerini giderir, ama çok geçmeden kadehler boşalıp da yerine yenilerinin gelmesi gerektiğinde, babacan tavırlarının altına gizlediği asıl niyet belirir. Zira, emri üzerine içeri giren sakiler Bayezid'in eşleri ve cariyelerinden başkası değildir. Kadınlarının başkalarına hizmet ettiğini görmek Yıldırım için tam bir felaketken, Timur içinse Yıldırım'ın kendisine gönderdiği mektuplarda Çağatay ve Türk töresini hiçe sayarak karısına dil uzatmasının bedelidir.<sup>234</sup>

Bu trajedi daha sonra Mısırlı İbn Tağrıberdî istisna, tamamı on beş ila on altıncı yüzyılın Osmanlısına tanıklık eden yazarlar ile anonim tarihler tarafından da tekrar edilir. Bunlardan Türkçe Anonim ile Konstantin Mihailoviç'de olup bitenin değiştirilmeden yinelenmesine karşılık, Grekçe Anonim ile Spandounes'da kendi fantazi dünyalarının ürünü olduğu anlaşılan hayli korkunç bir iddiaya daha yer verilir.

---

<sup>232</sup> Dukas, s.43; *Bizans Kısa Kronikleri: Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, Çev. Şahin Kılıç, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013, s.86-7; aynı eser, *Chronica Byzantina Breviora: Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Ed. Petrus Screiner, I, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, C.XII/I, Vienna, 1975, s.112; Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, Çev. Hüseyin Mevsim, KY, İstanbul, 2008, s.63

<sup>233</sup> Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1987, s.312-3, 322-3; Cherefeddin Ali of Yazd, *The History of Timur-Bec, Known by the name of Tamerlain the Great, Emperor of the Moguls and Tartars: Being an Historical Journal of his Conquests in Asia and Europe*, II, Çev. Petis de la Croix, J. Darby, London, 1723, s.265-6; el-Hüseynî, Ca'ferî b. Muhammed, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, Çev. İsmail Aka, TTK, Ankara, 2011, s.32-4; Müneccimbaşı, III, s.312

<sup>234</sup> İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen)*, Çev. Ahsen Batur, Selenga Yayınları, İstanbul, 2012, s.316-7

Güya, Timur'un emri üzerine öncesinde elbiseleri yırtılan talihsiz prenses içki sunarken yarı çıplak bir vaziyettir.<sup>235</sup> Yani, Yıldırım'ın düşünmeden ettiği sözlerin hıncı da böylece kendi gözleri önünde karısının satışa çıkarılmış bir köle gibi soyulup teşhir edilmesiyle alınmıştır. Bundan bir buçuk asır sonra elçi Busbecq'in gelecek padişahların onunla aynı kaderi paylaşmamak için nikah yapmaktan kaçınarak cariyeleriyle birlikte olmayı tercih ettiklerini söylemesi dahi bu yolla yaratılan “teşhir edilmiş sultan” imgesinden kaynaklanır.<sup>236</sup> Zamanla bu imge, Bayezid ile Timur hikayesinden Türklerin kendi tarihlerini kendilerine karşı nasıl kullanabileceklerine dair parlak bir model edinen Batılı yazarlar tarafından üzerinde yeterince düşünülmeden kullanıla kullanıla günümüze kadar ulaşır.<sup>237</sup> Oysa, teşhir kısmı bir yana, tamamı sorunlu olan hikayenin kayda geçirilmeye değer görüldüğü halde basit bir sokak dedikodusundan ibaret olduğunun anlaşılması için enine boyuna sorgulanması gerektiği açıktır.

Akla gelen ilk soru da Yıldırım'ın talihini belirleyen içki alışkanlığından Olivera'nın sorumlu tutulup tutulamayacağıdır. Lowry ve Imber'den hareketle evliliklerinin 1392'de gerçekleştiği düşünülürse, bundan bir yıl önce kendisiyle beraber Anadolu seferine katılan Bizans İmparatoru II. Manuel Palaeologus'un iştret meclislerine dair sunduğu gözlemlere bakılarak, asıl kabahatin kimde olduğu kolayca anlaşılır. Ona göre, Yıldırım, Sırp kızının henüz hayatına girmediği en az 1391 yılından beridir şaraba ve eğlenceye zaten aşinadır;

[etrafındaki] çalgıcı, şarkıcı ve dansçı takımıyla zil şakırtıları ve sert şaraptan sonra yükselen manasız kahkahalarından bahsetmeli miyiz?.. sanırım yine

---

<sup>235</sup> İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu 'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 355; Anonim (1299-1512), s.56; Spandounes, s.24; Konstantin Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, Çev. Behiç Anıl Ekim – vd. , Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s.61; 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim, s.106

<sup>236</sup> Busbecq, İstanbul'u ziyareti sırasında kulağına gelen dedikoduların tesiriyle ortaya attığı bu görüşü cariyelerin başlarına bir şey gelmesinin nikahlı eşlerden daha az onur kırıcı olacağı düşüncesiyle temellendirmeye çalışır. Oysa bu, Osmanlılar'dan ziyade Avrupalı kralların tutumunu yansıttığı gibi, padişahların evliliklerini gelecek bir yenilgi varsayımı üzerine kurup kurmayacakları da kuşkuludur. Olivera travmasına ilişkin görüşünün buna karşın kendisinden sonraki gözlemciler tarafından ısrarla kullanıldığı görülür; Busbecq, I, s.111-3; Reinhold, I, s.207-8; Ricaut, s.241; Uluçay, *Padişahların Kadınları*, s.24; Peirce, s.51

<sup>237</sup> Giovanni Sagredo, *Memorie storiche de' monarchi Ottomani*, Bologna, 1684, s.23; Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of The Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I (1300-1403)*, Clarendon Press, Oxford, 1916, s.256; Linda McJannet, *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories about the Ottoman Turks*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s.117; M. Fuad Köprülü, “Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında”, *Belleten*, C.I, S.2, Nisan 1937, s.602

akşam yemeğinden önce bir iki kadeh içmek isteyip, [bizim de] altın kadehlerde sunulan şarapla [midemizi doldurancaya kadar onunla içmemizi] isteyecek!<sup>238</sup>

Aslına bakılırsa, 1390 yılında evlendikleri kabul edildiğinde de bu sıra yirmi yaşının altında olan prensesin otuzlarının ortasındaki sert ve dik başlı padişahı hemen bu derece yörüngesine alması beklenmeyeceğinden kabahatli değişmez.<sup>239</sup> Aksi zaten Yıldırım'ın Türk-Moğol ve İran-İslam saraylarında görülen bezm alemleri (içki meclisi) geleneğinden bu tarihe kadar haberdar olmadığını varsaymak olur. Oysa tam tersine, saray yaşamı konusunda Aşıkpaşazâde'den daha hoşgörülü olan Neşrî'nin askeri seferleri anlatmaya ayırdığı her fasıl, padişah ve dostlarının hem içki içip hoşça vakit geçirmek hem de adalet dağıtmak için başkente döndüklerini belirten bir satırla son bulur.<sup>240</sup> Dolayısıyla şu halde ne Bayezid'in evleninceye kadar içmediğini ne de ilk olarak Olivera'nın ona bunu içirdiğini kesin bir dille ifade etmek akla uygundur.<sup>241</sup>

Bütün bunlara rağmen ısrarla hedefe konmasının ise aslında idarede yaşanan derin bunalım ve dönüşüm ile Timur hezimetinden duyulan yaygın korku ve utancı bastırma ihtiyacından kaynaklandığı görülür.<sup>242</sup> Yaşamı güçleştiren sorunların tüm bileşenleriyle beraber düşünülmesi zahmetine katlanmak yerine tek bir nedene ya da düşmana bağlanması da zaten kalabalıklar arasında sıkça rastlanan alışıldık bir durumdur. Halka göre, önce padişahın ahlakı, ardından onun “dininden olan” yöneticiler ve en sonunda bütün bir sistem bozulur.<sup>243</sup> Kendi içinde tutarlı ve akla yatkın görünen bu zincirin en başına da “günah keşisi” olarak müslüman sarayın “kafir kızı” Olivera oturtulur. Padişahın kendisini ahlaki ve mülki sorumluluklarını yerine

---

<sup>238</sup> *The Letters of Manuel II Palaeologus*, Çev. George T Dennis, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, V.VIII, Washington, 1977, s.48, 51; John W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Jersey, 1969, s.93; Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman Empire*, State University of New York Press, ABD, 2003, s.32; Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.122

<sup>239</sup> Feridun M. Emecen, “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 2014, s.78; 1373-76 yılları arasında doğduğu kabul edilen Olivera'nın 1390 ya da 92'de evlendiğinde yaşının en fazla 19 ile en az 15 aralığında olması gerekir; Mustafa Çağhan Keskin, “Osmanlı Sarayı'nda Bir Sırp Prenses: Mileva Olivera Lazarevic”, *Bilgi*, S.82, Yaz 2017, s.271

<sup>240</sup> Peirce, s.240-1

<sup>241</sup> Evli kadınların mahrem yanında konuşmasının dahi hoş karşılanmadığı Sırp kültürüyle yetişen Olivera'nın erkeklerle dolu işret meclislerinde kocasını içkiye teşvik ettiğini tasavvur etmek ayrıca zordur; “Kad ljudi buče, žene muče”: Erkekler konuştuğunda, kadınlar çenesini kapatır”; Biljana Šljivić-Šimšić, “The Women in Serbian Folk Proverbs”, *Serbian Studies*, S.1, 1980, s.46; Keskin, s.276

<sup>242</sup> Peirce, s.241

<sup>243</sup> “En-nâs ‘alâ dîni mulûkihim”: İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredir; Bostanzâde, s.31

getirme iradesinden yoksun bırakan şarabı, zira ilk kez onun elinden içtiği düşünülür. Halk nezdinde sözde bu kabahatiyle şer'i sınırların aşılmasına yol açarak Tanrı gazabını çektiği için yaşanan ve yaşanacak felaketlerin sorumlusu da haliyle odur. Nitekim, Yıldırım'ın kibirle rakibini küçümsemesi ve kimsenin uyarılarına kulak asmayarak başına buyruk hareket etmesi sonucu yaşanan Timur hezimetinden dahi suçlu bulunur.<sup>244</sup> Bu ana gelinceye kadar bizzat yakıştırdıkları kötülüklerin karşılığını görmesi gerektiğini düşünenlerce, bu kez de Timurlular önüne konulup, başkaca dedikodularla dövülür.

Şimdiden sonra Bayezid'i yoldan çıkarmakta kullandığı şarabı artık onun düşmanı Timur'a sunduğu söylenmeye başlanır. Güvenilir tek bir göz tanıklığına dayanmayan bu asılsız söylenti de aslında öncekiler gibi onun yüzünden yaşandığına inanılan sorunların uyandırdığı olumsuz duyguların yansımasıdır. Daha açık bir deyişle, “temiz suyu bulandırmakla kötülük edip, kötülük bulan” Olivera hikayesi anlamlandırma gayreti ve ilahi adalet beklentisi içerisindeki Osmanlıların tornasından çıkmadır. Tekrarlandıkça doğrudan ayrılmaz hale geldiği için de elbette gerçekler kadar söylentileri de toplamaya meraklı yazarlar tarafından büyük bir hevesle kağıda aktarılır. Timurlu tarihçilerden Şâmî ve Yezdî'de görülmeyen hikayeye İbni Arabşah'da karşılasılması da nitekim diğerlerinden farklı olarak sadece onun Osmanlı sokaklarını yerinde dinlemiş olmasından kaynaklanır.<sup>245</sup> Eski velinimetini Timur'a “topal deccal” diyecek kadar öfkeli olduğu için de halkın ağzından çıkanların etkisine kolayca kapılır.<sup>246</sup> Grekçe Anonim, Spandonues ve Konstantin Mihailoviç'in gerekçesi arandığında, bu kez Yıldırım'ın hristiyan dünyasında yarattığı travma hatırlanır.<sup>247</sup> On beş ve on altıncı yüzyıl Osmanlı tarihçilerin motivasyonu ise hem Bayezid'in Timur'a aşağılayıcı biçimde yenilmiş olmasına sebep bulmak hem de geleceğin sultanlarına ders alınması gereken ibret verici bir öykü sunmaktır.<sup>248</sup>

---

<sup>244</sup> Anonim (F. Giese), s.39-40; Emecen, s.80-1; Bostanzâde'ye göre, Timurlenk felaketinin meydana gelmesine sebep olan üç yanlıştan biri padişahın içki içmesi, ikincisi haram kaptan yemek yemesi, üçüncüsü ise Sırp kıızıyla münasebetidir; Bostanzâde, s.33-4

<sup>245</sup> İnalçık, Has-bağçe, s.155; Yanı sıra bu hikaye Bayezid'in himayesindeyken, Timur'a esir düşen en yakın göz tanıklarından biri Bavyeralı Schiltberger'de de bulunmaz; Johann Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger in Europe, Asia and Africa 1396-1427*, Çev. J. Buchan Telfer, The Hakluyt Society, London, 1879, s.20-1

<sup>246</sup> İbni Arabşah, s.23

<sup>247</sup> Mustafa Çağhan Keskin, “Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nın Yağmalanması”, *Belleten*, C.78 S.283, 2014, s.898

<sup>248</sup> Emecen, s.79; Heath W. Lowry, s.29

Osmanlının sokaklarından kitaplarına uzanan en popüler dedikodu hikayelerinden biri de böylece padişahların başlarına büyük belalar almak istemiyorlarsa, şer'i sınırlara sadakatle bağlı kalarak kadına ve içkiye dikkat etmeleri uyarısıyla kapanır.

Ancak Yıldırım'ın haleflerinden özellikle II. Murad ile II. Selim'in ne bu ne de kendi devirlerinde yapılan uyarıları dikkate aldıkları söylenebilir. Hatta İnalıcık'a göre, Murad'ın oğlu Fatih lehine tahttan feragat etmesi dahi dillere dolanan içki alışkanlığı yüzündendir.<sup>249</sup> "Sarhoş" (Mest) lakabıyla anılan Selim içinse işret kendisinden ayrı düşünülemeyecek boyutta, çok daha göz önünde ve belirleyicidir. Portresine dair sunulan kayıtların neredeyse tamamında karakterinin değişmez bir parçasıymışçasına fiziksel ve ruhsal özellikleriyle yan yana zikredilir.<sup>250</sup> Şehzadeliğinde taht için asker ve ulemanın Mustafa'yı, harem ağalarının Cihangir, Hürrem ve Kanunî'nin ise Bayezid'i desteklemesine karşılık kimsenin onun yanında olmayışının nedeni bile bu zafiyetidir.<sup>251</sup> Bunun kendisini düşürdüğü bedensel ve ruhsal hallerden dolayı hükümdarlığa uygun görülmediği gibi, askerler tarafından "ahırdaki (semirmiş) öküz"e benzetilerek üstüne bir de dalga konusu edilir.<sup>252</sup> Beklenenin aksine, tahta geçtiğinde de arkasından konuşulanların ne tonu ne de içeriği değişir. Elbette bunda bu kez günlerini devlet işleri yerine şehzadeliğinden kalma alışkanlıkları peşinde harcaması kadar tek bir askeri sefere ve gereğince Cuma namazına dahi çıkmayarak halkı dilek ve şikayetlerini sunabileceği törenlerden mahrum bırakması da etkilidir.<sup>253</sup>

---

<sup>249</sup> Sultan Murad'ın, çağdaşı bir müneccime göre sümbüle burcunda tahta çıkmasından kaynaklanan "zevk u safâ" alışkanlığı, eseri Tarih-i Âl-i Selçuk'u onun emri üzerine kaleme alan Yazıcızâde Ali tarafından da şu sözlerle dile getirilir;

Herif ü mey-sâz u âvâz ile  
Nevâ ile 'uşşâk ve şehnâz ile  
Bu edvârile işretin dâyim et

Cihân kâ'im oldukça anı dâyim et; İnalıcık, *Has-bağçe*, s.202, 286; Osman Turan, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler, TTK, Ank, 1954, s.6; "gayet mertebede 'ayyâş ve nihâyet derecede evbâş hoş-tab nâzûk-nikâd..." Sehî, vrk.6a

<sup>250</sup> Domenico Trevisano, 1554; Albèri, Serie III, V.I, 1840, s.116; Costantino Garzoni, 1573; Albèri, Serie III, V.I, s.401-2; Dernschwam, s.332

<sup>251</sup> Bu durum, Ali tarafından onunla nedimi Celâl Beğ arasında geçtiği söylenen bir konuşma ile hikaye edilir;

- Halk arasında bizim için ne derler ? Tahta kimi namzet görürler?

- Asker, Sultan Mustafa'yı, veziriazamla anne ve babanız ise Sultan Bayezid'i isterler, ama hükümdarlık vasfı ve hüneri görmediklerinden dolayı kimse sizden bahsetmez.

- "Hepsi Allah'ın katındadır" (küllün min indillâh) ayeti varken halen nasıl böyle sözler ederler. Asker Mustafa'yı, anam babam Bayezid'i isteye dursun, dilencilerin (kimsesizlerin) Allah'ı bana yeter! Gelibolulu, s.801-3; Solâkzâde, s.549

<sup>252</sup> "...amongst the soldiers he was nick-named "The stalled ox."; Busbecq, I, s.275-6

<sup>253</sup> Peirce, s.264-5; "Sultan Selim babasının şarap içmeme alışkanlığından çok uzak olmasının yanı sıra, camiye gitme alışkanlığından da uzaktı, Süleyman'ın her Cuma camiye gitmesine karşılık, İstanbul'da

Dolayısıyla, devrin sokaklarından işittiklerini aktaran yabancı gözlemcilerin elinde, yeşillikle örtülü bahçeler ve havuzlu köşklerde şiir ve şarkılar eşliğinde durmadan içki içip sefa süren ve canı sıkıldıkça, emrindeki dilsiz ve hadımları ya süslü kıyafetler içinde oynatıp ya da okla vurup öldüren aykırı bir padişah olarak resmedilir.<sup>254</sup> Bunların bir kısmı doğruysa da en azından diğer bir kısmının görünürlük ve güven eksikliğinden dolayı birbirlerinin fikrine sarılan halk ile arasındaki mesafeden kaynaklı bir dizi söylentiden ibaret olduğunun bilinmesi gerekir. Aksi taktirde, Kıbrıs'ın fethinin başkaca meşru nedenlere dayandığı halde içki masasında alınmış bir karar olarak üzüm suyu uğruna yapıldığı benzeri yanlışlara düşülebilir.<sup>255</sup> Onun eğlence düşkünlüğü ve ilgisizliği bunları sultan ve halife olmakla bağdaştıramayan halk için hayati birer sorunsu da elbette sekiz yıllık saltanatı boyunca başa gelen her şeyin yegane sebebi ya da sorumlusu değildir.

## 2.9. Yavuz Selim – Yahudi Murad

Padişahların itibarı sadece dini değil, toplumun geleneksel hassasiyetlerini hiçe saydıklarının düşünüldüğü zamanlarda da tartışma konusu haline getirilir. Aile ve atanın kutsallığına ilişkin temaslarıyla, Yavuz Sultan Selim'i "baba katili" yerine koyan şayia da buna örnektir. Sultan II. Bayezid'in yeniçerilerin baskısı sonucu tahttan el çektikten sonra gitmek üzere yola çıktığı Dimetoka'ya varamadan Havsa yakınlarındaki Abalar Köyü'nde vefat ettiği bilinir.<sup>256</sup> Başta maiyetindeki Menavino olmak üzere o sıralar Osmanlı ülkesinde bulunan Angiolello ve Spandounes ile daha pek çok yazara göre, bunun bilinmeyen tarafıysa, vefatının ilerleyen yaşı ya da nikris hastağı yüzünden ileri gelmediğidir. Onlara göre asıl neden, oğlu Selim'in Ustarabi

---

kaldığım üç ay içerisinde Selim yalnızca iki defa camiye gitti"; Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, KY, İst, 2009, s.78-9

<sup>254</sup> Gerlach, I, s.400, 427, 437; II, s.660, 682-3; Garzoni, s.402; Schweigger, s.66-7, 143, 153; Lubenau, I, s.399-400

<sup>255</sup> Batılı kimi tarihçilere göre, Kıbrıs, Nakşa Dükü Joseph Nassi'nin içki arkadaşı Selim'i sarhoş bir anında kıymetli üzüm bağları için fethetmeye ikna etmesi sonucu alınır. Oysa, Kaptan Piyale ve Lala Mustafa Paşalar ile Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından da teşvik edilen bu fethin, bölgedeki korsanların ticaret ve hac gemilerine saldırıp tüccar ve hacıları esir ederek mallarına el koymaları gibi çok daha ciddi nedenleri vardır; Edward S. Creasy, *History of The Ottoman Turks*, Richard Bentley and Son, London, 1878, s.217; Tommaso Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye*, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, KY, İst, 2012, s.121; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Berikan Yayınevi, Ank, 2013, s.150

<sup>256</sup> BOA, TS.MA.e, 756/60, H-28-03-918

(Ustarab-Ustrapis) ya da Hamon (Hammon) adlı Yahudi bir hekim marifetiyle ona içirdiği zehirdir.<sup>257</sup>

Sonrasında, babalarının desteğinden mahrum kalan kardeşleri karşında konumunu güçlendirmesinden dolayı akla yatkın görünen bu iddiaya, yerli tarihçiler tarafından da yer verilir. Gerçi, Münecimbaşı dışında bunların hiçbirinden kati surette ne Bayezid'in onun tarafından zehirlendiği ne de zaten zehir yüzünden vefat ettiği sonucu çıkarılabilir.<sup>258</sup> Ortada bir kesinlik varsa, o da padişahın İstanbul'dan ayrılmasının üzerinden henüz bir ay geçmeden gerisin geri cenazesinin getirilmesinin yarattığı şaşkınlıkla gözlerin Selim'e çevirildiğidir. Balyos Andrea Foscolo'ya göre, en başından beridir kendisini destekleyen askerler dahi onun Bayezid'i zehirletmiş olabileceğinden şüphelenir.<sup>259</sup> 1517'de Mısır'a gelen Şövalye Alvise Mocenigo ise buna karşılık huzura girip çıkan bir Venedikli'den Selim'in böyle bir şey yapmayıp, babasının kendi eceliyle öldüğünü işittiğini dile getirir.<sup>260</sup> Menavino'dan bu yana, yerli

---

<sup>257</sup> Giovanni Antonio Menavino, "Della vita et legge Turchesca" *In Dell'istoria Universale dell'origine et Imperio de Turchi*, Haz. Francesco Sansovino, Venice, 1564, s.54; Angiolello, s.225; Theodore Spandounes (Cantacasin), *Petit traité de l'origine des Turcz*, Çev. Charles Schefer, Paris, 1896, s.331; *Bizans Kısa Kronikleri*, s.160; Donado da Lezze, *Historia Turchesca 1300-1514*, Haz. I. Ursu, Academiei Romane, Bucureşti, 1910, s.272; Leunclavius, II, s.450-3; Baudier, s.162; Baron W. Wratislaw, *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, London, 1862, s.44-5; Lamartine, I, s.338; Grekçe Anonim, s.188-9; William Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, London, 1798, s.147; H. Erdem Çıpa, *The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*, Indiana University Press, 2017, s.136

<sup>258</sup> "...bazı rivayette mesmûmen (zehirlenerek) irtihal itmek üzere mezkûrdur"; Münecimbaşı, III, s.443; Şehabeddin Tekindağ, Cenâbî Mustafa ve Keşfi Mehmed Efendiler'in sunduğu sakal dökülmesi, şiddetli baş ağrısı, sarılık, ağız kenarı uçukları ve bilinç kaybı gibi emarelere dayanarak Bayezid'in zehirlendiği sonucuna varır. Oysa, bunlar daha birçok hastalığın belirtileri arasında yer alır. Üstüne iddiasını Hezârfen Hüseyin Efendi'nin buna dair en ufak bir ipucu dahi içermeyen, "...sultan Bayezid Dimetoka'ya dahil olmazdan mukaddem esna-yı tarikde şerbet-i şahadet nûş etmekle fenadan bekaya intikal buyurdu..." şeklindeki ifadesi yardımıyla güçlendirmeye çalışır; Cenâbî Mustafa Efendi, *Cenâbî Tarihi*, I, Haz. Mehmet Canatar, AnkÜ, SBE, (DT), Ank, 1993, s.217; Keşfi Mehmed Çelebi, *Selimnâme (Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihâd)*, Haz. Abdurrahman Sağırılı, İstÜ, SBE, (YL), İst, 1993, s.23; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tenkîhü't-Tevârih-i Mülûk*, İstÜ, Ndr, nr.2396, 1083, vrk.175b; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Bayezid'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, S.24, Mart 1970, s.11-4

<sup>259</sup> Andrea Foscolo, "Relazione", *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, V. XIV / *Constantinopoli Relazioni inedite (1512-1798)*, ayrı basım, Haz. Maria Pia Pedani-Fabris, Torino-Padova, 1996, s.28; Ahmet Önal, "II. Bâyezid'in Ölümü Meselesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.41, Bahar, 2019, s.14-5

<sup>260</sup> "...non fu vero che el to sigasse el padre, ma mori di sua morte..."; Marino Sanuto, *I diarii*, C.25, Haz. Federico Stefani-vd., Sratelli Visetini Tipografi, Venezia, 1889, s.440; Önal, s.15; Çoğu Osmanlı müellifi de eceliyle öldüğü kanaatindedir; Şükrî-i Bitlîsi, *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-vd., İsis Yayıncılık, İst, 1995, s.84-5; Celâlzâde Mustafa, *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-vd., KBY, Ank, 1990, s.100; Anonim (Öztürk), s.143; Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimine Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İst, 1997, s.69; *Tevârih-i Âl-i Osmân*, (Karazeybek), s.255; Anonim (F. Giese), s.135; Cemâlî, s.120

ve yabancı yazarların ortaya attığı iddiaların çoğu aslında Mocenigo’nunki gibi birer duyumdan ibarettir. Nitekim, Şehzade Ahmed’in Kansu Gavri’ye gönderdiği mektupta babasının ölümünün içeriğinden haberdar olmadığı halde “kardeşimden bilinir” demesi de dilden dile değişen söylentiler dışında herkesçe üzerinde anlaşılmış bir açıklamanın bulunmadığına işaret eder.<sup>261</sup>

Nihayetinde, birçok kereler karşı karşıya geldikleri için, çekingenliği ve yumuşak huyluluğuyla bilinen “Veli” padişahın atılgan ve sert mizaçlı oğlu “Yavuz” tarafından öldürüldüğünün düşünülmesi ve bu yönde söylentilerin üretilmesi gayet normaldir.<sup>262</sup> Yaşamlarını ilgilendiren değişimler karşısında tedirginlik duyan herkesin askeri bir darbenin ardından meydana gelen böylesi “şüpheli” bir ölüm üzerine söylenen her şeye -en azından yeni padişahları hakkındaki belirsizlikleri giderebilmek için- kulak kabartmaları da şu halde şaşırtıcı değildir. XVII. Yüzyıl yazarlarından Evliya Çelebi’nin eserinde dahi bu yüzden devrik sultanın tartışmalı ölümüne ilişkin, kimlerine göre, eceliyle ve “Âh Cem Şah”, kimilerine göreyse, zehirlenerek ve “ömrün az, gazan çok olsun” Selim diye diye ruhunu teslim ettiği türünden dedikodularla karşılaşılır.<sup>263</sup> Bunlar kendi zamanlarında bir süre sonra, elbette Selim’in tavizsiz ve rakip tanımaz idaresi altında söylenemez hale gelip onun sert ya da “mağdur” babasının veli sıfatıyla anılma nedenleri arasında erimiş olmalıdır.

1580’lerde İstanbul sokakları yine bir sultan hakkında baba katili kadar olmasa da sarsıcı bir söylentiyle çalkalanır. Halkın aşağı tabakalarında yayılan bu söylentiye göre, Sultan Murad padişahlar soyundan gelme bir Türk değil, Yahudi asıllıdır;

“[Güya] Sultan Selim’in eşi [Nurbânû] peş peşe kız doğurunca padişah fena halde kızmış ve bir daha hamile kaldığında, bu kez de kız doğurursa, onu öldüreceğini söyleyerek tehdit etmiş[miş]. Kısa süre sonra sultan gene bir kız

---

<sup>261</sup> TS.MA.e, 566/31, H-29-02-918; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler”, *Belleten*, C.17, S.68, 1953, s.531; Önal, s.14; Aksi halde, Selim’in baş düşmanı olan Şehzade’nin “zehirleme” meselesinden haberi olsaydı, bundan propaganda aracı olarak faydalanması beklenirdi; Çağatay Uluçay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *İstÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.10, 1954, s.138

<sup>262</sup> Söylentiler bir şahıs ya da durumu tahkir kadar taltif etmek için de kullanılır ve bu haliyle kutsallığa veya uğursuzluğa işaret eden mitlerden farksızlardır. II. Bayezid’in, mezar toprağının dahi her tülü hastalığa deva olduğuna inanılan bir “Veli”ye dönüştürülmesi bu gerçeği anımsatır. Ekmeğin kalitesizliğinden dolayı kendisine beddua eden iki kadının kör olduğuna inanılan II. Mahmud da aynı şekilde kutsiyet ve keramet atfedilenler arasındadır; Hoca Sâdeddin, II, s.309; Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ank, 2003, s.601-5

<sup>263</sup> Evliya, I/I, s.109

dünyaya getirince büyük bir korkuya kapılmış, ama [neyse ki] o sırada yanında bulunan Yahudi bir kadın onu teselli ederek bu duruma kolayca çare bulabileceğini, önceki gece Yahudi birinin bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini ve oğlunu bu kızla değiştirmeye razı olabileceğini söylemiş. Padişahın eşi de bu teklifi kabul etmiş ve kızını bu Yahudi oğlan Murad ile değiştirmiş, sonra bunu da kendi oğlu olarak padişaha takdim etmiş[miş].”<sup>264</sup>

Kulağa seyyahlar tarafından okurlarını heyecanlandırmak arzusuyla uydurulmuş gibi gelen bu hikaye, gelişigüzel ortaya atıldığı izlenimi uyandıran basit bir söylentinin dahi gerçekte ne kadar karmaşık ve birbiriyle ilintili unsurun ürünü olabileceğinin en belirgin örneklerinden biridir. Söz konusu bu unsurların çözümlenmesi işine ise Nurbânû Sultan ve sözde onun kendi öz kızını emanet edebilecek kadar güvendiği Yahudilerle ilişkisini anlatmakla başlanabilir.

Yahudilerin saray nezdinde gördükleri saygı ve önceliğin Kanunî ve sonrası Selim devirleriyle beraber altın çağlarına ulaştığı bilinir. Avrupa dilleri ve siyasetine vakıf olmalarından dolayı gerek diplomatik ve istihbari gerekse ilmi ve ticari kabiliyetlerinden faydalanılan Joseph Nasi, Solomon Aben Yaiş, Moses Hamon, Solomon Aşkenazi gibileri nitekim hep bu aralık seçkinler arasında yer edinir.<sup>265</sup> Annesi Nurbânû Sultan’ın gölgesi altındaki III. Murad zamanında ise bunların arasına dış dünyayla haremi birbirine bağlayan Yahudi kadınları da eklenir. Grekçe “kadın” manasındaki “Kira” kelimesiyle anılan bu kadınlar saraya getirdikleri kumaş, ziynet ve süs eşyaları yanında büyü yetenekleriyle de harem kadınlarının hem gündelik hem de kocalarını kendilerine bağlamak gibi ömürlük ihtiyaçlarını giderir. Ancak elleri bu yolla güçlendikçe, çevrenin kendileri hakkındaki yorum ve söylemleri giderek sertleşir. Halk arasında bunlardan “Kira Karı” ve “Kira Acuze” gibi aşağılayıcı şekillerde bahsedilirken, hamileri arkasından da olmadık sözler edilir.<sup>266</sup> Hatta, Nurbânû Sultan’ın Ester Kira ve Joseph Nasi’yle devlet işlerine karışmalarına

---

<sup>264</sup> Schweigger, s.163; Lubenau, I, s.390; Gerlach, I, s.142; Hans Jacob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi*, Çev. Selma Türkis Noyan, KY, İst, 2020, s.118

<sup>265</sup> Menderes Kurt, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomasisinde Bir Yahudi Hekim: Salomon Aşkenazi”, *Osmanlı’da Diplomasi, Siyaset ve Savaş*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş-vd., Kronik Yayınları, İst, 2020, s.42-50

<sup>266</sup> Gerlach, I, s.141-2; Moshe Sevilla-Saharon, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İst, 1992, s.52-3; Mahir Aydın, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleten*, C.65, S.243, 2001, s.624-5, 628, 634

müsaade edecek ölçüde yakınlaşmasından dolayı Yahudi asıllı olduğuna hükmedilir.<sup>267</sup>

Türk İslam geleneğinde çocuğun babaya nispet edilmesinden başka padişahın meşruiyetini de babasının kanından almasından dolayı Nurbânû hakkındaki bu söylentinin halk için Murad'ı Yahudi ilan etmeye yeterli gelmeyeceği açıktır. Tam da burada, ağızdan ağıza dolaşan haberlerin kendilerini aralıklarla tekrar edilebildiklerini gösteren bir başkasından yardım alınır. Buna göre, Hürrem Sultan'ın ölü doğan çocuğu yerine Joseph Nasi'nin kız kardeşinden alınan II. Selim de zaten Yahudi asıllıdır. Murad hakkındaki söylentinin eksik kalan yanı da böylece, esasında yine babasının Nasi'yle yakınlığından kaynaklanan bir başkasıyla kapatılır.<sup>268</sup> Geriye bir tek, kendi ellerinde büyüyüp geliştiğinin farkına varamadıkları sırlarına ilişkin kanıt bulmak kalır. Devrin şahitlerinden Jacob Breüning'in kaydına bakılırsa, bir bilginin doğruluğuna iman etmiş bir kitle için bunun da öyle beklendiği kadar zor olmadığı anlaşılır. Çünkü, ona anlatılana göre, sultan bir Türk'ün çehresine de uyabilecek kısa boy, kemerli burun, çatık kaşlar ve sert bakışlarla çevrili solgun yüzüyle bir Türk'ten çok Yahudi'yi andırır.<sup>269</sup> Başka bir deyişle, dedikoducular için alakalı alakasız her detay iddialarının doğruluğuna işaret eden kesin birer kanıt sayılmaya başlanmıştır. Pek tabii, tüm bunlar halkın padişahı kendilerinden görmeyişleri konusu üzerine sorulacak sorulardan yalnızca “nasıl”ın karşılığıdır. Neden ise, bizce Schweigge'ın söylentinin devamında belirttiği,

“...Türkler, Murad'ın son padişah olduğuna ve Osmanlı hanedanının onunla sona ereceğine, bu yüzden de devletin çökeceğine inanıyorlar.”

sözlerinde saklıdır.<sup>270</sup>

Halk dilinde kısaca padişahın hanedan mensubu olmadığı söylentisiyle somutlaşan bu inanış ise görüldüğü kadarıyla, üzerindeki Yahudi tesirinden ziyade

---

<sup>267</sup> Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı (1207-699)*, Kütüphâne-i Askerî, İst, 1332 s.95; aynı yazar, Sokullu (987-911), Orhaniye Matbaası, İst, 1924, s.33; Oysa, kökeni hakkında öne sürülen görüşlerin toplamına göre, Nurbânû, Paros ya da Korfu Adası'ndan Baffo veya Quartaniler ailelerinden birinin Venedikli ya da Rum asıllı kızıdır; Gerlach, I, s.160, 315; Lazaro Sorazo, *The Ottoman wherein is delivered as well as a full and perfect of the might and power of Mahamet the third, Great Emperous the Turks now rainging*, Çev. Abraham Hartvvell, London, 1603, s.2; Özlem Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*, Doğan Kitap, İst, 2017, s.18-9; Benjamin Arbel, “Nûr Bânû (1530-1538): Venedikli Bir Sultan?”, Çev. Betül İ. Argit, *Belleten*, C.73, S.266, 2009, s.202, 213

<sup>268</sup> Lamartine, I, s.500; Eroğlu, s.150

<sup>269</sup> Breüning, s.118

<sup>270</sup> Schweigge, s.163

doğrudan sarayın kendisinden duyulan kuşku ve rahatsızlıktan kaynaklanır. Artan nüfus ve hayat pahalılığı ile idari değişiklikler, askeri teşkilat ve bürokrasideki şişmenin yanı sıra rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma, usulsüzlük ve hizipçiliğin yaygınlaşması, halk ve aydınlar arasında devletin düşüş evresine girdiği yönünde bir endişe uyandırıp inanç yaratır. Üstüne Murad'ın vaktinin çoğunu namaz saatleriyle çizilmiş değişmez bir rutin içerisinde günlük meşguliyetler ve harem kadınları veya soytarılarla eğlenerek geçirip, bunca soruna rağmen sarayından bir adım öteye, Cuma namazına dahi yeterince çıkmayarak halkın arasına karışmaması vahameti iyice artırır.<sup>271</sup> “Oturduğu yerden bir kadem hareket etmemesinden” fenası da ayrı ayrı her biri bir sultanı dile düşürmeye yetecek sayıda zaafın neredeyse tümüne birden sahip olmasıdır.<sup>272</sup> Gelibolulu Ali'ye göre, bunların devlete en çok zarar verenleri şehvet düşkünlüğü, hırs ve tamah ile çıkar peşinde koşan ne olduğu belirsiz kişilerin yönlendirmeleri karşısında sergilediği zayıflıktır. Bunlar yüzünden zamanla saray kadınları, musahipler ve fırsatçılığıyla öne çıkan Şeyh Şüca ve Şemsi Paşa gibilerin gölgesinde yaşamını esir pazarında satılan cariyelerin fiyatının yükselmesine yol açacak kadar çok kadınlı geçirip, rüşvete dahi göz yuman bir padişah görüntüsü alır.<sup>273</sup>

Vaziyetinin kamuya mal olması dahi harem halkının saray dışındaki dünyayla ilişkisini yasaklayan kanunu rafa kaldırması nedeniyle yine kendisinden kaynaklanır. Yeni düzenlemeyle bağımsız haneler edinmeye başlayan saraylılar buradan dışarıya beraberlerinde saray sırlarını da taşır.<sup>274</sup> Yaşanılan krizin üzerine bunlar da eklendikçe, insanlar iyice umutsuzluğa kapılıp kaçınılmaz bir sona hazırlanmaları gerektiği uyarısında bulunan böylesi bir söylentiye sarılmış olmalıdır. Etrafa padişahın Yahudi olduğu yayılarak hem devletin “temeli[nden] kazılma[sından]” duyulan endişe başkalarıyla paylaşılmaya hem de böyle olacaksa da bunun geçmişte ihtişamlı günler

---

<sup>271</sup> Saray Hekimi Domenico, Sultan Murad'ın “Elhamdülillah, bugünümüzü de böyle geçirdik” diyerek sonlandırdığı günlerini detaylı bir şekilde anlatır; Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Çev. Esmâ Selçuk Demir, YY, İst, 2017, s.84-6; *Kitâbü'l-Menâmât*, s.5-6; Peirce, s.232-3, 239; Beyânî, s.17-9

<sup>272</sup> “Sultân Murâd Han bir kâmilü'l-irfân memâlik hâline haberdâr ve sa'âdet-i tâlî' dahî der-kâr olup oturduğu yerden bir kadem hareket eylemeyüp şark u garbun umurı zamîr-i münîrlere mestûr degül idi.”; Ahmed b. Hemdem Süheylî, *Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir*, İstÜ Ndr, 1123, vrk.85b

<sup>273</sup> Gelibolulu, s.947, 954-7; Peçevî, II, s.2-5; Honyel Gough Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company: a Diplomatic and Literary Episode of the Establishment of Our Trade with Turkey*, London, 1904, s.23; John Sanderson, s.58; Breüning, s.117; Hammer, VII, s.189-190; *Kitâbü'l-Menâmât*, s.7-8, 13; İnalçık, Aliyye, II, s.55-6, 58, 73; Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, TVYY, İst, 1996, s.73, 101, 268-9

<sup>274</sup> Fleischer, s.311-2

yaratan Osmanogulları'ndan biri değil, ancak bir Yahudi elinden yaşanabileceği söylenmeye çalışılır.<sup>275</sup> Açık ya da örtük mesaj ne olursa olsun her hâlükarda sarsılan kendi tebaasınca öteki yerine konulan sultanın itibarıdır. Ancak o yine de hakkındaki onca eleştiri ve suçlamaya rağmen yirmi bir yıl boyunca ciddi bir itirazla karşılaşmadan oturduğu tahtından eceliyle ayrılabilirdi için haleflerinden pek çoğuna göre şanslıdır. Mesela aynı şekilde talih, saltanatlarının tamamı başkalarının müdahaleleri doğrultusunda şekillenen ne torunu Mustafa ne de onun yeğeni İbrahim'den yanadır.

## 2.10. Deli Mustafa – Mecsup İbrahim

Peçevî'nin kaydına göre, bunlardan ilki aklında bir miktar hıfvet (hafiflik-gerilik) bulunduğu bilinmesine rağmen yetişkin olarak kendisi dururken, genç yaştaki Osman'ın tercih edilmesinin halk arasında hoş karşılanmayacağı endişesiyle I. Ahmed'in yerine tahta çıkarılır. Aklındaki kesinliği ve kaynağı belirsiz zayıflığın ise uzun süredir kimseyle görüşmeden kapalı kalmasından ileri geldiği düşünülerek insan içine çıktıkça düzeleceği sanılır.<sup>276</sup> Ancak atalarının türbesini ziyareti esnasında sergilediği tuhaf davranışlardan dolayı daha ilk günden öyle olmayacağı anlaşılır. Zamanla, bir başına taşraya çıkıp, yanında altını akçesi nesi varsa hepsini balıklara veya rastladığı yoksul insanlara döküp saçması nevinden başkaca “lâ-kayd ve derviş-meşreb” tavırlar sergilemesi üzerine “beyne'n-nâs” arkasından “delirdiği” yönünde ulu orta konuşulmaya başlanır.<sup>277</sup>

<sup>275</sup> “Sultân Murâd Hân-Tâbe serâhu hazretlerinin zamân-ı saadetlerinden berû olan hükkâm ve vükelâ-i devletin adâletliklerinde kusûr ve işlerinde sû-i tedbîr ve Devlet-i Aliyye umûrunda nice ve nice ihmâlleri olub dâ'imâ kânûn-i kadîme muhâlif mesleke sâlik oldukları ecilden Memâlik-i mahrûsada olan kurâ ve mezârî' harâba yüz tutub re'âyâ ve berâyâ perâkende olub ve Hazîne-i âmirenin îrâdî masrafa kifâyet itmez olub ve kul tâ'ifesinin mâbeynlerine dahî ecnebi girmekle ihtilâl ve mû-yi Zengîves biri birine karışub ve vüzerâ-i hazret ve vükelâ-i devlet dahî birbirine hased ve birbirlerinin aleyhlerine mukayyed olmağla her sadra gelenler “Hemân bu günü hoş görelim, irtenin ıssı vardır” deyû nizâm-ı intizâm-ı âlem için takayyüdleri olmayub ve işleri dâimâ gazez ve intikam olmağla ve hilâf-i şer' katl-i nefis ve rüşvet ve hilâf-i kânûn hareket ve bi'l-cümle kec tarîka sâlik oldukları hâlde dâimâ sa'âdetlü pâdişâhımızı vebâle koyub ve bu sebebler ile ahvâl-i âlem müşevveş ve muttasıl bu Devlet-i Aliyyenin temeli kazılmak üzeredir”; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hurzû'l-Mülûk*, Haz. Yaşar Yücel, TTK, Ank, 1988, s.2

<sup>276</sup> Peçevî, II, s.360-1; Hasan Bey-zâde, III, s.915-6; Evliya, I / I, s.177; Naîma, II, s.438; Blount'a göre I. Ahmed tarafından öldürülmeyişin nedeni onun bu “zayıflığıydı.”; Henry Blount, *Voyages into the Levant*, Andrew Crooke, London, 1636, s.125

<sup>277</sup> Peçevî, II, s.361; Naîma, II, s.440; Bunlara karşılık, Kâtip Abdülkadir Efendi tarafından Tophane ve Tersane'yi teftiş ederek işini layıkıyla yapan ustalara ihsanda bulunmak gibi kendisini emsallerinden

Gerçi bunlar hayır ve dilek sahiplerinin bilindik tavırları yanında ne bilimsel ne de toplumsal açıdan delilik gibi görünse de kendisinden en azından “iyi ile kötüyü ayırabilecek” olgunlukta bir irade bekleyenler gözünde tahttan indirilmesi için yeterli gelir.<sup>278</sup> Hakkındaki en ateşli karalama kampanyası da bundan sonra Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa önderliğinde hayata geçirilir. Ağa önce yakaladığı her fırsatta padişahın daha fazla tahtta kalmasının hazineyi iflasa sürükleyeceğini etrafına yayarak taraftar toplamaya girişir. Ardından zamanla söylediklerinin şiddetini artırarak, kimi ulema ve ayâna onun şehzadelerin cümlesini katledip Osmanlı soyunu kırmaya meyilli ve kendilerinin hakettiği görevleri ehliyetsiz kişilere vermeye istekli olduğunu iletir. En sonunda da Şeyhülislam Esad Efendi ve Kaymakam Sofu Mehmed Paşa’ya,

“Padişahın hali cümle âleme malum olup iyice ayyuka çıktı, artık ne saklamak ne de milleti terbiye edip uyarmakla gizlemek mümkün. Bir an evvel önlem alınmazsa, hazine ziyan, biz de perişan oluruz...”

yollu bir haber göndererek acilen gereğinin yapılması gerektiğini bildirir. Hasanbeyzâde’ye göre, onun bu karalayıcı yöntemi halkın Mustafa nefretini kamçılama olmasından dolayı hayli yakışsız kaçsa da sonuç verir.<sup>279</sup> Ancak böylece indirildiği tahtına yeğeni II. Osman’ın hal’i üzerine tekrar geçirildiğinde, hakkındaki “delilik” söylentilerinin yerini birden bire “veliliğe” bıraktığı gözlemlenir. Bu da büyük bir ölçüde, Cerrah Mehmed Paşa Camii vâizi İbrahim Efendi’nin padişahın kimseyle konuşmadan köşesine çekilip ağladığını ve rüyasında yüksek bir makamda gördüğü Osman’a dua edilmesini istediğini belirttiği vaazı sayesinde gerçekleşir. Nitekim Hüseyin Tûgî ve Kilâri Mehmed Efendi’nin yanında dönemin İngiliz Elçisi Thomas Roe da bu aralık Mustafa’dan ilâhî görüntüler gören bir veli şeklinde bahsedildiğine şahitlik etmişlerdir.<sup>280</sup>

---

ayırmayan bir dizi faaliyete imza atan aklı başında bir padişah portresi çizilir; Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi, *Kâdri Efendi Tarihi*, I, Haz. Ziya Yılmaz, TTK, Ank, 2003, s.667-670; Feridun Emecen, “Mustafa I”, *TDVİA*, C.31, Ank, 2020, s.272

<sup>278</sup> “Zavallı adam iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak durumda değildi.”; *Anonim Bir İbranîce Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul*, Haz. Nuh Arslantaş-vd., TTK, Ank, 2013, s.37,57

<sup>279</sup> Hasan Bey-zâde, III, s.919-20; Kâtib, I, s.390; Peçevî, II, s.362; “Padişahın hâli âlemin ma’lûmu olup, tevâtüre erdi, ihfâ ve terbiye ile mestûr olacak hâli kalmadı, bu bâbda ihmâl olunur ise hazîne itlâfından gayri nesne netîce vermez ve nedâmet mukarrerdir...”; Naîma, II, s.440-1; Mundy, bunun yönetiminin beğenilmemesinden kaynaklandığını iddia eder; Peter Mundy, *The travels of Peter Mundy in Europe and Asia, 1608-1667*, I, Hakluyt Society, Cambridge, 1907, s.21

<sup>280</sup> Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628*, Samuel Richardson, London, 1740, s.50, 59-60; Emecen, s.274-5

Esasında toplum nezdinde ikisi arasında pek bir fark yoksa da padişahın delilikten veliliğe geçirilmesinin akli sorunlarını unutturarak ya da bunların tahta çıkmaya engel olmadığını hatırlatarak ikinci saltanatını meşrulaştırma amacıyla üretilmiş bir karşı propaganda denemesi olduğu söylenebilir.<sup>281</sup> Güçlü bir söylentiyle başa çıkmanın yolu görüldüğü üzere daha güçlüsüyle karşılık vermektir. Acıma ve merhametin yerini böylece saygı ve hayranlık gibi padişah otoritesi için daha gerekli hislere bırakması beklenir. Birilerinin yoksullara para dağıtması veya iktidarı temsil eden vezirlerle dalga geçmesi sonuçta delilik kadar gönül rahatlığıyla velilikten de sayılabilir. Ancak ne veliliği ne de iktidar ortaklarına hareket alanı sağlayan sessizliği Mustafa'yı tasarrufa kadir ve imameti caiz olmadığı gerekçesiyle ikinci kez tahttan indirilmekten kurtarabilir.<sup>282</sup>

Yaşanan acı hatıralar henüz hafızalardan silinmeden aynı şeyler yeğeni İbrahim'in de başına gelir. Onu, on yendinci yüzyılın bugün dahi adından en sık bahsedilen padişahı haline getiren de yine amcası Mustafa'nın kileri aratmayacak türden "tuhaflıkları" ve "aklî dengesizliğidir." Uzun kafes günlerini I. Mustafa ve II. Osman'ın başlarına gelen felaketlerle kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım'ın ağabeyi IV. Murad tarafından boğdurulmasının yarattığı korkulu hava altında sıranın kendisine de geleceği endişesi içerisinde geçirir. Bu yüzden ruhsal sorunlar yaşamaya başlayarak karşıt duyguların aşırı uçları arasında gezinen oldukça dalgalı ve dengesiz tavırlar sergiler duruma gelir.<sup>283</sup> Başlangıçta Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın akli başında idaresi ve yönlendirmeleri sayesinde fazla dikkat çekmeyen bu haller, onu, Naîmâ'nın ifadesiyle, "insan görünümlü şeytanların ayartmaları" sonucu haksız yere öldürtmesinin ardından tüm çıplaklığı ve şiddetiyle gözler önüne serilir.<sup>284</sup>

Sözde esenliği için cinlerini uzaklaştıran üfürükçüsü Cinci Hoca ve rüşvete meyiline yol açan veziriazamı Ahmed Paşa gibilerin de teşvikiyle başta heveslisi

---

<sup>281</sup> "Türkler meczuplar ve delilerin cennetlik olduğuna ve evliya addedilmeleri gerektiğine inanırlar."; Busbecq, I, s.209

<sup>282</sup> Hasan Bey-zâde, III, s.975-6; Kâtib, II, s.38; Emecen, s.275

<sup>283</sup> Thomas Smith, *Remarks upon the manners, religion and government of the Turks*, Moses Pitt, London, 1678, s.312; Du Loir, *IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları: Du Loir Seyahatnamesi*, Çev. Mustafa Daş, YY, İst, 2016, s.102; Chardin, s.81; Ralamb, s.58; Ahmed Refik Altınay, *Samur Devri*, Maarifet Matbaası, İstanbul, 1927, s.25; Feridun Emecen, "İbrâhim", *TDVİA*, C.21, Ank, 2000, s.274

<sup>284</sup> "müfsidlerin ifsâdı ve şeyâtin-i ins igvâsıyla..."; Naîmâ, III, s.987; Ralamb'a göre Kara Mustafa Paşa'yı dedikodu ve entrikalarıyla canından eden bu müfsidler saray kadınları, ifsâdları ise samur kürkünün altında kara büyü işaretleri taşımak suretiyle padişahı kendine bağladığı yalanıdır; Ralamb, s.59-60

olduğu devlet işlerini Validesi Kösem Sultan'ın iradesine terk ederek kendisini harem hayatının zevklerine bırakır.<sup>285</sup> Etrafındaki çekişmelerin harladığı ruhsal gerilimini burada bağımlılık derecesinde düşkün olduğu kadınlar ve eğlenceyle yatıştırılmaya çalışır. Ancak bu konuda o kadar aşırıya kaçır ki, harem cariyeleriyle yetinmeyerek sadrazamları şehvetini bastırarak başkaca kadınlar bulmaya zorladığı gibi kendisinden mansıp bekleyenleri de ancak güzel bir köle sunmaları şartıyla dikkate alır. Yıllık geliri yüz bin gurusluk hasların yanında kıymetli eyalet ve sancakların paşmaklık olarak kendilerine bağlandığı beş altı hasekisinin müsrifçe harcamaları yüzünden en sonunda kul taifesine maaş yetiştirmekte dahi zorluk çekilmeye başlanır. Dahası bu kadınlar padişahın yüz buldukça artan nüfuzlarını devlet makamlarını rüşvet karşılığında satmaya, alanlar da görevlerini verdikleri rüşvet parasını çıkarmak için reâyayı soymaya kullanır.<sup>286</sup> Halkın böylesi acımasız bir avuç kadın tarafından ezilmeye verdiği karşılık ise alışıldığı üzere padişahı, mahrem hayatına dair küçük düşürücü söylentilerle en hassas yerinden vurarak kötileyip bir halifeye yakışır şekilde şehvetini dizginlemesi gerektiği konusunda alttan alta uyarmaktır.

Sorun saray duvarlarını aşır kalabalığın önüne düştüğünde, elbette doğruyla yanlış biribirine karışır, beklendiği üzere kimi gerçekler abartılırken, kimileri de hiç yoktan yaratılır. Bunlara göre, sultan, her Cuma bir yenisi beğenisine sunulan güzel bakirelerle yetinmeyerek fantazileri için samur ve aynalarla kaplanmış odasını belirsiz sayıda kadınla paylaşmakta, gücü tükendiğindeyse, durup dinlenmek yerine amber, inci ve elmas ile serçe beyni gibi türlü türlü ağır kokular, değerli taşlar ve gıdaların sözde afrodizyak etkisine sığınmaktadır. Kadınları kısarak, kendisini de aygır yerine koyduğu erotik oyunlar oynamaktan da ayrıca zevk alır. Kadınlardan birisinin özendirmesiyle sakallarını dahi mücevherlerle süslediği için yaşantısı kadar görüntüsüyle de hiçbir müslümanın güzellikle anmayacağı “Firavun”u andırır.<sup>287</sup>

Özel hayatı hakkındaki bu türden söylentilere ihtiyatla kulaklarını kapayan yerli yazarların onun diğer çığgınlıkları üzerine anlattıkları bunlardan ne çok farklı ne

---

<sup>285</sup> Mehmed Halife, s.19-20; Evliya, I/I, s.232; İncalcık, II, s.248, 261

<sup>286</sup> Vecihî, 32a-b; Naîmâ, III, s.1111; Abdurrahman Hibri, *Defter-i Ahbâr*, İstÜ Ndr, nr. 3648, 1192, vrk.82b-83a; Altınay, s.28; M. Çağatay Uluçay, “Sultan İbrahim Deli Miydi? Hasta Miydi?”, *Sancaktan Saraya*, Haz. M Sabri Koz-vd., YKY, İst, 2012, s.155; İncalcık, II, s.246; Emecen, s.278

<sup>287</sup> Ralamb, s.61; Norman Mosley Penzer, *The Harem: An Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from Its Foundation to the Present Time*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1937, s.189; Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, KBY, Ank, 1979, s.168

de daha az tuhaftır. Edirne'deyken buraninkini beğenmeyip İstanbul'dan odun getirtmesi “beyne'n-nâs acîb ü rengîn görünerek kıl u kâle bâ'is olan” bu gibi acayıpliklerinden akla ilk gelenler arasındadır. Bir başka sefer canı kar çekip de İstanbul'da bulunmayınca, Keşiş Dağı'ndan getirilmesini Bursa Kadısı İdris Efendi'ye emreder. Beklediği kar bir türlü gelmeyince, kadıyı azarlayarak bizzat gidip almaya mahkum eder, ama o kar peşindeyken, halk arasında çığ altında kalıp öldüğü söylentisinin çıkması üzerine aslı olup olmadığını araştırmadan yerine önce musahiplerinden birinin oğlunu atayıp, ardından biçare kadının hayatta olduğunun anlaşılmasıyla bundan vazgeçer.<sup>288</sup> Bu arada çocuk denilecek yaştaki kızlarını vezirlerle evlendirip kendisinin de cariyelerinden Telli Haseki'yle evlenmesi ve İbrahim Paşa Sarayı'nı onun ikametine tahsis etmesi gibi teamüllere aykırı çok da gülünç olmayan kararlarda imza atar.<sup>289</sup> Ancak kendisinden devlet yönetmenin ciddiyetine varmasını bekleyenlerin asıl rahatsızlığı, onun anlaşılması ve aşılması güç samur merakıdır. İdarecilere Topkapı Sarayı'ndaki köşk ve kasırların samur kürkle döşenmesini emredip, kendisine samur sunmayanlara görev vermediği gibi emrini yerine getirmeyenleri bir bir görevden alır. Ayrıca içi dışı samurdan ve kıymetli taşlarla bezeli yaklaşık altı bin altın değerinde bir elbise icad edip, vüzera ve ulema tarafından bunun kendisine hediye edilmesini kararlaştırır. Devrin şahitlerinden Vecîhî Hasan Efendi'nin bunun üzerine kaleme aldığı,

Ol kadar rağbeti var sammûrun

Oldı tahsîli anın emr-i asîr

dizeleriyle başlayan şiirini, “böyle giderse, köpek derisi ve domuz kafası da kıymete binecek” sözleriyle bitirmesinden onun bu saplantısının nasıl karşılanıp ne ölçüde alaya alındığı nitekim kolayca anlaşılır.<sup>290</sup> Buna rağmen bir aralık haremden uzaklaştırarak Bakırköy'de oturmaya mahkum ettiği annesi Kösem Sultan da dahil kimsenin uyarılarına kulak asmadığı gibi halkın şikayet ve isteklerine karşı da duyarsız kalır. Hatta 1644 Temmuz'unda av için Edirne'ye gittiğinde, başına üşüşmelerinden rahatsız olduğu gerekçesiyle halkın kendisine rik'a sunmasına müsaade etmeyerek

<sup>288</sup> Kâtib, II, s.234; Naimâ, III, s.1005, 1112; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, I/II, Haz. Niyazi Adıgüzel-vd., Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014, s.457

<sup>289</sup> Emecen, s.278

<sup>290</sup> Böyle kalırsa olurdu rağbet

Nâfe-i kelb ü kafâ-yı hınzîr; Vecîhî, 32a-b; Halife, s.20; İncalcık, II, s.245; Emecen, s.278

böylesi kadim bir geleneğin karşısında dahi umursamaz davranır. Oysa, Mehmed Halife'nin işaret ettiği üzere padişahın halktan yüz çevirerek kendisi ve idarecileri hakkında ne düşünüp ne söylediklerine aldırmış etmemesi hem tahtı hem de canı için açık bir felaket çağrısıdır. Şimdilik bu boyutta olmasa da rik'aları geri çevirilen halkın Simkeş Camii'nin meydan kapısına “fitne-engîz kağıdlar” asarak kendi aralarında “güft ü gû”ya başlamaları dahi nitekim İbrahim'i korkuyla apar topar Edirne'yi terk ederek İstanbul'a dönmeye ikna olmak zorunda bırakır.<sup>291</sup> “Mücevher kayak” sevdasına düştüğü bir aralık, devlet erkanından tahsil ettiği samur ve amber vergisini Yeniçeri Ocağı'nın önde gelen ağalarından da almaya kalkışınca, Mehmed Halife'nin öngördüğü gibi, en sonunda askerin kalkışması sonucu önce tahtı sonra hapisken, kul taifesinin tahta tekrar oturmasını istediği yönünde çıkarılan dedikodular yüzünden canı elinden alınır.<sup>292</sup>

İbrahim'in sekiz yıllık saltanatı boyunca sergilediği birbirinden tuhaf tavır ve zorbalıklar nedeniyle I. Mustafa tecrübesine aşına halk tarafından “deli” olarak yaftalandığına şüphe yoktur. Üstelik amcasının gibi pek de masumane görülmeyen deliliğinin, sanılanın aksine yirminci yüzyılda değil, “dimağı muhtel”, “akılsız”, “hafakan”, “sevdanî” ya da açıkça “deli” gibi ifadeler altında kendi zamanından beridir ulu orta söylenip konuşulduğu görülür.<sup>293</sup> Hatta, seyyah Thévenot'un İstanbul'da bulunduğu 1650'li yıllarda ahaliden işittiği bir söylentiye göre, onun bu durumu bizzat kendi ağzından bile itiraf olunur. Güya sarhoş olduğu bir sıra oğlu Mehmed'i kendisiyle birlikte oynamaya çağırıp da ondan “oynayacak kadar deli değilim” cevabını alınca, öfkeyle “ben deliyim” diye haykırarak aynı anda onun sol yanağı üzerine hiç çekindemen bir hançer darbesi vurur.<sup>294</sup> O gün mümkünse de elbette bugün için tüm bunların klinik açıdan delilik anlamına geldiğini kesin bir dille ifade etmek yine de güçtür. Nitekim hatt-ı hümayûnlarını inceleyen Uluçay'ın kulak tıkanması, baygınlık, iştahsızlık, iç daralması, sancı, çene kitlenmesi ve başından duman

<sup>291</sup> Naîmâ, III, s.1005; Halife, s.21; İncalcık, II, s.251-2

<sup>292</sup> Kâtib, II, s.330; Halife, s.20-1; Evliya, I/I, s.232-4, 316; İncalcık, II, s.253; Emecen, s.279

<sup>293</sup> “... dimağı muhtel”; Anonim (R. Aktemur), s.83-4; “...deli, zihnen yetersiz”; Robert Bargrave, *The Travel Diary of Robert Bargrave: Levant Merchant (1647-1656)*, Haz. Michal Brennan, The Hakluyt Society, London, 1999, s.18, 83; “...pek akıllı değil”; Chardin, s.81; “...deli”; Tavernier, *Seyahatname*, s.16; “...aklı muhtel, hafakan ve sevdanî”; Uluçay, s.170

<sup>294</sup> Thévenot, s.60; Başka bir söylenti ya da bunun Ali Ufkî Bey tarafından işitilen versiyonuna göreyse, IV. Mehmed küçük yaşta babası tarafından Hasoda'daki havuza atılır ve tam boğulmak üzereyken Silahdar Haseki Mehmed Ağa'nın yardımı sayesinde kurtarılır; Bobovius, s.100

yükselmesi gibi şikayetlerini uzmanlarına danışarak vardığı sonuç, aşırı kaygı, korku ve sinir kaynaklı içsel çatışmalarla örülü bir tür ruh hastalığı olan psikonevrozdur. Enderun hazinesi katibinin IV.Mehmed'in cülus kaydına düştüğü notta ondan "...aklı kendisine bâr olmakla" şeklinde bahsetmesi de kalıcı bir delilikten ziyade ara ara nüks eden böylesi bir rahatsızlığa işret eder gibi görünür.<sup>295</sup> Ne var ki, yönetenleri günlük kaygıları doğrultusunda ölçüp tartan halk için onun dışarı zulüm olarak yansıyan kusurlarının yaradılışdan kaynaklı olsa da mazur görülebiler bir yanı yoktur. Başlarda sağlığının duacısı oldukları halde gün geçtikçe artan lüzumsuz istekleri karşında yaşamları güçleştikçe, hakkındaki hüsnüzanları ona her türlü çirkinliği ve kötülüğü yakıştıran düşmanca bir suizana dönüşür. Öldürüldüğünün duyulduğu günlerdeki tepkisizlikleri de bu yüzden kendisine uygulanan bu ağır cezayı onayladıklarını düşündürür.<sup>296</sup>

### 2.11. *Av Delisi Mehmed – Kadın Sevici Valide*

Devletin dayandığı temel ilke ve değerlerin yozlaşmasından kaygılanan küçük bir kesim dışında çoğunluğun sultan hakkında onur kırıcı türden konuşmalar yapması genelde o ve seçtiği idarecilerin duyarsızlıkları yüzünden tetiklenen sahipsiz bırakılma hissinden kaynaklanır. Refah düzeyi yüksekken kendilerine mübah görülen eğlence, kadın ve hatta içki gibi alışkanlıklar özellikle böylesi zamanlarda yaşanan sorunların nedeni sayılmaya başlanır. Üstelik bu nedenler her zaman ne II. Selime ve İbrahim'inkiler gibi ahlaki ne de Yavuz Sultan Selim ve Murad'inkiler gibi geleneksel açıdan çizgi dışı olmak zorundadır. Nitekim tahtın İbrahim'den sonraki sahibi IV. Mehmed'i halk ve seçkinlerin gözünde değersizleştirip dillere düşüren, aslında tam da arzulandığı gibi sayesinde savaşa idmanlı ve tebaasıyla irtibatlı hale geldiği av merakıdır.

Kösem hizbiyle kavgasından galip çıkan annesi Turhan Sultan ile Köprülüler'in gölgesi altında sürdürdüğü otuz dokuz yıllık saltanat süresinin çoğunu ciddi görevler üstlenmeden bu merakı peşinde geçirir. Bu arada yaşanan ne siyasi ve

---

<sup>295</sup> "Tarih-i cülûs-ı Şah Sultan Mehmed Han ibni İbrahim Han dâme izzihu ve devletühu ila âhirüzzaman el-vaki sene 1058 fi 18 şehr-i Recebü'l-mürecceb. Mezkûr Sultan Mehmed Han hazretlerinin peder-i mezkûr-ı vâlâları bir mikdar akli kendüsüne bâr olmakla şer'-i şerif ve fetvâ-yı münîf ile katlolunup yerine Sultan Mehmed Han hâzretleri tahta cülûs eylediler..."; BOA, TS.MA.d, 1059, H-29-12-985, s.14; Uluçay, s.129, 170-2; Emecen, s.280-1

<sup>296</sup> Uluçay, s.172

ekonomik krizler ne de Anadolu'daki isyanlar ve toprak kayıpları onu annesinin teşvikiyle başladığı ve zamanla tam bir hastalık halini alan bu sevdasından alıkoyabilir.<sup>297</sup> Haliyle saltanatı boyunca, seleflerinin kusurlarına göre masumane görünüp zaman zaman onlardan çok daha fazlasına mal olan, hep bu bağımlılığıyla göz önündedir. Venediklilerin Bozcaada ve Limni'yi işgalle Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak başkenti tehdit etmeye başladıkları kritik günlerde özellikle eşya fiyatlarının yükseldiği aralık, nitekim "...âmme-i halkın [kalbine] dehşet düşüp yer yer encümen-i güft-gû akd edilerek" arkasından,

"Bu nasıl vaziyettir? Devlet ricali mal derdine düşmüş çıkar peşinde, donanma ve adaları kaire teslim edenlere ise ceza bile yok, üstüne akçesi karşılığında bir de hâlâ görev verirler. Pirincin kilesi elli akçeye vardı, ne var ne yok pahalandı, kıtlık baş göterecek, ama veziriazam tedbir almaktan aciz, anca "küffâr geliyor diye" hisar üzerindeki evleri yıktırır. Bu işin sonu kötü mü bitecek? Ne olacak? Saadetli padişahımız da gidişattan habersiz, Üsküdar'da zevk u sefâ (av) peşinde!"

yollu sözler edilir. Üstüne kendisine benzer mahiyette ruk'alar sunulduğu gibi düşman donanmasının geleceği endişesiyle panikleyerek canlarını kurtarmanın telaşına düşenlerden bazıları İstanbul'daki mülklerini yok pahasına satarak Üsküdar'a, kendisinin yanına dahi yerleşir.<sup>298</sup> Bu sıra İstanbul'da bulunan İsveç Büyükelçisi Ralamb da yaşanan bütün tersliklerin onun "uğursuzluğundan" bilinip hakkında "oldukça sert" bir şekilde konuşulduğuna tanıklık ettiğini aktarır.<sup>299</sup> Ancak kamuoyunun destek ya da nefreti akışkan olup şartlara göre şekillendiğinden on dört sadrazam ve onca krizden sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın iş başına getirilmesiyle rüzgar tersine çevrilir. Onun Venedik donanmasını mağlup ederek kaybedilen adaları geri alması ve Anadolu'daki isyanları bastırması sayesinde daha önce arkasından eleştirildiği meydanlarda sevinçle karşılanıp bu kez yüzüne tezahürat edilir. İmajının toparlanması ve Köprülü'nün verdiği güven elbette Mehmed için işlerin yoluna

---

<sup>297</sup> Itzkowitz göre, devlet işlerini eline almak için oğlunun av merakını körükleyen Turhan Sultan'dır; Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, Çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul, 1997, s.115-6

<sup>298</sup> Naîma, IV, s.1694-5; "Elbette pâdişahımız İslâmbol'a gelsün. Seyr ü temâşâ ve bâğ ve bâğçe ve zevk zamânı degildir, küffâr yârim obür gün İslâmbol'a gelür. Boğaz dahi kapandı. Böyle kalursa İslâmbol'da kaht u galâ olmak mukarrerdir. Üsküdar'da ne işi vardır."; Halîfe, s.43-4

<sup>299</sup> Ralamb, s.75

koyulmuş olduğu kadar zamanını artık istediği gibi rahatlıkla özel zevkine göre geçirebileceği anlamına da gelir.<sup>300</sup>

Himayesinde yazılan eserlerin bilhassa bu tarihten sonrasına ilişkin anlatılarında kendisiyle en sık yan yana getirilen kelime de nitekim av manasındaki “şikâr”dır.<sup>301</sup> Buralarda birer kahramanlık öyküsü gibi sunulsa da bunun halk arasında tam bir eziyet ve nefret kaynağı olarak görülen dayanılması oldukça güç yanları vardır. Öncelikle, İngiliz Elçi John Finch’in yerinde tespitiyle, diğer padişahlar gözünde geleneksel bir eğlenceden ibaret görülen avcılık Sultan Mehmed için başka hiçbir şeyden bu denli zevk alamayarak yokluğunda mutsuz olduğu bir saplantıdan (monomani) farksızdır. Dolayısıyla bu uğurda yapamayacağı şey olmadığından kendisiyle beraber halkı da gece gündüz yaz kış demeden arkası sıra koşuşturmak zorunda bırakır. Ava gittiği yerlerin yirmi beş kilometre civarındaki bölge halkını avın kaçmaması, meydana çıkarılması veya toplanması amacıyla sahayı çevrelemek, çalıları vurmak ya da ormanı sürmek nevinden zahmetli angaryalarla uğraştırır. Sayıları bazen yirmi beş otuz bini bulan av sürgünlerinin bu sırada tarlaları ayaklar altında ezildiği gibi kendileri de günlerce işleri ve ailelerinden mahrum kalır. Şartlar ne olursa olsun devam eden zorlu kovalamacalar esnasında başlarına gelen en hafif şeyler de esasında bunlardır; bazen kimileri soğuk, kimi açlık, kimileri de atların ayakları altında kaldıklarında aldıkları derin yaralar yüzünden dünyadan ayrılır. Öyle ki, yetkililere padişahın zevklerinin bedelini insanların canıyla ödediğini duyurmak niyetiyle yayılan bir söylentiye göre, bir keresinde artık bu duruma duyarsız kalamayan Bostancıbaşı donmuş cesetlerden birkaçını getirip sessizce sultanın önüne ya da geçeceği yol üzerine bırakır. Sultanın gördüklerinin ne olduğu sorusunu da aynı cesaretle, hizmetinizdeyken açlık ve soğuktan ölen zavallı köylülerden yalnızca birkaçı diyerek cevaplandırır. Aldığı karşılık ise her defasında böyle çürük adamlar

<sup>300</sup> Ralamb, s.75-6; M. Cavid Baysun, “Mehmed IV”, *İA*, VII, MEB, İst, 1979, s.551

<sup>301</sup> “...şikâr-ı hümayûn olub..., giriftar-ı kemend-i şikâr oldular..., şikârın etmek için süvâr-ı semend-i sabâ-reftâr olub ..., şikârdan avdet buyurup ..., sahib-i devlet ol gün şikâre bindiler..., sahib-i devlet şikâra süvâr..., zevk-i şikârdan istifâyı hat eylediler..., sonra yine şikâra sapdılar...”; Hüseyin Behcetî, *Mi'râcü'z-Zafer (Bir Gazavat-nâme Türü Olarak Hüseyin Behcetî'nin Mi'râcü'z-Zafer Adlı Zafer-nâmesi)*, Haz. Filiz Duman, SDÜ, SBE, Isparta, 2010, s.186-7, 190-4, 218, 230, 282-3; Avlandığı mahallerden vurduğu hayvan türleri ve sayılarına kadar günü gününe detaylı bilgiler sunan bir diğer eser için ayrıca bkz. *Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*; “Şikâr-ı Hümayûn”larının masraf, tayinat ve benzeri kalemlerine ilişkin düzenlenen evrak ve defterler için ayrıca bkz. BOA, MAD.d., 14767, H-05-02-1089; C.SM., 146/7330, H-29-11-1089; MAD.d., 2909, H-29-12-1090; D.BŞM.d., 398, H-29-12-1093; D.BŞM.MTE.d., 10522, H-29-07-1074

bulduğu gerekçesiyle azarlanıp suçlanmaktadır.<sup>302</sup> Köylülere nazaran şanslı görünen İstanbul halkının çilesi ise saltanatının yaklaşık on dört yılını av uğruna Edirne’de geçiren padişahları tarafından ihmal edilerek yalnız bırakılmaktadır.<sup>303</sup> Bu yüzden “...padişahın bir daha İstanbul’a gelmesinden nâ-ümîd” aralarında “her bâr temennâ idip, aceb bir dahi İstanbul’a gelüp yüzünü görmek nasîb olur mı? Padişahımız bunda olmamağla şehr-i İstanbul köylüğe döndü” yollu sitemkâr sözler paylaşılır.<sup>304</sup> Kendisini göreve davet eden böylesi nazik uyarılara kulak asmadığı görüldükçe de arkasından “babası ... delisi, oğlu av delisi” şeklindeki yaygın bir tekerlemeyle açıktan açığa alaya alınmaya başlanır.<sup>305</sup>

Tutkusunun her şeye kör olacak denli esiri ve “delisi” haline gelen “avcı” padişahın şu durumda itibar ve itaat beklentisinin karşılık görmeyeceği açıktır. Viyana bozgunu ve sonrası yaşanan toprak kayıpları, mali buhran ve isyan günlerinde dahi at sırtında av kovalamaya devam etmesiyle nitekim bu gerçek bir kez daha ve daha acımasız bir biçimde kendisini gösterir. Önceleri ahali arasında cereyan eden,

“Memleket elden gitti ve şikârdan nice ferâgat itmez, halkdan utanmaz veya Allah’dan da mı korkmaz, niçeye dekdir bu, kırk yıldır avlanır. Re’âyâyâ zulm itmeden gayrı ne fâide gördi ve çekilen hep şikâr fezâhatı değil mi?”

türünden konuşmalar kendisinden yüz çeviren ulemâ, meşâyih ve ocaklının diline de dolanır. Hatta meşâyihden Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hüseyin Efendi onun Dâvudpaşa Camii’nde vaaz vermesi davetini “nasîhat kabul itmeyen âdemin ayağına varmak câiz değildir, hak kelâm bir kulağından girer, birinden çıkar” diyerek geri çevirip, yerine

---

<sup>302</sup> John Finch, *Under the Turk in Constantinople: A record of Sir John Finch’s Embassy, 1674-1681*, Haz. G. F. Abbott, Macmillan and Co., London, 1920, s.25; Abdi Paşa’nın kaydına göre, Eski Zağra havalisinde gerçekleşen şikâr-ı hümayunların birinde av hayvanlarını toplamak vazifesiyle Şamlı korusundan Arabacı Köyü’ne kadar on bin, Hızır Baba Tekkesi’nden Mustafa Paşa Cisri’ne kadar da yirmi beş bin reaya sürülür; *Vekâyi’-Nâme*, s.346; Eremya Çelebi, Edirne civarında düzenlenen bir av esnasında yalnızca tek bir kazadan beş yüz kişinin yaşamını yitirdiğini iddia eder; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyan – vd., Eren Yayıncılık, İst, 1988, s.200; John Covell, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Haz. J. Theodore Bent, The Hakluyt Society, London, 1893, s.207; Philip Mansel, *Constantinople: City of the World’s Desire 1453-1924*, John Murray, London, 1995, s.138; Tavernier, s.147; Evliya, I/I, s.236

<sup>303</sup> Şenol Çelik, IV. Mehmed’in avlanmak için aralıklarla toplamda on dört yılını Edirne’de geçirdiğini tespit eder; Şenol Çelik, “Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne’nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikâr-Gâhı)”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.3, TTK, Ank, 4-8 Ekim 1998, s.6-9

<sup>304</sup> Halife, s.96

<sup>305</sup> Bobovius, s.61; Mansel, s.138

söylediklerini iletmesi için Himmetzâde Abdullah Efendi'yi gönderir. Ancak bu sefer de IV. Mehmed, onun,

“...nedir bu inüp binmeler ve nedir bu hay huy-ı nefis-i emmârenize uymalar, niçe bir hâb-ı gafletde yatarsınız. Gerçi padişahlar şikâra gidegelmiştir ancak şimdi zamanı değildir...”

benzeri şikayetlerini bitirmesini dahi beklemeden av için yola çıkmaya hazırlanarak, çıkmadan hemen önce de gittiği camilerde artık vaaz olunmaması emri verir. Ulema ve meşâyih de bunun üzerine şeyhülislama giderek,

“...eğer padişah ise şikârdan fârig olup gelüp tahtına otur[ması] ve hizmet-i ibâdullahı görüp, sâir nâs gibi dualarında hazır bulun[masını]...”

beklediklerinin kendisine iletilmesini ister. Budin Kalesi'nin düşmesi üzerine halkın iyice galeyana geldiği aralık bir kez de şeyhülislam tarafından şu sözlerle tembihlenir;

“...padişahım birkaç gün şikârdan el çeküp, Yenisaray'a veya yalıların birine teşrif buyurun, şu dedikodu basılsın, yine zevkinizde olun, madem şikârdan el çekmeyüp bunda oldukça halkın güft ü gûsu eksik olmaz, ale'l-husûs serhad cânibi böyle olduğundan âmmenin kalbi münkesirdir...”

Tahtını kaybetmekten korkmuş olmalı ki, bu sefer avdan feragat ettiğini bildirir, ama tahammül sınırları aşılmış olan halk ve seçkinler için artık çok geçtir.<sup>306</sup> Köprülüzâde Mustafa Paşa riyasetinde Ayasofya Camii'nde bir araya gelen ulema, vezirler ve ocak ağalarının mutabakatıyla da nitekim az bir zaman sonra tahttan indirilir.<sup>307</sup>

Kişilerin kendileriyle beraber soy ve ailelerinin şerefini de temsil ettikleri bu günlerde sarayın itibarına düşen gölgelerden padişah kadar ailesinin diğer üyeleri ve yakınları da mesuldür. Halkın gözü kulağı elbette sadece ona değil, kaderlerine resmi ya da gayrı resmi yoldan yön verebileceğine inandıkları saray halkının hepsine birden dönüktür. Bilhassa onun varlık gösteremeyerek başkalarının gölgesi veya tesiri altında kaldığı bunalımlı zamanlarda artan bir biçimde aileden ya bir sultan, damat veya valide ya da eşlerden birinin mutlaka hedefe konularak ağızlarda çevirildiği görülür. Doğrusuyla yanlışıyla, örneğin, İbrahim Paşa'nın putperes, Hürrem'in büyücü, Olivera'nın hafifmeşrep ya da Şehzade Mustafa'nın askıntı olduğu iddiaları yalnızca failleriyle ilgili ve onları ilgilendirirmiş gibi görünse de nitekim halk tarafından önce

<sup>306</sup> Silâhdâr, II, s.245-7; Tavernier, s.148; Baysun, s.554-5

<sup>307</sup> Altınay, *Felaket Seneleri*, s.81-7; Mansel, s.144

padişah ve onun şahsında bütün bir saray sorumlu tutulur. Tersten bakıldığında görülen de zaten muayyen düşmanların çoğunlukla sancılı evrelerde hem bir suçlu bulmak hem de yaşanan köklü değişim veya krizleri bunlar üzerinden yorumlamak için oluşturulduğudur.

Valide Turhan Sultan da dokuz yaşındaki oğlu IV. Mehmed'in naibesi olarak hükümet işlerini eline aldığı anda bu türden söylentilerin kurbanı olur. Bunlardan biri gayri resmi siyasi danışmanlarından Melekî Kalfa'yla "lezbiyen", bir diğeri ise üvey oğullarından büyüğüyle "ensest" ilişkisi olduğudur.<sup>308</sup> Onurunun bu denli sefihane bir şekilde ayaklar altına alınması ise saflığından Kalfa'sının aklına uyarak rüşvet ve yolsuzluğa alet olmasından kaynaklanmış gibi görünür.<sup>309</sup> Oysa, asıl neden bunlardan çok daha eski ve güçlü bir çekişmenin konusu olan "doğal" cinsiyet rolleri ve hiyerarşisinin hiçe sayılarak yönetimin bir kadının eline bırakılmasından duyulan huzursuzluktur. Saray kadınlarının iktidarı ya da iktidarı elinde bulunduran erkekleri kontrol etmek için cinselliklerini kullandıkları inancından türeyen bu huzursuzluk Osmanlıların yanı sıra onların temasta bulunduğu çağdaşı krallıkların neredeyse hepsinde mevcuttur. Nitekim, Hürrem'in büyücü yerine konulduğu aralık İngiltere'nin "Bakire Kraliçe"si I. Elizabeth'in gizli aşklarından gayri meşru çocukları, kızı Anna Boleyn'in ise kadın yatak arkadaşları olduğu konuşulur. Turhan "sevicilikle" suçlanırken de aynı tarihlerde İsveç Kraliçesi Christina'nın erkek kıyafetleri giyerek meclis üyelerinden birinin kızı olan sevgilisi Ebba Sparre'yle gizli gizli buluştuğu öne sürülür. Fransız halkına göre, XV. Louis'in metresi Mme Pompadour "kadının şeytaniliğini" akıl almaz boyutlara taşıyarak güya güzelliğini korumanın çaresini kaçırılmasını sağladığı çocukların kanlarında yıkanmakta bulur. Turhan Sultan gibi sistemin çökmesinden sorumlu tutulan Marie-Antoinette ise idamıyla sonuçlanan devrim mahkemesinde kocası dışında bakanlar, kadınlar ve hatta öz evlatları da dahil

---

<sup>308</sup> "...Mulki Kadın, a young audacious women, by the extraordinary favour and love of the Queen Mother (who, as it was divulged, exercised an unnatural kind of carnality with said Queen)..."; Paul Ricaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, John Starkey and Henry Brome, London, 1670, s.10; "...D'après un bruit répandu, la Validé éprouverait pour l'aîné des princes un sentiment plus vif qu'une sollicitude quasi maternelle...(Yaygın bir söylentiye göre, Valide, şehzadelerin en büyüğüne karşı neredeyse annelik şefkatinden çok daha canlı bir duygu hissediyordu...)"; Albert Vandal, *L'Odyssée d'un Ammassadeur: Les voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, Librairie Plon, Paris, 1900, s.242; Peirce, s.387

<sup>309</sup> Uluçay, *Padişahların Karıları*, s.84

cinsiyet, nesep ve yaş ayırmaksızın neredeyse önüne gelen herkesle yatmaktan zanlı görülür.<sup>310</sup>

Osmanlıların öfkesi de zamanla resmi bir yargılama değilse de kadınların yönetici olup olmayacağı konusunda süregelen şer'î tartışmalar üzerinden dini bir protestoya dönüşür. Naîmâ'nın “Şaşılacak Şey (Garîbe)” başlığı altında sunduğu bu ilginç olay sultanın naipliği üstlenişinden iki yıl sonra Mahmud isminde Diyarbakırlı bir Şeyh'in İstanbul'a gelerek etrafta kendisine şu sözlerin “vahiy edildiğini” yaymaya başlamasıyla vuku bulur;

“...din ve devletin perişan olup müslümanların sefaletе düşmesinin nedeni şeriâtın terk edilerek hükümetin kadınlar eline bırakılmasıdır. Valide evlendirilerek saraydan çıkarılmadığı ve bunda ısrar edildiği sürece kargaşa ve yoksulluk çoğalır.”

Muhtemelen karşılığında övgü beklerken, nakîbüleşraf aracılığıyla durumdan haberdar edilen sadrazam tarafından önce dilini tutup böyle laflar etmemesi konusunda sertçe uyarılır, ardından hâlen ısrarla devam ettiği görülünce de deli olduğu gerekçesiyle Süleymaniye Bimarhanesi'ne kapatılır. Ancak şu ana kadar ferdi çapta ilerleyen eylem tam da bu noktadan sonra validenin “doğaya aykırı” ilişkiler yaşamakla itham edilmesinin arkasında yatan asıl fikirlerin açıkça dillendirildiği bir tür nümayiş havası alır. Naîmâ'nın ifadesiyle, “erâcîf ve güft ü gûya bahane arayan halk” tımarhaneye bir şeyh konulmuş, gidip görelim diyerek akın akın Süleymaniye'nin etrafına toplanır. Burada şeyhin ermişlikten bilinen tuhaf hallerine tanık oldukça da aralarında “vah vah, işte hak söyleyenin hali budur, şeyh Allah'ın emrini buyurmuş, valide de evlense sanki ne olur” yollu sözler edilmeye başlanır. Kendisine bir tarikat ehli, hüccesine tekke ve fikirlerine de düsturmuşçasına sahip çıkılmaya başlandığının görülmesi üzerine Mahmud idarecilerce buradan alınarak son çare memleketi Diyarbakır'a yollanır.<sup>311</sup> İhtimalen bir delinin peşi sıra dillendirilen

---

<sup>310</sup> Margaret R. Hunt, *Women in Eighteenth-Century Europe*, Routledge, New York, 2014, s.325; Nicholas Hammond, *Gossip, Sexuality and Scandal in France (1610-1715)*, Medieval and Early Modern French Studies IX, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2011, s.93-4; Gisela Bock, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, Çev. Zehra A. Yılmaz, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s.45; Nicola Parsons, *Reading Gossip in Early Eighteenth-Century England*, Palgrave Macmillan, England, 2009, s.21-2; Server Tanilli, *Fransız Devrimi'nden Portreler*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007, s.162; Natalie Zemon Davis, “Siyasette Kadınlar”, *Kadınların Tarihi III: Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları*, Ed. Georges Duby-vd., Çev. Ahmet Fethi, TİBKY, İstanbul, 2005, s.163

<sup>311</sup> Naîmâ, III, s.1469-70; Peirce, s.387-8

eleştirilerden anlaşılaçağı üzere asıl rahatsızlık emsalleri arasında dindarlığıyla öne çıkan Turhan'ın olmayan sapkınlığı değil, “kadınlar saltanatı”dır.

### 2.12. Uçarı Esmâ – Hoppa Serfiraz

İmparatorluğun son günlerine kadar siyasi faaliyetleri veya yaşam tarzları nedeniyle dillere dollanan daha pek çok kadınla karşılaşılır. Bunlardan biri de siyasi nüfuzu ve uçarı hayatıyla İstanbul'un politika ve magazin gündemini uzunca bir süre meşgul eden Esmâ Sultan'dır. I. Abdülhamid'in Ayşe Sineperver'den olan bu kızı, III. Selim ile kardeşi IV. Mustafa'nın kaderlerini tayin eden Kabakçı ve Alemdar Mustafa Paşa isyanlarında, aktörü olduğı tertibin başarıya ulaşması için asilerle yüz yüze görüşmekten kaçınmayacak denli cesareti ve gözü pekliğiyle tanınır. O kadar ki, bu son olayda, kardeşi Mustafa öldürölüp de yerine geçecek başka şehzade kalmayınca, II. Mahmud'u istemeyen asiler tarafından hanedanlığın çıkmaza girdiğini göstermek niyetiyle taht için önerilen adaylar arasında ismi dahi anılır. Zamanla söylenti halini alan bu öneri, eclâf (ayak takımı) kahvehanelerine düşerek ciddi ciddi konuşulmaya dahi başlanır.<sup>312</sup> Ancak, İngiliz Elçi Henry Layard'ın, güçlü fikirleriyle hemcinsleri üzerindeki baskı ve kısıtlamara karşı özgürlüğün sembolü olacağını öngördüğü Esmâ Sultan'ın adı bunlardan çok özel hayatı hakkındaki skandallarla hatırlanır.<sup>313</sup>

Kocası Hüseyin Paşa'nın ölümüyle henüz yirmi beş yaşında dul kalan sultan, IV. Mustafa ve aleyhinde onca işe giriştiğı halde kendisine saygı göstermekten geri durmayan II. Mahmud'un temlik ettiğı mukataa ve çiftlikler sayesinde İstanbul'un en zengin kadınları arasında yer alır. Beklenenin aksine tekrar evlendirilmediğı gibi üstüne gördüğü iltimasla da alışılmadık ölçüde özgür bırakılır. Emsalleri gözden uzak mahrem yaşantılarıyla bile sosyetenin dilinden kurtulamazken, o, zamanla modaya dönüşen alllı pullu kıyafetler içinde yanında cariyeleriyle beraber ne mesire yerileri ne

---

<sup>312</sup> “Ol esnada Sultan Mahmud Efendimizi de istemeyiz deyu feryad [ettiler]. Kimi padişah edecek idiniz deyu hakir bazan sual eder oldukta, Esmâ Sultan olsun ve bazıları Tatar Han gelsin padişah olsun ve bazıları dahi molla Hünkâr gelsin padişah olsun ve bazıları her kim olursa olsun, padişah bir adam değil mi ? Kim olursa olsun, Allah ocağıımıza zeval vermesin de padişah ne imiş...”; Tahsin Öz, “Selim III. Mustafa IV. ve Mahmud II. Zamanlarına Ait Birkaç Vesika”, *Tarih Vesikaları*, C.1, S.1, 1941, s.23, 25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK, Ank, 2010, s.149-50; Reşat Ekrem Koçu, “Esmâ Sultan (Küçük)”, *İA*, X, Koçu Yayınları, İst, 1971, s.5307-8; Uluçay, s.166-7; Ayrıca bkz. Türkan Duran, *I. Abdülhamid'in Kızı Esmâ Sultan'ın Hayatı (1778-1848)*, MÜ, TAE, (YL), İst, 2007

<sup>313</sup> Henry Layard, *Autobiography and Letters*, II, John Murray, London, 1903, s.150

de herhangi bir davetten geri kalır.<sup>314</sup> Şimdiye kadar Osmanlıda hiçbir kadının yapamadığı ölçüde gönlünce gezip eğlenebilmesi elbette bunun örnek alınmasından kaygılananlar tarafından tepki ve dedikoduyla karşılanır. Başlarda “deli” deyip geçilse de onun buna kulak asmayıp bostancı ve karakullukçulara sus payı bahşiş ve hediyeler vererek seyrana devam ettiği öğrenildikçe, arkasından akla hayale sığmayan fanteziler üretilmeye başlanır.<sup>315</sup>

Bunlardan birine göre, bir gün emri üzerine göz zevkine göre traş edilip boyandıktan sonra kışkırtıcı kadın kıyafetleri giydirilerek huzuruna getirilen on Rum gencinin sergilediği erotik dans şovuyla güya kendini tatmin eder. Durum abisi tarafından örtbas edilmek istenilip gençlerin her birinin tek tek yakalanarak öldürülmesi karşındaysa, en ufak bir üzüntü ya da utanç emaresi dahi göstermez. Yine bir gün kırdı gezerken karşılaştığı yakışıklı bir köylü gencini birkaç hediyeyle kandırıp sarayına getirdikten sonra hevesini alıp acımadan katleder.<sup>316</sup> Aşıkları, çareyi ülkeden kaçıp kurtulmakta bulan Avrupalılar kadar şanslı değillerse, ya paralı adamlarının ya da rezilliklerinin duyulmasını istemeyen abisinin şiddetine kurban giderler.<sup>317</sup> O ise, bunları hiç umursamayarak her defasında yeni bir avın peşinde, adamlarına semt semt kahvehaneleri gezip taşradan gelen eli yüzü düzgün yakışıklı ve kimsesiz körpeleri bularak gözleri bağlı bir vaziyette saraylarından birine getirmelerini emreder. Her biriyle bir müddet gönül eğlendirdikten sonra da canları çıkıncaya dek kullanılmak üzere sırdaşı ve suç ortağı kalfalara hediye eder. Delikanlılar eceliyle ölmez de dayanırlarsa, zehirle katledilip cesetlerinin gizlice ücra mezarlara gömülmesini tembihler.<sup>318</sup> İçindeki canavarı bir türlü tatmin edemediğinden yine bu iş için eğitilmiş güzel cariyelerinden birini sokağa salarak kayıkçı, manav, hammal ya da

---

<sup>314</sup> Uluçay, s.167; Yirmi yılı aşkın bir süre Osmanlı başkentinde bulunan Fanny Blunt, sultanların hanedan mensubu olmanın ayrıcalığıyla kocalarına diledikleri gibi zulüm edip acımasız davranışlar sergilemelerinin İstanbul sosyetesinde bitmek bilmez dedikodulara yol açtığını anlatır. İngiliz elçilik heyetinden Charles White’ın III. Selim’in kızı Şah Sultan’ın kocası Kara Mustafa Paşa’yı daha gerdek gecelerinde tekme tokat dövdüğüne ilişkin anlatısı da ortaya saçılan bu gibi dedikodular arasındadır; Fanny Janet Blunt, *The people of Turkey: Twenty Years’ Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks, and Armenians*, I, John Murray, London, 1878, s.268-9; Charles White, *Three years in Constantinople; or, Domestic manners of the Turks in 1844*, III, Henry Colburn, 1845, s.181

<sup>315</sup> Balıkhane Nazırı, s.333; Fanny Davis, *Osmanlı Hanımı: 1718’den 1918’e Bir Toplumsal Tarih*, Çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul, 2006, s.30-1

<sup>316</sup> Melek Hanum, *Thirty Years in the Harem: or the Autobiography of Melek Hanum wife of H. H. Kibrizli Mehemet Pasha*, Chapman and Hall Piccadilly, London, 1872, s.31-2

<sup>317</sup> Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece etc. and of a Cruise in the Black Sea with Captain Pacha*, Saunders and Otley, London, 1854, s.64-5

<sup>318</sup> Nahid Sırrı Örik, *Eski Zaman Kadınları Arasında*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995, s.20

ayak takımından bir levendi işve ve edayla peşine takıp Eyüp'teki yalısına getirmesini ister. Gelen daha yalının bahçesine adımını atar atmaz, plan gereği bu kez cariye “ırz ehlinin peşine düşer, bre uygunsuz yaramaz” diye çığlık çığlığa fevaran ederek kurbanı dövmeleri için saray halkının yardımına koşmasını bekler. Kavga başladıktan sonra da sultan yediği dayaktan acı içerisinde kıvranan gencin çaresizce ayaklarına kapanıp kendisinden af dilemesini tarifsiz bir iştah ve zevkle seyreder.<sup>319</sup>

Hep bir göz tanığı “yakından” duyulduğu güvencesiyle sunulan bu tip söylentiler muhataplarından çok toplumun alışılmışın dışında kalan olay ve durumlar karşındaki tepkileri hakkında fikir verir. Onlara göre, Turhan Sultan gibi Esma da öncelikle bir kadın olarak lüzumundan fazla güç ve zenginliğe, asıl tehlikelisi de dilediğince yaşamaktan kaçınmasını gerektirecek bir aile birliği içersinde olmadığı için özgürlüğe sahiptir. Anlayış farkına rağmen bugün bile bunlar bir kadınla yan yana getirildiğinde, olumsuz dedikodulara olumlulardan daha fazla inanma eğilimi gösterilir. Yine bugün parasıyla ün salmış kişiler hakkında sık sık başvurulanan hazzın sınırlarına ulaşanların marjinal yollara sapmaya daha yatkın oldukları inancı şüphesiz o gün için de geçerlidir.<sup>320</sup> Bütün bunlar sağduyu yoksunu kişiler tarafından Esma'nın henüz kimsenin hazır olmadığı yaşam tarzıyla birleştirilince, adeta sıradanlıktan sıkılarak sadistlik ve sapkınlığa varan cinsten zevklerin peşine düşmüş bir tür canavar resmedilir. Oysa, onca suçlamaya rağmen eldeki kanıt fantezi ürünü birkaç uydurma söylentiden, amaç ise hastalıklı filizler verecek “kötü tohum”un “sağlıklı toprak”a karışmasını önleme isteğinden ibarettir. Gelgelelim günün sonunda ne o ne de başkalarının onun tarafından kamçılanan daha serbest bir yaşama kavuşma arzusu engelenemediğinden, bugün olduğu gibi Osmanlılar için de her “yeni”, toplumsal uzlaşma yoluyla “normal” kabul edilene kadar hep bir tartışma konusu ve dedikodu malzemesidir.

İtibarı pahasına arzuları peşinde koşan saray kadınlarından biri de Sultan Abdülmecid'in ikinci ikbali ve gözdesi Serfiraz Hanım'dır. Padişahı gördüğü aşırı ilgiden yüz bularak kimsenin müdahalesine izin vermeden istediği zaman istediği yerde gezip dolaşması yüzünden İstanbullular arasında epey bir süre dedikodusu yapılır. “Lisana gelmesine” yol açan asıl olayla, Küçük Fesli lakaplı çalgıcı bir Ermeni

---

<sup>319</sup> Koçu, X, s.5308

<sup>320</sup> Özellikle seyyahların padişahların haremine dair anlatılarına bir de bu açıdan bakılmalıdır.

oğlanıyla yaşadığı yasak aşktır. Muhtemelen dış dünyanın cazibesine kapılmanın heyecanıyla bir heves olarak başlayan ilişkisi uğrunda çokça paralar harcadığı aşığının Beyoğlu'nda bir kahvehanede kimliği belirsiz bir Hırvat tarafından kurşunlanması üzerine tam bir skandal halini alır. Bundan ucuz kurtulan oğlanın bir süre Adalar'da saklandıktan sonra İstanbul'a döner dönmez, Beşiktaş'taki evine giderken ikinci bir saldırıya uğrayıp bu kez ölmesi sonucu rezalet iyice büyüyerek devletler arası bir sorun niteliği kazanır. Maktulün ailesi tarafından İngiltere, Fransa ve Rusya elçiliklerine oğullarının istemediği halde peşini bırakmayan Serfiraz Hanım'ın adamlarınca öldürüldüğünü içeren arzuhaller yazılarak adalet aranmaya başlanır. Ahmed Cevdet'in devamen anlattığına göre, elçilerin Bâbîâli'ye ilettikleri takrirlerde onların bu iddiaları çıkarılarak olay sümen altı edilse de “millet-i İslâmiyye” saraylıların bu gibi rezaletlerinden iyice utanıp artık haya (âr u hacâlet) eder bir noktaya varır.<sup>321</sup>

Sultan Abdülmecid, namusuna helal getirse de gözdesinden vazgeçememiş olmalı ki, iki yüz seksen sekiz bin tutarındaki hazine borcunun yüz yirmi beş bin kesesini tek başına harcayıp üstüne böylesi rezaletlere karıştığı halde yalnızca zaptı için başına adam dikmekle yetinir. Ancak bu sefer de ziyaretine gitmeyi istediğinde, göz hapsine alınmasına içerleyen Serfiraz tarafından geri çevirilir. Her ikisinin de adının karıştığı bu son hadise ise sadece halk lisanına düşmekle kalmayarak, bu kez telmih yollu fıkralarla gazetelerde dahi derc edilir.<sup>322</sup>

### 2.13. *Oğlancı Sevinci Sancakbeyi – Hovarda Damat*

Adı aşk, ihanet ya da cinsel sapkınlık skandallarına karışanlar elbette bir tek padişah eşleri, kızları, ikbal veya gözdeleri değildir. Tarihi boyunca sarayın etrafı yüksek mevkilere getirilerek idarenin başına oturtulan damatların kusurları nedeniyle de defalarca kez dedikoduyla çevirilir. Şaşırtıcı bir örnek olarak, Yavuz Sultan Selim'in damadı Mustafa Paşa'nın adı özellikle bu konuda emsalleri “takiyeci” Maktul İbrahim ile “kadın düşmanı” Lutfi Paşa'lardan önce gelir. Bizzat Fatma Sultan elinden babası Yavuz'a yazılan mektuba göre, Antalya Sancakbeyi olan kocası Mustafa Paşa kendisiyle ilgilenmek yerine Elmalı kadısı ve kethüdasının da teşvikiyle gece gündüz

<sup>321</sup> Ahmed Cevdet, Tezâkir, 13-20, Haz. Cavid Baysun, TTK, Ank, 1960, s.3-4; Uluçay, s.213

<sup>322</sup> Cevdet, s.64-5; Uluçay, s.213-4; Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, TVYY, İst, 1998, s.3

genç oğlanlar peşinde koşup sefahat alemlerinde eğlenmektedir. Bunca zaman sabırla göğüs gerse de şehri saran dedikodu ve yüz kızartıcı söylentiler yüzünden ayyuka çıkan durum artık kendisi için tahammül edilemez bir haldedir. İçine düştüğü çaresizlik ve utancı detaylarıyla kaleme aldığı bu mektubundan az bir zaman sonra Kara Ahmed Paşa’yla evlendiğine bakılırsa, “livatayla” suçlanan Mustafa Paşa’dan babası marifetiyle ayrılarak hemen gereğinin yapıldığı görülmektedir.<sup>323</sup>

Yine adlarının karıştığı ihanet suçlamalarıyla epey bir çalkantı ve dahası cana mal olan “çapkın” iki diğer damat da II. Abdülhamid’in kızları Zekiye ve Naime’nin eşleri Nureddin ve Kemaleddin Paşa’lardır. Bir yanda sultanın kızları, diğer yanda Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa’nın oğulları olması nedeniyle nikahları büyük bir şevk ve şerefle kıyılır.<sup>324</sup> Ancak kıvanç duyularak kurulan yuvalar ne umulur ne bulunur misali bir süre sonra her iki taraf için de utanç kaynağı halini alır.

Damatlardan, Zekiye’nin giyim kuşam ve lükse düşkün eşi Nureddin Paşa ise tatlı suların ağaçlık gölgeleri altında gizli gizli içip eğlenmekten maada hovardalıklarıyla tanınıp bilinir.<sup>325</sup> Bir zaman İstanbullular arasında, Mısır prensesleriyle gönül oyunları oynadığı ve hatta bunlardan birinin ölen oğlunun babasından çok kendisine benzediği dahi söylenilir. Devre ait hatıralara kalırsa da beğenisini asıl çeken Hidiv ailesinin gösteriş düşkün kızlarından ziyade Beyoğlu’nun “ahlakı zayıf” Rum güzelleridir. Bir vakit bunlardan arkadaşı Andon vasıtasıyla tanışıp kendisine metres tuttuğu söylenilen Kamelya isimli bir tanesinin annesi, hizmetçisi ve köpeğiyle birlikte kurşunlanarak öldürülmesi üzerine İstanbul’da adından çokça bahsedilir. Kaçınılmaz, dört bir yanda gerçekte sevgilisi olup olmadığı bilinmeyen bu kadın ve ailesinin zevcesi Zekiye Sultan ve Abdülhamid’in talimatı üzerine İranlı Gani Toptanî Bey tarafından ölüldüğü yönünde belli belirsiz senoryalar üretilir. Padişah ve ailesinin onurunun daha fazla zedelenmesine izin verilmeden en sonunda bir tahkikatla Kamelya’nın asıl dostunun Nureddin Paşa’nın berberi Yanko olduğu tespit edilerek üzerindeki şüpheler giderilip insanlar susturulmaya çalışılır. Mesele bu şekilde aydınlığa kavuşturulur ya da karanlığa terk edilirken, bundan hiç ders

---

<sup>323</sup> Uluçay, s.55; aynı yazar, *Haremden*, I, s.43-46

<sup>324</sup> Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İst, 1986, s.69, 271; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, II, KBY, Ank, 1996, s.318; Metin Hülagü, *Yaralı Mareşal: Gazi Osman Paşa*, Yitik Hazine Yayınları, İst, 2006, s.283

<sup>325</sup> Ahmet Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İst, 1948, s.144

almamışa benzeyen paşa kendisine son derece düşkün olan eşine karşı hiçbir zaman gerekli sadakati gösteremeyerek yine Rum cemaatinden başka başka kadınlar peşinde gezinmeye devam eder. Yaptıkları konuşulmak dışında yanına kâr kalmışa benzese de abisi Kemaleddin Paşa'nın kiler ailesinin itibarlarını alt üst etmeye tek başına yetirli gelir.<sup>326</sup>

Bu kez hadise, göz önündeki şahsiyetlerin mahremiyetine dair fısıltılar duyup aktarmaya fazlasıyla meraklı magazin severler için gerek entrikalarla örülü içeriği ve gerekse muhataplarının kimliği açısından adeta bulunmaz nimettir. Gündem yine ihanetse de öncekiler gibi ne yalnızca aşkla ne de alelade şahıslarla ilgilidir. Her şey Kemaleddin Paşa'nın kendisini çok seven eşi Naime'ye ilgisizliğinden dolayı sultanın hastalanarak şırıngayla tedavi edilmeye başlanmasını izleyen günlerde meydana gelir. Paşa'nın, mahrem yerlere uygulanması gerektiği için iğneleri karısına bizzat yaptığı sıralarda İstanbul'da birden bire V. Murad'ın büyük kızı Hatice Sultan'la ilişkisi olduğu söylentileri peydahlanır. Mesele kulağına gelir gelmez, kızının hastalığı bahanesiyle Kemaleddin Paşa tarafından vurulan iğnelerle zehirlenerek öldürülmeye çalışıldığından şüphelenen Abdülhamid, bir araya getirdiği doktorlara derhal durumun incelenmesi talimatı verir. Bu konudaki şüpheler yersiz çıksa da ele geçirilen mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla yan komşusu Hatice Sultan'la aşk yaşadığı söylentileri tümüyle gerçektir.<sup>327</sup> Ne var ki, mektuplarda Hatice'nin sözde aşığı Kemaleddin Paşa'nın tutku dolu sözlerine karşılık soğukkanlı ve temkinli cevaplar vermesinden niyetinin çok başka olduğu sezilir. Zamanın dedikodularından kaydedilenlere göre, amacı ne aşk ne de sevgi, sadece, tahttan indirdiği babasıyla beraber kendisini yıllarca Çırağan Sarayı'nda hapse mahkum eden ve kızlarını Osman Paşa'nın yakışıklı oğullarına layık görürken, kendisini otuz bir yaşına kadar bekâr

---

<sup>326</sup> BOA, Y.PRK.UM., 34/119, H-28-12-1313; "Validesi, Uşağı ve Köpeği ile Hanesinde Maktulen Bulunan Kamelya", *Servet-i Fünun*, C.11, nr.270, 2 Mayıs 1312, s.154; Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Sarayı ve Harem'in İçyüzü: Mızıka-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İst, 1999, s.191; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, III, Dergah Yayınları, İst, 1982, s.1565; Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Haz. Alpaz Kabacalı, TİBKY, İst, 2002, s.21-2; Ercüment Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Haz. Alâatin Karaca, Hece Yayınları, Ank, 2005, s.190-201; Cevriye Uru, *Sultan II. Abdülhamid'in Kızı Zekiye Sultan'ın Hayatı (1872-1950)*, MÜ TAE, (YL), İst, 2010, s.17, 19

<sup>327</sup> İrtem, s.191-2; Betül Kübra Bağçe, *II. Abdülhamid'in Kızı Naime Sultan'ın Hayatı*, MÜ SBE, (YL), İst, 2008, s.62; Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK, Ank, 1992, s.92; Doktorlarca onaylanmasa da Abdülhamid, kızının Hatice ve Kemaleddin'in işbirliğiyle ortadan kaldırılmak istendiğinden emin gibidir; Metin Hülâgü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri (1909-1918): Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Pan Yayıncılık, İst, 2003, s.185

bırakıp sonra da alelade bir memurla evlendiren amcası Abdülhamid'den intikam almaktan ibarettir. Bunun için de onu, en sevdiği kızının kocasını baştan çıkararak hem kızının acısı hem de sarsılan itibarıyla baş başa bırakmayı kendisine amaç edinir. Sırf bu uğurda damatlarının mektuplarını bilerek yakalattığı gibi peşinden koştuğunun duyulması için de altan alta çaba gösterir. Kemaleddin Paşa'nın istemediği halde Naime'den şer'i bir hileye başvurularak ayrılması sağlanıp rütbeleri koparıldıktan sonra Bursa'ya sürgün edilmesiyle de muradına erişir. Gelgelelim, kendisini de hiç hesaba katmadığı bir bedel beklemektedir. Üvey annesi Filizten Kalfa'ya göre, V. Murad'ın bir süredir acısını çektiği hastalıkların birden bire şiddetlenerek vefatına yol açmasının nedeni, onun bu dillere düşen utanç verici rezillikleridir.<sup>328</sup>

Geleneksel bir toplumda cinsel yönelim, aşk hayatı, ruhsal ve bedensel kusur ya da kötü alışkanlıklar üzerinden çekiştirilerek ahlak dışı ilan edilmenin bedeli her zaman bu kadar ağır olmasa da sonucu mutlaka itibar kaybıdır. Yönetici bir seçkinin alkol, uyuşturucu, livata veya şehvetle anılması, üstleri ve astları arasında yalnızca saygınlık ve şeref değil, yönetme erk ve hakkını da kaybettiği anlamı taşır. Şehzade Mustafa'dan Damat Kemaleddin'e gelinceye kadar pek çok örnekte rastlandığı üzere nitekim adlarının gayrı ahlaki bir dedikoduya karışması ile siyasi bir tertibin içinde anılması çoğu zaman aynı tepkileri uyandırır. Sarayın yüz kızartıcı mahrem sırları şehre sızdığında ise, duyduklarını kendi değer yargıları, görüş ve ahlaki ölçütlerine göre eğip bükerek büyütüp küçülten halkın elinde tam anlamıyla bir skandal halini alır. Yönetenleri temsil ettikleri erişilmez imajlar dışında üzülüp kırılabilen birer insan olarak düşünmekte güçlük çeken halkın tepki ve yorumları şu dakikadan sonra, himaye etmeleri gereken kutsal değerler karşısında sergiledikleri umursamazlıktan dolayı, son derece sert ve acımasızdır. Yüzleşme ve misilleme derdi olmadan ulu orta savudukları iddialar (dedikodu) ise çoğunlukla hakkında konuşulan konudan çok kişiye dair fikirlerine dayanıp ondan duyulan rahatsızlıktan kaynaklanır.

### III

---

<sup>328</sup> Filizten Kalfa, *The Concubine, the Princess, and the Teacher: Voices from the Ottoman Harem*, Çev. Douglas Scott Brookes, University of Texas Press, 2008, s.118-20; Kenize Murad, *Saraydan Sürgüne*, Çev. Nuriye Yiğitler-vd., Everest Yayınları, İst, 2002, s.20-4; Sara Ertuğrul, *Geçmiş Zaman Olur Ki: Prenses Mevhibe Celâlettin'in Hatıraları*, İst, 1953, s.79; S. Semih Mümtaz, "İkinci Hamid'in Damadı Kemalettin Paşa ile Beşinci Murad'ın Kızı Arasında Bir Aşk Macerası", *Resimli Tarih Mecmuası*, S.9, Eylül 1950, s.344, 347; Niyazi Ahmet Banoğlu, "Hadice Sultan'ın Aşk Mektupları", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.5, Haziran 1969, s.16; Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid*, Akıl Fikir Yayınları, İst, 2010, s.284-92; Örik, s.43-4, 101-2; Davis, s.144-7; Bağçe, s.63-9

## İSYAN

“Öyle Bir Söz Peydâ Oldu Ki...”

“Nero nuntiis magis et rumoribus quam armis depulsus.”  
(Nero, savaş güçlerinden çok söylentiler ve gönderilerle tahttan indirilmişti.)

Tacitus, *Histories* I.89.2 / s.107

Gelgelelim siyasiler için yakın rakipleri ve halka kıyasla devlet idaresinde etkin bir zümrenin kendileri arkasından konuşması çok daha tehlikeli ve endişe vericidir. Padişah’tan en aşağıya kadar kimsenin görmezden gelemeyeceği bu kişiler elbette ellerindeki isyan kozuyla işleyişe yön veren yeniçeri ve sipahilerden başkası değildir. İktidar çoğu zaman bu ikisi arasında salınan bir sarkaç, sahipleri ise adeta karşılarında yerlerini korumak zorunda kalan birer kale müdafisinden farksız bir haldedir.<sup>329</sup> Koca Sinan Paşa’nın telhislerine de yansıdığı üzere aralarındaki en ufak bir homurdanma dahi çoğu zaman akılları baştan almaya yeterli gelir.<sup>330</sup> İmparatorluğun başından, incelediğimiz 1807 yılına kadar geçen sürede hüküm süren yirmi sekiz padişahın sekizinin tahtı, misli sayıda devlet adamının ise canını isyan ve darbeler sonucunda kaybettiği dikkate alınırsa, onların bu korkuları ne çok abartılı ne de yersizdir. Üstelik bunları harekete geçiren de yine, karşısında aciz kalınan dedikodu ve söylentilerdir.

Neyse ki, ayaklanmaları hazırlayan söylentiler anlaşılabilirlik açısından şahıslar özelinde çıkarılanlardan çok daha belirgin şema ve çizgilere sahiptir. Bu şemalardan ilki, askerlerin ortağı veya alışverişte bulunduğu esnaf gruplarının aralarındaki zımmî sözleşme anlayışına rağmen devletin görevlerini yerine getirmediğinden yakınmaya başlaması üzerine şekillenir. Her fırsatta bir araya gelen yeniçeri ve esnaf için bundan sonrası yaşanan darboğazdan sorumlu tuttukları sultan ve memurların kötülüklerinden bahsetmeye hasredilen dedikodu evresidir.<sup>331</sup> Doğru

<sup>329</sup> Ebru Boyar-Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, New York, 2010, s.90

<sup>330</sup> “Yeniçeri tâifesi ağaları hakkında aralarında bazı güft ü gû eylemekle şöyle istimâ’ olunudu...” Telhis 174; “Yeniçeri tâifesinin güft ü gûlarını naklettiler, hele basiret ve tecessüs üze olasın, ağalarına dahi tenbih oluna” 83; “Allahu Ta’âlâ saklaya kul tarafından bir dedikodu olup mübârek hâtr-ı şerife keder gelmeye deyu can eridiyoruz” 60; “Hâlen yeniçeri tâifesi ağalarından hoşnud değillerdir deyu evfâhda söylenür. Vâkı’â sen nice işidürsün anun gibi bir nesne var ise arzedesin” 11; 57, 63, 113, s.19, 82-3, 88-9, 92, 156, 219, 244

<sup>331</sup> “Bu tür bir isyanın ilk evresini, sultan ve memurlarının kötüklerinin konuşulduğu dedikodu faslı oluşturur”; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi (Makaleler IV)*, İletişim Yayınları, İst, 1991, s.141

olup olmadığına bakılmaksızın sağdan soldan bir araya getirilen bilgilerden derme çatma bir “gerçeklik” inşa edildikten hemen sonra insanların bunun koşulları iyileştireceği inancı etrafında -gerekirse zor kullanarak- birleştirilip toparlanması işlemine geçilir. Bu sırada her yeni katılımcı elinde yeniden şekillenen dedikodular ayırıcı özelliklerini yitirerek hükümet karşıtı sloganlarda birleşen başı sonu ve yaratıcı belirsiz söylentiler haline gelir. Camiden çarşı pazara, kışladan meyhane, kahvehane ve hamama kadar dört bir yanda söylenip tekrarlandıkça, kangren olan uzuvlar kesilmeden beklenen iyileşmenin sağlanamayacağı düşüncesi en akıllı selim kafalar arasında dahi yer edinir. Uzlaşma tekliflerinin biriken öfkeyi bastırmaya artık yetmediği şu aşamadan sonra ise fırsat kollanmaya başlanarak yakalandığı ilk anda silahlı eyleme geçilir.

Nispeten planlı söylentiler barındıran ikinci şema ise iktidar ortakları arasındaki kavgalara çekilmeleri neticesinde belirir. Kılıç ehli, bu şemada, birbirleri arkasından yürüttükleri karalama kampanyalarından padişah nezdinde sonuç alamayan siyasilerce hasımları tarafından haksızlığa uğratıldıklarına ve haklarını geri almak istiyorlarsa da onlara karşı isyan etmeye ikna ve teşvik edilir. Birinci şemanın aksine burada kullanılan söylentiler her kafadan ayrı bir sesin çıktığı düzensiz bir topluluk yerine yönlendirme ve duygulara hitap etme kabiliyeti yüksek kişiler elinde üretildiğinden çok daha düzenli, hedef odaklı ve sistemlidir. Azmettiriciler tarafından genelde rakibin makamına veya daha yüksek bir mevkiye ulaşmak amaçlanırken, düşmana karşı bir “biz” yaratmak niyetiyle yine de her defasında konu bilinçli bir şekilde ocağın kaderine getirilir. Rakibin etrafına topladığı kuvvetlerle ocağı ortadan kaldıramayı planladığı iddia edilerek askerlerin hem kalkışacakları isyanın geleceği hem de bunun haklı nedenlere dayanıp dayanmadığı konusundaki şüphelerinin giderilmesi hedeflenir. Bu son hamleyle “mazlumların”, devleti “zalimler” elinden kurtarması gerektiği yönünde “haklı bir dava” da yaratılmış olduğundan artık çekincesiz bir biçimde sözde zalimin kafasını almak üzere saraya doğru harekete geçilir.

Her iki ayaklanma şemasında da koşullar tıpkı hayatın olağan akışını bozan savaş, kıtlık, afet ve salgın günlerindeki gibi söylentilerin yayılması için son derece elverişlidir. Ancak isyanların şiddete dönmeye meyyal politik söylentileri ile

felaketlerin korunma amaçlı çıkarılanları arasındaki fark gibi her koşul en az birkaç detayla da olsa mutlaka benzerlerinden ayrılabilen özellikte söylentiye ilham verir.<sup>332</sup> Örneğin, ilk şemadaki kimliği belirsiz kişilerden oluşan öfkeli grubun bilinçsizce ürettiği muhalif söylem, ikincisinde tanınmış yüzlerin akıllıca hazırlayarak hasımlarına karşı kullanılmak üzere kalabalıkların inisiyatifine bıraktıkları birer tertip (komplo) düzeyindedir. Yine ilkindekiler çoğunluğun elinden çıktığından siyasete katılım araçlarından yoksun olan halkın duygu ve beklentilerini de kapsarken, ikincisindekiler genelde tek bir hizip ve bunlar adına meydana dökülen kışkırtılmış grupları ilgilendirir. Aynı zaman ve zeminde gerçekleşip de aynı sınıfa konulabilecek hadiseler arasında dahi belirgin farklar görülebileceğinden, esasında her bir vakanın kendi özgün yapısı içerisinde değerlendirilip söylentilerinin özelliğine ona göre karar vermek gerekir. Bu itibarla, akla ilk gelen örnekler de Gürcü Mehmed ve İbşir Mustafa Paşaları canlarından eden isyan hareketleridir.

### **3.1. Desîse-i Mekk (Oyun) Kurbanları Gürcü ve İbşir**

Bilhassa Gürcü Mehmed Paşa'nın başından geçenler, sekiz padişahın hizmetinde beylerbeyilik, kubbealtı vezirlikleri, veziriazamlık ve kaymakamlıklarla geçen yetmiş yıl boyunca onca badirenin üstesinden gelmeyi başarmış dirayetli bir devlet adamının söylentiler yoluyla nasıl kolayca yerinden edilebildiğinin görülmesi açısından son derece önemlidir.<sup>333</sup> Sonuncusunu canıyla ödeyeceği isyana kadar iftiracıların tertiplendiği pek çok tuzakla karşı karşıya kalan Mehmed Paşa, I. Mustafa'nın ikinci saltanatında sadaret görevindeyken, önce Mere Hüseyin Paşa'nın kışkırttığı sipahilerin, mevcut karışıklıklarla yeterince ilgilenmediği söylentisiyle ayaklanmaları sonucu azledilip Bursa'ya sürgüne gönderilir. Buradan dönüp vezirlik makamına tekrar oturtulduktan sonra da bu kez varlığından huzursuzluk duyan yeni sadrazam Kemankeş Ali Paşa'nın gadrine uğrayarak Abaza Paşa'yı tahrik etmeye

---

<sup>332</sup>James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.200; Zita Eva Rohr, "True Lies and Strange Mirrors: The Uses and Abuses of Rumor, Propaganda, and Innuendo During the Closing Stages of the Hundred Years War", *Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060–1600*, Ed. Zita Eva Rohr-vd., Palgrave Macmillan, 2016, s.51

<sup>333</sup> İngiliz Elçi Thomas Roe, kanun ve istihbarat bilgisiyle kırk yıldır divanda oturup devletine büyük hizmetlerde bulunduğu Gürcü Mehmet Paşa'yı hastalanmış Osmanlı monarşisini tedavi edebilecek bilgi ve marifete sahip tek kişi olarak nitelendirir; Roe, s.90; Hammer, IX, s.71-2; Zinkeisen, IV, s.34

yönelik “müzevver” kağıtlar düzdüğü “bühtânıyla” hapsedilir.<sup>334</sup> Her iki tertipten de ucuz kurtulan paşa kendisine düşmanlık eden bu kişilerin ortadan kaldırılmasıyla bir süre rahatladıysa da düşmanın büyüğüyle asıl bundan sonra karşı karşıya gelir. Ordunun Hafız Ahmed Paşa serdarlığında Bağdat’ın fethi için doğu seferinde bulunduğu 1626 yılının Temmuz ayında yeniçeri ve sipahiler birden bire paşanın katledilmesi isteğiyle bir araya gelerek İstanbul’u kargaşaya verir. Görünüşte derterli akçenin rayicini değiştirmesi ve gereken yardımı göndermeyerek Bağdat seferini hezimete uğratmasıysa da asıl etken, yine bir rakip, Topal Receb Paşa’nın tahrikleri ve elbette malum senaryo gereği ocağı ortadan kaldırmayı amaçladığı söylentisidir.<sup>335</sup> Hatta bundan fazlasını işiten Venedik balyosuna göre, her şey onun bu planını başkalarıyla paylaştığını gösteren yazışmalarının yeniçeriler tarafından ele geçirilmesi sonucu ateşlenir. Oysa, padişahın ordunun durumunu sakladığını iddia etmek için Topal Receb tarafından İstanbul’da kaleme alındığı halde Bağdat’tan kendisine gönderilmiş gösterilenler gibi rakiplerin birbiri ağzından mektuplar yazabildikleri görülmemiş bir şey değildir.<sup>336</sup> Bunları onun yazdığından emin olmak bir yana asıl garibi de II. Osman faciasına tanıklık etmiş “doksan yaşlarında” deneyimli bir siyasetçinin bütün bir teşkilatı karşısına alıp üstüne başarılı olabileceğine inandığını düşünmektir.

Söylentiler içlerinde inançtan başka doğrulanmış bilgi ya da sağduyuya pek yer bırakmadıklarından sözde bu plan da akla hayale sığmaz taraflarına rağmen altı bin kadar askeri Atmeydanı’nda bir araya getirmeyi başarır.<sup>337</sup> Ocaklarını koruma görevi etrafında birleşmiş kalabalığın elinden bundan sonra paşayı ne saygın hizmetleri ve

---

<sup>334</sup> “Ali paşa... “Halil Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa Abaza’yı tahrik iderler, mektûbları vardır” diyü bir gün kendi sarayında habs ferman eyledi. Aslı olmayup bühtân idiği zahir olmağla gerü itlâk olundular. Bundan sonra çok geçmeyüp Bağdad alındığı haberi sem-i hümayuna vasıl oldukda vezir-i mezbûrun kizbi zahir olup havfla “gayr-ı vakidir” didiği sahih olmayıcak cemaziyelahirin on dördünde katline hatt-ı hümayun sâdır olup töhmet-i irtişa ve kizble hakkından gelindi.”; Kâtib, II, s.52; Peçevî, II, s.400; Hasan Bey-Zâde, III, s.984-6; Uzunçarşılı, IV, s.377-8; Tülün Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, KY, İst, 2012, s.302-3

<sup>335</sup> Nâimâ, II, s.603; Kâtib, II, s.90; Karaçelebi-zâde, *Ravzatü'l-Ebrâr*, s.563; Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, (Sağırılı), s.52-3; Nev'izâde Atâî, s.679; Zinkeisen, IV, s.31-2; Uzunçarşılı, IV, s.378; Solâkzâde ise farklı olarak aralarındaki husumetten dolayı askeri tahrik edenin Mihaliçli Mehmed Ağa olduğunu iddia eder; Solâkzâde, s.741

<sup>336</sup> Hammer, IX, s.298 / Venedik Hulâsası, Not.3; Zinkeisen, IV, s.32; Fatma Kaytaç, “IV. Murad Döneminde İstanbul’da İsyanlar”, *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 20-22 Mayıs 2016*, s.386-8

<sup>337</sup> Nicholas DiFonzo, Prashant Bordia, Ralph L. Rosnow, “Reining in Rumors”, *Organizational Dynamics*, V.23/1, Summer 1994, s.50

kişiliği ne de en bilge danışmanlarını kaybetmeyi istemeyen IV. Murad ve validesinin hapse atılmasıyla yetinilmesi teklif ve ısrarı kurtarır. Bostancılar elinde can verdikten sonra sokağa atılan cesedi dahi sipahiler tarafından parçalanarak kesilen kulakları ve burnu başarılarının göstergesiymişcesine yoldaşlarına yollanır. İzleyen günlerde asiler itaatlerini bildirip aralarından yirmi iki kişiyi katledilmek üzere teslim ederken, tüm bu karmaşadan bir tek Topal Receb Paşa, baştan beridir hayalini ve dahası uğrunda düzen (kumpas) kurduğu sadaret kaymakamlığına erişmekle muzaffer ayrılır. Kasıtlı çıkarılan yalan haberlerin binlerce insanı nasıl harekete geçiribildiğine örneklik eden hadise de nitekim sonraları tarihçilerden bazıları tarafından onun Gürcü Paşa'ya ait olan bu makamı ele geçirmek için kurduğu bir tür oyun (desîse-i mekr) ve hainlik (desîse-i gadr) olarak tanımlanıp kayıt altına alınır.<sup>338</sup>

Yeniçeri ve sipahiler bundan yaklaşık otuz sene sonra bu kez Kara Murad Paşa'nın yönlendirmeleri sonucu hedefe konulan sadrazam İbşir Mustafa Paşa'yı devirmek amacıyla toplanır. Yalnız bu defa Anadolu'daki isyanları bastırırken asiler safına geçen İbşir Paşa'nın sadakatini yeniden kazanmak uğruna getirildiği sadaret makamına gelip oturması dahi beklenilmeden hazırlıklara başlanır. Hakkında çıkarılan ilk söylentiler de nitekim arkasına topladığı kul takımıyla karşısına dikilecek olan Murad Paşa yerine mührün kendisine verilmiş olmasından duyulan rahatsızlıktan kaynaklanır.<sup>339</sup> Paşa İstanbul'a yaklaştıkça, huzursuzluğu artan muhalifleri bundan başka bir yandan mührün elinden alınarak katledilmesi için padişah nezdinde kulis yaparken, diğer yandan kâh gelmeyeceği kâh gereğinden fazla askerle geleceği ve gelirse de devlet işlerine müdahale eden “falânı azl, filânı sürgün, filânı idam” edeceği yönünde daha nice söylentiler çıkarır. Hatta Nâîmâ'nın kaydına göre, bu aralık her yerin gece gündüz bunlarla çalkalanmasından rahatsızlık duyan aklı başı biriyle müftü arasında, Osmanlı siyaset dünyası dedikodularının nelerden kaynaklanıp nasıl yaratıldıkları ve halkın kulağına kadar hangi yollardan ulaştıklarını gösteren şöyle bir konuşma yaşanır;<sup>340</sup>

<sup>338</sup> Roe, s.532-3; Osmanzâde Ahmed Tâib, s.71; Tayyârzâde Ahmed Atâ, II, s.55; Müneccimbaşı, III, s.657; Zinkeisen, IV, s.33; Kaytaz, s.390-1

<sup>339</sup> “...Bunda Murad Paşa gibi vezîr-i zî-şân dururken İbşir'e mühür gönderilmesinin ne münasebeti var idi? Mukarrebîn ile müftî efendinin ittifaklarıyla olmuş bir sû-i terbirdir, kim bilir âkibetinde ne fezâhat olacaktır deyü güft-gûlar çoğaldı.”; Nâîmâ, IV, s.1557-8

<sup>340</sup> Nâîmâ, IV, s.1573; Silâhdar, I, s.5; Abdi Paşa, s.72; Münir Aktepe, “İbşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi*, S.24, 1970, s.51

-Sultanım vezir hakkında bu denli uydurma söz ve yalanın (ekâzîb-i bâtila) yayılması ve halkın bununla meşgul olması da nedir? Saltanat ve vezarete dair dedikodu yapmak yasak olduğuna göre dedikoduculardan birkaçı terbiye ve sürgün edilse, önü alınmaz mı?

-Kelam dediğin tek bir adama veya belli bir gruba mahsus değil ki, milleti susturmak için bunları uygulamaya gerek olsun. Bu denli yalan haberin (erâcîf) kaynağı yine devlet büyükleri sırtından geçinen çenesi düşük (lisânı nâ-mazbût) birkaç hadsiz cahildir ki, korku ve telaşlarını açığa vurarak halka fırsat verip bunca dedikoduya (güft-gûya) neden olurlar.

Paşanın “bu geveze cahillere” verdiği tepkisiye en az onların dilleri kadar sert olur. Başkente gelir gelmez, devleti ıslah etme iddiasıyla kolları sıvayıp kapsamlı bir temizliğe girişerek kimileri azl, kimilerini hapsedtikten sonra mallarına el koyduğu gibi adını “asiye” çıkaranları da unutmuyarak hepsinin bir bir hesabını görür. Ancak, üzerindeki kamuoyu baskısının da etkisiyle kantarın topuzunu kaçırdıkça sertleşen idaresi yüzünden Anadolu’dan beridir yanından ayırmadığı Abaza Hasan ve Kürd Mehmed Ağa gibi yakın dostlarını dahi kendine küstürür. Bir zaman sonra, beraberinde getirdiği sipahilerin de umduklarını bulamayarak kendinden yüz çevirmeleri üzerine muhalifleri karşısında büsbütün savunmasız kalır. Anadolu halkı ise vali ve muhassıl olarak atadığı adamlarının zulmü yüzünden huzursuz ve perişan bir halde İstanbul’u şikayet üstüne şikayetle doldurmaktadır. Sonunda harekete geçen sipahi taifesi padişah ve müftüye şikayetlerini bildirir ama sonuç alamayınca, yeniçerilerle birleşerek kamuoyunu eski hamileri aleyhine çevirmek için elbirliğiyle propaganda yapmaya koyulur.<sup>341</sup> Şimdiden sonra bir tek politik söylemlerinin liderliği ve gerekirse sadaret makamını üstlenmeye kadir bir rakibe ihtiyaç duyulur ki, o da birbirlerinden çekindikleri halde iyi geçinen Kara Murad Paşa ile aralarının açılması üzerine çok geçmeden bulunmuş olunur.

Sadaret için beklediği fırsatı yakalayan Murad Paşa bunun üzerine İbşir’i alaşağı edecek bir tuzak kurmak amacıyla onun hayal kırıklığına uğrattığı asker ve bürokratlarla gizli gizli görüşür. Önce, Kürd Mehmed’i tersaneye davet ederek koynuna bir kese altın sıkıştırdıktan sonra İbşir tarafından kandırıldığına ikna etmek için uzun uzadıya konuşur. Ardından, malları zayı olan Deli Birader, Ak Ali, Mimar

---

<sup>341</sup> İnalçık, II, s.308-310; Aktepe, s.51-2

Mustafa, Gümrük Emni Salih ve sair mültezimle yalısında buluşarak yanlarında yer almaları şartıyla kayıplarının karşılanacağı vaadinde bulunur. Bu arada Şaban Halife'den Turhan Sultan'a gidip sadrazamın kendisi hakkında yazacağı telhislerin iftira etmekten başka bir amacı olmayacağını bildirmesini isteyerek olası saldırılara karşı tedbir almayı da ihmal etmez. Ancak kusursuz bir plan için asıl gerekli, askerleri doğrudan katılımcısı olmadıkları politik arenada yaşanacak bir gelişmenin en başta kendilerini etkileyeceğine inandıracak türden çarpıcı bir "haber"le dolduruşa getirmektir. Murad Paşa'nın Kürd Mehmed'le görüştüğü sıra donanmasıyla İstanbul'dan çıkar çıkmaz sipahilerin paşa tarafından katledileceğini öne sürmekle yapmaya çalıştığı da budur. Nitekim bu ana kadar söylediklerini dinlemekle yetinen Kürd Mehmed'in onun bu uyarısı üzerine galeyana gelerek sipahilerin tümünü kendilerine uydurmaya çalışacağına dair yeminler ettiği görülür.<sup>342</sup> Murad Paşa'nın talimatıyla etrafa yayılan bu söylenti elbette "endişeli cahillerle entrikacı devrimcilerin kulaklarında [çok geçmeden] yolunu bulur."<sup>343</sup> Nâimâ'nın ayaklanmadan bir gün öncesine uzanan şu kaydına bağldığında da siyasetin asıl aktörleri ve onların paydaşları dışındakilerin çoğunu -bir savaş, salgın ya da felaketler kadar- ilgilendirmeyen böylesi bir söylentinin dahi ne tip yankılar uyandırabildiği açıkça görülür;

Halk arasında bir âvâz çıktı ki, [güya] veziriazam levend ve sipahileri [Üsküdar'dan] İstanbul'a geçirerek yeniçeri odalarını bastırıp cümlesini kırdıracaktır. [Hatta] hiç lüzumu yok iken, [ocak] kethüdasının emriyle odaların kapılarına dışarıdan girişi önlemek için zincirler gerilip kilitler [dahi] takılır. Arkası sıra bu sefer "İbşir Üsküdar'a geçip firar edecektir" türünden laflar çıkarılır. Bu haberler o kadar yayılır ki, çarşı pazardan ileri gelenlerin hanelerine ve hatta çoluk çocuktan kadınlara varıncaya dek herkesin arasında gece gündüz konuşulup dillere dolandır. Alem birbirine girip iyice dehşete kapılır. Halbuki bu yalan haberlerin hepsi ocak ile veziriazam arasında düşmanlık yaratmaya çalışan Murad Paşa ve taraftarlarının uydurmasıdır.<sup>344</sup>

<sup>342</sup> Nâimâ, IV, s.1605-6; Nihâdî, vrk.164b; Silâhdar, I, s.10; Joseph Marie Jouannin – vd., *Turquie*, Firmin Didot Frères, Paris, 1840, s.260; Osmanzâde, s.100; Danişmend, III, s.420; Uzunçarşılı, III, s.281

<sup>343</sup> Tacitus, *Annals* II.39; Tacitus, *The Annals I-XVI*, Çev. A. J. Church- vd., Macmillan and Co., London, 1921, s.57

<sup>344</sup> Nâimâ, IV, s.1607

Her ne şekilde olursa olsun sonunda bu uydurmalar, sahiplerinin dilediği gibi tehdit altında olduklarına ikna edilen yeniçeri ve sipahileri büyük bir heyecanla Atmeydanı'na sürüklemeyi başarır. Fitili söylentiyle ateşlenen isyan bundan sonra da söylentiyle harlanarak, asiler arasında bir gün İbşir, bir gün Müftü'nün kendileri arakasından kafir ve uğursuz dedikleri yönünde olur olmadık laflar çıkarılır. Ancak onları harekete geçiren asıl “fitne” ise duymaya alışık oldukları bu sözlerden çok İbşir'in üç bin kadar sarıca ve sekbanı kendilerine müdahale edilmek üzere hazırda tuttuğu yalanıdır. Bu duyulur duyulmaz, onun sarayıyla Şeyhülislam Ebû Saîd ve oğlu Feyzullah Efendiler'in evleri basılarak malları yağmalanır, ama ne tek bir sarıca ne de sekbanla karşılaşılır. Düşmanca hislerle uydurulan bu gibi asılsız haberlere rağmen İbşir'in aynı gün görevden alınıp bir süre sonra da idam edilmesiyle, beklenen sonuca ulaşılır. Ondaki kalan yeri ise elbette Kara Murad Paşa alır, ama o da deyim yerindeyse, kendi kazdığı kuyuya düşerek, komplo hazırlıkları esnasında karşılayamayacağı sözler verdiği ocak ağalarının istek ve zorbalıklarına daha fazla dayanamayarak hacca gitme bahanesiyle mührü Süleyman Paşa'ya bırakır.<sup>345</sup>

Baştan sona aynıymış gibi görünen Gürcü ve İbşir Paşa hadiseleri aslında “mağdurları” ve söylentilerinin özellikleri bakımından birbirinden farklıdır. Öncelikle Gürcü Paşa örnek bir kariyer ve herkesçe sevilip sayılan halim selim bir tabiata sahipken, İbşir asilikle lekeli ve yakın çevresine dahi korku veren sertlikte ve kaba yaradılışıdır. Bu, bir taraftan siyasi çıkarlar söz konusu olduğunda itibar suikastlerindeki gibi karaktere bakılmaksızın herkesin hedefe konulabildiğini gösterse de diğer taraftan dinleyelerin kararı üzerinde belirgin farklar yaratır. Örneğin, her ikisi hakkındaki söylentiler de asılsız olduğu halde padişah ve valideyle beraber erkanın çoğu Gürcü'nün yanında yer alırken, Turhan Sultan ve en yakın adamları da dahil neredeyse sarayın tümü İbşir'in karşısındadır. Yani bilginin doğruluğu yerine kiminle ilgili olduğuna göre yargıya varılıp, “kötüye” yapmadığı kötülüğün bile kolayca yakıştırılabildiği anlaşılmaktadır. Gürcü hakkındaki söylentiler üzerinde doğabilecek şüpheyi karşı kanıt (sahte mektuplar) ihtiyaç duyulurken, yine aynı sebepten, İbşir için sözden fazlasına gerek dahi kalmamıştır.

---

<sup>345</sup> İsâ-Zâde, s.18-9; Nihâdî, vrk.165b-166a; Mehmed Halife, s.34-5; Ferâizî-zâde es-Seyyid Mehmed Saîd, *Târîh-i Gülşen-i Maârif*, I, Haz. Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Es'ad, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İst, 1252, s.829-30; Kürd Hatîb, s.33; Tayyârzâde, II, s.66; Uzunçarşılı, III, s.283; İnalıcık, II, s.313-4

Söylentilere gelecek olursak, Gürcü’de Topal Receb Paşa ve askerler, İbşir’de ise askerler yanında çıkarları zedelenen çok sayıda siyasi konuşmacı koltuğundadır. Söylenenler söyleyen kişilerin saraya yakınlığına göre ciddiyet kazandığından bu da eyleme geçmesi beklenen kitle üzerinde hem bir meşruiyet kaynağı olarak güven ve dayanışma duyguları hem de içeriden alınmış bir “haber” olarak daha fazla kişiyle paylaşılma ihtiyacı uyandırmış olmalıdır. İsnad edilen suçlamalar da bu yüzden birinde saray duvarlarını aşarak halka kadar ulaşırken, diğerinde nispeten daha küçük bir çevreyle sınırlı kalır. Bir diğer fark ise söylentilerin etki alanından çok, sayısındadır. Gürcü için baştan ısmarlanan tek bir tanesi yeterli gelirken, İbşir için mukavemet göstermesi olasılığına karşı yerinden edilene kadar her gün bir başkası yaratılır.

Bunların dışında her iki örnekte de gücün paylaşımı konusunda anlaşılamayan seçkinler tarafından günah keşisi olarak yaftalanan hasımlarını devre dışı bırakmak amacıyla kullanıldıkları açıktır. Silah yerine konulduğu şu haliyle tetik elbette her defasında canlarını, cemiyetlerini korumaya adanmak zorunda olduğuna inandırılan fedailerin eline bırakılır. Böylelikle, perdenin arkasındakiler planlarını gizlice yürütme, kışkırttıkları askerler ve onlarca kışkırtılan halk ise isteklerini yüksek sesle dile getirme imkanına ulaşır. Üstelik günün sonunda ortada ne tam anlamıyla belirgin bir suç ne de olup biteni unutturmak için kurban edilen birkaç safdil dışında gerçek bir suçluya rastlanır. Yaşananların aslı astarı sonradan gün yüzüne çıksa da bugün olduğu gibi o gün için de bir söylentiye gelişim anında farkederek sorumlularını yakalama ihtimali elbette yok denilecek kadar azdır. Muhatapları gözünde güvenilir makamlar tarafından aksi iddia edilmedikçe doğruluğundan şüphe edilmeyen birer “haber”den farksız görüldükleri için bunun olmasını beklemek de zaten dezenformasyonla başa çıkmaya yarayan modern araçlardan yoksun bir topluma haksızlık sayılır. İsyancıları hazırlayan söylentiler de bu anlamda halkın felaket zamanlarında sığınılanlarla benzer şekilde nesnel bilgilermiş gibi algılanıp ister istemez o ölçüde ciddiye alınır. Aralarındaki en büyük fark ise bunların saldırı, diğerlerinin çoğunlukla savunma amaçlı olmasıdır. Yanı sıra, felaket günlerinde çıkarılanlar tek bir çerçeveye konulamayacak kadar çeşitliken, bunlar genelde askerlere suikastte bulunulacağı iddiasıyla sınırlı kalır ve böyle olmaları, akıllarda kendilerinden çok askerlerin dünyasına ilişkin bir takım sorular uyandırır.

Söz gelimi, yok edileceklerinin tekrar tekrar gündeme gelmesi, kişilerden bağımsız süregelen bir korkudan mı, yoksa bunun onları bir araya getirmeyi sağlayan pratik faydasından mı kaynaklanır? Cevap ilkiyse, şimdiye kadar bu yönde travma oluşturacak denli ciddi bir tehdit veya teşebbüsle karşılaşmış mıdır, karşılaşılmadıysa eğer, bu korku nasıl açıklanır? En yersiz ve saçma söylentilerin dahi bir parçasının gerçeği yansıtabileceğini varsayarsak, yaşanmış ya da yaşanacak hangi olay veya olaylar hem buna inanmalarının nedeni hem de “gerçek” olabileceğinin emâresi sayılmış olmalıdır? Tüm bu soruların yanıtı için Gürcü ve İbşir Paşa’lardan öncesine giderek yeniçerilerin sona yaklaştıklarını hissettikleri ya da yine bir komplo veya akıllarınca öyle “zannettikleri” “Osmanlı (Osman’ın) Faciası”na yakından bakılmalıdır.

### **3.2. *İnkılapçı Osman’ın Felaketi, Hâile-i Osmâniyye***

Tarihlerin büyük bir teessürle bahsettikleri Hâile-i Osmâniyye, bilindiği üzere “Genç” Osman’ın askeri bir darbe neticesi tahttan indirilerek acımasızca katledilmesiyle sonuçlanan trajedinin adıdır. Bir Osmanlı padişahının bu güne kadar görülmemiş türden böylesi elim bir duruma düşmesinin temelindeyse, kullarıyla arasındaki geçimsizlik ve günden güne artan gerilim yatmaktadır. Buna göre, deneyimsiz sultanın Bostancıbaşı Mehmed Ağa’nın teşvikiyle meyhane meyhane gezerek buralarda yakaladığı yeniçerileri keyfi olarak denize attırıp şehirlileri küreğe koydurmaya başladığı günden beridir askerle arası açıktır. Üstüne Lehistan seferi sırasında in’am bahanesiyle yoklamalar yaptırarak gücendirdiği askerleri, Karakaş Paşa’nın şehit düştüğü gün ağır sözlerle azarlaması ve adet olduğu üzere verilmesi gereken bahşişlerden yoksun bırakması nedeniyle kendisinden tamamen uzaklaştırır.<sup>346</sup> Askerler açısından bakıldığında bunlar yeterli görünse de tanıklardan kiminin değinip kiminin sözünü dahi etmediği iki önemli iddia daha ortaya atılır. Bunlardan biri, Hac bahanesiyle Hicaz bölgesine giderek buradan toplayacağı askerlerden yeni bir ordu kurduktan sonra dönüşte yeniçerileri ortadan kaldırmayı, diğeriye, İmparatorluğun başketini İstanbul’dan Kahire’ye taşımayı planladığıdır.

---

<sup>346</sup> Peçevi, II, s.380-1; Kâtib, II, s.9-10; Naîmâ, II, s.476; Danişmend, III, s.293

II. Osman'a atfedilen devrim niteliğindeki bu fikirler, onun şahsında milliyetçi bir inkılâpçı yaratarak Osmanlı-Türk modernleşmesini Batı yerine kendi mevcudiyetine dayandırmaya çalışanlar arasında heyecanla karşılanırsa da gerçeği yansıtır yansıtmadıkları konusunda epey karanlıktır.<sup>347</sup> Söz gelimi, Kâtib Çelebi ve Naîmâ'da yeni bir ordu kurma düşüncesinden örtülü bir rivayet şeklinde bahsedilirken, başkentin değiştirileceği yönünde ne bir bilgi ne de haberle karşılaşılır. Bostanzâde, Nihâdî ve Solakzâde'de ise Anadolu ve Hicaz'a gidilerek buralardan toplanacak Mısırlı ve Türkmenlerden yeni bir kul takımı oluşturmaya niyetlenildiği açık fakat yine kesinlik ifade etmeyen bir dille anlatılır. İsyanın görgü tanıklarından Peçevî'nin söz etmediği bu iddiaların çoğu, tanıklardan bir diğeri olup yaşananları anlatmaya hasrettiği Musîbetnâme adlı eserini, "yazılanlara vakıf olanların rivayetleri" doğrultusunda kaleme aldığını belirten Hüseyin Tûgi tarafından isyanın en önemli nedenleri arasında sayılır.<sup>348</sup> Ancak ister bugün "yenilik", isterse kendi zamanı için "acemilik" yerine konulmak niyetiyle olsun bunların tümünü devrin yazarları gibi söylenti süzgecinden geçirmeden doğru ya da yanlış kabul etmek, altta yatan başkaca nedenlerin olabileceğini düşünme ve varsa görmenin önünde büyük bir engel yaratır.

<sup>347</sup> Abdurrahman Şeref'in, yaşasaydı büyük işler başaracağından bahsettiği II. Osman'ın özellikle Jön Türkler'den Mizancı Murad marifetiyle fikren "gençleştirilerek" yenileşme hareketlerinin atası yerine konulduğu görülür. Sonrasında, onun bu görüşünden ilhamla laik ve milliyetçi ideolojiler penceresinden tekrar değerlendirilen padişahın şahsında milli bir fikir babası ve inkılâpçı inşa edilerek, Osmanlı-Türk modernleşmesinin Batı güdümlü olması eleştirileri karşısında suni bir yolla da olsa şecere sorunu çözülür. Profesyonel tarihçiler arasında da neşünema bulan bu bakış, örneğin, Shaw'ın ordu ve saray teşkilatını Türkleştirip başkenti Türk geleneklerinin hakim olduğu Bursa veya Ankara'ya taşımayı planlamakla onun, Mustafa Kemal devrimlerini üçyüz yıl öncesinden haber verdiği iddiasında yerini bulur; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*, I-II, Karabet Matbaası, İst, 1312, s.29-31; Mehmed Murad, *Tarih-i Ebû'l-Fârûk*, V, s.59-70; Danişmend, III, s.292; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İst, 2008, s.239-40; Irina Petrosyan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar Konusunda İlk Girişim: XVI. Yüzyılın Sonu İle XVII. Yüzyılın Başında Yeniçeri Ocağı", *Osmanlı*, VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ank, 1999, s.679; Baki Tezcan, "II.Osman Örneğinde "İlerlemeci" Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, VII, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ank, 1999, s.658, 660, 662-3; aynı yazar, "Genç" Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyan ve Ayaklanma*, Ed. Jane Hathaway, Çev. Deniz Berktaş, Alkım Yayınevi, İst, 2010, s.67, 70

<sup>348</sup> Kâtib, II, s.9-10; Hüseyin Tûgi, *Musîbetnâme*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK, Ank, 2010, s.8-9; Eserin diğer neşirleri için bkz. "XVII. Yüzyılda Halk Dili ile Yazılmış Bir Tarih Kitabı: Hüseyin Tûgi - Vak'a-i Sultan Osman Han", Fahir İz, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı / Belleten*, C.15, 1967, s.119-64; "Tûgi Tarihi-İbretnümâ: Sultan İkinci Osman'ın Şehadeti Vak'asından Bahseder", Haz. Mithat Sertoğlu, *Belleten*, S. 43, 1947, s. 489-514; Nihâdî, *Tarih-i Nihâdî (1b-80a)*, Haz. Hasibe Biga, MÜ, TAE, (YT), İst, 2004, vrk.75b-76a; Naîmâ, II, s.476-7; Solâkzâde, s.703-5; Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Fi Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman*, Haz. Ümmühan Akbulut, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, SBE, (YT), İst, 2017, s.35

Örneğin, başkentin taşınacağı iddiasının İmparatorluğun kalbinde yaşamının sağladığı avantajları yitirmekten korkan halkı tahrik etmek amacıyla uydurulmuş bir söylenti olduğu daha ilk bakışta anlaşılır. Peçevî'nin halktan bazılarının endişesiyle açıkladığı bu duruma ilişkin kaydı ile kimine göre Bursa, kiminde Şam, kimine göreyse, Kahire'nin belirlendiği yönündeki muğlak ifadeler de nitekim böyle olduğu izlenimi uyandırır. Yanı sıra, görgü tanıklarından İngiliz Elçi Roe'nun işittiklerinden hareketle tüm hazinesiyle beraber saray ve hatta camilerdeki değerli madenleri dahi söktürerek yanına aldığını söylediği padişahın gerekli orduyu toplar toplamaz tekrar İstanbul'a gelip burayı askerden temizledikten sonra – belli ki oturmak için – şehrin adını değiştireceğini iddia etmesi de bu noktada ayrıca anlamlı ve açıklayıcıdır.<sup>349</sup> Bunlarla beraber isyanın etraflıca anlatıldığı eserlerin çoğunda öne sürülenler arasında böylesine ciddi ve ağır bir ithamla karşılaşmayışımız bizlere bunun ulema ve askerler gibi sultanın idaresinden zaten rahatsız olan halkı ona karşı iyice kıskırtmayı isteyenlerce üretilip yayılmış kısa ömürlü bir söylenti olduğunu iddia etme özgürlüğü tanır. Anadolu veya Mısır'da bulunan itaatkâr askerleri merkezi kuvvet haline getimeyi istediği iddiasının gerçek niyeti mi, yoksa isyanı haklı çıkarmak için üretilen başka bir söylenti mi olduğuna karar vermekse maalesef ne bu kadar kolay ne de tartışmadan uzaktır.

Çağdaşlarının görüşleri üzerindeki etkisiyle iddianın kaynağı konumunda bulunan Hüseyin Tûgî'ye göre, Sultan Osman ocağı kaldırmaya niyetli, fakat niyetinden tek başına sorumlu değildir. Yeniçeri ve sipahilerin özellikle Hotin seferi sırasında sergiledikleri kayıtsızlığı yermelerine karşılık Mısır ve Anadolu askerlerinin liyakatini öven Süleyman Ağa, Ömer Efendi ve Dilaver Paşa'nın tahrikleri sonucu buna karar verir. Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa kul karşıtı grubun başını çekmekle güçlü konumunu, Sadrazam Dilaver Paşa ise ona uymakla başını ve koltuğunu korumanın endişesi içerisinde. Hoca Ömer Efendi'ye gelince, o ise ikisinden de farklı olarak, sultanın toplayacağı yeni orduyla Mekke Şerifi'nden, kardeşi vaiz Karabaş Efendi'yi asmaya kalkışması ve üstüne araya girenlerin ricası üzerine affetmesine rağmen şehirden kovmasının intikamını almanın peşindedir. Her ne amaçla olursa olsun Osman'ın aklına işlemesi istenen bu fikirler nihayetinde onun,

---

<sup>349</sup> Peçevi, II, s.380; Roe, s.45, 49; Danişmend, III, s.296; Fikret Yılmaz, “Siyaset, İsyan ve İstanbul 1453-1808”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, II, İst, 2015, s.128

yine Tûgi'ye göre, Hac kararıyla beraber Eski Saray Baltacılarından Eski Yusuf isimli birini erzak toplama görüntüsü altında Türkmelerden asker yazmak üzere öncü olarak Şam ve Haleb'e göndermesiyle meyvesini verir.<sup>350</sup> Gelgelelim, dönemin diğer kayıtlarıyla Tûgi'nin padişahı böylesi olağanüstü tehlikeli bir planın içerisinde gösteren bu anlatısı arasında kesin bir uzlaşmaya varmayı engelleyecek boyutta farklar gözlemlenir.

Başkalarına gelmeden önce Tûgi'nin hem bir yeniçeri emeklisi ve halk şairi hem de meddahlığın temel alametlerinden sayılan bayrak anlamındaki "tûg (tuğ)"u mahlas edinmesinden anlaşıldığı üzere bir meddah olarak yaşananlara yeniçeriler gözünden baktığı ve bunları "hikayeci" bir lisanla "anlattığını" belirtmek gerekir. Bu aynı zamanda, popüler kronikler gibi kamusal alanda okunup dinlenmek üzere kaleme aldığı eserinin güncel söylentiler veya anlatıldığı anın gerektirdiği değişikliklere göre tekrar tekrar tashih edilmiş olduğunu varsayabileceğimiz anlamına gelir.<sup>351</sup> Eserine son şeklini vermeden önce birkaç kez elden geçirdiğinin bilinmesi dışında bunu asıl düşündürense, kul yansısı yaklaşım ve görüşleridir. Onların ağızından oluşturduğu "sözlü hitab"ının temel amacı da zaten isyandaki rollerine karşın suçsuz olduklarını kanıtlayıp, sultanın ölümünden kötü niyetli danışmaların aklına uyararak yalnız kulların değil, Osmanlı Devleti'nin de geleceğini tehlikeye sokması nedeniyle bizzat kendisini sorumlu göstermektir.<sup>352</sup> Yoldaşlarının ellerindeki kanı temizlemeye çalışırken, herkesçe bilenenler kadar sahte veya abartılmış gerekçelere yer vermiş olması da bu yüzden kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir kastı olmasa dahi yaşananların üzerinden belirli bir zaman geçtikten sonra her anıldıklarında aslından biraz daha uzaklaşacakları için anlatıklarının daha en başından şüpheyile karşılanması gerekir.

Kimliğinin yarattığı güvensizlikten başka diğer kaynakların tespitleri de iddialarının asileri haklı çıkarmaya adanmış birer söylentiden ibaret olabileceği varsayımını destekler niteliktedir. Resmi kayıtlara bakıldığında, Hac seferi hazırlıklarından bahseldiği halde onun bu iddiasına temas dahi edilmediği gözlemlenir, ama elbette bu, gerçekte böyle bir plan varsa, gizlenmesi

---

<sup>350</sup> Tûgi, s.8-11, 17-18, 32; Bostanzâde, s.35; Nihâdî, (1b-80a), vrk.76a-76b; Naîmâ, II, s.477-8; Solâkzâde, s.703-5

<sup>351</sup> Baki Tezcan, "The history of a primary source": The making of Tûghî's chronicle on the regicide of Osman II", *Bulletin of SOAS*, 72, 1, 2009, s.46-7; Gabriel Piterberg, *Bir Osmanlı Trajedisi: Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yayınları, İst, 2005, s.86-7

<sup>352</sup> Piterberg, s.87, 94-5, 104-5

mecburiyetinden kaynaklanmış olabileceği gibi gayet tabi yokluğunun da işareti sayılabilir.<sup>353</sup> Aleyhindeki en açık delilse, Osman'ın kulları kırmaya hazırlandığını iddia ettiği aralık enderûndan büyük bir çıkma ve yeni bir devşirme işleminin henüz gerçekleştiğini gösteren emirlerdir.<sup>354</sup> Çağdaşı Kont Césy, Giorgio Giustinian ve Thomas Roe'nun tanıklıklarıyla beraber bu ikileme mevcut belirsizliği farklı açılardan gidermeye çalışırken daha da derinleştiren başkaları eklenir. Örneğin, Césy, Fransa Kralı'na yazdığı ilk mektupta seferin amacının Lübnan'ı fiilen kontrol altında tutan Dürzi Emiri Fahreddin İbn Man'ı dize getirmek olduğunu belirtirken, Osman'ın ölümü üzerine kaleme aldığı sonuncusunda yeni ordu meselesi hakkında ipuçlarına yer vermektedir. Oysa, daha isyandan dört gün öncesine kadar yazdıklarına bakılırsa, böyle bir plandan haberdar dahi değildir.<sup>355</sup> Aynı belirsizlik, senatoya gönderdiği raporunda bundan “doğru ya da yanlış olsun” ifadesini kullanma gereği duymadan kesin bir dille bahsedemeyen Balyos Giustinian üzerinde de etkisini göstermiş gibidir.<sup>356</sup> İsyanın sebeplerinden Césy gibi sonradan haberdar olduğu anlaşılan İngiliz Elçi Thomas Roe'ya göreyse, padişah ve sırdaşlarının planı ne Tûgi ne de diğerlerinin akli hayaline sığmayacak kadar şeytanidir. Ona göre, II.Osman'ı yoldan çıkaran asıl kişi Tûgi'nin can korkusuyla diğerlerine katıldığını belirterek aklamaya çalıştığı Dilaver Paşa'dır. Üstüne onun adından dahi bahsetmeyip, Césy'nin ise rakip olarak gösterdiği İbn Man, sanılanın aksine Osman'ın düşmanı değil, gizli ortağıdır. Toplanması kararlaştırılan Arap ve Türkmenlerin yanında ayrıca, kimsenin zikretmediği Kürt askerleri de yer alacaktır. Yani plan geriği önce Derviş Paşa ve asi görünümlü İbn Man marifetiyle Kürt, Türkmen ve Araplar'dan kırk bin kişilik yeni bir ordu kurulup bir yıl Şam'da kalındıktan sonra İstanbul'a dönülerek İmparatorluk, zorbalıklarıyla içten içe çürümesine yol açan küstah ve işe yaramaz yeniçerilerin elinden kurtarılacaktır.<sup>357</sup>

---

<sup>353</sup> Tezcan'a göre, Hacca gitmeği isteği altında yeni bir ordu kurma amacı yattığı halde arşivlerde bunu destekleyecek türde bir evrakla karşılaşılması gizli tutulması ihtiyacından kaynaklanmış olabilir; Baki Tezcan, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618- 1622)* (PhD), Princeton University, 2001, s.221-2

<sup>354</sup> Ahmet Refik'in Acemî oğlanlarının nasıl toplandığını göstermek maksadıyla yayınladığı 1031 (1622) tarihli vesikadan yeni oğlan devşirme işlemine devam edildiği anlaşılır; Ahmet Refik, “Devşirme Usulü, Acemî Oğlanlar”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C.5, S.1-2, Kanunievvel, 1926, s.4-5; Tezcan, “İlerlemeci”, s.662

<sup>355</sup> Tezcan, *Searching*, s.222

<sup>356</sup> Fikri Çiçek, *An Examination of Daily Politics and Factionalism at The Ottoman Imperial Court in relation to the Regicide of Osman II (r.1618-22)*, İstanbul Şehir University, SBE, (YL), İst, 2014, s.81

<sup>357</sup> Roe, s.45, 48-9; Tezcan, s.223; Çiçek, s.84-5

Bir diğerk görgü tanığı Bostanzâde'ye göre,se, çıbanın başı, ulema ve vezirler aleyhinde çevirdiğı entrikalarıyla Haccâc'ı dahi aratmayan Hoca Ömer Efendi'dir.<sup>358</sup> Sultanı günahlarının bağışlanacağı telkiniyle Hacca ikna etmeye çalışırken bile asıl derdi ondan çok kendi siyasi gücünü artırmaktır. Sultan ise onun başını çektiğı Süleyman Ağa ve Dilaver Paşa hizbinin karşısında bu kez Tûgi ve Roe'nun resmettiklerinin aksine iyi niyetinden dolayı kandırılan "sade-dil" kişi rolündedir. Hac kararı aldıktan hemen sonra da mevcut kullarından yana dertli olduğı için haklı olarak Dilaver Paşa'ya sefere eşlik edecek yeni ve muteber askerler toplaması emri verir. Ancak Bostanzâde'ye göre, bu da çağdaşlarının iddia ettiğı gibi yeni bir orduya hazırlık değil, yol güvenliğinin sağlanması amacıyla alınan basit bir önlemden ibarettir. Asıl önemlisi ise onların yeni ordu hakkındaki malum iddialarını da farklı bir biçimde, askerlerin Leh seferindeki kabahatlerini bilen kalabalığın yarattığı bir söylenti olarak nakletmesidir. Ayaklanma sırasında padişah ile asiler arasında aracılık yapan ulema grubu içerisinde yer aldığı halde üstüne bundan tüm eseri boyunca yalnız bir kere söz etmektedir. Üstelik, 1614 yılından beridir işsiz ve tek geçim kaynağı arpalığının Leh seferi sırasında padişah tarafından kesilmesinden dolayı da öfkeli-dir. Buna rağmen diğerkleri gibi davranarak padişah ve kabinesini kusurlu gösteren bu iddiayı öne çıkartıp parlatmak yerine bir yerde değinip geçtiğı gibi, Anadolu Kazaskerliğine atandığı isyan sonrası süreçte, üstelik de artık hükümetin bir üyesi olarak meselenin aslını içeriden öğrenebilecek durumdayken dahi bir daha dillendirmemiştir.<sup>359</sup>

Bütün bu delillerin ışığında bunun hakiki bir plan veya ekonomik sıkıntılar yüzünden herhangi başka bir sefere takati ve tahammülü kalmayan halkı isyana çekmek için oluşturulan ya da Hac yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla asker toplanılmasının yanlış anlaşılmasından kaynaklan bir söylenti veya padişahı öldürme suçunu hafifletmek için sonradan uydurulan bir tahrik nedeni olduğu söylenilse, eşit oranda makul görünür. Zira, Tezcan'ın da ifade ettiğı gibi, II. Osman bu niyette değilse bile amacı belirsiz eylemlerinin yapısı böyle bir şey planladığının düşünülüp

<sup>358</sup> "Ol gürûh-ı mekrûhdan biri bir şahs-ı matuh idi ki, şûy-kerde-i mürde olmağla ömrünü füsürde itmiş merd-i mürde idi. Nâmı Ömer ammâ fesâdda Haccâc'dan azarr olup, sevk-i kazâ vü kader ile ol şâh-ı dâd-ger ta'limine me'mûr olmuş idi"; Bostanzâde, s.26, 28-9

<sup>359</sup> Bostanzâde, s.33-5; Çiçek, s.85-6

söylentisinin çıkarılması için son derece uygundur.<sup>360</sup> Tam tersi deyişle, söylentiler ile mevcut gelişmeler -padişahın gerçek niyeti bilinmediği ve gerçekleşmediği sürece de bilinmeyeceği için- uydurma ile gerçeğin birbirinden ayrılmasını imkansız kılacak denli uyumludur.

Mehmed Dâniş, Es'ad Efendi ve Şîrvânî Fatih gibi Vak'a-i Hayriye üzerine kalem oynatan Osmanlı devri yazarlarının yeniçerilerin Osman'ı katletme raddesine varan fenalıklarından bahsettikleri halde onun böylesi bir istek ya da girişimde bulunduğundan hiç söz etmemeleri de bu uyum karşısında yetersiz kalır.<sup>361</sup> Dolayısıyla bunun ortaya çıkarılacak yeni kayıtlar yardımıyla kesinliğe kavuşturulana kadar şimdilik, Venedik Balyosu ve yine görgü tanıklarından Anonim İbrani Kroniği'nin ifadeleri doğrultusunda “doğru ya da yanlış” bir “duyum” olarak tanımlanmasıyla yetinilmesi gerektiği açıktır.<sup>362</sup> Ancak buna basitçe “duyum” denilerek halkın tek bir aldatmacanın peşinden sorgusuz sualsiz koştuğunun düşünülmesine yol açmaktan kaçınmak için altta yatan diğer etmen ve motivasyonlara da ayrıca bakılmalıdır.

Öncelikle halk için Osman'ın saltanatı ürkütücü doğa olayları ve felaketlerin birbirini izlediği “uğursuz” bir dönemdir. Daha tahta çıktığı 1618 yılında uzun beyaz bir sütun şeklinde kuyruklu bir yıldız geçişi ve bedesteni kullanılamaz hale getiren büyük bir yangın meydana gelir. Yangınların eksik olmadığı ertesi sene bu kez emsali görülmemiş türden dehşet verici bir gökyüzü olayı daha gerçekleşir. Budin Muhafızı Karakaş Paşa'dan alınan habere göre, Macaristan'ın kuzeyindeki Stiriya (Avusturya) içlerinde ikinci vakti birden bire yuvarlak kara bir bulut belirip içinden şimşekler ata ata kan yağdırmaya başlar. Peşi sıra haç şeklinde bir ateş yükselir ve gökyüzünde bir süre kaldıktan sonra adeta bir girdap gibi duman çıkara çıkara içine doğru çekilerek gözden kaybolur. Üstüne öyle şiddetli bir yıldırım daha çakar ki, ahırları dışındaki hayvanlar korkuyla dizleri üzerine çöküp başlarını göğe kaldırdıktan sonra etrafa kaçışmaya başlar ve kayıplara karışırlar. Sonra yine heybetinden dudakları uçuklatan

<sup>360</sup> Tezcan, s.228; Çiçek, s.82, 90-1, 96

<sup>361</sup> Mehmed Dâniş, *Netîcetü'l-Vekâyi' ve Sefaret-nâme-i Şâhi (Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati)*, Haz. Şamil Mutlu, İstÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1994, s.53; Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Haz. Mehmet Arslan, KY, İst, 2005, s.201, 203; Şîrvânî Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, KY, İst, 2001

<sup>362</sup> “İsyancılar, sultanın kendilerini ortadan kaldırmak amacıyla [asker toplamak için Esir Kapı'da] otağ kurduğu ve Kapıcıbaşı Eski Yusuf'u da yeni kullar edinmek üzere önceden Şam'a gönderdiği şeklinde bir duyum almışlardı.”; *Anonim Bir İbrani Kroniği Göre 1622-1624 Yılları*, s.32; Aryeh Shmuelevitz, “Ms Pococke No. 31 as a Source for the Events in Istanbul in the Years 1622-1624”, *Ottoman History and Society: Jewish Sources*, The Isis Press, İst, 2010, s.56

üç yıldırım daha çakar ve bu kez buluttan üçer kantar (169 kg.) ağırlığında siyah güller düşüp, düştükleri yerde birer metre oyuklar açılır. Aynı yılın sonbaharı ise üç gece dört gün süren şiddetli bir yağmur sonucu Kasımpaşa ve Aksaray'da sel felaketleri, kışında da dayanılmaz ölçüde fırtınalı ve soğuk günler yaşanır. Bir sonraki yılın yazında bu sefer vebayla yüzleşen İstanbul halkı, 1621'de, o güne kadar karşılaştığı tüm musibetleri unutturacak türden bir doğa olayıyla karşılaşır. Aralıksız on beş gün süren yoğun kar yağışı sonucu ortasında küçük bir nehir miktarı açıklık kalacak biçimde önce Haliç, birkaç gün sonra da Sarayburnu ile Üsküdar arası tamamen buzla kaplanır. İnsanlar Galata'dan İstanbul'a ve Has-Bahçe'den Kireç kapısına deniz üzerinden yürüyerek geçme imkanı bulurken, zahire taşıyan gemilere yol kalmadığı için gıda fiyatları da durmadan artarak neredeyse ikiye katlanır. Üstüne aynı yılın Receb ayında tam da sultanın Hotin seferi hazırlıklarını başlattığı sıra uzun süreli bir güneş tutulması yaşanır. Tutulmadan önce ve sonraki birkaç gün bir şeyler yapmanın uğursuzluk getireceğine inanıldığı halde padişahın uyarılara kulak asmadan sefere çıkma kararı alması, sonunun kötü olacağı yönünde eleştirilerle karşılaşır.<sup>363</sup> Yalnız savaş kararının değil, karşılaştığı felaketleri adalet dairesinden çıkılmasının bedeli olarak gören halkın nazarında tüm bunların Osman'ın da kendi devri gibi "uğursuz" sayılmasına yol açtığı açıktır. Devrin şairlerinden Hâşimî'nin Haliç'in donması üzerine düştüğü tarihinde;

Deniz ayine oldu, var ana ibret göziyle bak  
Silüb evvel enaniyyet gubarın var ise gözde  
Yüri sûr u güzâr ile tazarru' eyle Mevlâ'ya  
Umarız kim bürûdet ref ola, tesir olup sözde

türünden sözlerle, enaniyetten kurtularak küslüklerin giderilmesini istemesi de nitekim bu yönde anlamlı göndermeler barındırır.<sup>364</sup> Osman'ın sevilmemesinden dolayı başına

<sup>363</sup> Tûgi, s.120-1; Peçevî, II, s.384; Naimâ, II, s.446, 449, 459, 461

<sup>364</sup> İstanbul Üsküdar ortası tondı, kış katı' oldu

Geçer her canibe adem yürür, havf itmeyüb buzda

Deniz ayine oldu, var ana ibret göziyle bak

Silüb evvel enaniyyet gubarın var ise gözde

Yüri sûr u güzâr ile tazarru' eyle Mevlâ'ya

Umarız kim bürûdet ref ola, tesir olup sözde

Dedüm ey Hâşimî tarihin anın lafz u ma'nen

Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz tondı bin otuzda; Peçevî, II, s.384; Oktay Selim Karaca, *Hâşimî Divânı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divânı'nın Karşılaştırmalı Metni)*, (YL), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 1995, s.207

geleceklere adeta kesin gözüyle bakıldığını gösteren daha açık bir kayda ise Peçevî'de rastlanır. Buna göre, Peçevî isyandan hemen önce çadırın Üsküdar'a çıkarıldığı sıra Müneccimbaşı Mehmed Efendi'yle karşılaşır ve sohbetleri esnasında onun çadır işleriyle boşuna uğraşıldığını söylemesi üzerine şaşkınlıkla padişahın Hacca gidip gidemeyeceğini sorup öğrenmeye çalışır. Gaipten haber almışçasına kendisinden emin görünen Müneccimbaşı'dan gitmesinin mümkün olmadığı yanıtını alır ve tam bu sıra Baki Paşa'nın adamlarından biri kan ter içinde yanlarına gelerek Süleymaniye'de büyük bir gürültünün kopup milletin Ağakapısı'na toplandığını haber verince, Mehmed Efendi tekrar söze atılarak, haklı çıktığını söyleyip üstüne daha başka şeylerin de yaşanacağını belirtir. Peçevî ve Baki Paşa'nın onun bu iddiası üzerine padişaha bir şey mi olacağı yönündeki endişeli sorularını ise “ne olur bilmem, ama ramazan-ı şerife yetişmez” şeklinde belli berlirsiz bir cümleyle geçiştirir. Israrlarına rağmen de yargısının kaynağını açıklamayıp, ara sıra böyle boş sözler ettiği (herzegûyluk) savunusuyla onları bir şey bilmediğine ikna etmeye çalışır, ama daha sonra - kendisinden şüphelenilmesi ihtimaline karşı bir açıklama yapma gereği hissetmiş olmalı ki- Osman'ın doğmuş olduğu talih burcunda güneş tutulmasının yaşandığını ve bu yüzden “ilm-i nücûm mucibince” kaderinin en baştan çizilmiş olduğunu belirtir.<sup>365</sup>

Müneccimbaşı'nın akıllarda soru işaretleri bırakan isabetli öngörülleri, belirgin bir komplo hazırlığına dair içeriden sızdırılan bilgilere değil de astrolojik tahminlere dayanıyorsa eğer, olağan dışı gökyüzü ve iklim hareketlerinin padişahın hem uğursuz hem de talihsiz olarak görülmesinde ne kadar etkili ve belirleyici olabildiğinin kanıtı sayılabilir. İnsanlar için sultanın karakter ve kararlarıyla şer'i ve geleneksel çizgileri aşması ilahi adalet gereği musibet ve mağlubiyetleri de beraberinde getirir ya da tam tersine, başa gelen her şey zaten onun uğursuzluğunun işareti veya eseridir. Üstüne Osman'ın etrafındakilerin sözlerine kapılarak alışılmadık türden kararlar alması bu yaygın inancı her geçen gün biraz daha güçlendirir. Süleyman Ağa ve Hoca Ömer Efendi'ye teamüle aykırı bir biçimde Şeyhülislam'ın üzerinde yetkiler verip meşihat makamının elinde fetvadan başka bir güç bırakmadığı gibi üstüne ne arpalıklarını keserek ulemayı ne de kimi inançlarını küçümseyerek halkı gücendirmekten çekinir. Bunun gibi şahsına yönelik eleştirilerin kaynaklarından biri de hanedan erkeklerinin cariyelerle birlikte olma geleneğini terk ederek Şeyhülislam Esad Efendi'nin kızı

---

<sup>365</sup> Peçevî, II, s.381-2

Akile Hanım, yani özgür bir Müslüman kadınla evlenmesidir. Hanedanın birkaç istisna dışında ilk zamanlardan beridir takip ettiği, Evrenos ve Mihailoğulları veya Çandarlılar gibi yönetime ortak olabilecek ailelerden uzak durmak suretiyle kendi içinde kalma geleneğini tüm itirazlara rağmen böylece ihlal etmiştir. Yanı sıra, halk ve saraylılar arasında servet hırsıyla vezirleri mansıp karşılığında rüşvete bağladığı konuşulurken, o, bunları umursamayarak mesaisinin çoğunu gençliğinin verdiği toyluk ve heyecanla atalarının şaşaalı günlerine ulaşmanın hayali peşinde geçirir. Onlar gibi asker üzerinde otorite sağlayayım derken, ağırlığına yakışmayan bir şekilde meyhane ve bozahanelere baskınlar düzenleyerek buralarda yakaladığı yeniçeri ve sipahileri olmadık cezalara çarptırıp sefer sırasında da bahşişlerini ödemeyi reddederek hepsine kendinden yaka silktirir. Halktan kopmuş ve yalnızlaştırılmış padişah imajını aynı idealle halkla bütünleşen gazi hükümdar tipine geri döndüreyim derken de bu kez akıncı kıyafetleri ve sade koşumlu atıyla verdiği alelaide görüntü yüzünden saltanatın güç ve ihtişamına gölge düşürüp alışıldık ölçüde haşmet ve azamete sahip olmamakla itham edilir. Hatta Roe'ya göre, hep bu alelaide kıyafetler içinde meyhane meyhane gezerek kollukçular gibi yeniçeri kovalama ısrarı yüzünden halkın gözünde saygınlığını yitirerek hor görülen sıradan biri haline gelir. Alaya alınmaktan lanet edilen birine dönüşmesin sebebi ise Hotin seferine çıkmadan hemen önce kardeşlerinden en büyüğü Şehzade Mehmed'i canına kastetmeyeceği üzerine içtiği yemine rağmen katlettirmesidir. Öyle ki, Tûgi ve Naîmâ'ya kalırsa, Osman'ın başına gelenler aslında kardeşinin öldürülmeden önce ona ettiği, "Allah'dan dilerim, tâc ü tahtun yıkılsun ve ben ömrümden nice behre-mend olmadıysam, sen dahı behre-mend olmayasın!" bedduasının ilâhî tecellisidir.<sup>366</sup>

İlâhî uyarı niteliğindeki tüm bu felaketlerle beraber yapılan siyasi hataların devrin insanını "uğursuz" bir padişahın anca "uğursuz" kararlar alacağını düşünmeye ittiği açıktır. Hakkında çıkarılan olumsuz haberlerin gerçeği yansıtmaya ihtimali de bu yüzden aksine göre çok daha fazla taraftar toplayarak şüpheyi yer bırakmayacak biçimde güven uyandırır. Nitekim, Roe'nun isyandan önce bir araya geldiği Dilaver Paşa, onun hakkında konuşulanların içeriğini "ahlaksız" olarak tanımlamaktadır ve

---

<sup>366</sup> Tûgi, s.13-5, 116-7; Naîmâ, II, s.460; Roe, s.20, 50; Anthony D. Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.62, 144, 153; Uluçay, *Padişahların Kadınları*, s.87-8; Pierce, s.99, 141-4, 199, 254-5, 375; Danişmend, III, s.294; Feridun Emecen, "Osman II", *TDVİA*, C.33, İstanbul, 2007, s.455-6

bunlar, her ne kadar Madame de Gomez tarafından elçilik raporlarından esinlenerek yazdığı eserde aksi ispatlanmaya çalışılsa da sevilmediğinin açık birer kanıtıdır.<sup>367</sup> İmparatorluk çadırının Üsküdar’a geçirildiği söylentisi patlak verdiğide de haliyle asker yazması için dört bir tarafa adamlar gönderildiği ve İstanbul’un terk edileceği yönünde bu zamana kadar söylenip duran “tevâtür” ve “erâcîf”in mümkün olup olamayacağına bakılmadan doğru olduğuna kanaat edilerek uygulamaya konulduğu vehmine kapılır.<sup>368</sup> Bu ana kadar sözle kızıştirılıp harekete geçirilen kalabalık bundan sonra da ve artık dönülmez bir yola girdiği için mecburen yeni yeni söylentiler üreterek bir arada ve dirençli kalmaya çalışır.

Belli bir plan dahilinde üretilerek servis edilen uzun soluklu sahte haberler yerini şimdiden sonra “bir söz peydâ veya haber şâyi’ oldu ki...” cümlesi ardına saklanan kısa ömrülü fakat çok daha etkili ve yıkıcı söylentilere terk eder. “Biz harekete geçmezsek, karşı taraf geçer” mesajıyla kalabalığın bir an olsun rehavete kapılmadan tetikte ve uyanık olmasını sağlamayı amaçlayan bu ateşleyicilerden ilki, Osman’ın Hasbahçe ve taşradaki diğer bahçelerden getirttiği bostancıları saraya toplayarak asilere karşı silahlandığı yalanıyla ortaya atılır. Sözde saraya doldurulan bostancılar arasında da bu sıra gemici yeniçerilerin kadırgalarına toplar koyarak kendilerini deniz tarafından kuşatmayı planladıkları söylentisi yayılır. Talepleri reddedildiğinden istedikleri kelleleri bizzat almak için Atmeydanı’ndan saraya doğru harekete geçen asiler ise halen daha silahlı bostancılar ve içhalkı tarafından karşılanacakları endişesi altındadır. Ne var ki, içlerinden birinin Ayasofya’nın minaresine çıkarak saray tarafını kontrol etmeyi akıl edip de ortalıkta kimselerin olmadığını farketmesi üzerine korkuları yatıştırarak yerini önlenemez bir coşku ve heyecana bırakır. Hızla kapıya çullandıkları şu an aralarında bu defa isyanın tüm amaç ve seyrini değiştirecek türden beklenmedik “bir seda peydahlanır;”

“Şer’ ile Sultan Mustafa Hân’ı isterüz!”

---

<sup>367</sup> “licentious speeches rumours”; Roe, s.50-1; Samuel Purchas, *His Pilgrimes in Five Books*, II, William Stansby, London, 1625, s.1375; “...Askerlerin homurdanması Dilaver’in azami özen ve gayreti sayesinde Osman’a ulaşmadan yok ediliyordu ki, bunu yapmak onun için son derece kolaydı, zira, iftiracılar erdemleri açıkça görülebilen padişah hayranlık derecesinde sevildiği için ne seçkinler ne de halk üzerinde etkili olabilmıştır.”; Madame de Gomez, *The Life of Osman the Great, Emperor of the Turks*, II, Çev. John Williams, J. Hazard, London, 1735, s.14

<sup>368</sup> Tügi, s.17; M. A. Danon, “Contribution a l’histoire des Sultans Osman II et Moustafa I”, *Journal Asiatique*, S. 11, C.14, Paris, 1919, s.258; “...erâcîf tahakkuku kul miyânında derece-i sübûta müntehî oldu”; Kâtib, II, s.12; Naîmâ, II, s.479; Hasan Bey-zâde, III, s.938; Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Târih-i Osmânî*, Matbaa-i Osmâniyye, İst, 1302, s.149-51

Kalabalığın nereden geldiği belirsiz bu sesi sahiplenerek tekrarlamaya başlamasının ardından da eylemin yönü tümüyle değişerek yüzler idamı istenen altı kişiden bir anda Sultan Osman’a çevirilir. Mustafa’ya maphus bulunduğu odadan çıkarılarak biat edildiği sıra Dilaver Paşa teslim edilse de artık çok geçtir, ama asiler ile Osman arasındaki uzlaşma umudu son bir söylentiyle ortadan kalkana kadar gözetilmeye devam edilir. Müzakerelerin önünü tamamen tıkiyansa, Sultan Mustafa’nın Eski Saray’a annesinin yanına götürölmesini takiben zuhur eden;

“Bu gece, Sultan Osman, Bostancılar ve İçhalkı ile Eskisaray’a gelüp, Sultan Mustafa’yı katl ider!”

söylentisidir. Bunun yarattığı güvenlik endişeyle yeni padişah hasta haline rağmen buradan alınarak yeniçeri kışlasındaki Orta Cami’ye getirilse de Osman’ın böyle bir şeye kalkışacağı korkusu anlaşılan bir süre daha varlığını hissettirir. Öyle ki, devre ait İbranice Anonime göre, bu korku kuldan halka doğru yayılarak onların sultanın güney doğuya inip buradan toplayacağı askerlerle beraber şehre dönerek kadın-erkek, çoluk-çocuk demeden herkesi cezalandıracağını düşünmelerine ve bu yüzden sabaha kadar kılıçlarını başuçlarından ayırmadan diken üstünde beklemelerine sebebiyet verir.<sup>369</sup> Kısacası görünüşe göre, söylentiyle alevlenen isyan görece sakinliğin sağlanarak çözüm fırsatlarının yakalandığı kritik anlarda kulun taleplerinin radikalleşmesine yol açan başka başka söylentilerle tekrar harlanarak sultanın katline giden yolu en az siyasi ve askeri hataları kadar etkin bir biçimde şekillendirir.<sup>370</sup>

Sonuçta, gençliğinden kaynaklı hataları yüzünden başına bunların geldiği söylenirken, nasıl oldu da yine aynı gençlikle çağının ötesinde reformları akıl edebildiği ve ettiyse de sonuçlarını neden öngöremediği tezatıyla baş başa bırakılan II. Osman, çoğunluğu temelsiz söylentiler ve yanlış politikaların yarattığı olumsuz imajın kurbanı olmuş gibi görünür. Hadiseyi bu noktaya getirenler bir yana ayaklanma esnasındaki en büyük hatasıysa, başarılarına özendiği atalarının aksine etrafında kopan yaygaraya kulak asmayıp, “...anlar başsuz askerdür, tiz dağılurlar” diyerek kalabalığın ve söylentinin gücünü hafife alması olur.<sup>371</sup> Oysa, Homeros’tan Vergilius’a kadar pek

<sup>369</sup> Tûgi, s.33-4, 44-5, 50, 68-70; *Anonim Bir İbranice*, s.34-5; Nihâdî, (1b-80a), vrk.78a-79a; Kâtib, II, s.13, 17; Naîmâ, II, s.480; Murat Dağlı, “Bir Haber Şayi Oldu ki “Rumor and Regicide”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 35, Haziran 2010, s.154-5

<sup>370</sup> Dağlı, s.159

<sup>371</sup> Tûgi, s.43; Dağlı, s.179

çok antik çağ yazarının yerinde benzetmesiyle, “yalanı gerçek, gerçeği yalana çevirmek” için “rüzgar gibi yayılıp, yayıldıkça güçlenen” söylentilerin (Φήμη-PHEME-Fama-Ossa) ne bir önder (sine capita/başsız) ne de kılavuza (sine auctore/yazarsız) ihtiyacı bulunur. Onun zaten, vızıldayarak savurduğu kanatları, sayısız ağzı, dili, kulağı ve gece gündüz her şeyi gören keskin gözleriyle her zaman her yerde içine girebildiği binlerce başı vardır. Bir şehrin üzerinde gezinmeye başladığı vakit kanatlarının gürültüsüne kapılıp takılmak kolay, ama kurtulmak neredeyse olanaksızdır.<sup>372</sup> Atinalıların, bu meziyetleriyle bilgiyi yayma hızından dolayı uğrunda adaklar adadığı bu canavarın (pHEME), Osman tarafından yeterince dikkate alınmayışında elbette fazlaca güvendiği danışmanlarının da payı büyüktür.<sup>373</sup> Bunlar da kör noktalarda yürütülen gayri resmi ve örtülü iletişimin kontrolden çıkarak suikast amaçlı bir komploya dönüştüğünde nelere mal olduğunu örnekleriyle bildikleri halde müdahale yerine örtbas etmeyi tercih ettikleri için yaşananların tümünden en az Osman kadar sorumludur.

Askerlerin ise cazibesine kolayca kapıldıkları *pHEME* sayesinde padişahla aralarındaki “sembolik” mesafeyi aşıp sarayın kendilerine yasaklı duvarlarını geçerek “siyasetin tam kalbine” girebildikleri ve ona, bu zamana kadar belki de akıllarından dahi geçirmediikleri ölçüde yön vermeye cesaret edebildikleri görülür.<sup>374</sup> Aslında tek başına bu bile, nefret ettikleri padişahı intikam almak için halk ve ulema nezdinde haklı görülerek onları yanlarına çekmeyi sağlayacak nitelikteki “bu haberi” bizzat kendilerinin yaratmış olabileceğini düşündürür. Gerçi, çıkarları zedelenmiş gruplar için değiştirilmek istenen hükümete müdahale etme imkanı sunduğu sürece böylesi sansasyonel bir haberi kimin uydurduğu ya da doğru olup olmadığının çok da bir

---

<sup>372</sup> Homer, *Odyssey*, I. 120-146 / s.23; Cicero, *Ad Familiares* XII. 10 (147).2 / s.609; Ovid, *The Metamorphoses*, Çev. Henry T. Riley, London, 1889, 9.137-vd., / s.306; Statius, *Thebaid I-IV*, V.I, Çev. J. H. Mozley, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1928, 3.424-vd. / s.431-483; Vergilius, *The Aeneid of Virgil*, Çev. Theodore C. Williams, The Riverside Press, Cambridge, 1908, s.117-8; aynı yazar, *Aeneis*, Çev. Türkan Uzel, Öteki Yayınevi, Ank, 1998, s.118-9; Hesiod, *Works and Days in Hesiod: The Homeric Hymns and Homerica*, Çev. H. G. Evelyn-White, London, 1914, 760-vd. / s.5; az bir farkla; Hesiod, *Theogony, Works and Days, Testimonia*, Çev. Glenn W. Most, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, 2006, s.149; William Smith, *A Dictionary Greek and Roman Biography and Mythology*, III, John Murray, London, 1876, s.63; Keith M. Botelho, *Renaissance Earwitnesses: Rumor and Early Modern Masculinity*, Palgrave Macmillan, 2009, s.10

<sup>373</sup> Atinalılar, MÖ. 476’da kazandıkları Eurymedon zaferi haberinin kendilerine ulaşma hızından dolayı PHEME’ye adaklar adarlar; Axel Gelfert, “Coverage-Reliability, Epistemic Dependence, and the Problem of Rumor-Based Belief”, *Philosophia*, 41, 2013, s.774

<sup>374</sup> Dağlı, s.172

ehemmiyeti yoktur. Özellikle yeniçeri ve sipahiler arasında vaktinde giderilmeyen bir memnuniyetsizlik varsa, ya bir söylenti ya da küçük bir kıvılcımla dahi olsa aranan bahane ve isyan etmenin yolu bir şekilde mutlaka bulunur. Darbeleri yaratan gerekçelerin mahiyetine karar vermeden önce hangi şartlarda ve nasıl üretildiklerine bakıp sonunda kimlerin kârlı çıktığını belirlemek de esasında bu yüzden gerekli ve dahası zorunludur. *Hâile-i Osmaniyye* özelinde bakıldığında, nitekim ulemanın eski düzenine kavuşurken, askerlerin hem saraydaki “baş belası” hizipten kurtulup hem de sultanın cinayetini üzerine atabilecekleri bir grupla beraber bundan sonra başları her sıkıştığında sarılacakları oldukça kullanışlı bir de aparata kavuştukları görülür: “Ocağımıza kasıt var.” Gürcü ve İpşir Paşalara karşı hiçbir dayanağı olmadığı halde başarıyla kullanılan bu slogan onlar için isyanların başında bireysel çekince ve menfaatlerin geri plana atılarak birlikte hareket edilmesini sağlayan bir silah, sonunda ise kabahatlerini gizlemeye yarayan bir tür kalkan vazifesi görür.

### **3.3. Kızılbaş Büyücü Feyzullah’ın Hazin Sonu**

Osman faciasından muhayyel bir korku olarak halkın eline kalansa, baba yerine koydukları padişah tarafından bir gün terk edilerek İstanbul’da bir başlarına, sahipsiz ve yetim bırakılacaklarını sanmaktır. Yıllarca kulaktan kulağa gezine gezine akıllara işlenen bu endişenin, “sadece görünmek değil, başkentte görünmenin” önemini kavrayamayan ya da kavradığı halde tutkularına yenik düşen padişahlardan bazılarının ihmali yüzünden zaman zaman tekrar canlanıp söyletiler yoluyla meydanlara kadar taşındığı anlaşılır. Oysa, Sadrazam İshak Paşa’nın emekli olup Selanik’e gitmeden hemen önce II. Bayezid’e tavsiye ettiği gibi, eğer tahtta uzun süre kalmak istiyorlarsa, ciddi bir neden olmadıkça İstanbul’dan ayrılmamaları gerektiği gerçeğinin hepsi farkındadır. IV. Mehmed’in tekerlemelere konu edilen “av deliliği” yüzünden İstanbul’a karşı Edirne’yi kayırarak başkent halkını şehirlerinin köylüğe dönüşmesi tehlikesi ve liyakatsiz yöneticilerle baş başa bırakması, nitekim hal’liyle sonuçlanır.<sup>375</sup> “Rüzgarın” (khabar argin) böyle bir durumda daha kuvvetli ve sert estiğinin

---

<sup>375</sup> Halife, s.96; Bobovius, s.61; Mansel, s.138; Haniwaldanus (Kreutel), s.15; Ebru Boyar-Kate Fleet, s.32-3

bilinmesine karşın aynı hata oğlu II. Mustafa tarafından da tekrarlanarak yine büyük bir kargaşanın kapılarını aralayan gerekçeler arasında yerini alır.<sup>376</sup>

Mustafa'yı tahtından eden "Edirne Vak'ası" isimli bu isyanın elbette onun Edirne tutkusu dışında her biri kendince farklı birer şikayet ve söylenti konusu haline getirilen mühim birkaç nedeni daha vardır. Bunlardan ilki, on altı yıldır süren savaşlar ve bunun yarattığı vergi yükü ve mali bunalım ile asayiş problemlerine rağmen imzalandığında geçici bir rahatlama dışında çoğunlukla tepkiyle karşılanan Karlofça Antlaşması'dır. Hükümdarlarının yenilgilerini ezici hükümler içeren bir barış antlaşmasına tercih eden halk için bu belge, asırlardır devam ettirilen fetih politikalarının durdurularak "aciz" Batı karşısında aciz kalındığının resmen kabulü ve onayıdır. İmparatorluğu sınırlandıran her antlaşma fatihler kadar tebaası için de hakaret sayıldığından yarattığı hayal kırıklığı zamanla öfkeyle karışarak huzursuzluk kaynağı ve elbette bitmek bilmeyen bir tartışma konusu halini alır.<sup>377</sup> Görünürdeki nedenlerden bir diğeri de zaten bu tartışmaların taraflarından biri olan Daltaban Mustafa Paşa'nın bir kumpas sonucu boğdurulmasıdır. O da kamuoyunun çoğunluğu gibi İmparatorluğun izzetine yakıştıramadığı bu ağır antlaşmaya karşıdır ve tepkisini sözde bırakmayarak, barışı korumayı hedefleyen maddelerine açıktan açığa muhalefetle tahrik ettiği askerlere savaş naraları attırmaya çalışır. Yürüttüğü kulis faaliyetleri sonucu bu utançtan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Rami Mehmed Paşa ve Baştercüman Mavrokordato'nun sorumlu olduğu yönünde söylentilerin doğmasına yol açtığı gibi kendisinin de bunları evine yemeğe davet edip tuzağa düşürerek öldürmeyi planladığı söylenmeye başlanır. Düşüncesi dahi Şeyhülislâm'ın aklını başından almaya yeterli gelmiş olmalı ki, hemen huzura koşup kendisi hakkındaki niyeti ve üzerine eklediği olur olmadık suçlamalarla padişahı ikna ederek sadrazamın idam fermanını koparır. Savaş meydanlarındaki başarılarıyla Osmanlı gaza geleneğinin temsilcisi bir kahraman olarak görülen paşanın beklenmedik idamı elbette ne ordu ne

---

<sup>376</sup> Dedikodu ve söylentilerin doğasını edebi bir üslupla tarif eden bir deyimle de Malaya dilinde karşılaşılır. Taşıyanlara sorumluluk olmaksızın birilerine saldırma imkanı sunduğunu vurgulayan bu deyim "rüzgarla gelen haberler" manasındaki "khabar argin"dir; W. G. Shellabear, *Malay-English Vocabulary*, Methodist Publishing House, Singapore, 1912, s.5, 61

<sup>377</sup> Lamartine, II, s.786; Altınay, s.187-8; Nitekim, Dimitri Kantemir, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü Tarihi" başlığı altında Türkçeye çevirilen "Historia incrementorum atque decrementorum Aulæ Othomanicae" adlı eserini isimlendirirken, ilhamını İstanbul'da şahidi olduğu bu tartışmalardan alır; İnalcık, III, s.3-4, 108-9; İsmail Katgı, *Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislâmlar*, Gaziantep Ü., SBE, (YL), Gaziantep, 2011, s.319

de İmparatorluğun Karlofça hezimetıyla zedelenen onurunu kurtaracağına inanan halkın arasında hoş karşılanır. Görgü tanıklarından Georg’a göre,

“Paşanın idamı duyulunca, gerek ekabir gerekse halk arasında sızıldanmalar başlayıp, herkes masum Daltaban’ın haksız yere öldürüldüğünden yakınarak acıklı hallerine kederlenir ve: “Bu kızılbaş (Feyzullah Efendi) bizim din ve imanımızı değiştirmek, hatta bizzat tahta çıkmak ister” yollu sözleri her an her yerde tekrarlayarak hamile kadınlar gibi, sancılar içinde kıvrana kıvrana kurtulacakları günü beklerler.”

“Nâmdar ve cesûr vezirin, müftünün tahrik ve (iğzab) iftiraları sonucu katledilmesi”yle öfkeleri iyice kabarır. Devrin halk şairleri arasında Edirne ve İstanbul kahvehanelerinde sultana karşı ağır sözler içeren şiirler dahi söylenmeye başlanır. Kamuoyunun yönlendirilmesi konusunda çok daha etkili olanıysa, vaizlerin Rami ve Feyzullah Efendiler hakkında hiç çekinmeden kürsülerinden savurdıkları suçlamalardır. Onlara göre, bu kişiler, Arabistan ve Nemçe’de üstün hizmetler sergileyen ve daha başka görevler de üstlenebilecek durumdayken, suçsuz yere öldürülen Daltaban Paşa’nın katlinden sorumlu hainlerdir. Zamanın nüfuzlu şeyhlerine göreyse, suçları bu kadarla da kalmayıp, isyanın bir diğer nedeni olan, “padişahın, İstanbul sefalet içindeyken halen daha Edirne’de tutulmasından da sorumlulardır.”<sup>378</sup>

Siyasetin dolanbaçlı koridorlarında gündelik sorunların çaresini arayan İstanbul halkını isyanın elebaşlarıyla bir araya getirip bütünleştiren de bu haldir. Resmi açıklamaya göre, Edirne, hükümleri hala uygulama aşamasındaki Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarıyla belirlenen yeni sınırlara yakınlığı dolayısıyla sınır komisyonlarının nihai adımlarının izlenmesi ve diplomatik temsilcilerin kabulünü kolaylaştırdığı için İstanbul’a tercih edilir. Oysa, devrin kaynaklarına bakılırsa, ne barış zamanı İstanbul’da oturması gerektiği halde Edirne’de ısrar eden padişahın ne de onu burada ikamete sevkeden Şeyhülislâm’ın derdi bu komisyonlar ya da zaten sonuca bağlanmış olan diplomatik görüşmelerden ibarettir. Aksine, Mustafa’nın önceliği Karlofça sonrası homurdanmaya başlayan kul taifesi ve halkın eleştirileriyle ayaklanma ihtimalinden uzakta huzurla avlanabilmek, Feyzullah’ınkiyse, hem padişahı ulemadan gelecek tepkilerden koruyup hem de bu yolla üzerindeki tesirini artırarak akrabaları ve

---

<sup>378</sup> Hrand D. Andreasyan, “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vak’ası”, *Tarih Dergisi*, S. 15, 1960, s.49; Kantemir, III, s. 305-7; Şem’dânîzâde, (180B-345A), s.273; Lamartine, II, s.787-8; Katgı, s.319-20

adamlarını istediği yerlere kolayca atayabilmektir. Naîmâ'nın merkeziyetçi bakışıyla, aslında her ikisi de belirli oranda haklıdır, zira hazinede zayıflık baş gösterdiği zaman, payitahtta kalarak bir yandan milletin lafıyla uğraşıp diğer yandan işleri yürütmekte güçlük çekmektense, gerekli tedbirleri rahatça alabilmek için av veya ziyaret bahanesiyle küçük şehirlerden birine çekilmek çok daha evladır. Böylelikle hem vergi ve masraflar azalır hem de hazineye para toplanıp fazladan gelir sağlanır. Bunları yapmak da bir takım yeni düzenleme ve kısıtlamalar gerektirdiğinden İstanbul'da oturulmaya devam edilmesinin tehlikeli yanları vardır; en başta, “fitne” çıkar, çünkü buranın halkı hazırda alışmış ve rahatına düşkün olduğundan devletten menfaat beklediği için göz hapsinde tuttuğu saraydan “iyi kötü ne [sızarsa] lisana dolayarak olur olmadık dedikodular çıkarır.” Rahatı terk etmek pahasına da olsa bu yüzden süslü hükümet merkezlerinden uzaklaşarak hem halkın devletin içinde düştüğü durumdan habersiz kalması ve geliş gidişlerle meşgul edilmesini sağlamak hem de dillerinden dökülen yalanların (erâcîf) menziline çıkmak en akıllıcasıdır. Gelgelelim, yine Naîmâ ve çağdaşı yazarlara göre, Mustafa, yokluğunda İstanbulluları beklenenin tersine çok daha büyük bir mali yük ve sorumlulukla baş başa bırakmıştır. Evvela, Zenta yenilgisinden sonra daha güçlü bir şekilde bağlanarak savaş yeteneklerini tekrar canlandırmasını umduğu avcılık ve şaşaalı av partileri uğrunda yüz binlerce kuruşluk harcama yaptırır. Hazine savaş ekonomisinin etkisi altında askerlere ödenmesi gereken maaşların dahi tamamını karşılayamazken, üstüne İmparatorluk haremını buraya taşıması ve oğullarının sünnet düğününü burada yaptırmasının yüküyle iyiden iyiye sarsılır. İstanbul'un padişahsız “mahzûn” kalan ahalisi için asıl hayalkırıklığıysa, kızlarından Ayşe ve Safiye Sultanları burada nişanlayıp evliliklerinde kullanılmak üzere her biri için Eski Saray'ı aratmayacak gösteriş ve güzellikte birer de saray yapılmasını emretmesi sonucu yaşanır. İzleyen günlerde Hüseyin Paşa'nın Tunca kenarında aldığı konağı padişaha hediye ettikten sonra içerisine bir havuz ve köşk ekleneceği haberi alınınca, öfkeden deliye dönen halk arasında, “İstanbul'daki gibi yalılar bina olunacakmış”, dahası sultanların düğün masrafları dahi “her hane ve dükkan başına düğün akçesi namıyla vergi konularak” bizden karşılanacakmış türünden “güft u gû”lar peyda edilmeye başlanır. Etkisinde kaldıkları din adamlarıyla beraber onlar için bunun, devlet malının pervasızca çar çur edilmesi dışında ciddi bir anlamı daha vardır; Edirne'nin başkent yapılacağı. Mustafa'nın başta Şeyhülislâm olmak üzere önde gelen

erkanı kendiyle beraber götürürken, başkent kadar önemli bir yerin idaresini henüz on sekiz yaşında tecrübesiz bir genç olan Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın ellerine terketmesi de haliyle buna yorumlanır.<sup>379</sup>

Tarihleri boyunca, sıradan kentlerin halklarına kıyasla çok daha yüksek politik bilinç ve katılım gösteren İstanbulluların şehirlerine duydukları kuvvetli aidiyet ve onun özgün yerini koruma ihtiyacı yanında başkent olarak kalmasını istemelerinde elbette ekonomik saikler de göz önündedir. İstanbul'un büsbütün (bilküllîye) hatırdan çıkarılmasıyla (ferâmûş), zira kendileri git gide fakirleşirken, Edirneli meslektaşları gündün güne zenginleşir. Saray ve yüksek devlet görevlilerinin arpa, saman, odun, kütük, kömür, zahire, et, ekmek ve sebze meyve gibi günlük gereksinimlerinden sağladıkları gelir artık buranın esnaf ve tüccarının cebine girmektedir.<sup>380</sup> On altı yıllık savaş döneminin ardından böylesi bir duruma dayanmaya takatleri kalmayan halkı, maaşları ödenmeyen cebeciler ve hakları yenilen din adamlarıyla bir araya getiren de aslında gelirlerine bir daha kavuşamayacakları, yani Edirne'nin başkent olacağı söylentisidir.

Kriz anlarında bir araya gelen gayrı mütecanis kitlenin savrulup dağılması riskine karşı yaşanan tüm sorunlar tek bir slogana (söylentiye) indirgendiği gibi sorumluluk ve suçlamalar da genelde tek bir kişiye yüklenip onun şahsında toplanır. Esnafından tüccarına, ulemadan asker ve sıradan halkına kadar İstanbulluların çoğunun bu yolla şeytanlaştırarak “çıbanın başı” yerine koydukları kişi ise Feyzullah Efendi'den başkası değildir. Abou-El-Haj'a göre, II. Mustafa'nın duygu dünyasındaki idealleştirme eksikliğinden kaynaklı gerçek bir otorite figürüne duyduğu ihtiyacı karşılamak için daha tahta çıkar çıkmaz Erzurum'dan Edirne'ye davet ederek meşihâta getirdiği bu kişi, kaynakların ağız birliği ettiği şekliyle, bu makamın gördüğü en ihtiraslı Şeyhülislâm'dır. Padişah nezdindeki nüfuzunu kullanarak yaptığı usulsüz

---

<sup>379</sup> Silâhdâr Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, TÜBA, Ank, 2018, s.714; Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi, *Ravzatü'l-Küberâ*, Haz. Mesut Aydın, TTK, Ank, 2003, s.37; *Anonim, (Özcan)*, s.225; Paul Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas au Levant*, II, Guillaume Vandive, Paris, 1704, s.391-3; Kantemir, III, s.297-8, 307-8; Nâimâ, IV, s.1884-7; Defterdar, s.783-4; "...Edirne'ye gittiğinden İstanbullu mahzûn oldu"; Şem'dânizâde, s.271; Uzunçarşılı, V, s.28; Boyar-Fleet, s.33-4; Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitapevi Yayınları, Ank, 2011, s.15, 35-6; *aynı yazar*, "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study", *Studia Islamica*, S. 40, 1974, s.123-4

<sup>380</sup> *Anonim, (Özcan)*, s.225; Kantemir, III, s.307; Abou-El-Haj, 1703, s.36; Fikret Yılmaz, s.127; Tahir Sevinç, "Feyzullah Efendi ve Edirne Vakası", *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim - 2 Kasım 2014)*, Erzurum, 2015, s.163-4

atama ve azillerle ilmiye ile icra makamlarını birleştirerek bürokrasi üzerinde kurduğu fiili hakimiyet sayesinde idarenin tekeline ve hatta neredeyse devletin dümenini tek başına eline alır. Vüzera, ümera ya da halktan her kim olursa olsun kapısını aşındırıp elini eteğini öpmedikleri müddetçe ne işleri sonuca ne de kendileri herhangi bir makama ulaşır. Hiçbir düşük rütbelinin kendinden habersiz hareket etmesine müsaade etmediğı gibi “bizim çırağımızdır” diyerek küçümsediğı devletin en yüksek yürütme organı olan sadrazamı dahi hizmetine adanmış bir uşaktan ayrı tutmamaktadır. Hakimiyetini perde arkasından yürüttüğü ilişkiler yanında açıktan açığa kayırdığı aile üyeleri ve akrabalarının her birini kilit noktalardaki yüksek mevkilerden birine getirerek kan bağıyla pekiştirip güçlendirmeye çalışır. Mevcut atama usulleri ve kadim gelenekleri hiçe sayarak uzun süre medrese eğitimi ve erişkin bir muhakeme yeteneğı gerektiren mevkilerin tamamına deneyim ve liyakat sahibi din adamları yerine çoğu ergenliğini dahi yeni aşmış tecrübesiz oğulları, yeğen ve damatlarını atayarak nepotizmi görülmemiş boyutlara çıkarır. Taşıdığı payenin temsil ettiğı değerlere yakışmayan usulsüzlüklerinden göze en çok batanı da henüz yirmili yaşlardaki oğlu Fetullah Efendi’nin normal şartlarda en az yirmi yılda gelebileceğı makamlara birbiri ardına dört yılda ulaşır, üstüne kendisi öldükten sonra Şeyhülislamlığa getirileceğı beratıyla güvence altına alınmasıdır. Dini bürokrasinin başı olarak böylelikle teorik açıdan Osmanlı iktidarının merkezi konumundaki sultanı etkisi altına alacak bir ulema hanedanı yaratmaya çalışır. Ancak kendi ve yakınlarının çıkarlarını ülkesi ve hak sahiplerinin üzerinde tutması elbette ne bilgi ve deneyimlerine rağmen görevinden ne de sırası geldiğı halde göreve getirilmeyerek haklarından mahrum bırakılan mollalar arasında sükûnetle karşılanır. Bunlardan yedi sekiz senedir mansıp yüzü görmeyip “kuru ekmeğe dahi muhtaç kalanları” için Şeyhülislâm’ın izzetleri kadar ceplerine dokunan bu pervasızlığı bir hak sorunu yaratmanın ötesinde onun görevini kötüye kullandığı ve bulunduğı şerefli mevkiye yakışmadığı anlamına gelmektedir.<sup>381</sup> Gözlemci Motraye’ye göre, din adamları içinde bunları konuşulurken, halk arasında ise,

<sup>381</sup> *Anonim, (Özcan), s.223; Silâhdâr, s.711-2; Nâimâ, IV, s.1860-4; Kantemir, III, s.493; Şem’dânîzâde, s.278; Ahmed Bâdî Efendi, I/II, s.585; Zinkeisen, V, s.173; Alderson, s.115; Abou-El-Haj, s.14-6, 33-5; aynı yazar, Narcissism, s.121, 129; Feyzullah Efendi’nin tamamı oğul ve damatlarından oluşan kalabalık atama listesi için ayrıca bkz. Defterdar, s.785-6*

“Sultanın yokuluğunda onun vekili olarak görüldüğü için tüm kızgınlıklarını yönelttikleri müftünün arkasından ağza gelen ne varsa açıktan açığa konuşulup söylenir bir duruma gelinir. Onun tüm İmparatorluğu kendi başına yönetmesi yanında önemli makamlara ve yüksek gelirli işlere hediyeler karşılığında akraba ve adamlarını getirmesinden ve tehlikesi az, geliri yüksek işleri oğullarına vermesinden özellikle şikayet edilir. Şikayetçiler arasında ayrıca uzun hizmet yılları boyunca elde ettikleri zenginlikleri kendisiyle paylaşmayı reddeden sadık devlet adamlarını bile isteye ortadan kaldırmak için utanıp sıkılmadan fetva verdiği söylenmektedir.”<sup>382</sup>

Askerler bunların yanında Kamanîçe’nin son antlaşma ile Lehistan’a bırakılmak zorunda kalınması ve Daltaban Paşa’nın öldürülmesindeki rolünden dolayı Şeyhülislâm’a ayrıca kızgındır. Herkesin üzerinde uzlaştığı suçu ise, padişahı kendilerinin dili ve elinden korumak bahanesiyle Edirne’de alıkoyarak İstanbul’un çaresizlik içinde kıvrınmasına yol açmasıdır.<sup>383</sup> Aslında, ortada suçluluğu üzerine anlaşılmaya varılmış bir günah keçisi varsa, hakkındaki söylenti ve dedikodular genelde sadece ne bu türden hatalar ne de siyasi yanlışlarla sınırlı kalır. Konuşmacılar için birinin kendi değerlerine bu denli saygısızlık gösterebilmesinin altında tıpkı İbrahim’in heykelleri veya Kanûnî’nin Hürrem’e aşkındaki gibi ustalıkla gizlenmiş bir inanç ya da illa ki örtülü bir amaç saklı olmalıdır.

Nasıl ki, İbrahim aslında gizli Hristiyan veya Hürrem büyücüye, Feyzullah’ın da sağlamlaştırmakla vazifeli olduğu adaleti bizzat çiğnemesinin politik güç veya zenginlik beklentisinin ötesinde “kızılbaşlığı” ve “büyücülüğünden” kaynaklandığına inanılır. Devrin sokaklarında gezinen Balatlı Georg, nitekim insanların onun hakkında padişah ve hatta tüm saray erkanını arzularına hizmet etmelerini sağlamak maksadıyla sihirli sözlerle büyüleyerek kendine bağladığı yönünde sözler sarfettiklerini aktarır. Söylenilenlere göre, usta bir büyücü olarak bazı kişileri kendine meftun ettiği gibi bazılarını da koca karı ilaçlarıyla köreltip akıl ve hislerinden yalıtarak hayvanlar misali idraksiz bir halde ortalıkta bırakır. Adeta Hz. İsa’nın “kuvvetli adamı evvela bağlayıp, sonra onun hanesini yağma eder” sözünü şiar edinmişcesine, önce padişah ve valide sultanı kendisine muhtaç hale getirip sonra iktidarı ellerinden alarak sadrazamdan en

---

<sup>382</sup> Aubry de La Motraye, s.306-7

<sup>383</sup> Zinkeisen, V, s.173

aşağıya kadar bütün devlet adamlarını kolayca emri altına alır. Ölümüyle etkisi geçeceği ana kadar padişahın onun tarafından büyülendiğini anlayamadığı ve akli başına geldiğindeyse, arkasından “beni nasıl bu hale getirdiysen, sen de ahirette belanı bulasın” diyerek ağladığı da konuşulanlar arasındadır.<sup>384</sup> Ne var ki, bu söylentilerin saltanatının ilk yıllarında birbirini izleyen galibiyetleri peşi sıra kazandığı gazi sultan imajının Zenta yenilgisinden sonra yerini tıpkı babası gibi Edirne’ye çekilip günlerini sefahat ve av köpekleri peşinde koşarak geçiren duyarsız birine bırakmasının yarattığı hayal kırıklığıyla alakalı olduğu gayet açıktır. Önderliğinde fetihlerle dolu ihtişamlı günlere tekrar kavuşulduğu düşünülürken, daha genç yaşta birden bire radikal bir biçimde köşesine çekilmesinin kamuoyu nezdinde birbiriyle ilişkili tek bir anlamı vardır: Feyzullah Efendi ve şeytani büyüler. Bu söylenti sayesinde halk, hem dışarıdan bakıldığında anlaşılması güç soruların cevabını alır hem de halife sultanın itibarına gölge düşürmeden onu aklayarak kendilerini de onun arkasından kötü konuşmanın “vebalinden” kurtarır.

Feyzullah’ın “kızılbaşlığı” söylentisi ise Osmanlı-Safevî çekişmesi ve Anadolu’da giderek artan ayaklanmalara katılan zümrelerin dini anlayışıyla Kur’an ve sünnete bağlı çoğunluğun görüşü arasındaki farklardan dolayı kelimenin gerçek manası dışında zamanla kazandığı anlamıyla, “sapkınlık ve yoldan çıkmışlığına” işaret etmek için üretilir.<sup>385</sup> Asilerin çekingen yeniçerileri isyana teşvik ederken atıkları sloganlar arasında “Allah’ın yasalarını çiğneyen eli kanlı kızılbaş” ifadesine yer vermeleri de nitekim onun Şiîliğine değil, bu sapkınlığına göndermedir.<sup>386</sup> Ancak, Georg’un kaydında, her kafadan bir sesin çıktığı gürültülü konuşmalar arasında buna tıpkı Safevîlerin hedeflediği gibi “Osmanlı ocağını söndürmek istiyor” ithamı da eklenerek politik bir anlam kazandırılmaya çalışıldığına da tanıklık edilir.<sup>387</sup> İster

---

<sup>384</sup> Andreasyan, s.48, 62-3

<sup>385</sup> Ahmet Refik’in yayınladığı Alevîler hakkında düzenlenmiş elli dört fermanan Kızılbaş tabirinin bilhassa on altıncı yüzyıldan itibaren “dinsizlik, inkâr, doğru yoldan sapmak, sapkınlık, kafirlik ve zındıklık” gibi aşağılayıcı anlamlara büründüğü ve hatta bu şekliyle insanların birbirlerini suçlayıp dışlamalarına imkan sunan bir dedikodu malzemesine dönüştüğü anlaşılır; Ahmet Refik Altınay, *Onaltıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektâşîlik*, Haz. Mehmed Yaman, Ufuk Matbaası, İst, 1994, s.36, 81-2, 84-5, 90-92, 93, 103, 110; İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *TDVİA*, C.25, Ank, 2022, s.546

<sup>386</sup> “Asiler yeniçerilere hitaben; “Kardeşler bu müftüyle nereye gidilebilir? Aklınızı başınıza toplayın, bize katılın, halkı bu eli kanlı çıkarıcı Feyzullah Kızılbaşının, Allah’ın yasalarını çiğneyen adamın elinden kurtaralım” diye bağırıyor.”; Motraye, S.308

<sup>387</sup> “Gerek ekâbir ve gerek halkın diline düşen Şeyhülislâm, memleketin her yerinde gizli veya aleni olarak zemmediliyor ve kendisi için “bir kızılbaş olan bu adam, Osmanlı ocağını söndürmek istiyor” deniliyordu.”; Andreasyan, s.49

dinsizlik ister saltanata kasıt isnad etmek amacıyla olsun, aslında burada görünen, yerleşmiş hiyerarşi ve idari ilkeleri hiçe sayan Şeyhülislâm dahi olsa arkasından söyleneceklerin nerelere varabildiği ve de insanların davalarına küçük bir söylenti yardımıyla ne kadar da kolay dini kimlik kazandırabildikleri gerçeğidir. Özelde Edirne Vak'ası genelde ise Osmanlı dünyasında isyankâr söylentilerin nasıl ve neden ortaya çıktıklarını daha iyi kavrayabilmek için tam da burada Nâimâ ve Şem'dânîzâde'nin künyesi bozuk birine gereğinden fazla itimat ve iltifat ederek yetki vermenin halk nezdinde yaratacağı tepkilere ilişkin yorum ve gözlemlerine özellikle yer verip, hatılamak gerekir.

Nâimâ'nın III. Ahmed'in abisi Mustafa'ya verdiğini iddia ettiği nasihatte dile getirdiği üzere, bir padişah öncelikle saltanat ve hilafet makamının üstünde bir derece ve yetkiyi kimseye vermemelidir, zira bunlar kendisine özeldir ve bu özelliğiyle halkın yakınlıştıkça yükselip, uzaklaştıkça düştüğü ilahi bir nur, etrafında pervaneler misali şevkle dönmekten memnun olduğu mukaddes bir ışık gibidir. Ama tutar da bu ışığı tek bir kişi veya gruba hasrederse, hem hased edilir hem de kensinden yüz çevirilir. Şem'dânîzâde ise hadisenin daha çok pratik yönüyle ilgilidir, ona göre,

“Feyzullah Efendi, eline güç verilir verilmez padişah ve devleti zarara uğratarak lisana düşürecek şeylerden uzak tutmak şöyle dursun, kendisini dahi uzak durmayarak halkın ayıplayacağı (ta'n ideceği) ve beddua edeceği (inkisâr ve bed-du'â) işlere girer. “Ko ne derler ise disünler tuta gör yâr ettiğin” sözü uyarınca övgüyü de yergiyi de bir sayıp, âlî saray ve yalılara kanaat etmeyerek mal toplama derdine düşer. Ama halk, emsalinden ziyade, selefinden ihtişamlı daire peyda etmeyi ve gerek iyi gerek kötü olur olmadık her işe karışmayı hazm edemez, hased eder ve zevâlini (kaybedilmesini) ister. Tarihlerde yazılıdır; her kim veya kavim haddini aşarsa, ne kadar kerim ve güzel ahlak sahibi de olsa fayda etmez, isyana ve hatta kendi helakına bile sebep olur...Böyle biri ömrünün sonlarına doğru cami ve medrese gibi hayrat inşa ettirse dahi halkın zem ve nefretine yol açıp arkasından “âlemi fakir itdi, kendü dâiresine tamâm-ı nizâm virdikten sonra hayrât deyü sarf ideyor” derler...”<sup>388</sup>

---

<sup>388</sup> Nâimâ, IV, s.1873; Şem'dânîzâde, s.272-3

Sultanın tüm bu uyarı ve fikri altyapıya rağmen gösterdiği sınırsız teveccüh nihayetinde tam da Şem'dânîzâde'nin belirttiği gibi Feyzullah'ı canı, kendisini ise tahtından eden eşi benzeri görülmemiş güç ve büyüklükte bir isyana sebep olur.

Fitili ateşleyenlerse, isteklerini ordu desteği olmadan eyleme dökemeyen halk yerine her zamanki gibi askeri bir birlik, ulûfelerinin üç yıldır ödenmediği şikayetiyle ortaya atılan cebecilerdir. Yeniçeri, sipahi, ulema ve halktan kişiler de bunların peşi sıra Atmeydanı'na dikilen sancağın altında hızla toplanarak kanun ve hakların yeniden ihyası parolası etrafında birleşir. Vaziyet enine boyuna tartışıldıktan sonra Edirne'nin saraylarla donatılıp faturasının da kendilerine kesileceği söylentisiyle bu ana kadar durmadan dolduruşa getirilen öfkeli kalabalığın ağzından, “müftü ve oğulları bu tarafa gönderilsin, padişah da ya beş güne kadar buraya gelip ıbâdullâhın işini görsün ya da kendindeki emaneti (sultanlık) göndersin vesselâm!” şeklinde tehditvari sözler içeren arzlar düzülerek, ulema ve ayanların mührüyle Edirne'ye gönderilir. İstanbulluların bu talepleri, ne var ki, meselenin eninde sonunda kendisine dokunacağını farkında olan Feyzullah Efendi tarafından, “arzuhaller padişaha sunulmayıp, [asilerin] saçma sapan sözler (türrehât) duyulmasın” denilerek yerine bile ulaşmadan daha en başından geri çevirilir. Mücadele bundan sonra adeta düşman iki kent görünümü almaya başlayan Edirne ile İstanbul arasında tam anlamıyla bir propaganda savaşına evrilir. Asiler, Feyzullah'ın ajanlarınca padişahın kendisini azlettiği ve en kısa zamanda payitahta döneceği yönünde söylentiler yayılarak yatıştırılmaya, İstanbul'da ise tam tersine Feyzullah hakkında yeni yeni söylentiler çıkarılarak coşturulmaya çalışılır. İlerleyen günlerde müftünün adamları kalabalığı rehavete düşürmek için onun teslim edileceği şaiyasıyla şanslarını bir kez daha deneseler de İstanbullular arasında padişahın hocasından vazgeçeceğine ihtimal dahi verilmediği gibi üstüne onun şehre su taşıyan kanallara zehir kattırdığı ve yangınlar çıkarttıracağı söylentileri yayılır. Üzerinde ağız birliği edilen kötülüğünden kaynaklı kendisinden her şey beklendiği için olmalı ki, su kuyuları koruma altına alıp şehrin dört bir yanında gece gündüz devriyeler gezdirilmeye başlanır. Elbette bunlar asılsızsa da ortada açıkça görülüp doğruluğuna inanılan bir gerçek vardır; isyanın başlangıcından bu yana üç Cuma geçtiği halde asiler halen daha ne padişah ne de müftü tarafından ciddiye alınmaktadır. En sonunda aralarında bir divan akdedilip yeni Şeyhülislâm'ları Paşmakcızâde'nin fetvasıyla da

vaat ettiği şeyleri yerine getirmeyen padişahın tahttan indirilerek bu umutsuz bekleyişe bir an önce son verilmesi kararı alınır.<sup>389</sup>

Esas etkenlere bakıldığında gücün paylaşımı ve yönetim üzerinde kimin denetim kuracağı konularında yaşanan derin çatışmalardan kaynaklandığı anlaşılan 1703 isyanı,<sup>390</sup> halk açısından müftünün aleni zorbalıkları dışında neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verme zorluğuyla baş başa kalınan çetin bir sınavdır. Ancak böylesi zor zamanlarda, düşünmenin doğru bilgi edinme, değerlendirme ve analiz gibi uğraş ve zaman gerektiren zahmetli aşamalarından basit bir söylentiyle de olsa hayatta ve güvende kalmanın en kestirme yoluna kaçılır. Seçkinler arasında her ne konuşulursa konuşulsun, onların duyup anladıkları da bu anlamda sadece dinleri ve canlarına kasteden bir kızılbaşın sultanlarını büyüyle baştan çıkararak kendilerinden uzaklaştırdığıdır. Devrin şairlerinden Âşık Mehmed Rıza'nın da nitekim sokaktan kağıda aktardığı kadarıyla öncelikleri ne ulema gibi atama usullerinde hakka riayet edilmesini ne de askerler gibi maaşların zamanında ödenmesini sağlamak, sadece padişahı Feyzullah'ın elinden kurtarıp Edirne'nin başkent olacağı söylentilerine karşı İstanbul'a getirterek tekrar tahta oturtmaktır;<sup>391</sup>

İstanbul coştı, huruç eyledi  
Din davasındadır kul padişahım  
Bu şehir-i muazzam sana n'eyledi  
Din davasındadır kul padişahım  
Ahdımız bütündür fariğ olmayuz  
Küffara da asla haraç vermeyüz  
Bu hususa sana beli dimeyüz  
Din davasındadır kul padişahım  
Ölür isek şehit, kalursak gazi  
Allah'ın emrine cümlemiz razı  
Kızılbaş müftüyü, o hilebâzı

<sup>389</sup> Silâhdâr, s.713, 728-9; Nâimâ, IV, s.1868-70; Motraye, s.313-7; Pyotr Andreyeviç Tolstoy, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. İlyas Kamalov, Çev. İbrahim Allahverdi, Yeditepe Yayınları, İst, 2009, s.130; Joseph von Hammer-Purgstall, *Histoire de L'Empire Ottoman*, XIII, Bellizard, Barthes, Dufour et Lowell, Paris, 1889, s.122-3; Zinkeisen, V, s.174-8; Ahmet Büyükkaksoy, "Sir Robert Sutton'un Gözünden Edirne Vak'ası", *MUTAD*, X (1), 2023, s.50-1

<sup>390</sup> Abou-El-Haj, 1703, s.18

<sup>391</sup> Mehmet Halit Bayrı, "Âşık Mehmet Rıza", *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, C.1, S.4, Nisan 1947, s.9

Kullar istemezler, bil padişahım  
Sadra geçürdüğü vezirin Râmî  
İskerlet oğludur anın hüddâmı  
Kurulur meclisi, nuşeder camı  
Anlar bu iştedir, bil padişahım  
Halife olanlar tahta oturur  
Sikkelerin yürütür, hutbe okutur  
Divanı kurulur sorguç takınur  
Kullar böyle ister, bil padişahım

“Halifeyi tahtına oturtmak” için “kızılbaş müftü” ve “ayyaş vezire” karşı “şehit olmak pahasına” çıktıkları “gazaları” beklendiği gibi Şeyhülislâm’ın katli ve sadrazam Râmî Mehmed Paşa’nın azliyle sonuçlanır.<sup>392</sup> Başta hedefe konulmadığı halde kendisine yapılan tüm çağrıları yanıtsız bıraktığı için tahttan uzaklaştırılan II. Mustafa’dan duymayı umdukları söz ise yerine geçen kardeşi III. Ahmed’ten alınır. Abisinin yaşadıklarından ders çıkaran yeni padişah, “efkâr-ı umumiyenin” isteklerini dikkate almadan saltanat süremeyeceğinin farkında olarak hiçbir padişahın artık sefer dışında Edirne’de oturamayacağı ve seferde dahi otağ-ı hümayunda konaklamak şartıyla burada üç gün üç geceden fazla kalınmayacağına dair söz verir.<sup>393</sup> Ancak ne bu söz ne de abisine verdiği tavsiye kendisini benzer hataları tekrarlamaktan alıkoyup isyanla çıktığı tahttan yine bir isyan sonucu indirilmesinin önünü alabilir.

### 3.4. Kadın ve Sefahat Düşkünü İbrahim’in Düşüşü

III. Ahmed’i yerinden eden söz konusu bu isyan özünde aynı gerekçelere dayansa da gerek düşünsel iklimi ve gerekse konumuz bağlamında milat sayılabilecek özellikteki kamusal hareketliliği bakımından 1703’ten oldukça farklı bir sahnede gerçekleşir. İstanbul, birbiri ardına inşa edilen gösterişli saray ve bahçeleri yanında aydınlatılmış meydan ve sokaklarında akıp giden renkli yaşantısı ve eğlenceleriyle artık bambaşka bir yerdir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın Pasarofça

<sup>392</sup> Feyzullah Efendi, iplerini yahudi bir çömezın çektiğı eşeğe fahişeler gibi ters bindirilip iki Ermeni papazının ilahileri eşliğinde bir müddet gezdirildikten sonra başı kesilerek katledilir; Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasib Efendi, *Uşşâkîzâde Târîhî (1106-1124/1694-1712)*, Haz. Raşit Gündoğdu, İstÜ, SBE, (DT), İst, 2000, s.324-5; Motraye, s.324

<sup>393</sup> Yılmaz, s.129

Anlaşmasıyla batıda ve kuzeyde güvenliği sağladıktan sonra parayı bir araçtan çok amaç yerine koyarak durmadan biriktiren kayınpederini sefahata alıştırmayla artık başka bir devre girilmiştir.<sup>394</sup> Ahmet Refik'in isimlendirmesiyle sonradan adına "Lale Devri" denilecek olan bu dönem işe önce görünürden başlanarak, Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in Fransa'dan getirdiği planlar dahilinde başta Kağıthane Deresi'nde Sadâbâd Kasrı olmak üzere, Bebek, Alibeyköy, Boğaziçi, Haliç, Eyüp, Üsküdar ve Kadıköy'de yüzün üzerinde köşk ve yalı inşa edilerek şehre canlı bir görünüm verilir. Batı'dan yalnızca süslü bahçeler, fiskiyeli havuz, köprü ve sütunlarla dolu kasırlar değil, matbaa ve itfaiye gibi öncü müesseseler yanında ordu ve sanayide kullanılmak üzere teknik bilgi ve teknoloji de ithal edilir. İmarethane, mektep, kütüphane, fabrika, karantina, çeşme ve su yollarıyla bir yandan nüfusun barınma, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik demografik yatırımlara devam edilirken, diğer yandan tercüme faaliyetleri, şiir, musiki ve minyatür gibi kültür-sanat alanlarında da ciddi ilerlemeler kaydedilir.<sup>395</sup> Ahmed Cevdet'in "binanın temeline bakılmayıp sakfın (tavan) nakşına özenilerek başı yerine kuyruğundan tutulmuş" olmakla itham ettiği bu gelişmeler İstanbulluların aşinası olmadıkları esneklikte bir hayata adım atmalarını sağlayacak fırsatları da beraberinde getirir.<sup>396</sup> Önceleri belirli bir saatten sonra karanlığa terk edilen şehir halkı, camilerin "faydalı bir yenilik (bid'at-ı hasene)" olarak dînî gün ve bayramlar dışında da kandil ve mahyalarla aydınlatılmaya başlanması sayesinde dışarıda daha fazla zaman geçirme imkanına erişir. Üç yıl sonra buna uzak yerlerden gelenlere rehberlik etmesi için vüzera camilerinin de ışıklandırılması kararının eklenmesiyle insanların muhitleri dışına çıkarak uzaktaki toplantılara katılmaları sağlanır. Yaşanan görece rahatlama ve yoğun göçe paralel olarak bu arada sayıları her geçen gün artan kahvehanelerin de uygun koşullarıyla cami, medrese, türbe, hamam ve iş yerleri gibi bilindik sosyalleşme merkezleri karşısında şöhreti günden güne artmaktadır. Etkileşimi hızlandıran köklü değişimlerden bir diğeri de gezip eğlenerek oyunlar oynamaya müsait alanların sayısının arttırılması ve önceleri varlıklı ailelere

---

<sup>394</sup> Mignot, III. Ahmed'in parayı İmparatorluğunu genişletmek ya da insanları kontrol altına alarak kötülüklerini önlemek için kullanmak yerine değerli bir metal olarak sevip kristal vazolarda özenle biriktirdiğini ve bunları sakladığı gizli odalarda seyretmekten zevk aldığını istihzalı bir biçimde dile getirir; Vincent Mignot, *Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à la paix de Belgrade in 1740*, IV, Le Clerc, Paris, 1771, s.237

<sup>395</sup> Münir Aktepe, *Patrona İsyamı (1730)*, İstÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1958, s.50-1; İnalçık, *Has-bağçe*, s.307-8; Münir Aktepe, "III. Ahmed", *TDVİA*, II, İst, 1989, s.37-8

<sup>396</sup> Cevdet, *Tarih*, I-II, s.55

mahsus olan hokkabaz, dans ve kukla gibi ilgi çekici gösterilerin buralarda artık sıradan halkın beğenisine sunulmaya başlanmasıdır. Dînî ve geleneksel kutlamalar bahanesiyle eskisinden daha sık dışarı çağırılan halk üst tabakanın “kamusal” seyircisi olmakla sınırlı kalsa da böylelikle boş zaman kavramıyla tanışıp dünyevi zevklere gün geçtikçe daha çok alışıp bağlanır. Mesire yerlerine giderek piknîp yapıp hoşça vakit geçirmek onlar için artık bir anlamda gündenlik hayatın gereklerini yerine getirmek kadar olağan bir pratik ve ihtiyaçtır. Açık havada vakit geçirmenin cazibesine zamanla orta ve üst sınıflardan yerli ve yabancı kadınlar da kapılarak yasal sınırlar ve kısıtlayıcı dedikoduların izin verdiği ölçüde buraların tadını çıkartmaya çalışır. Yaşanan tüm bu değişim ve gelişmelerin, III. Ahmed’in selefleri, özellikle de IV. Murad’a nispetle kendisi ve saray hakkında bilgi edinilmesini sınırlama konusundaki hoşgörölü tavrıyla beraber düşünüldüğünde, “ötekiler” üzerinde konuşup öğrenmeye istekli, girişken ve dışa dönük “sosyal” fertler yarattığı açıktır. Gününü namaz saatlerinin çizdiği sınırlar dahilinde mahallesinin cami, hamam, çarşı ve kahvehanesi arasında mekik dokuyarak geçiren erkekler artık aydınlık yollardan rahatça başka muhitlere geçerek buralardaki göz alıcı eğlencelerde bir araya geldikleri yeni dostlarıyla berabere aile ve yakın çevrelerini ilgilendiren konular dışında farklı sohbetlerin de katılımcısı ve taşıyıcısı olmaktadır.<sup>397</sup> Temelde sosyo-ekonomik durumlarına göre şekillenen sohbetlerinin büyük bir kısmını Romalı Plepler’inki gibi hem “toplular bir eylem sayılan” hem de “toplular bir eylemi mümkün kılan” ve çoğunlukla resmî çizgiyle çelişen dedikodu ve söylentilerin oluşturduğu muhakkaktır.<sup>398</sup> Dönemin kamusal hareketliliğinden faydalanarak “devlet sohbetine” katılan birini Osmanlı kaynaklarının diliyle tarif edecek olursak, gün aşırı “mesmû veya şâyî olan” bir “havâdis, rivâyet-i âhire, erâcif ya da kîl ü kâl (kîl u kâl)’in etrafında toplanıp arkadaşlarıyla üzerinde “vâfir güft ü gû” ettikten sonra bunu komşuları ve aile üyelerine “iş’ar eden” sosyal yönü baskın bir simayla karşılaşılır.<sup>399</sup> Üstelik de bu kişiler için özellikle kriz anlarında edinilen hızlı

---

<sup>397</sup> Küçükçelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i İsmâil Âsım*, Matbaa-ı Âmire, İst, 1282, s.35-6, 372-3; Madeline C. Zilfi, “Women and Society in the Tulip Era, 1718-1730”, *Women, the Family and Divorce Law in Islamic History*, Ed. A. Sonbol, Syracuse, 1996, s.295-7

<sup>398</sup> Cyril Courier, “The Roman Plebs and Rumour: Social Interactions and Political Communication in the Early Principate”, *Political Communication in the Roman World*, Ed. Cristina Rosillo-López, Brill, Leiden, 2017, s.159

<sup>399</sup> Tolga U. Esmer, “Notes on a Scandal: Transregional Networks of Violence, Gossip, and Imperial Sovereignty in the Late Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 58(1), 2016, s.102

haberlerin modern literatürdeki söylenti türleri gibi “kasıtlı, kötü niyetli, yarı doğru, zamansız veya tekrarlayan” olup olmadığından ziyade öncelikle “bilgi” olarak hayati bir anlamı ve önemi vardır.<sup>400</sup> Kamusal dinamikleriyle öne çıkan Lâle Devri’ne on iki yılın sonunda bir isyanla nihayet veren de Batılılaşma ve laik eğilim taraftarlarıyla gelenekçi ve dini tutucuların ya da birbirine düşman siyasî kampların çıkar çatışmaları yanında temelde yine bu hayati kaygılardır.

İstanbul halkı 1730’un arifesinde görünürde göz alıcı parlaklıkta dünyevi zevkler şöleni, gerçekte ise enflasyon, parasızlık ve büyük yangınlarla beraber yoğun göçe paralel olarak günden güne artan işsizlik, bulaşıcı hastalıklar, gıda yetersizliği ve asayiş sorunlarıyla karşı karşıyadır. Gösterinin etkisi geçtiğinde özellikle en yoksulları, başta padişah ve sadrazam olmak üzere devlet ricalinin tamamının birbiriyle yarışircasına sürdürdükleri sefahat yüzünden derin bir sefaletle uyanır. Geçim sıkıntısına rağmen bir taraftan yeni vergiler konularak hazineye para toplanmaya çalışılırken, diğer taraftan kamu menfaati gözetilmeden padişah ve sadrazamın keyfince yeni yeni saray ve köşkler inşa edilerek buralarda birbiri ardına düzenlenen çerâgân alemleri, bayram kutlamaları, davetler ve helva sohbetlerinde binlerce lira harcanıp, üstüne Sadâbâd safasında süslü kayıklarla gezilirken temaşa edilmek üzere yetiştirilen sekiz yüzü geçkin türde lâleden tek bir tanesinin değerinin yüzlerce altına varması sinirleri her geçen gün biraz daha yıpratır. Öyle ki, bir aralık padişah ve damadı içindeyken Beşiktaş Sarayı ve vüzera saraylarından birkaçı tahammülü kalmayan halktan bazıları tarafından günlerce taşlanır. Yapılan tahkikat sonucunda kimse yakalanamayınca, III. Ahmed korkuyla burayı terketmek, İbrahim ise teselliye devrin ünlü şairi Nedim’in kendisine sunduğu,

O bağın her dırahtı meyvedar-ı izz ü devlettir

Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvadar üzere

sözlerinde aramak zorunda kalır.<sup>401</sup> Ancak “İstanbul halkı yüksek tabakanın bu gidişatından nefret ederek haklarındaki en ufak bir haber ve zandan (muhaddesat) dahi

---

<sup>400</sup> Kathleen Fearn-Banks, *Crisis Communications: A Casebook Approach*, Routledge, New York, 2011, s.72-4

<sup>401</sup> Küçükçelebizâde, s.397-8; Nedim, *Nedim Divanı*, Nşr. Halil Nihad, İkdâm Matbaası, İst, 1340, s.210; *Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ank, 1943, s.26; Bonnac, s.155-6; Aktepe, *Patrona*, s.41-2, 45, 58-60, 69-70; İnalçık, s.310-1; Devre ilişkin sefahat ve lüksün popülize edilerek abartıldığı ve sanılan boyutlara varmadığını vurgulayan önemli iki çalışma için ayrıca bkz. Selim Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İst, 2011, s.427-463; aynı yazar, “Challenging the

ürkmeye ve yeni tarza inşa edilen binalarını artık bir kere kerîh (iğrenç) görmeye başlamıştır.<sup>402</sup> Halkın nefretine yol açmanın nelere mal olacağının bilincinde değilmiş gibi davranan sultanın açıktan açığa yükselen tepkilere ve askeri başarısızlıklara karşı tedbiri saray saray gezip damadının kendisini avutmak için tertiplediği davetler ve tutkunu olduğu çiçeklerle uğraşmak, İbrahim’inkiyse, küçük küçük ihsanlar ve umuma açık eğlencelerle ahaliyi oyalamaktır.<sup>403</sup> Kethüdası Kara Mustafa ve Uzun Abdullah’ın hafiyeliği sayesinde edindiği dedikodu ve haberleri lehine çevirip amacı doğrultusunda kullanarak sultan kadar halkın dikkatini de başka yönle çekmeyi her defasında başarır. Venedik Elçisi Emo’ya göre, o, bu yeteneğini kendisini savunmaya yarayacak üretkenliği ve kan dökmekten kaçınan inceliği yanında “halk arasında dolaşan haberleri muazzam bir titizlikle toplama ve yasak olan bazı fiilleri kendi inisiyatifiyle serbest bırakmayı” bilmesine borçludur. Dahası, İran ve Rusya ile olan ilişkilerden kaynaklı bir isyan ihtimalinin belirttiği gerilimli günlerde kamuoyuna Rusya’nın yenildiği yalanını yaymasına bakılırsa, “halkın kızgınlığına karşı göz yanılısamaları ve gösteriler”le beraber “karşıt söylentilere” başvurmaktan da çekinmediği anlaşılır. Bir diğer Venedik Elçisi Dolfen’e göre, “kargaşayı (eleştiri) tezahürata çeviren” yöntemlerinden bir başkası da bir keresinde saray inşaatı dönüşü kendisinden ekmek isteyen halkın talebini yerine getirerek camilerde dağıtılmasını sağladığında yaptığı gibi sus payı kabilinden göz boyayıcı ihsanlarda bulunmasıdır.<sup>404</sup> Ancak ne bu tür geçici çözümleri ne de ihtişamlı gösterileri yaşanan yoksulluğun hissettirdiği acıyı tamamen unutturup günün sonunda her şeyden sorumlu tutularak hem söylentilerin hem de isyanın odağına konulmasının önünü alır.

İbrahim’i tartışmaların merkezine taşıyan bir diğer konu da kadınların yaşantısı üzerindeki dolaylı dolaysız etkisiyle “toplumun namusuna” halel getirmekten sorumlu görülmesidir. Gelenekçi kesimler nezdinde kadınların Sadâbâd alemlerine çıkararak ulu orta gülüp eğlenme cesareti gösterebilmeleri daha en başından onun sefahatı teşviki ve

---

Paradigm of the Tulip Age: The Consumer Behavior of Nevşehirli Damad İbrahim Paşa and His Household”, *Living the Good Life: Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Ed. Elif Akçetin-vd., Brill, Leiden, 2017, s.134-60

<sup>402</sup> Ahmed Cevdet, I-II, s.55

<sup>403</sup> Küçükçelebizâde, s.439-40; Destârî Sâlih, *Destârî Sâlih Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ank, 1962, s.3; Mignot, IV, s.245, 318; Alfio Grassi, *Charte Turque, ou organisation religieuse de l’Empire Ottoman*, II, La Librairie Universelle, Paris, 1825, s.352; Aktepe, s.64, 66-7

<sup>404</sup> Şem’dânî-zâde, I, s.5; Mary Lucille Shay, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, Çev. Münir Akın, Özgü Yayınları, İst, 2009, s.23, 26, 28-9, 31-2

ahlaka mugayir hareketleri cezalandırma konusundaki isteksizliği yüzündendir. Erkekler arasındaki görünürlüklerinin yanı sıra üst sınıflara özenle yeni moda ve tüketim alışkanlıklarının esiri olmaları sonucu değişen giyim ve abartılı süslenme biçimleri nedeniyle görüntüleri de ayrıca dedikodulara mahal vermektedir. Giderek artan huzursuzluk ve homurdanmalar nitekim en sonunda İbrahim’i kadınların kıyafetlerini düzenleyen bir buyruk yayınlarak rahatsız kesimlerin kaygılarını giderip memnuniyetlerini kazanmaya çalışmak zorunda bırakır. İlgili hükme göre,

“...bazı yaramaz avratlar sokaklarda insanları baştan çıkarmak kastıyla süs eşyaları ve elbiselerinde çeşitli yenilikler ve gayrimüslim kadınlarını taklitte utanılacak tarzda acayip başlıklar icad ederek, namusu (âdab-ı ismet) büsbütün ortadan kaldıracak (meslûb) türde kıyafetlere tevessül ettikleri gibi ırz sahiplerini de kendilerine benzetip, onların yeni kıyafetler istedikleri kocaları ve tedarikte zorlanan kumaşçıların yoksullaşmasına yol açmışlardır.”

Müslüman ya da gayrimüslimden sâliha veya günahkar tüm kadınların bundan sonra yakaları bir parmaktan geniş olmayan ferace, aynı genişlikte saç bantları ve üç kare sınırında yemeni kullanmaları ve uymayanların cezalandırılması, bu “fahişe yeniliğin” arkasındaki terzilerin ise yola getirilip söz dinlemeyenleri olursa mallarına el konulması kararlaştırılır.<sup>405</sup> Gelgelelim, İbrahim’in şeriate saygılı görünmek için sergilediği gayretin ardından başı sıkışıp da halkı oyalaması gerektiğinde icad ettiği kimi eğlencelerle aynı şeylere tekrar fırsat vermesi aleyhindeki rüzgarı her defasında yeniden uyandırır. Nitekim, Şem’dânî-zâde’nin şu kaydı hem o hem de nedeni olduğu “gevşekliğin” İstanbullular arasında öfkeyle karşılanıp ne kadar kötü anıldığının en büyük kanıtıdır;

“...bu vezîr miras-yedi meşreptir; gece gündüz zevk ve neşe icad ettiği halde kendisi ve avanesinin safasıyla yetinmeyip bir de halkı aldatacak şey lazımdır diye bayramlarda Atmeydanı, Sultan Mehmed ve Bayezid avluları ile Tophane, Sâdâbâd, Dolmabahçe, Bebek, Göksu, Çubuklu, Beykoz, Üsküdar ve Harmanlık nam mahallerde dolaplar, beşikler, atlıkarınca ve salıncaklar kurdurur. Erkek kadın karışık ve üstüne kadınların salıncağa binip inerken, şahbâz yiğitlerin kucağında gezinip uçkurları meydanda sallana sallana hoş

<sup>405</sup> İstanbul Şer’iyye Sicilleri, nr.24, H.31, 1138, vrk.12a-1; Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İst, 1988, s.86-8; Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, Haz. Sami Önal, İletişim Yayınları, İst, 1985, s.121-3; Aktepe, s.43; Zilfi, s.300

sedayla şarkı söylemeleri diğer akli eksiklere örnek olur. Kimi kocamdan izinliyim, kimi zaten herkese serbesttir diyerek, eşlerinden zorla aldıkları akçeyle seyrana gelir, izin ya da akçe alamazlarsa da boşanma talep ederler. Boşanmak sanki kadının elindeymiş gibi mahkemede naipler kadınları kayırıp, kocalarını “kadın kadınlığıyla seni istemiyor, sen erkekliğiyle onu ister misin?” diyerek korkutup deyyusluğu kabulden başka çare bırakmazlar. Her mahallede namuslu denilecek beş kadın kalmadı...”<sup>406</sup>

Yazarın ifratla tefrit arasında gezinmekle şüpheli görünen bu ifadeleri esasında şehrin sokaklarında yankılanan ayıplayıcı konuşmalardan kulağına ulaşanların aklında oluşturduğu gerçekçi bir panoramadır. İbrahim’in halkı devletin acıklı durumuna karşı körleştirmek için peyda ettiği gösterilerin uygun koşullarıyla temel güdülerini harekete geçirerek ahlaki bariyerleri bu kadar olmasa da belirli ölçüde esnettiği açıktır. Nihayetinde yaşamlarını katı davranış kodlarının belirlediği dar bir çevrede geçirmiş olan insanların dış dünyayla birden bire bu denli temasa geçmelerinin yarattığı şaşkınlıkla nasıl davranacaklarını bilemeyerek zaman zaman dini ve geleneksel çizgileri aşmaları ve bunun da şikayet ve dedikodularla sonuçlanması son derece olağandır. Ancak, özellikle dinin elden gitmesiyle devletin yıkıma ve felaketlere sürüklenmesini bir tutan ulemâ ve âlimler için kendi “ahlaksızlığından” önce şahıslar değil, buna fırsat verip halkın önünü açan baştakiler sorumludur. Onların yönlendirmesiyle de haliyle “temiz havayı bozan ahlaki kusurlar” halk arasında evvela İbrahim’in şahsında mevcut görülüp karakteriyle özdeş tutulur. Yani “kadınlar ve zevk u sefaya sapkınlık derecesinde düşkün olmakla ünlü” sadrazam da emsalleri gibi arzu ve istekleri doğrultusunda meşrebine göre bir devir yaratıp, güya herkesi kendine uydurmuştur.

Sadâbâd eğlencelerinde kadınlara karşı hafif-meşrep davranışlar sergilediği iddiaları yanında helva sohbetleri ve çerâğân alemlerinde fuhşiyata (aşırılık) göz yumup, Kağıthâne’de kadınlara attığı fındık altınları yaşmaklarının içine düşürdüğü yönündeki söylentiler doğrusuyla yanlışıyla hep bu anlayışın ürünüdür. “Halk lisanında dönüp duranlardan” en çarpıcı olanıysa, isyanın dahi onun başkalarının haremine tasallutundan kaynaklanmış olduğudur. Buna göre, İstanbul Kadısı Zülâli Hasan Efendi’nin güzel karısına bir aldatmacayla “taarruz eylemesi”, Zülâli’nin

---

<sup>406</sup> Şem’dânî-zâde, I, s.3

kendisi gibi Arnavud asıllı Patrona'yla anlaşarak koşulları hazır olan isyanın fitilinin ateşlenmesine sebep olmuştur.<sup>407</sup> Gerçi gerilimin arkasında yatan diğer nedenlere bakılırsa, yalnızca Netâyicü'l-Vukuât yazarı Mustafa Nuri Paşa'da yer alan bu iddianın halkın İbrahim ile Zülâli arasındaki çekişmeyi güçlü bir nedene bağlama ihtiyacından kaynaklanmış olabileceği görülür. Bir defa Zülâli, bir yıl kalması gereken İstanbul kadılığından yaşanan gıda kıtlığı, "uğursuzluğuna" bağlanarak süresi dolmadan azledilip, yerine tarihçi Reşid Efendi'nin getirilmesinden dolayı İbrahim'e düşman ve yine onun rakibi Kaymak Mustafa Paşa'nın ise yakın dostudur. Üstüne yaptığı atamalarla ilmiye sınıfı mensuplarını birbirine düşüren sadrazam tarafından azlini müteakip Filorya'daki çiftliğinde ikamete zorlanarak tüm mahfillerden uzaklaştırılıp gözden düşürülmesinden dolayı da ayrıca huzursuzdur. Sonunda "beni burada komazlar, başımın çaresine bakmalıyım diyerek" çözümü, "hileye başvurup eşkıyadan Patrona Halil ve Deli İbrahim gibi nice ehl-i fesadı yanına çekerek isyanı harekete geçirmekte bulur."<sup>408</sup> Doğruluğundan öte tüm bu gelişmeler bizler için seçkinler özelinde sürüp giden çıkar çatışmaları ve tehlikeli sürtüşmelerin halk arasında ne kadar farklı algılanabilip yorumlanabildiğinin tipik bir örneğini oluşturur.

İbrahim'in "kadın düşkünlüğü" gibi en az bir doğrudan yola çıkan söylentilerin anlaşmazlıkları tanımlamak için çevirildikleri her noktada aynı kusura bağlanıp genelde tek bir imaj üzerinden inşa edildikleri görülmektedir. Hakkındaki fısıltıların konu örneğin gayrimüslimlere hoşgörülü tavırları olduğunda, "gizli din kullanan papazmış, hacını koltuğunun altında saklarmış", yakınları olduğunda "onu buna kayırır, servetine servet katarmış" ve çapkınlığı olduğunda "namusa dokunur laflar eder, durmadan kadınlarla oynasarmış" türünden iddialarda toplandığı anlaşılır.<sup>409</sup> Yalnız bunların yaratım sürecinde kullanılacak rivayetlerin büyük bir kısmı halktan ziyade onları etkileyip yönlendirecek mevki ve yetenekteki muhaliflerin meclisinden

---

<sup>407</sup> "...hatta İstanbul kadısı Zülâli Hasan Efendi'nin sâhibe-i hüsn-i cemel olan zevcesine hiyel-i musanna' ile taarruz eylemesi istidade-i tam ile müstaid olan fitil-i fitnenin iştialine sebep oldu deyü elsi-ne-i nâsda bir fıkra-i tavîlü'z-zeyl cereyan ediyordu."; Nuri Paşa, III, s.30

<sup>408</sup> Küçükçelebizâde, s.615; Destârî, s.9; Şem'dânî-zâde, I, s.6; *A Voyage performed by the late earl of Sandwich round the Mediterranean in the years 1738 and 1739*, Cadell Jun-W. Davies, London, 1799, s.235; Aktepe, s.126-8; Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı", *Toplum ve Bilim*, S.83 Kış, 1999/2000, s.297-9

<sup>409</sup> "...gizli din kullanır, papazmış, hacını koltuğunun altında saklarmış"; Reşad Ekrem Koçu, *Patrona Halil*, Doğan Kitap, İst, 2016, s.106; "...ulema-ı kiramdan İbrahim Paşa'nın taallukatını çekemeyenler paşanın israfatından, servetinden, kadınlara harf-endazlığından, ...hukuk-ı millet-i payimal ettiğinden bahsediyorlardı."; Refik, *Lâle Devri*, s.116

çıkmadır. On iki yıllık idaresi boyunca vezirleri ve hatta gedikli ağaları dahi sözünden çıkmayan adamlarından seçerek kurduğu mutlak idare İbrahim’e güç kadar bu konuda da epey düşman kazandırmıştır. Bunlardan halka temas açısından en etkili olanı, Ayasofya Vaizi İspirîzâde Ahmed Efendi’dir. III. Ahmed’in hastalığı için şifa duası yaptığı sıra cemaati galeyana getirip orada bulunan sadrazamın dahi birkaç kez baygınlık geçirmesine yol açacak kadar güçlü bir hitabete sahip olan bu din adamının İmparatorluğun ana mabedlerinden birinde vaiz olarak Zülâli’yle işbirliği içerisinde isyanın tertipçileri arasında en ön saflarda yerini aldığı bilinmektedir.<sup>410</sup> Saraydaki diğer muhalifler ise, padişahı vekilinin “azıtp, zevk ararken eski zevkleri kaçırdığı” ve tüm işleri tekeline almasının devleti yok oluşa sürüklediği konusunda sık sık uyaran Şeyhülislâm Abdullah Efendi ve Şehzade Süleyman ile sadaret arzusu önünde engel olarak görüp yeniçeri ağasıyla ona karşı işbirliğine kalkışan Kaymak Mustafa Paşa’dır.<sup>411</sup> Yani, Osmanlı tarihinde karşılaşılan tüm ayaklamalarda sultana karşı “hurûcu” meşru kılan ulemadan vaiz, kadı ve şeyhülislâm ile yeniçeri ağasına varıncaya kadar herkes İbrahim’e karşı birleşmiş, üstüne türlü türlü söylenti ve tahriklerle esnaf ve sıradan halk da aynı safa çekilerek kalkışmaya hazır hale getirilmiştir.<sup>412</sup> Bundan sonrası birikmiş öfke ve yılgınlığın üzerine bomba gibi düşerek korku eşiğinin aşılmasını sağlayacak çarpıcı bir söylenti ve canı pahasına ortaya atılmayı göze alacak bir asi liderinin işidir.

Yönetenlerin artan göç, işsizlik, enflasyon, vergi yükü ve asayiş sorunları karşısında sergiledikleri kayıtsızlığın üstüne beklenen bu son darbeyi de II. Tahmasıb himayesi altındaki Nadir Şah’ın Osmanlılara ait bazı kaleleri ele geçirerek muhafızlarını öldürdüğü haberi indirir. Akıllısından en cahiline her tipten insanın oluşturduğu kalabalıklar elinde adeta birer siyaset sahnesine çevirilen kahvehane peykeleri, manav dükkanları, cami avluları ve hamamların göbektaşları bu aralık buradan gelen askerlerin taşıdığı katliam söylentileriyle çalkalanır. Kızılbaşların kale muhafızlarının burunlarını kesip elleriyle göğüslerini yardıkları ve hatta güya müslüman çocuklarını havaya atarak acımadan kılıçla ortadan ikiye ayırdıkları

---

<sup>410</sup> Abdi Tarihi, s.26; *A Voyage performed by*, s.225; Aktepe, s.69, 128; Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirîzâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.24, 2008, s.102-3, 108

<sup>411</sup> Şem’dânî-zâde, I, s.5, 8-9; Aktepe, s.122-6

<sup>412</sup> İnalçık, s.327

yönündeki efsaneler kulaktan kulağa şehrin dört bir tarafına hızla yayılır. Üstüne bu ara “nice güft ü şenîd, envai çeşit yalan ve dedikodu icad etmekle maruf fitne meraklısı bir güruh arasında” Hemedan, Erdebil ve Tebriz’in terk edildiği ve dahası bu şehirlerin elçiyle anlaşmaya varan sadrazam tarafından gizlice İran’a teslim edildiği söylentisi çıkarılır. Asıl yıkıcı etkiyi yaratansa tüm bunlara rağmen padişahın savaşa taraftar olmayıp İbrahim’in de gâh Safer’in on sekizi gâh Rebiülevvel’in ilk günü veya gâh mevlid-i şeriften hemen sonra diyerek kamuoyu ve askerleri durmadan oyaladığı halde Üsküdar’da bekleyen orduyu bir türlü harekete geçirmemesi yüzünden patlak veren İran seferinin iptal edildiği şayiasıdır.<sup>413</sup> Elbette bu haber karşısında en çok imdâd-ı seferiyye ve avârız-ı divâniyye gibi olağanüstü vergilerin yürürlüğe konulması yanında para biriminin sürekli değer kaybetmesi ve lonca sisteminin değişmesi yüzünden zor günler geçirmelerine rağmen seferde mal satma ayrıcalığına kavuşmak için ellerinde avuçlarında ne varsa ordu akçesine yatıran esnaf takımı sarsılır. Sefer olmazsa giderlerinin karşılanmayacağı endişesiyle aralarında İbrahim’in ordu akçesini başka işlere harcadığı veya zimmetine geçirdiği yönünde olur olmadık yaygaralar dahi koparılır. Veziriazam her ne kadar buna karşı tersi söylentiler yayarak ortalığı yatıştırmaya çalışsa da ne parasının çoğunu bu sefere bağladığı rivayet edilen Patrona’yı ne de mallarını satıp dükkanlarını kapadıktan sonra yaptıkları masrafin karşılığını almak umuduyla beklemeye koyulan esnaf guruplarını yollarından ayırmayı başarır.<sup>414</sup> Aksi gibi sona yaklaştıkça adamlarının da kamuoyunun nabzını tutmak konusunda sergiledikleri ihtiyatlı tavrı elden bıraktıkları anlaşılır. Örneğin, Mehmed Kethüda,

“efendim, halkın ağzı yanlış, ortalık zevksiz, alâmetler kötü, bir hadise çıkmadan milleti susturacak bir şeyler yapmak lazım...”

diyerek kendisini uyaran devlet adamlarını,

---

<sup>413</sup> Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte*, Haz. Mesut Aydemir, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s.19-20; Ahmet Refik, s.116; Koçu, s.144; Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul 1700–1800*, University of California Press, London, 2010, s.55; Aktepe, “III. Ahmed”, s.36-7

<sup>414</sup> *A Particular Account of the Two Rebellions which happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI at the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople*, G. Smith, London, 1737, s.96; Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyet*, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkanıharbiye Matbaası, Ank, 1934, s.297-8; Robert W. Olson, “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 17, No. 3, Sep., 1974, s.333, 335-8

“böyle bir ihtimalin lafı edilir ya da akıla getirilir mi? ricâl ve ocaklının tamamı adamımız ve her köşede casuslarımız varken, başkaldırmaya kimin yüreği yeter”

cevabıyla azarlayarak etrafından uzaklaştırır.<sup>415</sup> “İsyanın, terk edilmişlik ortasında atılan çılgınlık ve dinmeyen homurdanmalarla başladığını” belirten Mignot ve yazarı belirsiz bir dönem kaynağına göre yapılan ilk hata da sarayın her noktasına sirayet eden bu küçümseyici ve umursamaz tavidir.<sup>416</sup>

Sonunda tüm bu şartlar altında İstanbul, 1730 yılı Eylül ayının yirmi sekizi Perşembe günü eski bir levent, yeniçeri, tellak, eskici ve seyyar satıcı olan Patrona Halil’in arkadaşları manav Muslu Beşe ve kahveci Emir Ali’yle beraber hamamda tertipleyerek “şer’le davamız vardır” sloganıyla meydana döktükleri yeni bir isyana uyanır. Keramet sahibi sandıkları “pirleri” Patrona’nın peşinden Bayezid Camii önüne toplananların çoğu kendisi gibi turşucu, oduncu, sebzeçi veya tellak nevinden esnaf ya da dilenci, külhanbeyi veya serseri ayak takımındandır.<sup>417</sup> Daha en başından verdikleri bu görüntü bile aslında bir araya gelmelerini sağlayan “ağız birliğinin”, İspirîzâde ve Zülâli Efendiler gibi belirli bir amaç doğrultusunda hareket eden azmettiricilerin bilinçli yönlendirmeleri istisna tutulursa, hükümet karşıtı söylentilerden beslendiğine işaret eden izler taşır. Her şeyden önce böylesi derme çatma bir grubun kendisini endişeye düşürecek hesaplardan çok korkusuzca ortaya atılmalarını sağlayacak coşku ve öfke gibi akli perdeleyen ateşleyici duygulara ihtiyacı vardır ve bunlar da genelde bu tip hisler uyandıran nefret yüklü söylentilerden karşılanır. Başka bir deyişle, Nalkıran, Toska veya Gavur Hacı gibi asi tiplerinin nezdinde pirleri Patrona Halil tarafından hedef gösterilen İbrahim ve onunla özdeşleşen sorunlar dışında muhtemel ne İmparatorluk ne de rakibi devletlerin yaşadığı çok yönlü gelişme ve değişimlerin derinlemesine bir anlamı ya da önemi vardır.

Başta vehameti kavranamayıp birkaç baldırı çıplağın işi olduğu sanılan ayaklanma çarşı esnafı ve yeniçerilerin katılımıyla büyüyüp tehlikeli bir mahiyet

---

<sup>415</sup> Şem’ dâni-zâde, I, s.7

<sup>416</sup> Mignot, IV, s.323; *Relation des deux rebellions arrivées à Constantinople en 1730 et 1731 dans la déposition d’Achmet III et l’élévation au trône de Mahomet V, composée sur des mémoires originaux reçus de Constantinople*, Jean Neaulme, La Haye, 1737, s.6

<sup>417</sup> Destârî, s.7-8; *Relation des deux rebellions*, s.9; De Crouzenac, *Histoire de la dernière révolution arrivée dans l’Empire Ottoman*, Andre Caillleau, Paris, 1740, s.5, 8; Mignot, IV, s.323; Refik, s.114-5; Shay, s.36

kazandıkça, iktidar ortakları arasında telaş uyandırıp ciddiye alınmaya başlanır. Sonuçsuz birkaç girişimin ardından kontrolün iyiden iyiye kaybedildiği ikinci gün, sadrazamın önerisi üzerine Sancak-ı Şerif'in Bâb-ı Hümâyûn'a çıkarılması kararlaştırıldıysa da bu defa söylentilerin kitleleri bir araya getirebildiği kadar ayırabildiğine de işaret eden ilginç bir sessizlikle karşılaşılr;

“...şehirli saray meydanına sancak altına davet edilir, ama eski tarihlerde sel gibi akıp meydanı doldurken, bu defa bıkip usandıklarından [birkaç kişi dışında kimsecikler gelmez], zira ekserisinin oğlu-kızı azmış ve isyana sebep olan durumlardan bıkmışlardır. Kalplerinde derinden bir düşmanlık peyda olduğu gibi böylesi durumlara rağbet gösterdiği için padişaha duydukları muhabbet de silinmiş ve artık bunların gitmesini ister durumdalardır. Acem'e ve Afgan'a zarar ettirelim derken, hazineler telef, Anadolu harap olmuş ama onca masrafa rağmen Acem seferi sefamıza engel olur diye binbir türlü meşakkatle ele geçirilen yerleri vermeye razı olunmuştur. Fakat açıktan vermek olmaz, Kızılbaş gelip süratle hücum eder diye kalelerdeki müslümanları haberdar dahi etmeyip vilayetlerin gitmesi ve çoluk çocuklarının esir düşmesine izin verildiği için halk bunlardan nefret ettiğinden saraya gelmemiş, gelen birkaçı da ikindi vakti dağılmıştır...”<sup>418</sup>

Halkın yönetenler aleyhinde yayılan negatif söylentilere karşı tepkisi Şem'dânîzâde'nin bu kaydıyla netlik kazanarak somutlaşır. Geçen on iki yılda padişahla aralarındaki manevi bağların neredeyse tamamen kopması sonucu hislerinin onu durdurabilecekleri sıklette bir âsi grubuyla baş başa bırakıp kaderine terk etmeye razı gelecek kadar duyarsızlaştığı anlaşılır. Sultanların eylemleri yanında bunların yaratacağı olumlu olumsuz kamuoyu algısını da yönetme zorunluluğuyla karşı karşıya olduklarının göstergesi olan bu “sessizlik” nihayetinde III. Ahmed'in saltanatı, damadı İbrahim'in ise canını kaybetmesiyle sonuçlanır.

İsyanı onaylayan bu sessizlik I. Mahmud'un Eyüp'te kılıç kuşandığı sıra Sadâbâd'daki köşklerin yıkılmaya başlanmasıyla yerini müthiş bir öfke krizine bırakır. Ahali yeni sultanın yıkımına gönülsüzce müsaade ettiği binalara hücumla etraftaki yetmişmiş ağaçları dahi keserek, “yozlaşmışlığın” tezahürü saydığı bu yerden geriye bir

---

<sup>418</sup> Şem'dânî-zâde, I, s.7-8

harabe bırakana dek kendince intikamını alır.<sup>419</sup> Makbul İbrahim'in Apollon ve Diana heykelleri gibi Nevşehirli İbrahim'in Sâdâbâd'ı da halkın huzursuz fısıldaşmalarına kulak verilmemesinin yarattığı kaçınılmaz öfkeden nasibine düşeni alarak kayıplara karıştır.

İbrahim Paşa'nın düşüşüyle de görüldüğü üzere söylenti, seçkinlerin birbirlerine ve askerlerin seçkinlere yönelik planlarını hayata geçirebilmelerine imkan veren bir tür işaret fişeği veya ateşleyiciden farksızdır. Sayesinde, araştırıp sorgulama zahmetiyle uğraşmaya gerek kalmadan iktidar karşıtı saflar kolayca belirlenip resmî açıklamaların tersine coşkulu inanç ve sloganlar yaratılır. Nereden ve kimden “peydâ olduğu” bilinmeyen bu türden “sözler” marifetiyle ulaşılacak istenen asıl amaç ustaca gizlendiği gibi kitlelerin bozulan güç dengelerini tekrar düzene sokmak idealiyle cesaretle ortaya atılmaları sağlanır. Normal zamanlarda seslerini duyurmakta güçlük çeken halk içinse söylentiler, yöneticilerine karşı duydukları öfke etrafında birleşip birbirlerinden aldıkları güçle korkularından sıyrılarak direnmelerine zemin hazırlayan kolektif bir çağrıdır. Kanıttan yoksun bir duyumla da olsa adaleti hiçe sayanların karşısına dikilmek, aralarındaki dayanışma hislerini artırmanın yanında geleceğe dair belirsizliklerini giderip kaygılarını yalıtır. Günün sonunda karşılaşılan sahne ise bilhassa 1622, 1703 ve 1730 ayaklanmalarında tanık olunduğu üzere, “yukarıdakilerin”, siyasetin kalbine kadar uzanan “aşağıdakiler” tarafından hesaba çekilerek yerlerinden uzaklaştırılmasıdır.

---

<sup>419</sup> Subhî, s.35, 38-9; Abdi, s.45; P. Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İst, 1956, s.77-8; Uzunçarşılı, V, s.213

## IV İTİDAL

### “Ma’rifet Varsa Gel Ko Gıybeti”

Osmanlı siyaseti, Hacı İvaz’ın gözlerine mil çekilmesinden III. Ahmed’in tahttan indirilmesine gelinceye kadar geçen üç yüz yıllık süre içerisinde “perde arkası ilişkiler” yüzünden bu şekilde defalarca kez sarsılır. Karşılaşılan hadiseler sistemin olağan birer parçasıymışçasına değişmez bir rutinde tekrarlanıp duruyormuş gibi görünse de yalnız zaman ve koşullar değil, üretimlerinde kullanılan enstrümanlar açısından da birbirlerinden farklıdır. Örneğin, İvaz, Halil, Derviş, Nasuh ve Kara Mustafa Paşalar, dar bir çevrede yürütülen iftira (bühtan, itham, karalama) ve yalanlarla (kizb, tezvir, uydurma) örülü değerledirici konuşmaların, Takıyyüdin, Sultan İbrahim, İbşir Paşa ve II. Osman ise krizlerin yarattığı belirsizlik ve bilgi kıtlığını gidermeyi amaçlayan kolektif anlam arayışının kurbanlarıdır.

İlkinde en bilinen şekliyle başkalarını kınamak üzere yapılan konuşmalar yani dedikodu, ikincisi ise kesinlik kazanmayan haber anlamında söylenti kavramlarıyla karşılaşılır. Bunlardan yerel kültürün örtük kural ve yaptırımlarını öğrenmenin en kestirme yollarından biri olan dedikodular, genelde sosyal ağlar yardımıyla bir grup kurma ve buna ait olma ihtiyacını karşılamak için kullanılır. Grup içersindeki güç ve statü dengeleri yanında karmaşık ve belirsiz konuların tüm üyelerin anlayabileceği şekilde modellenmesi de yine aynı araçla sağlanır. Ancak bu birleştirici katalizörün kendisini yönlendirmeyi bilen Zağanos, Ferhad, Sarı Süleyman ve Kara Murad Paşa gibi rakiplerini boğmaya yeminli siyasiler elinde kişileri birbirlerinin zıt kutuplarına doğru iterek ayrışmalarına yol açan birer saldırı aracı haline gelebildiği de buraya kadar saydığımız örneklerden anlaşılacağı üzere gayet açıktır.<sup>420</sup> Dedikodudan farklı olarak kargaşa zamanlarında ortaya çıkan belirsiz bir durumu anlamlandırma ve potansiyel tehditlere karşı hazırlıklı olma aciliyetinden kaynaklanan söylentiler ise hem bilgi eksiliğinin tamamlanması hem de karşılaşılan krizin tetiklediği öfke, korku, şüphe ve düşmanlık gibi duyguların açığa çıkarılarak sloganlaştırılması imkanı tanır.

---

<sup>420</sup> Robert Paine, “What is Gossip About? An Alternative Hypothesis”, *Man*, V.2, No.2, Jun., 1967, s.283; Roy F. Baumeister, Liqing Zhang, Kathleen D. Vohs, “Gossip as Cultural Learning” *Review of General Psychology*, V.8, No.2, 2004, s.115, 120; Nicholas DiFonzo-Prashant Bordia, “Rumor, Gossip and Urban Legends”, *Diogenes*, 54 (19), 2007, s.25-6; aynı yazar, *Rumor Psychology*, s.19-21

Güvenilir nitelikte resmi bir doğrulama ya da yalanlamayla karşılanmadıkça, rüzgarı arkasına alan bu önermeler, zincirleme bir saçılım ve geçtiği her noktadan yeni bir sesi içine alacak büyüklükte bir yayılım gücüne sahiptir. Ne olup bittiğinin tam olarak anlaşılamadığı kaotik zamanlarda bir araya gelen kitlelere, refah ve düzenlerini koruma isteğini basit mesajlarla dile getirme yanında risk yönetimi ve birlikte hareket etme kabiliyeti kazandırır. Yanı sıra, eğlenme ve ittifak kurma gibi toplumsal uzlaşma ve dayanışma açısından faydalı görünen durumlara hizmet etse de II. Osman ve İbrahim vakalarından da hatırlanacağı üzere saldırganlaştığında önüne kattığı her şeyi yok edebilecek bir güce eriştiğinden olumsuz dedikodulardan çok daha yıkıcıdır. Aralarındaki bu gibi farklara rağmen Osmanlı yazınında birbirlerinin yerine kullanılmaları ile yönetimin selameti açısından riskli görülmelerinin nedeni ise aynıdır; sonuçta her ikisinde de idare edilemeyen kör noktaların “gayri resmi iletişim araçları olarak” en müktedir iktidar sahipleri için dahi taht ve topraklarını ellerinden almayı amaçlayan düşman orduları kadar tehlikeli ve zararlıdır.<sup>421</sup> Peki, üstüne yazının kısıtlı bir çevrede kalırken, sözün serbestçe dolaştığı (uçtuğu) modern öncesi şifahi bir toplumda saltanat yıkıp saltanat kuran böylesi bir “sorunla” nasıl başa çıkılmıştır? Devletin kaderine yön veren siyasi aktörler ülkenin huzur ve güvenliği açısından şeriatın dili kötüye kullanma hususunda ortaya koyduğu sınırlara uymaları gerektiğine nasıl ikna edilip, aksini yaptıklarında ne tür cezalara çarptırılmıştır? En önemlisi de siyasetin şaibeden uzak tutularak “namusunun” korunması vazifesi, şahsi yükümlülükler dışında en önce kimin sorumluluğu altındadır? Siyasi, iktisadi, askeri ve içtimai krizlerin doğrudan kendisi kadar nedeni oldukları belirsizlikten kaynaklanan dedikodu ve söylentilerle mücadelede de sorumluluk elbette ilk olarak padişahındır. Dolayısıyla, idaresi altındaki seçkinler ve halkın durumuna gelmeden önce mevcut koşullara göre evvela konum ve mesuliyetleri belirlenip, etraflarında dönen konuşmalarla nasıl başa çıkıldığına ise sonra bakılmalıdır.

---

<sup>421</sup> Gordon W. Allport-Leo Postman, “An Analysis of Rumor”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 10, No. 4, Winter, 1946-47, s.503; Ralph L. Rosnow, “Inside Rumor: A Personal Journey” *American Psychologist*, 46 (5), 1991, s.486-7; Jean-Noel Kapferer, *Dünyanın En Eski Medyası: Dedikodu & Söylenti*, Çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.12-13, 30; Karen Adkins, *Gossip, Epistemology and Power: Knowledge Underground*, Palgrave Macmillan, 2017, s.193; DiFonzo-Bordia, s.13-5, 22

#### 4.1. İdeal Padişah, Dedikodusuz Cemiyet

Osmanlı padişahı her şeyden önce bir İslam devletinin başı olarak Türk ve İslam hükümdarlık anlayışı gereği hakimiyet hakkını Allah'ın lutf u inayetinden alır. Yetki ve sorumluluklarını belirleyen bu anlayışa göre, bir çoban misali gütmekle yükümlü olduğu tebaasıyla (raiyyet) ilişkisi, Taşköprülüzâde'nin yerinde benzetmesiyle baba-oğul arasındaki münasebetten farksızdır. Evinin tartışmasız tek lideri olarak evlatlarının refah içinde yaşaması için aralarında ayırım gözetmeden adaleti sağlamak, mukabilinde ise itaat ve saygıyla karşılanmak zorundadır. Tursun Beğ'in İbn Sînâ ve Nasîrüddin Tûsî'den ilhamla kaleme aldığı üzere evlatlarının göstermesi gereken bu mutlak itaat de aslında herkesin kendi kabiliyetine göre yerleştirildiği yere razı edilerek başkasının hakkına saldırmasını önleyen bir padişaha ihtiyaç duydukları için yine kendi faydalarıdır.<sup>422</sup> Siyasiler arasındaki çekişmenin mevkilerine kanaat etmeyip başkalarının yerine göz dikmelerinden kaynaklandığı ve gizli kapaklı tertipler üzerinden yürütüldüğü düşünülürse, bunun da dedikodu ve söylentiyle mücadeleyi padişahın görevleri arasında en ön sıralara koyduğu gayet açıktır. Ancak bu, gerek siyaset gerekse söylentinin belirgin bir kalıba dökülemeyen değişken yapısından dolayı sitemin merkezindeki biri için dahi ne sanıldığı ne de söylenildiği kadar kolaydır. Her şeyden önce bugün bizler gibi o gün de insanların etraftan edindikleri bilgilerin çoğu bir kanıta dayanıyor olmasından ziyade inanıldığı için doğru sayılır. Ait olunan grubun doğru kabul ettiği doğrudur, yani toplumsal bilgi kanıta değil, inanca dayanır.<sup>423</sup> Padişahlar da bu yüzden duygularına kapılmadan doğruyu yanlış önce kendileri ayırıp ardından aldanmışları doğruya sevk etmek ya da adaleti elden bırakmadan gereken cezayı vermek güçlüğüyle karşı karşıyadır. En muteber yakınları da dahil kimsenin yanlış yönlendirmesine kapılmadan adaleti hakkıyla yerine getirip huzurla hüküm sürebilmeleri için siyasetin önlerindeki kadar arkalarından dönen tehlikeli haline de hazırlıklı olmak zorundalardır.

Halife Sultanları kendilerine gelen haberlerin doğruluğunu araştırmak, zannın çoğu, gıybet, çekiştirme ve ayıplamaktan ya da bunları yapana iltifat etmekten kaçınmaları konusunda uyarıcı mesajların ilki ise şeriat kaynaklıdır.<sup>424</sup> Hadis ve fetva

<sup>422</sup> Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İst, 1977, s.10-3; Halil İnalcık, "Osmanlı Padişahı", *AÜSBFD*, C. 13, S.04 Nisan 1958, s.73-5

<sup>423</sup> Kapferer, s.327

<sup>424</sup> Hucurât 49/6; Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman

mecmualarından nasihatname, menkıbe, şiir, hikaye ve hatta vakanüvis tarihlerine kadar neredeyse tüm yazılı kültürün kötülüğü üzerinde anlaşılmaya vardığı bu türden davranışlara tevessül etmenin onu temsil ve muhafazasından sorumlu olduğu dini kuralları bizzat çiğnemiş olma hatasına düşüreceği açıktır. Ancak şeriata aykırı davranışlarının tahttan indirilmelerine yol açtığı XVII. Yüzyıla gelinceye kadar bu gibi şeylerin ne fazlaca önemsendiğini ne de zaten dedikodunun hiçbir devirde meşruiyet kaybına neden olabilecek büyüklükte bir sorun olarak algılandığını söylemek akla yatkındır.<sup>425</sup> II. Mehmed ve I. Selim'in bid'ate varan uygulamalarını oğulları II. Bayezid ve I. Süleyman'ın kaldırdıkları hatra getirilse, şer'i sınırlar karşısında hepsinin aynı hassasiyete sahip olmadığı açıkça görüleceğinden meseleye politika açısından bakmanın bizleri çok daha sağlıklı sonuçlara götüreceği ortadadır.<sup>426</sup> Yanı sıra konuyu din odağına hapsetmek, III. Murad gibi kiminin uyruğu, II. Selim, IV. Mehmed ve Abdülmecid gibi kiminin huyu, I. Mustafa ve Abdülaziz gibi kiminin ise akıl yoksunluğu yönündeki dedikodularla alaya alınan birer insan oldukları gerçeğini göz ardı etme ihtimaline kapı aralamaktır.<sup>427</sup> Edindikleri bilgileri anında doğrulayamadıkları halde hızla karara bağlamaları gereken bu insanların yakın ilişkilerine güvenmekle hata yapabileceklerini ve eğer aracıları dedikoduysa da

---

olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın; Hucurât 49/12; Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindir! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur; Hümeze 104/1-2; Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline!

<sup>425</sup> Örneğin III. Selim, Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi'nin saltanatta istikbalini kaybederek başkalarına alet olduğu ve müslümanlar aleyhinde hareket ettiği için hilafet makamına layık olmadığı fetvası üzerine tahttan indirilir; Halil İnalçık, "Padişah", *TDVİA*, C.34, İst, 2007, s.143

<sup>426</sup> İnalçık, "Osmanlı Padişahı", s.77-8

<sup>427</sup> Sultan Abdülmecid, içki ve müsrifliği yüzünden dillere düşerken, kardeşi Abdülaziz'in kötü niyetli bir büyüden dolayı delirdiği ortaya atılır. Hatta annesinin büyüü bozdurmak için birkaç şarlatan hocaya başvurmasıyla beraber muhtelif camilerin imamlarından Cuma namazı esnasında anlamsız bir takım dualar okunmasını istemesi üzerine mevcut dedikodular iyice alevlenerek saray dışında da padişahın "cünûn alâmetleri" gösterdiği yönünde bir "erâcîfîn" doğmasıyla sonuçlanır. Nazırların oğlunun ayaklarını öpmelerini istemek ya da kavgada galip gelen bir döğüş horozuna yüksek nişan verip kaybedeni sürgüne göndermek gibi delilikle örtürşen her biri birbirinden tuhaf daha pek çok söylentiyle anılır; Cevdet, Tezâkir, 13-20, s.256-7; *The Memoires of Ismail Kemal Bey*, Ed. Sommerville Story, London, 1920, s.94-5; Mehmed Memduh, *Mirât-ı Şuûnat*, Ahenk Matbaası, İzmir, 1328, s.86-7; Rodric H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, II, Çev. Osman Akınbay, Papirüs Yayınları, İst, 1997, s.9-10, 53; Florian Riedler, *Opposition and Legitimacy in the Ottoman Empire: Conspiracies and Political Cultures*, New York, 2011, s.13; Ebuzziya Tevfik'e göre, Abdülaziz'in "çıldırdığı" yalanını İstanbul ve çektiği telgraflarla bütün Avrupa'ya yayan, onun akrabalarını kayırdığı ve hazineyi zarara uğrattığı gerekçesiyle azlettiği Sadrazam Ali Paşa'dır; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, I-II, Sad. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İst, 1973, s.336-7

ahlaken bir tek kurdukları ilişkilerden sorumlu tutulabileceklerini hatırlatmaya da bu anlamda ayrıca gerek yoktur.

Yanılıcı dedikodular karşında sergilemeleri beklenen tavrı anlamak için bakılması gerekenler bu yüzden fikhî eserler değil, iletişimde nelere dikkat edip, yakın çevrelerini nasıl ve hangi özellikteki kişilerden dizayn etmeleri gerektiğini anlatan siyasetnamelerdir. Kaynağını Hint ve İran devlet idaresi teorisinden alan bu eserler, devrin sultan ve devlet adamlarına egemenliklerini sürekli hale getirmelerini sağlayacak dini, siyasi ve ahlaki tavsiyeler verir. Devletin istikrar ve istikbalini garanti edecek temel ilkeler yanında üzerinde hassasiyetle durdukları bir konu da sultanların sahip olması gereken haslet ve kaçınması zorunlu hallerdir. Bunlardan konumuz açısından en önemlileri, suskun sayılmayacak ölçüde az ve yerinde konuşmak, dedikodu yapmaktan ve yapandan kaçınmak, kulağına gelen havadislerin doğruluğunu araştırmak, sır saklamak ve seçtiği idarecilerle beraber tüm tebaasının durumu ve kendisi hakkındaki düşüncelerinden sürekli haberdar olmaktır. Siyasetnamelerle I. Murad zamanında tercümeler yoluyla tanışan Osmanlı sultanlarının çeviri eserlerin ilki olan Kelîle ve Dimne’de karşılaştıkları en kapsamlı öykülerden biri de nitekim “iftiracı ve dedikoducuların arabozucu sözlerinden uzak durup sakınmanın” gerekliliği hakkındadır.<sup>428</sup> Mercimek Ahmed tarafından tercüme edilerek II. Murad’a sunulan Kâbusnâme’de de aynı şekilde adaletle hükmetmeyi isteyenlerin az ve öz söyleyip, yalnızca doğruyu konuşmaları ve sözle amel etmeyip haklarında her ne söylenirse söylensin bunun kastından haberdar olmaları gerektiği öğüdüyle karşılaşılır.<sup>429</sup>

Osmanlı siyasetname yazarlarının düşün dünyası üzerine tesir eden Gazâlî, Nasîrüddin Tûsî, Ebû Mansur es-Seâlibî, İbn Arabî ve Sa’dî-yi Şîrâzî’nin görüşleri de bu eserlerin öne sürdükleriyle aynıdır. Arabî’nin bir “söz hastalığı” olarak “günah-ı kebir”den saydığı gıybet, Tûsî için iftira (nemime), kara çalma (siyanet), lekeleme (gamz) ve bühthanla beraber mal ve mevki hırsıyla ortaya atılan “yalanların” değişmez yoldaşlarıdır. Dinin haysiyet ve onurunu temsille şereflendirilmiş hükümdarlar

<sup>428</sup> “Bâb-ı Evvel Sâ’î vü Nemmâmun Kelâm-ı Nifâk-encâmın İstimâ’dan İctinâb u İmtinâ’ Vâcib İdügün Beyân İder”; Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi, *Hümâyûn-nâme*, Haz. Tuncay Bülbül, TÜBA, Ank, 2017, s.277-453

<sup>429</sup> “gereklin söyleyici ol, az söyleyici ol, az gülücü ol... tezcek ol, sözle amel etme... gerçeği söyle, alem beyleri kendi ilinde ve sarayında her ne yüzden dem ursa, söz söylese, sen o sözün kasdına ermek gereksin... elinin altındaki çeri ve raiyyetin halından haberdar olasın. Zira bir padişah ki kendi şehrinde haberdar değil ola, ayırık şehirler haberin dahı sehil bilir ola...” ; Keykâvus, *Kâbusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, MEB, İst, 1966, s.302, 308, 311

bunlardan uzak durmalı ve ayrıca çevrelerindekiilerin ağzından çıkan en ufak bir söze dahi dikkat ederek delillerle tevatürden gerçeğe erdirmedikçe herhangi bir sonuca varmaktan kaçınmalıdır. Seâlibî’ni deyiimiyle, “kalbi dar olanın, dili geniş olur” sözünden hareketle sır saklamayı kendine ahlak edinmenin yanında kullarının arasında düşman casusu varmış gibi temkinli olup her daim dikkatli davranmalılarıdır.<sup>430</sup> Şîrâzî’nin Abaka Han’ı, dile düşmesini istemediği şeyleri dostlarıyla dahi paylaşmaktan ve iyi anılmak için önce iyi işler yapıp kötülükten sakınması gerektiği yolundaki uyarılarına benzer şekilde, Gazâlî de sultan ve vekilinin hayırlı işlerinin saltanatlarının şerefini artırıp hakimiyetlerini genişleteceğini hatırlatır. Bunun için her ikisinin de düşmanı dostundan çok olacağından birbirleri arkasından edilen sözlere kulaklarını tıkayarak uyum içinde çalışmaları şarttır.<sup>431</sup> Osmanlılar döneminde telif edilen siyasetnamelerden ilkinin yazarı Şeyhoğlu Mustafa’ya göreyse, sultanın iftira, gıybet ve zina gibi “yaramaz işlere” bulaşması soyunun adını kötüye çıkarmanın ötesinde ülkenin müfsidler elinde oyuncağa dönüşmesinin dahi yolunu açmaktadır; zira hal böyle olduğunda, korkularından Hakk’ın emirlerini söyleyemeyip geri çekilen alimlerin yeri fesat ehliyle doldurulmaya başlanır. Ne idüğü belirsiz yardakçı, soysuz, zalim, gammaz, ikiyeüzü ve hilekârlar padişaha yakınlık kurarak liyakat sahiplerinin erişemediği mevkilere dahi rahatça ulaşır. Üstüne padişahın zülmüne alkış tutup bir de bunu doğruluk ve hak elbisesiyle süsledikten sonra aralarında, “biz onun isteklerini yerine getiren ve devletin iyiliği, hazinenin zenginleşmesi ve gerekli işlerin görülmesi için çalışıp didinen kimseleriz” türünden kendilerini şık göstermeyi hedefleyen sözler çıkarılır. Oysa, gerçekte ağır vergiler altında ezdikleri halkı azarlarmaktan bir an olsun geri durmayıp, günahsızlara tuzak kurup iftiralar atacak, vakıflara ve yetim mallarına el uzatıp hak sahiplerini alacaklarından mahrum bırakacak kadar gaddarlardır. Fakirleri hor görür, düşkün ve mazlumları sultanın dergahına yanaştırmaz, onun sadaka ve ihsanlarını dahi adaletle paylaştırmazlar. Sonuçta tüm bunlardan cimri ve zalim olarak anılmakla zararlı çıkacak olansa, önce yine kendileri değil, elbette

---

<sup>430</sup> İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, Çev. Mahmut Kanık, İz Yayınları, İst, 2020, s.144; Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İst, 2021, s.183-4, 217, 302; Ebû Mansur es-Seâlibî, *Âdâbu’l-Mulûk (Hükümdarlık Sanatı)*, Çev. Sait Aykut, İnsan Yayınları, İst, 1997, s.106

<sup>431</sup> Sa’dî-yi Şîrâzî, *Nasihatü’l-Mülûk (Hükümdarlara Öğütler)*, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İst, 2016, s.55-6, 64, 75; İmam-ı Gazali, *Nasihatü’l-Mülûk (Devlet Başkanlarına)*, Çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İst, 1969, s.126

padişah'tır. Halbuki, Şeyhoğlu'na göre, onun gıybet meyledip fesat ehline yüz vermesiyle başlayan bu felaketler zinciri ne kadar feci ve karmaşık görünürse görünsün, çözümü de bir o kadar basit ve açıktır;

O garaz, kin sahibi ise, sözüne değer verme, duymazdan gel

Garazın ve ifitrânın çok çirkin bir hastalık olduğunu bilmek gerekir,

Onlar kıskançlıktan yersiz yere aç gözlülük yaparlar

İyi ve güvenilir kişilerin kötü adla anılmalarına sebep olurlar

dizeleriyle de belirttiği üzere çözüm, hasetten uzak iyi niyetli kişileri hain, hainleri ise dürüst ve adil göstereceğinden dolayı her türlü dedikodudan kaçınmaktır.<sup>432</sup>

Yine II. Murad devri yazarlarından Amâsî ve Ankaravî'nin uyarıları da sultanın, canını devlet, devleti de canı yerine koyan akil kişiler dışında kimsenin kimse hakkında öne sürdüğü iddialara çabucak kapılmaması gerektiği yolundadır. Yalnız bu defa Ankaravî, kendi organlarını dahi nereye kullandığının halk tarafından sorulabileceğini belirterek padişahın tebaası karşısında ne kadar ağır bir yükün altında olduğunu hatırlatmaya çalışır. Bu zorluğa rağmen işlerin yolunda gitmesini istiyorsa, ona göre, duyduklarının hakikatini araştırmak kadar yalan ve desisenin önünü açan kuruntuyla baş etmek zorunda olduğunu da hatırlatmalıdır.<sup>433</sup> Ancak, takip eden yüzyılın öğüt vericilerinden Za'îfî'ye kalırsa, kıskançlık ve hasetle laf taşıyıp muhalefet etmekten başka işi olmayan garaz takımını susturmak, memleket müreffeh, halk mesut ve huzurlu, padişah güçlü ve uğurlu olsa da imkansızdır. Bu kez tüm başarı padişahın marifet ve gayretine mal edilip onunla vezirlerinin arası bozulup açılmaya çalışılır. Za'îfî ve çağdaşı Ma'alkaravî'nin bu durum karşısında önerisi ise, sultanın müfterilerin ağız keselerine sükut mührünü vurarak vezirin, bizzat kendisi demek olduğunu herkese hatırlatmasıdır.<sup>434</sup> Aksi, yaradılıştan kötülüğe meyilli olan bu

---

<sup>432</sup> Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı)*, Haz. Kemal Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İst, 2013, s.90, 99, 100-1, 113; Akovalızâde Ebu Adem Dede Hatem, *Minhâcü'l-Umerâ fî Ahvâli Selâtin ve'l-Vüzerâ*, İstÜ Ndr, nr.1997, trh, vrk.17a-b

<sup>433</sup> Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Mirâtu'l-Mülûk: Sultanların Aynası*, Haz. Mehmet Şakir Yılmaz, Büyüyenay Yayınları, İst, 2016, s.457; Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî, *Enisü'l-Celis*, Haz. Azmi Bilgin, TÜBA, Ank, 2007, s.83, 89-91

<sup>434</sup> Pîr Mehmed Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk: Hükümdarlar Bahçesi*, Haz. Vedat Ali Tok, Büyüyenay Yayınları, İst, 2013, s.89, 94-5; Nev'î Mehmed Efendî Ma'alkaravî, *Fezâ'ilü'l-Vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-Ümerâ (Nev'î'nin Siyâsetnâme Türündeki Eseri)*, Haz. Fatih Koyuncu, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.17, İst, 2016, vrk.6b-7a

kişilerin bu makama ulaşmak için “keklik gibi salınıp tavus kuşları gibi cilve yaparak” (ortalığı karıştırarak) dolaşmalarına müsaade edilmesi anlamı taşır.<sup>435</sup>

Siyaset ve adaba dair yazdığı eserlerde konuyu etraflıca ele alan Gelibolulu Âlî’ye göreyse, dostların arasını açan “münâfıklar”, ortalığı karıştıran “gammazlar”, o senin için böyle dedi diyerek yalanlar uydurup insanları birbirine düşüren “müfsidler”, şundan bundan duydukları sözleri bir yerden başka bir yere taşıyarak düzeni bozan “sühan-çînler” ve başkalarının arkasından atıp tutan “hemmazlar”, her şeyden önce insan değil, birer şeytandır. İşleri güçleri aşığı maşuğundan, babayı oğlundan, kardeşi kardeşinden ayırmak olan bu hilekarların zararı, koca bir şehri yıkıp, halkını savurmaya yetecek kadar güçlü bir fırtına ve taundan farksızdır. Hangi toplulukta bu iblislerden biri bulunsa, orada mutlaka derin ayrılık ve kanlı kavgalar yaşanır.<sup>436</sup> Dolayısıyla bunlara merhamet, devlete ihanet sayılacağından padişahların özellikle halktan haber almak için seçtiği casuslar, hâmîlerini himaye kastıyla gerçeği saklamaya kalkışırsa, siyaset testeresiyle ikiye bölünüp sonu gelmeyen işkencelerle cezalandırılmalıdır. Âlî için bu gibi kişileri tehlikeli kılan diğer bir husus da siyaset diline yerleştirdikleri “günah ve suç isnadı” yüzünden devlet adamlarının haksız yere görevden alınmasıdır.<sup>437</sup> Hasan Kâfi’nin de siyasetnamesinde belirttiği üzere toplumun saygısını kazanmış kişilerin olmadık şeyler bahane edilerek gözden çıkarılmaları adil olması beklenen padişaha yakışmayıp, itibarının zedelenmesiyle sonuçlanır.<sup>438</sup> Yüsri’ye göreyse, aceleciliği, meclisine iletilen suçlamaların doğruluğunu araştırması ve eğer ortada bir iftira varsa, mağduru koruyup müfteriyi cezalandırması gerekliliğiyle çeliştiğinden daha en başından yanlıştır.<sup>439</sup> Bundan dönmenin yolu da yine, Sarı Abdullah’ın kendisine izafe edilen eserinde dile getirdiği üzere, sahtekar, yalancı, dedikoducu, geveze, boşboğaz ve dalkavuk yaradılıştı olduğu farkedilen kişilerin müsamaha gösterilmeden devlet kapısından uzaklaştırılmasıdır.<sup>440</sup> Aksi,

---

<sup>435</sup> Za’ifi, s.90

<sup>436</sup> Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ’idü’n-Nefais fi-Kavâ’idi’l-Mecâlis*, Haz. Mehmet Şeker, TTK, Ank, 1997, s.128, 303-4

<sup>437</sup> Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü’s-Selâtîn: Siyaset Sanatı*, Haz. Faris Çerçi, Büyüyenay Yayınları, İst, 2015, s.97, 118

<sup>438</sup> Hasan Kâfi Akhisârî, *Usûlü’l-Hikme fi Nizâmi’l-Âlem: Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri*, Haz. Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, İst, 2020, s.66

<sup>439</sup> Kebirîzâde Abdurrahman Yüsri, *Nasayih-i Kebirîzâde*, İstÜ Ndr, nr.6935, 1115, vrk.25b

<sup>440</sup> Sarı Abdullah Efendi, *Tedbirü’n-Neş’eteyn fi Islahü’n-Nüşhateyn*, İstÜ Ndr, nr.2666, 1071, vrk.26b-33a; Sarı Abdullah’ın IV.Mehmed’e ithâfen kaleme aldığı nasihatname ve velilerin dedikoduya maruz kaldıklarına ilişkin atfı için bkz. *aynı yazar, Nasihatü’l-Mülûk Terğîbün Li-Hüsni’s-Sülûk*, İstÜ Ndr, nr.6933, 1187, vrk.73b-74a

memleket işleri yerine birbirlerinin kusurlarıyla uğraşanlara müsaade ve hatta teşvik olarak görüleceğinden sultanın zayıflığından sayılır. Yine bir nasihatname yazarı Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın öğüdü de bu yüzden benzer şekilde, tüm buyruk sahiplerinin cehennemle lanetlenmiş “kovucuları” şakalaşmak niyetiyle dahi olsa dikkate almayıp meclislerinden kovmalarıdır. Ona göre, bunlarla muhabbet edip günaha girmektense, tarihi hikaye ve menkıbeleri okuyup zihinlerini dinlendirerek vakit geçirmeleri çok daha evlâdır.<sup>441</sup> Keşanlı Nahîfî'nin Şeyzerî'den tercüme ederek I. Abdülhamid'e sunduğu siyasetname çevirisinde ise gıybetin dinen haramlığı yanında insanın ruhunu bozduğu ve değerini düşürdüğü konusu üzerine odaklanılır. Şu haliyle aşağılık ve bayağı insanların alışkanlığı olarak görüldüğünden sultanların mevkilerine bakmadan buna tevessül etmelerinin gerekli feraset ve ahlaktan yoksun oldukları şüphesini uyandıracak öne sürülür.<sup>442</sup> II. Mahmud'a takdim edilen diğer bir tercüme eserde ise bunun insani yönünden çok siyasi yönüne temasla padişahların işittikleri sözleri soruşturduktan sonra yalansa hemen reddetmek, doğruysa gereğini yerine getirmek konusunda tembellik veya gevşeklikten sakınmaları gerektiği üzerinde durulur.<sup>443</sup>

Siyasetname yazarlarının tüm bu yerinde tespitlerine rağmen dedikodudan kaçınmanın gerekliliği kadar güçlüğü konusuna neredeyse hiç değinmeyip, siyasetin her yolu mübah sayan zorlu dünyasının kusurlarını dînî ve dünyevî ideallerle gidermeye çalıştıkları görülür. Oysa, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın verdiği öğüde kendisinin dahi uymayıp III. Ahmed'in arkasından konuşması yüzünden idam edildiği düşünüldüğünde, teoriyi kusursuz bir şekilde pratiğe dökmenin imkansız olduğu gerçeği bir kez daha hatırlanmış olunur.<sup>444</sup> Yapılan uyarılar ne kadar dikkate alınırsa alınsın, asıl belirleyici olan bu anlamda padişahların mizaç ve beklentileriyle beraber içerisinde bulundukları koşullar ve elbette siyasi durumdur. Örneğin, II. Murad, Hacı

---

<sup>441</sup> Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyah'ül-Vüzera v'el-Ümerâ (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Haz. Hüseyin Ragıp Uğural, KTBY, İst, 1987, s.338-40

<sup>442</sup> Ebü'n-Necib Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*, Terc. Nahîfî Mehmed Emin, Kahire, 1257, s.50-1

<sup>443</sup> Ali b. Ebî Bekr el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye*, Terc. Mehmed Ârif Hilmî, İstÜ Ndr, nr.6877, 1254, vrk.13a

<sup>444</sup> Sarı Mehmed Paşa, Selanik halkına zulüm, Temeşvar'ın düşman eline geçmesine müsaade ve görevini yerine getirmede tembellik yanında padişaha “itâle-i lisan” etmek suçları veya suçlamalarından dolayı idam edilir; Silâhdâr, s.1062; Râsid, IV, s.333-4; Ferâizî-zâde es-Seyyid, II, s.1147; Sarı Mehmed, *Zübde-i Vekayiât*, s. xxix; Süreyya, *Sicill*, IV, s.212-3; Sarı Mehmed Pasha, *Ottoman statecraft : The book of counsel for Vezirs and Governors (Nasa'ih ü'l-vüzera ve'l-ümera)*, Haz. Walter Livingston Wright, Princeton University Press, Princeton, 1935, s.11-2

İvaz Paşa'nın zırh giydiği söylentisini eliyle yoklayarak teyit etme ihtiyacı hissederken, iktidarının gölgelenmesini istemeyen Fatih, Çandarlı Halil Paşa'nın gerçekte rüşvet alıp almadığını soruşturmaya dahi gerek duymaz. Ne I. Ahmed Derviş Paşa'nın ne de karşıt seslere tahammülü olmayan IV. Murad, Ahîzâde'nin kendisine komplo kurup kurmadığı gerçeğiyle ilgilenir. II. Selim, taraflar huzuruna gelmedikçe, IV. Mehmed ve III. Ahmed karşılarına geçilip yüzlerine söylene de kendileri ya da başkaları hakkında dile getirilen sözler karşısında duyarsızdır. Kanunî Sultan Süleyman ise, şartlara göre, kiminde araştırmacı, kiminde faydacı, kiminde de kayıtsızdır. İrakeyn seferine giderken, Aksaray'da Melamî Kutbu Pîr Ali Aksarâyî'yi evinde ziyaret ederek, hakkındaki mehdilik ve cennetin dört ırmağının evinden geçtiğini söylediği şayiasının aslı olup olmadığını bizzat kendisinden dinleyip öğrenmeye çalışır.<sup>445</sup> Ancak konu hakimiyet alanına geldiğinde, Pîrî Mehmed Paşa hakkındaki rüşvet söylentilerini yerine Damadı İbrahim Paşa'yı getirmek, onun hakkındaki saltanata kasıt ve putperestliği söylentilerini de kamuoyu baskısını dindirmek ve bozulan hiyerarşiyi tekrar eski haline getirmek için kullanır.<sup>446</sup> Elkas Mirza'nın kendisine sığınıp izzet ve ikramla karşılanmasının özellikle seferlerde askerleri motive eden Sofyalı Bâlî Efendi gibi sünni din adamları ve halk arasında yol açtığı söylentiler karşısında ise “biz saltanatımıza yakışanı yaptık, hainlik ederse, cezasını Allah versin” diyerek gayet soğukkanlı davranır.<sup>447</sup> Yine Sultan İbrahim, Hanya Fatihi Yusuf Paşa için kılını dahi kıpırdatmazken, I. Ahmed, Kızılbaş seferine gitmek istemediği yolunda söylentiler çıkarılarak ayağı kaydırılmak istenen Kuyucu

<sup>445</sup> Tebdil-i kıyafet gerçekleştirdiği sorgunun sonucunda söylentilerin yalan olduğuna kanaat getirerek “sizi bize yanlış tanıtmışlar” dediği Pîr Ali'den nasihat ve dua alır; Abdurrahman el-Askerî, XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı, Haz. İsmail E. Erünsal, TTK, Ank, 2003, s.1; La'lizâde, vrk.12b-13a; Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-fuâd*, s.246-9; Müstakimzâde, vrk/s.16-17; Osmânzâde Vassâf, II, s.471; Aynî, s.117; Sadık Vicdanî, s.51

<sup>446</sup> Peçevî, I, s.79; Mehmed er-Rumî, *Nuhbetü*, s.58; Karaçelebizâde, *Süleymanâme*, s.199; Nişâncızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'ât-ı Kâinât*, II, Dârü't-Tibâati'l-Bâhire, Kahire, 1257, s.104, 122; Mehmed Zeki, “Pîrî Mehmed Paşa”, TTEM, 18 [95], 1926, s.332; Şerâfeddin Turan, “Pîrî Mehmed Paşa”, *İA*, IX, MEB, İst, 1964, s.560

<sup>447</sup> Bu sıra halk arasında Elkas'ın, kendi başını kurtarıırken İslamları yok etmeye çalışan dinsiz bir rafizi, teşvikiyle başlayan savaşta zorluk yaşayan beyler arasında ise İran Şahı'yla gizlice anlaşılan bir hain olduğu söylentileri çıkarılır; Peçevî, I, s.269; Matrakçı Nasuh, *Âl-i Osmân*, s.428-9; Cemâlî, s.136; *Âl-i Osman*, (Karazeybek), s.395; Leunclavius, I, s.150-1, II, s.559; Memun Bey, *Hatırat (Tarihu Bağdat bi'l-lugati't-Türkiye)*, vrk.13b; naklen; İsmet Parmaksızoglu, “Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları”, *Belleten*, S. 146, 1973; Tufan Gündüz, “Sofyalı Bâlî Efendi'nin Safevilere Dair Rüstem Paşa'ya Gönderdiği Mektup”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.56, 2010, s.203-4

Murad Paşa'yı gözü gibi sakınır. Söylentiler Dârüssaade Ağası aracılığıyla kendisine iletildiğinde, onu ve paşanın diğer rakiplerini,

“Sus bire habis! Böylesi tecrübeli gazi bir vezire laf söylemek senin haddine midir? Anadolu'yla alakamız kalmamışken yeniden zaptedip bu kadar Celâli'yi kırdı, kahırla o kadar müfsidin hakkından gelip uğrumda canla başla hizmet etti. Hepiniz gazez ehliniz ve bir daha onun hakkında söz söylemenize rızam yoktur.”

diyerek sertçe uyarır.<sup>448</sup> II. Ahmed ise, Arabacı Ali Paşa'dan sadareti boyunca kindarlığı ve hırsından dolayı onun bunun ayıbını araştırıp dedikodular çıkararak kimini katledip kimini sürgüne göndermesinin hıncını azlinden sonra tekrar vezarete geçmeye çalıştığı söylentileri sayesinde çıkarır.<sup>449</sup>

Yani kısacası dedikodu ve söylentiler pratikte padişahlar için her durumda kaçınılması gereken ahlaki bariyerler olmaktan çok hedef ve planlarını gerçekleştirmelerine zemin hazırlayan zorunlu araçlardır. Siyasi çekişmeler derinleşip gerilim arttığı veya alışlagelen dengeler sarsıldığı ya da tahta yönelik bir tehdit algılandığında, tıkanıklığın önünü açmak veya tehlikeleri savuşturmak için birer bahane olarak kullanılır. Tabii buradan hatalı bir biçimde mevcut iletişim alışkanlıklarından yalıtılıp çevrelerinden koparılarak “ideal padişah” imajı dışında çıktıkları sonucuna da varılmamalıdır. Siyasetname yazarlarının da belirttiği üzere örtülü temaslarla mücadele ne tamamen onların ne de belirli bir zümrenin sorumluluğu altındadır. Hatta kafes yöntemi ve hanedanın son bulması tehlikesi gibi özel koşullardan dolayı kontrolü elinde bulunduran muktedir tiplerin yerini dengesiz ve çocuk denilecek yaştaki padişahlara bıraktığı XVII. Yüzyıldan itibaren sorumluluğun çoğu veziriazam, valide sultan, harem kadınları, nedimler ve darüssaade ağalarının üstünde kalır.<sup>450</sup> İdarenin tekeline gizliden veya açıktan açığa eline alan bu kişilerin sultanla ilişkileri çerçevesinde görev ve ödevlerine de bu yüzden ayrıca bakılmalıdır.

<sup>448</sup> Kâtib, I, s.330; Nâimâ, II, s.376-7

<sup>449</sup> “Emr-i hakk ile bu hidmete muvaffak olamayup, az müddetde çok âdem katl eyledi. Ne’â fukarâ ile alakası olmağla umûrda medhali olmayup, devlet lisânını fehîm eylemez, esâfilden daima halkı tecessüs ve dedi-kodu ederek bu hâle girdi; *Anonim (Özcan)*, s.37; “Vezîr-i a’zam koca mekkârın (Ali Paşa) hıyâneti ve kizbi ihtiyâr idüp, ...sadâret-i uzâmâyı bir müstakîm bendeye virmek murâd eyledi ve mâh-ı mezburun beşinci Bâzâr gün haremde Dârüssaâde ağasına, “şu kocadan kalbim kırıldı. Hem hâin, hem kâzib, tasarrufa kâdir değil, tebdîlî murâdımdır, yerine kimi itsem” buyurmuşlar...”; Silâhdar, II, s.626; Râşid, II, s.210-11; Sarı Mehmed, *Zübde*, s.444; Osmanzâde, s.118-9

<sup>450</sup> İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, II, s.54-56

#### 4.2. Ketum Vezir, Lekesiz Siyaset

Veziriazamlar konusunda ilk sorumluluk yine, fazilet ve ilke sahibi olanlarını seçmekle vazifeli olan padişahındır. Bu temel kaide, kendisi de genç yaşta elde ettiği mevki ve şöhreti çekemeyenlerin dedikoduları yüzünden azledildiği anlaşılan Fatih devri veziriazamlarından Sinan Paşa tarafından Maârifnâme isimli eserinde şöyle anlatılır;

“Padişah kötü niyetli kimseleri hizmetinden uzaklaştırıp fitne fücür takımını memleketinden çıkarmalıdır. Arabozuculara kulak asmayıp söz getirip götürün veziri dahi olsa meclisinden kovmalı, garaz ehlinden yılandan kaçır gibi kaçır, sözlerini de zehir saymakla duymayarak ağzına dahi almamalıdır. Vezir yaptığıyla muhabbet edip sözünü dinlemeli, eğer konuşmayıp sözünü dinlemiyorsa da vezir yapmamalıdır. Padişah cansa, vezir akıldır, canın akla güveni olmazsa vücudun hali ne olur?”<sup>451</sup>

Sinan’ın sağlıklı bir bünye için zorunlu gördüğü karşılıklı güven bağıyla dil ve gönül birliği siyasetname yazarlarından Amâsî, Za’îfî ve Ma’lkaravî için de sorunsuz bir idarenin olmazsa olmazları arasındadır. Sistemin doğru çalışabilmesi ancak vezirin gizli ve görünür işlerinde doğruluğu elden bırakmayıp rakiplerinin suçlamaları karşında öfkeye kapılmadan sakinliğini koruması ve padişahın da onun hakkında söylenenlere kulak asmayıp acele karar vermekten kaçınması sayesinde sağlanır.<sup>452</sup> Meseleye enderundan yetişme bir veziriazam olarak tecrübeleri üzerinden bakan Lutfi Paşa’ya göre bunun için de evvela düşmanlıktan âri, açık sözlü ve ketum, yanlış bir iş yapıp dillere düşmektense, azledilmeyi tercih edecek kadar da onurlu olmalılardır. Sultanla gizli konuşmalarını diğer vezirlerle bile paylaşmayıp önemli bilgilerin etrafa yayılmasına yol açmaktan kaçınmaları gerektiği kadar halkın yönetenleri ayıplayıp devlet aleyhine sözler söylemeleri olasılığına karşı da tedbiri elden

<sup>451</sup> Sinan Paşa, *Maârifnâme*, Tpb. İsmail Hikmet Ertaylan, İstÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1961, s.254-5, 273-4; aynı yazar, Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme*, Haz. Mertol Tulum, TYEKBY, İst, 2014, s.16-7; Yusuf Sinan Paşa ve eserleri için ayrıca bkz. Latîfî, s.193; Mecdi, s.193-6; Rezaizâde Mahmud Ekrem, *Kudemâdan Birkaç Şair*, Matbaa-ı Ebuzziya, Kostantiniyye, 1305, s.5-9; Faik Reşad, s.187-9; *Mu‘cemü’l-Mahtûtâtî’l-Mevcûde fî Mektebâtî İstânbûl ve Ânâtûlî*, III, Haz. Ali Rıza Karabulut, trs., s.1674-75; İsmail H. Uzunçarşılı, “Hızır Bey Oğlu Sinan Paşa’nın Vezir-i Âzamlığına Dâir Çok Kıymetli Bir Vesika”, *Belleten*, C. XXVII, S. 105, 1963, s. 37-44; Ebuzziya Tevfik, *Nümûne-i Edebiyyat-ı Osmâniyye*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye, 1329, s.13-9; A. Süheyl Ünver, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstÜ Yayınları, İst, 1946, s.190-2

<sup>452</sup> Amâsî, s. Za’îfî, s.89, 90-5; Ma’alkaravî, s. vrk.6b-7a

bıramamalıdır.<sup>453</sup> Üzerinde dikkatle durmaları gereken bir diğer konu da hasımların birbirleri hakkında yazdıkları müzevver kağıtlardır. Bunları belirli bir araştırmadan geçirip hakikatine varmadan karara bağlamanın günahsızlara karşı müfterilere ve onların iftiralarına fırsat vermek demek olacağı akıllardan çıkarılmamalıdır.<sup>454</sup> Yoksa, yargının infaz yetkisi kişilere devredilmiş olacağı gibi siyaset de sorumluların kontrolünden çıkarak gölge güçlerin elinde kalır.

Sadrazamların mutlak vekil sıfatıyla her türlü ceza ve kanunu icra ve tatbikinden ilmiye ve seyfiyenin tayin ve tevcihine uzanan yetkilerini sorunsuz bir şekilde kullanıp vazifelerini hakkıyla yerine getirebilmeleri için dedikodudan kaçınmaları ve korunmaları gerektiği açıktır.<sup>455</sup> Hattâ, Koçi Bey’in Sultan IV. Murad ve İbrahim’e sunduğu siyasetname türü raporlarda vurguladığı üzere zamanla yaşadıkları yozlaşma dahi bu gerekliliğin yerine getirilmeyişinden kaynaklanır. Ona göre, III. Murad devrine gelinceye kadar rahatça hareket edip yasaların gerektirdiği yönde kararlar alabiliyorken, bu tarihten sonra padişahla iletişimleri ve işlerine alttan alta müdahale edilmeye başlanır. Sultan nezdinde meydan ve mevki bulan iç halkı kendilerinden olmadık şeyler isteyip istekleri yerine getirilmeyince, türlü türlü yalanlar uydurarak bunları ağız birliğiyle huzura taşımakta ve kiminin katli, kiminin de sürgününe neden olmaktadır. Başını nedimler ve harem kadınlarının çektiği bu grubun, yine Koçi Bey’e göre, birini lekeleyip alaşağı etmek konusunda sicilleri hayli kabarıktır. Sadakat ve kimi başarılarıyla takdir edilmeleri beklenen Ferhad, Yemişçi Hasan, Derviş ve Nasuh gibi paşalar hep bu garaz ehli “bed-gûyân”ın (dedikoducu) kurduğu tuzakların kurbanlarıdır. İşler tam da bu noktadan sonra seleflerinin kaderini paylaşmayı istemeyen veziriazamların iç halkına uyararak yolsuzluk ve usulsüzlüklere çanak tutmaya başlamaları yüzünden sarpa sarmıştır. Yani Koçi için, bin bir zorlukla fetholunan toprakların usulsüzce dağıtılmasından tımar ve zeametlerin adrese teslim edilir hale gelmesine, devlet kapısının rüşvete açılmasından sancakbeyliği ve beylerbeyiliklerin liyakatsiz kişilere verilmesine, tımar erbabının yok olup gelirlerin düşmesinden ordunun zayıflayıp zaferlerin arkasının kesilmesine, iş bilmezlerin başa getirilmesinden emektarların umursamazlıkla bir köşeye itilmesine kadar devleti içten

<sup>453</sup> Lütî Paşa, *Asafnâme*, s.9, 11-12

<sup>454</sup> Nahîfî Süleyman Efendi, *Nasihâtü'l-Vüzerâ*, Haz. Mehmet İpşirli, Tarih Enstitüsü Dergisi, S.15, 1997, s.20

<sup>455</sup> Tevkiî Abdurrahman Paşa, “Kanûnnâme”, *Milli Tettebular Mecmuası*, C.1, S.3, 1331, s.498

içe kemiren sorunların tümü birinin bir başkası hakkında uydurduklarına kulak verilmesi yüzünden ateşlenen sürecin zincirleme sonuçlarıdır.<sup>456</sup>

Kaynakların diliyle, iç halkının “tagallübü” ile başlayan bu “tagayyür” devri III. Murad’ın tahta çıkışından -IV. Murad’ın dizginleri eline aldığı son sekiz yılı istisna tutulursa- Köprülü Mehmed’in sadarete geçtiği güne kadar devam eder. Onun ölümünden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın katline gelinceye kadar geçen sürede ise seçkinlerin üzerinde ne Koçi ne de Mehmed Paşa’nın şartlarında dile getirdiği dedikodu konusundaki uyarıların tesiri kalır. Padişah ve sadrazamlar yönlendirmelere açık olduğu müddetçe, aralarındaki ilişkilerin zedelenip güven bağlarının kopmasıyla krizlerin birbirini izlediği kaos dolu günler yaşanır. Nitekim III. Ahmed ve III. Selim’in tahttan indirildikleri sıra ardıllarına verdikleri en önemli nasihat da vezirlerine kayıtsız şartsız güvenmeyip, her söylediklerine inanmamaları gerektiği yolundadır. Bilhassa devrik sultan III. Ahmed’in I. Mahmud’a söyledikleri, siyasetnâme yazarlarının dışarıdan bakıldığında önemsiz gibi görünen bu konu üzerinde neden bu kadar ısrarla durduklarının ilk ağızdan anlaşılmasını sağlamaktadır;

“Vezirine teslim olma, halini devamlı araştı, uzun süre vezarette tutma ve yalanlarına (kelâm-ı dürûğ) asla itimad etme... İşini kendin gör, elaleme güvenme! Benim halim sana nasihattir. Özenle çalış, işlerini bu dünyada uzun ömür geçirip rüzgarın nice belasını görmüş âkil, dindar ve tecrübeli pirlerle beraber yürüt ve Allah’ın seni yaramaz hizmetkarlardan korumasını dile. Zira ağgözlü musahip ve akılsız nedimler elinde kalan hiçbir padişahın kurtuluşu ermesi mümkün değildir...Alim ve salihlerle meşveret edip iş bilenlerini ödüllendir. Sırrını evladın dahil kimseye söyleme...”<sup>457</sup>

Selim’in halefi IV.Mustafa’ya uyarısı ise, her söylenilene inanmanın yol açacağı pişmanlık ve çaresizliği kısa, fakat çok daha etkili bir biçimde anlatır;

---

<sup>456</sup> Koçi Bey, *Risâle*, s.8-9

<sup>457</sup> Abdi, s.41-2; Çağdaşı yabancı kaynaklara göre konuşma şu şekildedir; “Şu anda bulunduğun yerde babanın oturduğunu unutma! O, hocası Feyzullah’a körü körüne inanmakla, ben de vezirim ve damadım İbrahim’e güvenmekle bu makamı kaybettik. Halimizden ders al ve gerekmedikçe sırlarını kimseye açma. Ben seleflerimden ders alsaydım, devletin vaziyetini sürekli kontrol eder, raporlar tutturur, bu makamı böyle terketmez, nasıl görkemli başladıysam, öyle giderdim.”; *Relation des deux rebellions*, s.39; Shay, s.40-1

“Hizmetkarlarına sakın yüz verme ve sözlerine inanma. Beni rezil ettiler ve iş bu hale geldi, bundan ibret al!”<sup>458</sup>

#### 4.3. Dürüst Nedim, Gürültüsüz Saray

Devrik sultanların öğüdünden de anlaşılacağı üzere seçimleri konusunda ince elenip sık dokunması gereken diğer bir zümre de Koçi Bey’in dedikoduların silah olarak kullanılmaya başlanmasından sorumlu tuttuğu nedim ve musâhiplerdir. Aralarındaki belli belirsiz farklara rağmen her ikisi de sohbet, hiciv, şiir ve musiki yetenekleriyle padişahlara yoldaşlık eden bu kişiler, zaman zaman halkın diline dolanarak tahtın itibarına gölge düşmesine yol açtıkları gibi ara bozuculuklarıyla da siyasetname yazarlarının gündemindelerdir.<sup>459</sup> Selçuklu veziri Nizamü’l-Mülk’ten bu yana haklarındaki en yaygın uyarı da nitekim bilgi ve deneyimlerine rağmen yöneticileri ilgilendiren ciddi meselelerden uzak tutulmaları gerektiği yönündedir.<sup>460</sup> Söz gelimi, Lutfi Paşa, Asafnâme’sinde hükümdarların musahipsiz ve nedimsiz olamayacağı gerçeğini, “mesâlih-i halka” karıştırılmamaları şartıyla beraber dile getirir.<sup>461</sup> Hırzû’l-Mülûk’da ise tam tersine işleri yakından takip ederek havas ve avamın vezirler hakkında neler söyleyip kimlerin sadakat, kimlerin hıyanetle anıldığı ve müderrislerden hangilerinin medrese, hangilerinin ekâbir kapısını aşındırdığını araştırıp padişaha bildirmeleri gerektiği ifade edilir. Ancak bu süreçte kendilerine para dahi teklif edilse, kimseyi kollamayıp iyiye iyi, kötüye kötü diyecek kadar hakka riayet etmeye de özen göstermeleri beklenir.<sup>462</sup> Ali’ye göre, bu şartın sağlanabilmesi içinse, yecüc mecüc cinsinden fitneci akılsızlar yerine fazıl, bilgin, şair ve dünyadan elini eteğini çekmiş aklı başında dervişler arasından seçilmeleri gerekir.<sup>463</sup> Aksi halde, iki kişi arasındaki dostluk sarayın tümü için tehlikeli hale gelerek mührü taşıyanların

<sup>458</sup> Georg Oğulokyan’ın *Ruznamesi 1806-1810 İsyanları, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, Haz. H. D. Andreasyan, İstÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst, 1972, s.11

<sup>459</sup> İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK, Ank, 1984, s.75; İnalçık, *Has-bağçe*, s.371-8

<sup>460</sup> Nizamü’l-Mülk, *Siyasetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, TİBKY, İst, 2011, s.124

<sup>461</sup> “Mülûk nedimsiz ve musahipsiz olmaz, amma nedim ve musahib bahşişden ve hilatden behradâr olup mesâlih-i halka karışmamak gerekdir.”; Lutfi Paşa, s.10; “umûr-ı saltanata müteallik musâhib ve nedim söziyle ve hükümetde olmayan hademe söziyle kat’a umûr görülmeye.” *Kitâb-i Müstetâb*, s.18

<sup>462</sup> *Hırzû’l-Mülûk*, İstÜ Ndr, nr.4657, trs., vrk.25a-26b

<sup>463</sup> Gelibolulu, *Mevâ’idü’n*, s.149-50; aynı yazar, *Nushatü*, s.89-90

kaderini tayin hakkının siyasetten yalıtılmış olması gerekenlerin insafına bırakılmasıyla sonuçlanabilir.

Dedikoducu musahiblerin III. Murad'la beraber yüz bulmasıyla nitekim devletin dümeni bir süreliğine adeta görülmeyen güçlerin eline teslim edilmiştir. Koçi Bey'e kalırsa, padişahın himaye gördükçe bir şeyler isteyip istekleri yerine getirilmediğinde iftiraya sarılan bu yeni zümrenin idarede açtığı yara, Ferhad, Derviş ve Nasuh Paşa gibi gözdelerin suçsuz yere öldürülmesine yol açmakla sınırlı da değildir. Nedeni oldukları asıl sorun, yarattıkları gıybet dilinin kendileriyle başa çıkmak zorunda bırakılan rical tarafından da benimsenip kullanılmaya başlanarak politik bir araç haline getirilmesidir.<sup>464</sup> Nitekim bundan sonra padişahları olmadık şeylere heveslendirerek rüşvet ve yolsuzluğun önünü açan Şekerpâre ve Cinci Hoca gibi musahip ve musahibeler yanında mesaisinin büyük çoğunluğunu rakibinin kuyusunu kazmaya harcayan nice devlet adamına tesadüf edilir.<sup>465</sup> Bu tegallüb evresinin bir müddetten sonra kendi efradını dahi yemeye başlayarak rüşvet almakta haddi aşan Şekerpâre'nin diğer musahibeler arasında rahatsızlığa neden olması yüzünden Valide Sultan'la kavgasından sonra Sakız'a sürgün edildiği gözlemlenir.<sup>466</sup>

Sultanlar mutlak vekilleri veya nedimlerinden başka, doğrudan iletişime geçtikleri Darüssaâde Ağaları'nın da tesiri altındalardır. Öyle ki, eserini bunların kötülüklerini anlatıp sıralamaya hasreden Derviş Abdullah'a göre, Sultan Osman ve İbrahim'in katlinden, sık sık veziriazam değiştirilmesine, kulun ayaklanmasından, Budin, Sofya ve Filibe'nin kaybına kadar I. Mustafa ile I. Mahmud saltanatları arasında meydana gelen hadiselerin tamamı bu kara hadımların başının altından çıkmadır. Planlarını uygulamaya koyarken baş vurdukları en güçlü silahsa, kötüye kullanıldığında dostu dahi dostuna kırdırmayı başaran gıybet ve yalandır. Derviş Abdullah da bu yüzden şu sözleriyle sultanlara karşılaştıkları sorunların kaynağının burada aranması gerektiğini farketmelerini sağlayacak bir bakış açısı kazandırmaya çalışır;

“Yalancı müfsidler devlet dairesinden kovup yerlerine iyi huylu ve tecrübe edilmiş adamları almak azimetli padişahımız üzerine farzdır, çünkü geçmiş İslam devletlerinde ve hatta yeryüzünde ne kadar kargaşa varsa, hepsi kizb,

---

<sup>464</sup> Koçi Bey, s.3, 8-9

<sup>465</sup> Evliya Çelebi, I/I, s.223, 315-6

<sup>466</sup> Nâimâ, III, s.1137

yalan ve açgözlülük yüzünden yaşanmıştır. Allah'tan gelen dört kitabın dördünde de yalan, zulüm, nifak ve rüşvet haramdır.”<sup>467</sup>

Şüphesiz padişahlar tarafından da bilinen bu gerçeklik, işlerin kanunlar yanında şahsi ilişkiler yörüngesinde yürütülmesinden kaynaklanan çekişmelerin gölgesinde unutulup kaybolur. Arzulanan makamların teamüle aykırı bir biçimde liyakat yerine sadakatle elde edildiği zamanlarda sultan ve etrafındaki güç odaklarından biriyle yakınlık kurup göze girmenin kanunlara bağlılıktan çok daha belirleyici olabildiği dahi görülür. Haliyle bu da padişahla temas halindeki görevlilerin tamamının devlet kapısından beklentisi olanlar gözünde hem bir tehlike hem de fırsat olarak görülmesi sonucunu doğurur. İstanbul'un güvenliği yanında saray muhafızlarının komutanlığını icrâ ve önemli şahısların idamını infazla vazifeli olan bostancıbaşılar da nitekim ağızlarından çıkanın kıymetli olduğu böylesi bir zümreyi oluşturur. Şehirde ve sarayda işlerin nasıl yürüdüğünü yakından takip ederek pek çok şeyden herkesten önce haberdar olan bu kişilerin mevcut ve aday yöneticiler arasında belirleyici bir figür olarak öne çıkmasını sağlayansa, saltanat kayığının dümenini elinde bulundurmaları sayesinde padişahla bire bir sohbet edebiliyor oluşudur. Yanı sıra padişahlar, Boğaz suları dışında bahçelerde gezmeyi istediklerinde de yanlarında yine el üstünde tuttıkları bostancıbaşılar bulunur. Eğer olup bitenden habersiz ve herhangi birinin leh veya aleyhinde söylenecek sözlere inanmaya hazırlarsa, bostancıbaşılarla bu buluşmaları, bunların kendileri hakkında kötü konuşacağından endişe duyan paşalar için adeta kabusa dönüşür. Ellerindeki bu doğru veya yanlış tek bir sözcükle iyilik ya da kötülük yapabilme gücü nedeniyle kendilerine yaranmaya çalışan paşalar tarafından sık sık hediyelere boğuldukları dahi görülür.<sup>468</sup> Konumların büyük bir ölçüde müşavere usulü belirlendiği durumlarda kurulan bağlar yanında karşılıklı memnuniyet ilkesinin mevki edinme ya da edinileni korumada ne kadar geçer akçe olduğu da böylece anlaşılmış olunur.

Pîrîzâde'nin rekabetten kaynaklanan anlaşmazlıklar yüzünden sarsılabileceğini söylediği “kanaat ve huzur halini” yakalamanın yolu şu halde padişahın kendi huzuru

---

<sup>467</sup> Derviş Abdullah, *Risâle-i Teberdâriyye fî Ahvâl-i Darü's-sa'ade*, Haz. Pınar Saka, İnkılâp Kitabevi, İst, 2011, vrk.57b-60a, 63a-b, 89a-b

<sup>468</sup> Louis Deshayes Courmenin, *Voyage de Levant fait per le Commandement du Roy par le Sr. D.C.*, Paris, 1624, s.150-1; M. Quiclet, *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople*, S. Michel, Paris, 1664, s.210; Sanderson, s.89; Bernardo Navagero, Albèri, III/I, s.52-3; Thévenot, s.62; Tavernier, *Topkapı Sarayı*, s.32, 69, 109; Boyar-Fleet, s.215

ve danışmaları arasında kötü niyetli dedikodulara fırsat vermeyip müfsit ve müzevirleri hiçbir surette gözetip kayırmamasıdır.<sup>469</sup> İdarede sükunet böylece sağlandıktan sonra hem halkın devlet aleyhtarı dedikodu ve söylentileriyle mücadele etmeye imkan hem de buna daha az gerek kalır. Söz konusu bu aşamada alınacak tedbirlerin çoğu yine en başından tebaasının refah ve güvenliğini temin ederek söylenmelerine lüzum bırakmaması gereken padişahın sorumluluğu altındadır.

#### 4.4. Görünmek

Yaşam tarz ve alışkanlıklarından ruhsal ve bedensel rahatsızlıklarıyla ölümlerine kadar her şeyleri merak konusu olan padişahların şu aşamada yapmaları gereken, bir baba olarak evlatlarının sürekli başında durup her şartta yanlarında olduklarını göstermektir.<sup>470</sup> Bu yönde atılan adımların çoğu “görünmek (görünürlük)” ve “görünmeden görmek” esasları etrafında kümelenir. Halk ve ricalin önüne çıktıkları Cuma selamlığı, cülus törenleri, hırka-i şerif ziyaretleri ve geleneksel nümayişler görünmek, tebdil gezileri ise görünmeden görmek kapsamında ele alınan pratikleridir. Her ne kadar İstanbul’un fethinden sonra Fatih’in Kayzer-i Rum sıfatıyla kurumsallaştırdığı “görünmezlik ilkesi” gereği Topkapı Sarayı’nın duvarları arkasına çekildikleri iddia edilse de Bassano’nun Cuma namazına gitmek veya Selânikî’nin İstanbul’u temaşa etmek maksadıyla devamlı halkın önüne çıktıkları yönündeki gözlemlerinden tebaayla aralarına gerilen bu olası gizem perdesinin zamanla ortadan kalktığı sonucuna erişilir. Hattâ, yine XVI. Yüzyıl yazarlarından Latîfî’ye kalırsa, sokaklarda ekâbir ve aliyeden birinin görülmesine o kadar alışılmıştır ki, sıradan insanlar adeta birbirlerine köpekten farksız görünmeye başlamıştır.<sup>471</sup> Öte yandan, Kanunî’nin avlanmak için gittiği Edirne’de gereğinden fazla kalmasının asker ve halk

<sup>469</sup> Pîrîzâde Mehmed Sâhib, *Kitabü’s-Siyase fî Etvari’l-Hamse*, İstÜ Ndr, nr.2698, 1328, vrk.6b-7a

<sup>470</sup> Öyle ki, söylentiler üstüne yazdığı denemesinde Bacon’un da dile getirdiği üzere, padişahların ölümü, asker ve halkın isyan, devlet ileri gelenlerinin ise tahtın yeni sahibinin seçimi konusunda kavgaya tutuşmaları ihtimaline karşı türlü türlü tedbir ve tertibatlar yardımıyla kamuoyundan saklanır. III. Murad, I. Ahmed ve kardeşi Mustafa’nın yaşadıklarından anlaşıldığı kadarıyla hastalıkları da halk arasında o denli büyük fırtınalar koparır. Paul Fesch’in istihzalı bir biçimde, dünyada hiçbir hükümdarın aynı anda bu kadar çok hastalığa birden yakalanmadığını söylediği II. Abdülhamid hakkında çıkarılanlara bakılırsa, üstelik bunların gerçek olup olmadığı şartı dahi aranmamaktadır; Hasan Bey-zâde, III, s.811; Francis Bacon, *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, YKY, İst, 2019, s.220; Paul Fesch, *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret, İst, 1999, s.149; Uzunçarşılı, s.52

<sup>471</sup> Bassano, s.39-41; Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, Haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İst, 1977, s.66-7; Selânikî, I, s.8; Ebru Boyar-Kate Fleet, s.30-1

arasında kaynaşmalara yol açması gibi tatsız tecrübeler nedeniyle de görünmenin ve hattâ İstanbul'da görünmenin tahtın selameti açısından ne kadar önemli olduğunun da ayrıca farkındalardır. Nitekim bundan yıllar evvel Sadrazam İshak Paşa'nın emekliliğe ayrılmadan önce II. Bayezid'e tahtta uzun süre kalmak istiyorsa, zorunlu olmadıkça İstanbul'dan çıkmaması gerektiğini tavsiye ettiği anlatılmaktadır.<sup>472</sup> Zamanında yapılan benzer uyarı ve şikayetlere kulak asmayıp meşruiyetini kaybeden II. Mustafa'nın başından geçenler de nitekim aksi yönde hareket etmenin doğuracağı sonucun yansımasıdır.

Saraydan çıkmayıp toplumla aralarına aşılmaz bariyerler koydukları görüşü bu anlamda gerçekten uzak olduğu kadar sayesinde erişilmek istenen mutlak hakim imajıyla da zıttır. Ülke ve siyasetin kontrolü, bir sır perdesinin arkasına gizlenmenin aksine halkın arasına çıkarak sorunları kaynağından öğrenip onların muhalif fikirlere başvurma ihtiyacı hissetmelerine fırsat bırakmamakla sağlanır. İhmal edilmemesi gereken pratiklerin en önemlisi de bu anlamda İslam devlet geleneğinin değişmez bir parçası olarak halkla sık sık bir araya gelmelerine zemin hazırlayan Cuma selamlığıdır. Amaç temelde dini bir vecibenin yerine getirilmesiye de sultanın sarayından maiyetiyle beraber İmparatorluk camilerinden birine doğru yola çıkmasıyla başlayan bu merasim ahaliye, şikayet ve dileklerini yazılı olarak kendisine ulaştırma imkanı tanır. Kalabalıkta görülmesi için uzun kamışlar ucuna yerleştirilen arzuhaller kapı kethüdalarına veya Bassano'ya göre, acele edilirse, sözlü olarak bizzat padişaha da ulaştırılır. Bilhassa idareci, asker, kadı ve naibler elinde mağdur edildikleri halde dertlerini kimseye anlatamamış olanların kalabalıkta öne çıkmak için başvurdukları çarpıcı bir yöntem daha vardır. Bu kişiler tarafından başları üstünde hasır veya kamışlar yakılarak adeta padişaha adaletnâmelerden birinde ifade edildiği gibi “adalet dileyenlerin iç çekişlerinin çıkardığı dumanın göğü sardığı” anlatılmaya çalışılır.<sup>473</sup> Müslüman, Yahudi ya da Hristiyan cemaatinden olduğu farketmeksizin haksızlığa

---

<sup>472</sup> Haniwaldanus (Kreutel), s.15; Clot, s.97

<sup>473</sup> Bassano, s.40; George Sandys, *Sandys' Travels*, John William Junior, London, 1673, s.49; William Eton, s.36-7; Charles C. Frankland, *Travels to and from Constantinople, in the years 1827 and 1828*, I, Henry Colburn, London, 1829, s.204-5; “adalet dileyenlerin iç çekişlerinin dumanı göğe yükselince...” (dâd-hâhların dūd-ı âhı eflâke peyveste olmağın); Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, The Clarendon Press, Oxford, 1978, s.227-8

uğrayanların bu çağrısı, Koçi Bey'in risalesinde İbrahim'e tavsiye ettiği üzere, sultanlar tarafından yanıtsız bırakılmayarak hemen incelemeye alınır.<sup>474</sup>

Toplanan arzuhaller saraya döner dönmez veya bazen dönüş yolunda bizzat gözden geçirildikten sonra gereğinin yapılması emriyle sadrazamın sorumluluğuna bırakılır.<sup>475</sup> Normal zamanlarda tüm dilekçeler önce kendilerinden geçtiği için şikayetleri sümen altı ederek yandaşlarını koruyabilen sadrazamlar şu dakikadan sonra padişahın gazabıyla başbaşadır.<sup>476</sup> Hattâ öyle ki, Venedik Elçisi Ottaviano Bon'a göre, Arabacı Ali Paşa gibi veziriazamlar, verilen arzuhaller üzerine “adaletsiz işlerinin ortaya çıkması” sonucu canlarından olmaktan korktuklarından padişahın halkla bir araya gelmesinden son derece kaygılı ve rahatsızlardır.<sup>477</sup> XVII. Yüzyıl'a ait bir anonim yazarına göreyse, her zaman gerçek mağdurlarla karşılaşmayıp intikam derdiyle yanıp tutuşan kimi hasımların uydurma dilekçeleriyle de karşı karşıya kaldıklarından aslında endişelenmekte haksız da sayılmamaktadırlar. Şu halde asıl görev yine, dilekçelerin titizlikle araştırılmasını sağlamadan karara varmayıp, sonucunda vereceği cezada da aşırıya kaçmayarak halkın bunu tıpkı bir sopa gibi kötüye kullanmasına ön ayak olmaması gereken padişahıdır.<sup>478</sup> Ancak tersi durumlarda sahte bir ihbarla her an gözden düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalsalar da Cuma selamlığına hiç çıkılmamasının sarayın tümü için çok daha büyük riskleri vardır.

---

<sup>474</sup> “Benim devletlû hünkârım, arzuhal sundukları vakit, kapıcılar kethüdasına: “Al şu arzuhali” diye emredersiniz. Kaç arzuhal verirlerse toplarsınız. Saâdetle sarayınıza geldiğiniz vakit birer birer okursunuz. Hepsini bir yere bağlayıp, mühürleyüp, vezir kulunuza gönderirsiniz. Ve vezire bir hatt-ı şerif yazarsınız: “Sen ki vezir-i azamsın, birkaç arzuhali yüce katıma sundular. Sana gönderdim. Arzuhal sunanları bulup, dâvalarını dinleyip, haklarını hak edip, bir daha yüce katıma arzuhal sunmalı olmasın, şöyle bilesin” diyesiz.”; *Koçi Bey Risâlesi*, Haz. Zuhuri Danışman, KTBY, Ank, 1985, s.159

<sup>475</sup> Galland, IV. Mehmed'in bir kadın tarafından kendisine sunulan dilekçeyi sarayına varmadan bulunduğu yerde durup okuduğunu şahitlerden işitmiştir; Galland, I, s.98; III. Mustafa'nın ise Valide veya Eyüb Yalısı gibi çevre yalılardan birine giderek kahve eşliğinde okumayı tercih ettiği görülmektedir; Cem Görür, “Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selâmlıkları”, *Journal of History Studies*, V.10 / 9, Dec., 2018, s.151

<sup>476</sup> Thomas Thornton, *The Present State of Turkey; or, A Description of the Political, Civil, and Religious Constitution, Government, and Laws, of the Ottoman Empire*, Joseph Mawman, London, 1807, s.144-6; Manuel Serrano Y. Sanz, *Türkiyenin Dört Yılı 1552-1556*, Çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İst, trs., s.100

<sup>477</sup> II. Ahmed dönemi sadrazamlarından Arabacı Ali Paşa, hakkında sunulan arzuhaller sonucu çevirdiği entrikaların anlaşılması üzerine devrin defterdarıyla beraber azledilip sürgüne gönderilir ve ardından buradayken sadarete tekrar getirileceği yönünde dedikoduların çıkması üzerine katledilir; Anonim, (Özcan), s.46-7; Ottaviano Bon, *A Description of the Grand Signor's Seraglio or Turkish Emperours Court*, Ed. John Greaves, Jo. Martin-Jo. Ridley, London, 1650, s.147-8

<sup>478</sup> Lütü Paşa, s.12-3; Anonim, (Özcan), s.46-7

Cumanın ihmal edilmesi halife sıfatını taşıyan Osmanlı sultanının her şeyden önce her an göstermek zorunda olduğu dindarlığı üzerinde ciddi şüpheler uyandırır. Beraberinde selamlık resminin de terk edilmesiyle, artık şikayetlerini aracısız kendisine ulaştırma imkanı kalmayan halk onun tarafından umursanmadığı düşüncesine kapılarak “görünmemesinin” yarattığı boşluğu olur olmadık dedikodu ve söylentilerle doldurmaya çalışır. Bunlar zamanla düşman hizipler veya bizzat sultanın alaşağı edilmesini arzulayan muhalifler ve onların maşaları elinde birer propaganda aracı haline getirildiğindeyse, sonucu isyana dahi çıkabilen sorunların kapıları aralanmaya başlanır. Dedesi II. Selim gibi Cuma’ya karşı isteksiz davranan III. Murad bile bu yüzden, doktoru Domenisco’nun ifadesiyle, “halkın kendisine karşı isyan fikrine kapılmasını” önlemek için iki yıllık bir aradan sonra en sonunda Ayasofya’nın yolunu tutmak zorunda kalmıştır.<sup>479</sup> İsyân sonucu tahttan indirilen II. Mustafa’nın halefi III. Ahmed’in ve onun halefi I. Mahmud’un her Cuma farklı bir camiye gitmesi de bu açıdan anlamlıdır.<sup>480</sup> Cuma selamlığı ve arzuhal sunma geleneğinin İmparatorluğun sonuna kadar bu yüzden asla tartışılmayıp aksine XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren belli bir düzen dahilinde sisteme oturtulmaya çalışıldığı anlaşılır. Halkın arzuhalleri bundan sonra padişaha bağlı görevliler tarafından saflar arasında gezilerek tek tek toplanır ve özetleri çıkarılarak Ma’rûzat-ı Rikâbiye adı verilen cetvellere kaydedildikten sonra sultanın iradesi istikametinde cevaplanır. Kiminin yetim kalan yakını için maaş, kiminin yıkılan evi için yardım talebini iletmesini sağlayan bu geleneğin insanları sunduğu en yüksek makama ulaşma imkanıyla dedikodu yapmaya iten kimsesizlik hissinden kurtardığı açıktır.<sup>481</sup> Yıldırım Bayezid’in, Şemseddin İbn-i Sagir’in kaydına göre, her sabah yüksek bir sedirde oturarak halkın şikayetlerini bizzat dinleyip karar bağlamasının hatırası ve anlamı da bu açıdan Cuma selamlığı sayesinde yaşatılır.<sup>482</sup>

<sup>479</sup> Selânikî, I, s.104; Pierce, s.233, 239; Boyar-Fleet, s.32

<sup>480</sup> Anonim, (Özcan), s.262; Destârî, s.22-3; La Motraye, s.320

<sup>481</sup> BOA, İ.DH., 549/38202, H-04-12-1282; Mehmed İpşirli, “Osmanlılarda Cuma Selamlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)”, *Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İst, 1991, s.466-7

<sup>482</sup> Bursa’da yaptırılan hastane için Memlük Hükümdarı Zâhir Berkuk tarafından gönderilen tabib Şemseddin İbn-i Sagir’in kaydına göre, Yıldırım Bayezid her sabah geniş ve yüksek bir sedire oturup halkın şikayetlerini dinleyerek davlarını hemen sonuçlandırır; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ank, 1988, s.1; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İst, 2003, s.94-5

Halkın sarayda olup bitenden haberdar edilerek devletle bağının güçlenmesini sağlayan “görünme (duyulma)” biçimlerinden biri de tellal ve münadilerin “nidâ ettirilmesi” geleneğidir. Padişahların ölüm, cülus ve emirleri, şehzadelerin doğum ve sünnet törenleri, sefer karar ve sonuçları yanında para değeri, vergi, narh, şehir güvenliği ve kılık kıyafete dair “bilinmesi gerekli görülen” konularda yapılan düzenlemeleri halka duyurmakla vazifeli olan bu kişiler, görevleri itibarıyla matbuat öncesi dönemlerin resmi gazeteleridir.<sup>483</sup> İhmali, halkın üzerinde çokça konuştuğu bu konular hakkındaki gerçekleri unutturacak nitelikte uydurma haberlerin neşrine yol açabileceği gibi, özenle uygulanması da III. Selim’in tekrar tahta çıkarılacağı yönündekine benzer türden yaygın söylentileri bile çabucak bastırabilir.<sup>484</sup> Nihayetinde halkın idareci zümrenin yönlendirmelerine dayanmaksızın kendi gündemlerinden doğan söylentileri en temelde haber alma imkanlarının yetersizliğinden kaynaklanan bilgi eksikliğinden meydana gelir. Ortada resmî bir açıklama varsa, bundan sonra doğacak olanlar en azından bunun etrafında çevrelenen yanlış anlaşılma ve yorumlamalardan ibaret kalır.

Padişahların kendileriyle beraber İmparatorluğun tüm ihtişamının görünür hale gelerek şehirle bütünleşmesini sağlayan diğer bir gelenek de türlü türlü vesilerle düzenlenen kutlama ve törenlerdir. İçerisindeki spor müsabakaları, nahıllar ve çeşitli gösterilerle her biri diğerinden debdebeli geçen bayram ve zafer kutlamaları, evlilik ve sünnet törenleri ile ordu ve donanma geçişleri hükümdarın zenginliğinin sergilenmesi yanında havanın yumuşatılması yoluyla gönüllerin fethedilmesi amacını gütmektedir. Bir yandan halka, para ve yiyecek bağışlarıyla padişah sevgisi aşılarmaya çalışılırken, diğer yandan günlük kaygılarıyla beraber birikmiş stres yükünün de üzerlerinden alınması hedeflenir. Feridun Bey’in, II. Selim’in başarılı bir saltanat için bu yönde aldığı kararları desteklemek amacıyla söylediği gibi, “doğaları gereği sürekli baskı altında kalmaya tahammülü olmayan insanların ara ara eğlendirilmesi” gerekir.<sup>485</sup>

<sup>483</sup> Gerlach, I, s.116; Selânikî, II, s.714; Abdi, s.50; Destârî, s.32; Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekayi*, Haz. Adnan Baycar, TTK, Ank, 1988, s.69; Uzunçarşılı, Saray, s.54, 56, 171; Boyar-Fleet, s.31; Seda Tan, “Osmanlı Devleti’nde Tellallık Kurumu; Osmanlı Tellal ve Münadileri” *Milli Folklor*, C.18, S.139, 2023, s.70, 77-9

<sup>484</sup> II. Mahmud’un cülusunu top atışlarına rağmen münâdiler duyurana kadar halk III. Selim’in tahta tekrar geçeceğini sanmıştır; Tan, s.78

<sup>485</sup> “...mizâc-ı âlem her zemân kabz üzere olmağa tahammül itmez, gâhî bast ister.”; Selânikî, I, s.61-2; Kahraman Şakul, “Payitaht Halkı ve Siyaset”, II, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İst, 2016, s.106; Ekrem Işın, s.68; Boyar-Fleet, s.63-4, 70-1

Aksi halde, ne idareden memnuniyet ne de onu eleştirmekten korkudan öte mahçubiyet duymaları sağlanabilir. Halkla aralarına ihmal ve güvensizlikten kaynaklı soğukluk girmesini istemeyen padişahların, nitekim bu yüzden mağlubiyetle sonuçlanan savaşlar, ekonomik krizler ve ihtilallerin yarattığı olumsuz havayı dahi onları eğlendirerek unuttumaya çalıştıkları gözlemlenir.

#### 4.5. Görünmeden Görmek

Cuma selamlığı, münadiler ve şenlikler sarayın halktan haber almak veya kendinden haber vermek için başvurduğu “görünürlük” esasına dayalı yöntemlerdir. Görünmeden görmenin yöntemi ise çok daha caydırıcı ve can alıcı mesajlar içeren “tebdil-i câme” veya yaygın adıyla, “tebdil-i kıyafet”tir. Padişahların ahaliden biriymiş gibi alelade elbiseler içinde şehri gezerek emirlerinin yerine getirilip getirilmediğini teftiş etmelerine imkan veren bu uygulamayla en temelde her an her yerde olup her şeyi görebilecekleri izlenimi (endişesi) uyandırılmak istenir. Sıradan bir Osmanlı tebaası için bu, çarşı pazar gezerken karşılaşp sohbet ettikleri sipahi, bostancı, Mevlevi şeyhi, haseki, delibaşı, kalyoncu, zaim ya da ulema görünümündeki kişinin aslında Kanunî, II. Osman, IV. Murad, II. Ahmed, III. Osman veya III. Selim gibi tebdile çıkmaya düşkün padişahlardan biri olabileceği anlamına gelir.<sup>486</sup> Her an izleniyor olmanın yarattığı korku esasında hem işlerinde kanunlara riayet edip ne konuştuğuna dikkat etmesi beklenen yönetilen hem de görevlerini layıkıyla yerine getirerek onların konuşmasına meydan vermemesi gereken yönetenler zümresinin her ikisi için de geçerlidir. Nitekim, tebdillerden bazılarının, gördüklerinden öfkeye kapılan padişahların gazabını celbederek halkın ve idarecilerin kendilerine çeki düzen vermesini gerektiren yeni yeni kararların alınması veya birilerinin canının yanmasıyla sonuçlandığı gözlemlenir.

Söz gelimi, baskınları aratmayan gece tebdilleri ve sonucunda verdiği şiddetli cezalarla halk hikayelerine dahi konu edilen IV. Murad, Maltepe menzilindeki gezisini

---

<sup>486</sup> Kanunî Sultan Süleyman’ın tebdile çıkarken, haremde çıkma sipahi, II. Osman’ın bostancı, II. Ahmed’in Mevlevi şeyhi, III. Osman’ın ulema, III. Mustafa’nın haseki, I. Abdülhamid’in softa, III. Selim’in ise kalyoncu, zaim veya delibaşı kıyafetlerini tercih ettiği bilinmektedir; II. Osman / Kâtib, II, s.9; Nâimâ, II, s.476; II. Ahmed / Silâhdâr, II, s.460; I. Mahmud / BOA, TS.MA.d 10732, H 09.06.10732, vrk.11a-11b; I. Abdülhamid / BOA, TS.MA.d, 9686, H-29-04-1191; III. Selim / BOA, TS.MA.d, 5062 H-18-06-1218; *III. Selim’in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Haz. Sema Arıkan, TTK, Ank, 1993, s. 71, 74, 78, 85, 89, vd.; Uzunçarşılı, s.59-60; Boyar-Fleet, s.39

müteakiben sefer hazırlıklarını ağırdan almaktan suçlu bulduğu dört veziri sürgüne, Üçpınar'da tütün içerken yakaladığı on dört neferi ise idam sehpasına gönderir. Yine Hoca Paşa Mahallesi'ndeki bir tebdili sırasında evinin hemen yanı başındaki camiye yasağa rağmen fenersiz giderken yakaladığı cami imanının oğlunu gözünü kırpmadan katlettirir. Bu kanlı tebdilleri nedeniyle her sabah sokaklarında birer ikişer cesetle karşılaşan halk korkusundan hanelerinde dahi onun arkasından tek bir söz söylemekten çekinir hale gelir.<sup>487</sup> İki kişinin bir kadını sözle taciz ettiğine şahit olan Sultan İbrahim ise vezirini böylesi hallere karşı uyanık olmaya çağırmakla yetinirken, Anadolu'dan gelen bir köylünün şikayetlerinden etkilenen II. Ahmed, kapıcılar kethüdası vasıtasıyla veziriazamına mührü teslim etmesini bildirir.<sup>488</sup>

İstanbul'u ulemadan Edirneli Osman kimliğiyle teftiş eden III. Osman ise tebdillerini daha ziyade mahalle kahvelerinde halka rüşvet ve kadınların süslenmesinin fenalığı üzerine konferanslar vererek geçirir. Hassaten kadınların kılık kıyafet nizamına uymalarını sağlamada ısrarcı olduğundan yine bir tebdil sonrası birkaçının idamına hükmetmek zorunda kaldığına tanıklık edilir.<sup>489</sup> III. Mustafa'nın da aynı şekilde sarı pabuç ve renkli elbise yasağını çiğneyen gayrimüslim iki kadını katlettirdiğini aktaran Şemdânîzâde'nin bundan sonra tebdile çıkmanın faydaları başlığı altında yaptığı şu yorum ölçüsüz görünen bu idamların asıl maksadını gözler önüne sermektedir;

“...padişahlar tebdîle çıktığı gün hiç olmazsa bir kimseyi ihsanla ihyâ ve bir edepsizi katl ya da te'dib etmelidir [ki,] herkes edebini takınıp keremini umar olsun.”<sup>490</sup>

III. Selim'in kalyoncuların iffetli kadınları odalarına çekmeye çalıştıkları haberi üzerine sorumluları yakalayıp idam ettirmek amacıyla aynı bölgede üst üste yirmi kez tebdile çıkması bu gibi önerilerin yabana atılmadığını göstermektedir.<sup>491</sup> Batılı kimi gözlemcilerin şaşkınlıkla karşıladığı bu gizli teftişlerin açık bir hedefi de hiç şüphesiz halkın en az edebini kaybetmesi kadar feci sonuçlar doğuran devlet aleyhtarı

---

<sup>487</sup> Nâimâ, II, s.756-7, 760, 874

<sup>488</sup> Uluçay, “Sultan İbrahim Deli Miydi?”, s.153; Anonim, (Özcan), s.52-3

<sup>489</sup> İsmâil Ziyâî, *Metâliu'l-Âliye fî Gurreti'l-Gâliye*, İstÜ Ndr, nr. 2486, 1174, vrk.259a-b; Mehmed Hâkim Efendi, I, s.486; Şakul, s.104

<sup>490</sup> Şem'dânîzâde, II/A, s.12, 35

<sup>491</sup> BOA, HAT, 181/8222, H-29-12-1204

konuşmalarını önlemektir.<sup>492</sup> Ancak, II. Süleyman ile II. Mustafa dönemlerine tanıklık eden isimsiz bir yorumcunun “halkın kendi çıkarları için yalan yanlış demeden ağızlarına gelen her şeyi söylemekte sakınca görmediklerini” belirtmesinden de anlaşılacağı üzere, tebdillerden kesin bir sonuca ulaşmayı beklemek en iyi ihtimalde dahi kulağa imkansız gelir.<sup>493</sup>

İstanbul’u saran sesler hiçbir zaman tam anlamıyla susturulamasa da IV. Murad örneğinde görüldüğü üzere tebdiller ve sonucunda verilen cezaların caydırıcılığı ölçüsünde dönem dönem bastırılıp azaltılabilir. III. Mehmed devri veziriazamlarından Yavuz Ali Paşa’nın da nitekim sükûneti ancak başvurduğu cezalar sayesinde sağlayabildiği görülmektedir. Paşa’nın adamlarıyla beraber gerçekleştirdiği tebdiller sonrası birkaç kişiyi alenen astırması, vüzera, ulema ya da ayandan birini çekiştirmeye (zemmetmeye) kalkışan herhangi bir kahvehane müşterisinin, “veziriazam şimdi buralardadır” diyerek konuşmaktan kaçınan diğerleri tarafından cevapsız bırakılmasıyla meyvesini verir.<sup>494</sup> Başka bir deyişle, özellikle düzenin tekrar sağlanmaya çalışıldığı kritik günlerde “üzerlerine vazife olmayan işlere karışmaya hevesli olanlardan” temel güdülerinden birini tercih etmeleri istenir; konuşmak (politika) ya da yaşamak.

Modern öncesi devirlerde her an her yeri aynı anda fiilen denetim altında tutmak mümkün olmadığından aslında ibret olarak idam edilen birkaç kişi dışında devlet sohbetine katılanların hepsinin yakalandığı ve bu iki seçenek arasında bırakıldığını düşünmek elbette yanlıştır. Tarihteki tüm mutlak monarşiler gibi Osmanlıların da bilinen sosyal kontrol mekanizmaları dışında kalmayı başaran kör noktaları vardır ve buralardaki istihbarat açığı, yine görünmeden görmek kısmında ele alabileceğimiz, casuslar (hafiye) yardımıyla kapatılmaya çalışılır. Ancak, klasik dönemde cephede düşmana karşı kullanılan “martolos” veya Roma ve Pers krallarının “kulak (kulak misafirleri) ya da çakalları”na benzer nitelikte profesyonel bir hafiye teşkilatının olup olmadığı muammadır.<sup>495</sup> Yine de padişahların, Osmanlı siyasetname

---

<sup>492</sup> Pertusier, padişahlar ve sadrazamların koca bir imparatorlukta ne olup bittiğini öğrenmek için kendilerini küçük düşürmek pahasına kılık değiştirdiklerini öğrendiğinde şaşırıldığını belirtir; Charles Pertusier, *Picturesque Promenades in and near Constantinople, and on the waters of the Bosphorus*, Richard Phillips and Co., London, 1820, s.128-9

<sup>493</sup> “Zamâne halkının ahvâli ma’lûm, kendülerinin fâideleri için lisânlarına gelen ekâzîb ü erâcîfi gûne gûne sözleri söylerler...”; Anonim, (Özcan), s.111

<sup>494</sup> Topçular Kâtibi, I, s.397

<sup>495</sup> Plutarch, *De Curiositate*, 522-523.16; Plutarch, *Moralia*, VI / 439A-523B, Çev. W. C. Helmbold,

yazarlarının kendilerine biçtikleri görev gereği, adaletle hükmedebilmek için memleket dahilinde casuslar gezdirerek tebaalarından sürekli haberdar olmaya gayret ettikleri varsayılır ki, nitekim, Venedik Balyosu Pietro Foscarini ve halefi Alvisse Contarini'ye göre, oldukça fazla istihbarat edinebilen IV. Murad'ın hemen her yerde casusları vardır.<sup>496</sup> Görev tanımları ve eğer varsa, teşkilat yapıları belirsiz olan bu gibi kişilerin yanı sıra padişah adına İstanbul'un gündemini takip eden başkalarıyla da karşılaşılır. Örneğin, Bostancı Ocağı içindeki mevcut hasekilerden seçilen on iki kadar tebdil hasekisinin ve Enderun Ağaları'nın tebdilen sokaklara çıkarak kulak misafiri oldukları havadisleri padişaha aktardıkları anlaşılmaktadır.<sup>497</sup> Devlet aleyhtarı söylentiler ve isyan fikirlerine karşı yürütülen mücadelenin bayraktarları ise göze bugünkü komiser ve sivil polislerden farksız görünen Salma Baş Çukadarı ve emrindeki yirmiyi mütecaviz Tebdil Çukadarları'dır. Görevleri gece gündüz çarşı pazar, han, hamam, kahvehane, meyhane, meydan ve mesire benzeri kalabalıkların kümелendiği yerleri gizlice gözetleyerek karşılaştıkları askeri disiplinsizlik, kumar, kavga, fuhuş ve namaz saatlerini geçirme gibi toplumsal ahengi bozan sorunlara müdahale ve suçluların Yeniçeri Ağası'na irsalidir. Hangi köşeye bakılırsa bakılsın mutlaka bir tanesiyle karşılaşılan bu hafiye sınıfından kişilerin lakapları dahi her hizmete saldırmalarından ileri gelir. Haliyle seyyar satıcıyla konuştuğunu sanan birisi kendisini her an derdest edilmiş bir vaziyette ağa kapısında bulabilir.<sup>498</sup>

Toplumun nabzını tutmak için sürdürülen casusluk faaliyetlerine devletin farklı süreçlerden geçtiği kırılğan zamanlarda çok daha yoğun ve sistemli bir biçimde devam edildiği gözlemlenir. Söz gelimi, Nizâm-ı Cedîd'in uygulamaya konulduğu günlerde olası muhalefete karşı dinleme ve gözlem amacıyla "tecessüs memurları" atanarak kamuoyu bilfiil takip edilir. İlgili bir arşiv kaydına göre, örneğin, bir defasında, Tophane'de meskun Mehmed isimli bir şahıs Berber Hacı Bayram'ın Çavuşbaşı mevkisindeki dükkanında tefevvühâtta (münasenetsiz dedikodu) varan sözlerle milleti

---

The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1962, s.515; Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İst, 1975, s.170; Osmanlıların "Çakalları" olan "Karakulak"ların vazifesi ise maiyetlerinde bulundukları vezir, defterdar, yeniçeri ağası ve boşuncıbaşı gibi üst düzey yöneticilerin arasındaki haberleşmeyi sağlamaktır; Uzunçarşılı, s.377

<sup>496</sup> Boyar-Fleet, s.107

<sup>497</sup> Uzunçarşılı, s.475; Emrullah Tekin, "Hafiye", *TDVİA*, 15, İst, 1997, s.115

<sup>498</sup> Ahmed Cavid Paşa, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, I, Kırk Anbar Matbaası, İst, 1297, s.121; Osman Nuri, *Belediye*, I, s.901; Kışlalarındaki görünümeleri için bkz. Muchir Arif (Mehmed) Pacha, *Les Anciens Costumes De l'Empire Ottoman Depuis L'Origine De La Monarchie Jusqu'A La Reforme du Sultan Mahmoud; Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye*, I, Lemercier, Paris, 1863, pl.15, 71

yeni düzene karşı kışkırtmaya kalkıştığı gerekçesiyle Rodos’a sürgüne gönderilir.<sup>499</sup> Yaşanan radikal değişim rüzgarının etkisiyle kamuoyu baskısının giderek sertleştiği II. Mahmud döneminde ise Osmanlı tebaası kadar aralarına sızdıkları düşünülen yabancı casuslar da dahili istihbaratın gündemindedir. Nitekim, 1821 yılı Eylül’ünde yayınlanan bir belgede, kefare casuslarının kargaşa çıkarmak kastıyla halkın arasında türlü türlü yalanlar çıkarıp uydurma haberler yaydıklarından bahsedildikten sonra bununla başa çıkılması için etrafa asılsız sözler saçan her kim olursa olsun hatrına bakılmadan tedib edilmesi gerektiği bildirilir.<sup>500</sup> Yani, bu aralık idare için mevcut bir söylentiye dillendirip yaymakla düşman hesabına çalışan bir casusa ortak olmak eşdeğerdir. Söylentilerin halkın kendi sıkıntılarından kaynaklanabileceği gerçeği böylece göz ardı edilerek, buna karşı uyanık olmaya davet edilen görevlilere adeta ülkeyi koruma misyonu yüklenir.

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışını izleyen günlerde bu kez Hüsrev Paşa tarafından II. Mahmud’un yenilikleri aleyhinde yükselebilecek sesleri bastırmak amacıyla bir casusluk şebekesi organize edilir. İstanbul’un mekan ve sokakları hafiye sınıfınca, taşra ise padişahın haber kaynağı olarak kullandığı gezici dervişler aracılığıyla azami ölçüde izlenerek dikkatle takip edilir.<sup>501</sup> “Tecessüs-i ahvâl” biriminin on ile yirmi kuruluş arası yevmiyeli “memur-ı mahsûsa”larının faaliyetleri de günden güne artırılarak muhtelif semtlerin gözetlenmesine devamla siyasi içerikli dedikoduların tahriri işine de ayrıca önem verilir.<sup>502</sup> Eğer doğruysa, bunlar divana kadar getirilerek üzerlerinde tartışıldıktan sonra yayılmalarının önüne nasıl geçileceği konusunda çözüm üretilmeye çalışılır. Bu toplantılardan birinde, devrin meşhurlarından Halet Efendi’nin âleme korku salmak için Okçularbaşı’ndaki berberin kafasının kesilmesi önerisine divanda hazır bulunanlardan birinin “aman efendim, o benim berberimdir” diyerek karşı çıktığı ve bunun üzerine de onun bu kez başka bir berberin kafasının kesilmesini salık verdiği yolunda rivayetler dahi anlatılır.<sup>503</sup> Alışıla gelen bu “ibret-i âlem” anlayışına karşı

<sup>499</sup> BOA, C.DH., 156/7763, H-23-09-1207

<sup>500</sup> BOA, C.DH., 132/6599, H-24-12-1236

<sup>501</sup> Tekin, s.115; “...Hüsrev Paşa, inkârı kabil olmayan ve bir padişahın savaşlar ve vilayetler kaybedebildiği, fakat İstanbul’daki bir isyana tahammül edemediği Türkiye’de özellikle olan bir hizmette bulunmuştur... Payitahtta olan biten her şeyi bilir, her tarafta hafiyeleri vardır ve yeni nizama karşı koymak isteyenler için hiç aman bilmez; Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İst, 1969, s.33

<sup>502</sup> BOA, C.DH., 242/12077, H-29-12-1255; C.DH., 241/12017, H-03-01-1282

<sup>503</sup> Şerif Mardin, *Makaleler I*, s.149-50; Kadircan Kafı, *Osmanlı Devrinden Tarihi Fıkralar*, Yeni Mecmua Neşriyatı, İst, 1943, s.70

neyse ki bir süre sonra sultanın insanları devletten haber alma imkanlarının kısıtlılığından dolayı sarıldıkları dedikodulardan vazgeçirmeye yönelik çok daha akıllıca bir çözüm önerisi olduğu anlaşılır.

Onları duyumların esaretinden kurtarmayı amaçlayan bu çözümün adı, *Takvim-i Vekayi*'dir. Gazetenin söz konusu hedefi ilk sayısıyl birlikte yayınlanan "Mukaddime" kısmının hemen başında nitekim şu sözlerle açıkça dile getirilir;

"...yaşanan olaylar meydana gelir gelmez yayınlanmayıp saklandığı sürece, insanların -aslı astarını bilmedikleri şeylere karışmaya ve itiraz etmeye meyilli yaratıldıklarından dolayı- Devlet-i Aliyye'nin dahili ve harici işleri hakkında yöneticilerin bile aklı hayaline gelmeyen yorumlarda bulunmaları gayet normaldir. İşbu dedikodular (kîl ü kâl) belirtildiği gibi insan tabiatının ürünü olduklarından ne kadar mazur görülseler de hem bilmeden yapanları suçlu hale getirdikleri hem de gereksiz yere Osmanlı tebaasının huzurunu kaçırdıkları için halkın bu vehim, vesvese ve kötü zan dağdağasından kurtulması gerektiğinden Sultan Mahmud Efendimizin... faydasız şeylerin kötülüğüne karşı onları iyilikle bir düzene sokması gerekmiştir. Bu husus Bâbîâlî'de vezirler, ulema ve rical arasında müzakere edilmiş ve sonucunda yanlış yorumlar nedeniyle düştükleri ıstıraptan kurtulmalarını sağlayacağından dolayı hakikat ve gerekçeleriyle beraber dahili ve harici meselelerin günlük olarak halka aktarılmasına karar verilmiştir..."<sup>504</sup>

Devletin ilk resmi yayın organının söze vakanüvis kayıtlarının köhneliğine karşı söylentilerin güncelliğinden duyulan rahatsızlıkla başlanması aslında yöneten ve yönetilenler arasındaki gerilimin altında yatan bilgi ve güven eksikliği sorunlarına işaret etmek niyetiyledir. Günlük haber ihtiyacını resmi tarihçilerin geriden gelen kayıtlarıyla karşılayamayan halkın bir takım uydurmaların pençesine düşmesi normal görülerek nitekim en sonunda idare katında yaşanan her türlü gelişmeden günü gününe haberdar edilmelerine karar verilir. Toplum açık kamuoyu fikriyle tanıştıran süreli bir yayın sayesinde bir yandan söylentilerin belirli ölçüde giderileceği düşünülse de diğer yandan geçmişte tecrübe edildiği üzere silaha bürünme ihtimallerine karşı da gizliden gizliye takip edilmelerine aksatılmadan devam edilir.

---

<sup>504</sup> *Takvim-i Vekayi*, S.1, 25 Cemaziyelevvel 1247; Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi: Belgeler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ank, 1983, s.162-3

Tanzimat'ın ilanıyla kurulması amaçlanan yeni yapının halkın düşüncelerini bilmeye duyulan ihtiyacı artırdığı günlerde hafiyelik faaliyetleri de belirli bir sistem dahilinde artırılıp İmparatorluk coğrafyası boyunca yaygınlaştırılarak, yapılan dinlemelerin “havadis jurnalleri” adıyla bilinen kayıtlarda toplanması sağlanır. Uygulanan sistemin, tahttan indirilme ve öldürülme korkusu yaşayan II. Abdülhamid döneminde olası siyasi kumpasları ifşa ve imha amacıyla iyice geliştirilip büyütülerek saltanat ve sultan hakkında konuşmaya hevesli olanların gözünde çok daha tehlikeli ve tehditkâr bir kontrol mekanizması halini aldığı anlaşılır.<sup>505</sup> İmparatorluğun son zamanlarına kadar yürütülen tüm bu faaliyetler en başından beridir erkek nüfusun toplandığı belirli “kamusal” mekanları izlemeye odaklıdır. Söz konusu bu mekanlara geçmeden önce kamu ve kamuoyu konusundaki tartışmalarına kısaca değinerek özellikle klasik çağ için bu kavramları kullanmaktan kastımızın ne olduğunu açıklamakta yarar vardır.

#### 4.6. Konuşan Kamuoyu

Habermas'ın “Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü”nü Batı merkezli gelişmeler üzerinden takip ettiği aynı isimli eserinde öne çıkan kıstaslar itibariyle bu kavramın Osmanlı İmparatorluğu gibi alt ve üst sınıfları iktidardan uzaklaştırdığı düşünülen mutlakiyetçi bir baba-oğul devleti için kullanılıp kullanılamayacağı konusu tartışmalıdır. Alman sosyologa göre, bunlar, bilinen son hallerini on sekizinci yüzyılın kahvehane ve kulüp köşelerinde bir araya gelen burjuva kesminin edebiyat sohbetlerinin zamanla siyasallaşarak devletin eylemleriyle çatışan yeni bir anlayışı yaratması sonucu almıştır. Toplumsal farkların bir kenara bırakılarak hükümet politikalarının denetlenmesi fikrinde birleşen bu yeni burjuva kamusalılık servet sahibi ve eğitilmiş “özel kişilerin” akılcı tartışmaları sayesinde zamanla kendi içinden bir de “kamuoyu” yaratır. Farklı fikirler üretmeye odaklı okur-yazarlık, eleştirel akıl ve maddi güçle beraber gazete ve dergi benzeri yayınlar ile özel alan harici buluşma yerlerinin varlığını önceleyen bu gelişim çizgisi sonraları özellikle revizyonist tarihçiler arasında mutlakiyetçi rejimlere karşı direniş yaratma şartına bağlanır.

---

<sup>505</sup> Konumuz sınırları dışında kalan 1840 ve sonrası hafiye teşkilatı ve havadis jurnalleri için bkz. Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1955; Âsaf Tugay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1964; Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840-1844)*, TİBKY, İstanbul, 2009

Böylece bir yerde kamuoyu vardır diyebilmek için okur-yazarlığa bağlı olarak insanların idareye dair ilgi ve bilgilerinin artması ve zamanla kazandıkları siyasal bilinç sayesinde kurulu düzeni devrim ve reformlarla değişip dönüşmeye zorlamaları beklenmeye başlanmıştır. Haliyle tüm bu şartlar, sıradan insanın eleştirisini yok saydığı gibi patronaj ilişkileri dışına çıkabilen okur-yazar kitlesinden yoksun Osmanlıların matbuat öncesi devirlerde aktif bir kamuoyuna sahip olduklarını söyleyenleri de görünürde anakronizme düşme tehlikesiyle baş başa bırakır.<sup>506</sup> Oysa, Osmanlılar özelinde bunun aksini kanıtlamaya olanak sağlayacak veri, kamuoyunun olmadığını desteklemek için başvurulacak olandan çok daha fazladır.

Huzursuzlukla padişah devirip sadrazam değiştiren Osmanlı halkının buraya kadar anlattıklarımız yanında ötekinin söylemini dışlayan “rasyonel-eleştirel akla” karşı retorik, mit, metafor, şiir ve tiyatro gibi “estetik-duygusal” ifade biçimleri de vardır.<sup>507</sup> Menkıbeler, hicivler, karagöz oyunları, meddah hikayeleri ve elbette, belirsiz bir kaynaktan çıkıp hızla yayılma yetenekleriyle iktidarları yazılı medyadan daha çok endişelendiren dedikodu ve söylentiler söz konusu bu biçimler arasında en ön sıralarda yer alır. Üstelik bunların hepsi Batı’da kamuoyunun oluşumunda önemli roller biçilen “Doğu kökenli” kahvehanelerde söylenip oynanmaktadır.<sup>508</sup> Ekseriyeti okuma yazma bilmeyen toplumun duyma (işitme) ve anlatma (tekrarlama) kabiliyetlerine hitap eden bu gösterilerden bilhassa Karagöz’ün sergilediği muhalefet (taşlama) devrin Batılı gazetelerini aratmayan -ve hatta onlardan çok daha aşırı- boyutlardadır. Trablus kaynaklı bir rivayete göre, Karagöz’ün ortaya çıkışı dahi daha en başından siyasi amaçlıdır, hikaye o ki,

“...İstanbul’da yaşayan bir adam paşaların kötü yönetimini gördükçe üzülerken bunu padişaha anlatmanın bir yolunu arar, ama karşısına geçip söylemeye imkan ve cesareti olmadığından bir gölge oyunu kurup onun bu yeni buluşu duyarak görmeye gelmesini beklemeye karar verir. Padişahın açık-saçık hikayelerle halkı eğlendiren bir oyunun olduğunu duyar duymaz teşrif

---

<sup>506</sup> Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora-vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.96-7; Serdar Öztürk, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, *İletişim*, S.21, 2005, s.96-9; Cengiz Kırılı, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol,” *Toplum ve Bilim*, S.83, Kış 1999 / 2000, s.71

<sup>507</sup> Öztürk, s.99; Lincoln Dahlberg, “The Habermasian Public Sphere: Taking Difference Seriously?”, *Theory and Society*, S. 34, 2005, s.113-4

<sup>508</sup> Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789 Rural Panic in Revolutionary France*, Çev. Joan White, Vintage Books, New York, 1973, s.73-74; Öztürk, s.101, 108-9

etmesiyle umduğu gibi de olur, ancak o gece Karakus yalnız müstehcen hikayeler anlatmakla kalmayıp vezir ve valilerin yolsuzluklarını bir bir sayıp dökerek birçoğunun azline yol açar...”<sup>509</sup>

Bu rivayetin oyunun doğuşundan ziyade içeriği ve halkta bıraktığı izlenimi yansıttığına şüphe yoktur. Yabancı gözlemciler arasında da nitekim en çok devlet ileri gelenleri ve sultanı dahi tefe koyan alaycı ve saldırgan ifadeleriyle idareden hoşnutsuz kesimlerin sözcüsü olarak öne çıkarıldığına şahit olunur.<sup>510</sup> Hatta bazılarına göre, sınır tanımayan sivri dilinden dökülen sözlerden tek bir tanesi anayasa güvencesi altındaki New York gazetelerinden birinde yayınlanacak olsa, yazarı ya hapse ya da sürgüne gönderilir. Otorite sahipleri için bundan daha tehlikeli olanıysa, eleştirilerini kolayca denetlenip sansürlenebilen gazete türü bir mecrada yazıyla değil, sahnesi önüne gelen okurlarına sözlü olarak iletmesidir.<sup>511</sup> Bütün bu özellikleriyle, egemen sınıfın yönetim ve ahlak anlayışıyla çekinmeden dalga geçebilen bir tür halk kahramanı görünümündedir.<sup>512</sup> Perdeye yansıttığı konu ve içeriklerin çoğu da haliyle onlardan, yani aralarında devaran eden şikayet ve söylentilerden mülhemdir. Fakirî'nin “bilir misin nedir âlemde meddah / birbiriyle halkı ide ıslah” sözleriyle toplumdaki konumunun önemini vurguladığı meddahlar ise eleştiride nispeten daha ılımlı bir çizgiye sahiptir. Yöntemleri, halkın güncel sorunlarını alenen haykırmak yerine omuzlarında mendil, ellerinde sopayla canlandırarak anlattıkları kadim öykülerin içine yerleştirmektir. Örneğin, bir defasında Bilgiç Subaşı adlı hikayeyi anlatan bir meddah anlatısına,

“toplum düzeni yozlaşmış, asalaklar, mirasyediler ve hiçbir işe yaramayanlar, çalıp çırpıp başkalarının sırtından geçindikleri halde ceza görmeyip, üstüne dükkan sahibi olmuşlardır”

eleştirisini ahengi bozmadan yedirerek adeletin yerini paranın aldığı yönündeki yaygın şikayeti ustaca dile getirmiştir.<sup>513</sup>

---

<sup>509</sup> Metin And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, TİBKY, Ank, 1977, s.347

<sup>510</sup> Joseph-François Michaud – vd., *Correspondance d'Orient*, II, Ducollet, Paris, 1833, s.197; Wanda, *Souvenir Anecdotes sur la Turquie (1820-1870)*, Firmin-Didot, Paris, 1884, s.271; Slade, s.374; Abdolonyme Ubicini, *La Turquie Actuelle*, Librairie de L. Hachette, Paris, 1855, s.317-8

<sup>511</sup> Louis Enault, *Constantinople et la Turquie, Tableau Historique, Pittoresque, Statistique et Moral de l'Empire Ottoman*, Librairie de L. Hachette, Paris, 1855, s.367; Joseph Mery, *Constantinople et la mer Noire*, Belin-Leprieur et Morizot, Paris, 1855, s.358-9

<sup>512</sup> Gerard de Nerval, *Doğuya Yolculuk*, Çev. Muharrem Taşcıoğlu, KBY, Ank, 2002, s.57

<sup>513</sup> Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikayeleri*, AKMBY, Ank, 1997, s.45, 59; Öztürk, s.115-6

Bu ayaklı gazetelerin söylentiyle beraber basın öncesi dönemde “okuyup-yazan”dan daha hareketli bir “duyup-anlatan” toplum yaratarak Batı merkezli anlayışın tersine, sıradan insana zulüm ve adaletsizlik karşısında fikren ve fiilen birleşme kabiliyeti kazandırdığına şüphe yoktur. Doğal olarak görüşümüz, çarpıcı bir örnekle, 1703 Edirne vakası esnasında ulemanın itirazlarına rağmen sultana gönderilecek arzuhalde kendi ifadelerinin yer alması konusunda ısrar ederek bunu kabul ettirmeyi başaran “cahil halkın” “efkâr-ı umûmiye”den asırlar önce kendine has bir siyaset geleneği ve kamuoyu anlayışına sahip olduğudur.

Osmanlı yazarlarının halktan bahsetmek için kullandıkları âmm, âmme, umûm, âmme-i nâs, avâm, avâm-ı nâs (genel halk), ezhân-ı nâs (halk aklı) ve elsîne-i nâs (halk dili) gibi olumsuz çağrışımlar uyandıran sözcüklerin çoğunun bu açıdan devletle özel alan arasındaki “kamuoyu” ayrımına işaret ettiği söylenebilir.<sup>514</sup> Toplumu teoride asker, ulema, tüccar-esnaf ve reaya tabakalarına ayırdığı varsayılan erkân-ı erbaa (anâsır-ı erbaa) prensibi gereği herkesin yerini bilerek kendi meşguliyetiyle uğraşıp diğer sınıfların işine karışmadığını düşünmek de bu ifadelerden anlaşılacağı üzere tamamen yanlıştır. Halkın, elinde esnaf teşkilatları ve tarikat liderleri aracılığıyla pazarlığa oturtabildiği devlet büyüklerine karşı resmi ve meşru itiraz araçlarından çok daha güçlü ve caydırıcı bir silah vardır. Bu da şüphesiz her türlü fitne ve fesadın kaynağı görülerek seçkinler katında “âvâm-ı ke’l-hevâm” (halk böcekler gibidir) deyişiyle aşağılanmalarına yol açacak kadar büyük bir öfke uyandıran “devlet (sohbeti) lakırdısıdır.”<sup>515</sup> Osmanlı tipi “konuşan kamuoyu”nun padişah dahil tüm yöneticilerini korkutan bu tehlikeli parçasıyla meyhane, kahvehane, bozahane gibi şeytani ya da cami, tekke, dergah ve medrese gibi uhrevi görülen mekanlardan çarşı, pazar, dükkan, han, hamam, meydan, mesire ve mezarlıklara kadar “mecma-i nâs”a imkan veren hemen her yerde karşılaşılır.<sup>516</sup> Devletin eylem ve kararlarını

<sup>514</sup> Üç bölük oldu pes, ervâh-ı beşer / Ona göre geldi, eşbâh-ı beşer

Biri âmm u biri hâss biri ehass / Ehl-i tahkîkdan bu remse geldi nâs

Âmmı dünya sevdi, hassı cenneti; Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, *Muhammediye: Kitâb-ı Muhammediyye*, Haz. Amil Çelebioğlu, I, Tercüman Binbir Temel Eser, İst, 1975, s.115; Selânikî, I, s.222, 246, 248, 258; Naîmâ, II, s.336, 736, 757, 797, 889; Şemdanîzâde, I, s.124; Mehmed Hâkim Efendi, I, s.774; Nuri Paşa, III, s.30; Şiviloğlu’na göre bu kavramlar, bilinen manada “kamuoyunun” gücüne ve yoğunluğuna sahip değildir; Murat R. Şiviloğlu, *The Emergence of Public Opinion: State and Society in Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2018, s.5

<sup>515</sup> “avâm-ı hevâm”; Selânikî, II, s.62; “el-avâm ke’l-hevâm”; “avâm-ı ke’l-hevâmm”; Kâtib, Mîzânü’l-Hakk, s.13; Naîmâ, II, s.932-3; Şiviloğlu, s.23; Şakul, s.113-4

<sup>516</sup> Yılmaz, s.129-130, 138

yönlendirebilen “amme efkârı”nın oluşturulduğu bu “kamusal” alanlar da haliyle katılımcılarının en başta aidi olunan sınıfın sınırlarını aşmaktan kusurlu görüldükleri için sürekli denetim altında tutulmaktadırlar.

#### 4.6.1. *Sohbet Mahfili Camiler*

Bunlardan camiler halkın gerek idareciler gerekse birbirleriyle bir araya gelerek her türlü alışverişte bulunmalarına imkan veren işlev ve yapılarıyla en ön sıralarda yer alır. Yeni mekanlar ortaya çıkıp yaygınlaşmaya kadar sağladıkları sohbet ortamlarıyla uzunca bir süre rakipsiz kaldıkları gibi sayısız tartışma ve işbirliği yanında isyan hazırlıkları ve suikast girişimleriyle türlü türlü çatışma ve kavgalara tanık olmuşlardır. Sadrazam Mere Hüseyin Paşa ile ulema arasındaki sürtüşmeden kaynaklanan ve ilmiye mensuplarının öldürülerek lağımlara basılmasıyla sonuçlanan korkunç hadisede yer Fatih Camii, katledilen İbrahim’in öcünü almak isteyen kapıkulu sipahileri ile IV. Mehmed’i destekleyen yeniçeriler arasındaki savaşta ise Sultanahmed Camii’dir. 1786 senesinde I. Selim ve Fatih camilerinin avluları piştov ve bıçaklarla birbirine giren medrese öğrencilerinin kanına, Sultanahmed’in halıları ise mevlid-i şerif esnasında dağıtılan şekerleme yüzünden çıkan kavgada şerbete bulanır.<sup>517</sup> 1791 yılı Aralık ayında bu kez Ayasofya Camii’nde III. Selim’in sultan mahfilinde dua ettiği sıra Özbek kıyafetli birinin demir bilyeli saldırısına uğramasıyla bu yerlerde görülen şiddet olayları arasına bir de “suikast” yazılır.<sup>518</sup> 1808’in Ramazanı’nda patlak veren Alemdar Vakası’nı izleyen günlerde ise yeniçeri ve sekbaların birbirlerine karşı burayı mevzi olarak kullanmaları yüzünden caminin minaresi silah ve hatta top atışlarına maruz kalır.<sup>519</sup> Uhrevi kimlikleriyle örtüşmeyen bu gibi adli vakaların yanı sıra isyanlar ve taht değişikliği kararlarının da merkezi konumundalardır. Örneğin, Sultan İbrahim’in yerine IV. Mehmed, onun yerine de II. Süleyman’ın geçirilmesi kararı sırasıyla Fatih, Sultanahmed ve Ayasofya Camii’lerinde yapılan toplantılar sonucunda alınır.<sup>520</sup> Yeniçerilerin odaları civarındaki Orta Camii ise tam anlamıyla bir isyan

<sup>517</sup> Naîmâ, II, s.509, III, s. 1189-95; Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, *Taylesanizade Tarihi: İstanbul’un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, Haz. Feridun Emecen, Tatav Yayınları, İst, 2003, s.122, 184-5; Yılmaz, s.133-4; Şakul, s.117; Boyar-Fleet, s.155

<sup>518</sup> Câbî, I, s.89

<sup>519</sup> *Yayla İmâmı Risalesi: Târih-i Vekâyi-i Selimiyye*, Haz. Fahri Ç. Derin, İstÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3, 1973, s.256-7

<sup>520</sup> İsâ-zâde, s.205

karargahı durumdadır. II. Osman ve II. Mustafa'yı tahttan indiren ayaklanmalar burada tertiplendiği gibi boynuna kement atılan Osman yine burada öldürülmeye çalışılır.<sup>521</sup>

Camilerde karşılaşılan muhalefet her zaman halk ya da asker değil, bazen de doğrudan kendi çalışanları kaynaklıdır. Aralarındaki çekişmeyle halkı tefrik eden Kadızâdeli ve Sivâsiler ile Patrona isyanını tertipleyen İspirîzâde Ahmed Efendi örneklerinde görüldüğü üzere bunların başında da çoğunlukla vaizler yer alır. Bu kişilerin görevleri gereği hadis ve tefsir kaynaklı nasihatlerle toplumu aydınlatmak yerine siyasete karışarak yöneticiler hakkında ileri geri konuşmaları halkı galeyena getirebilecek türden büyük bir tehdit olarak algılanır. Âlî'ye göre, hattâ, münasebetsiz şeylerden bahseden “dedikoducu” vaizlerin görev başında kaldıkça, ahaliyi sultan ve vekillerinden uzaklaştırarak düzenin bozulmasına yol açacakları muhakkaktır. Bu yüzden, devlet aleyhtarı konuşmalarıyla cümle alemin kafasını karıştırdıkları halde mürşit geçinen böylesi kimselere karşı yöneticileri dikkatli olmaya ve gerekli cezaları çekinmeden uygulamaya çağırır.<sup>522</sup> Nitekim bazılarının dînî ve siyasi meseleler konusunda zihnileri bulandırdıkları gerekçesiyle tam da onun önerdiği gibi sürgün cezasına çarptırıldıklarına şahit olunmaktadır.<sup>523</sup> Koca Sinan Paşa'nın telhislerinde konu edilen Ayasofya Vaizi Emir Efendi hakkındaki iddialar doğruysa, ne Âlî ne de idareciler vaizlerin telkin ettikleri kaidelerin tam tersi davranışlar sergileyebilecekleri konusunda endişelenmekte haksızdır. Sadrazamın tespitine göre, nemmâmlıktan (gammazlık) başka işi olmayan bu adam, padişaha gönderdiği tezkirelere verilen yanıtların kenarına kimini aklayıp kimini suçladığı notlar düşürerek resmî evrakmış gibi gösterip bir takım işlerin kendisine sorulduğu izlenimi uyandırmakla etrafındakilere üstünlük satmaktadır. Dahası, birinden rahatsız olduğunda, onun hakkında “el ağzından” zemmedici kağıtlar yazdırıp kürsüsüne koydurduktan sonra vaaz verdiği esnada “şu makule bir kağıt bırakılmış” diyerek muhatabının namusunu herkesin gözü önünde ayaklar altına almaktadır.<sup>524</sup> Din kisvesi altına gizlenen bu gibi provokasyonların kitleleri hedefe konulan kişilere karşı hareketlendirmesi ihtimali de haliyle buraların sürekli gözetim altında tutulması zorunluluğu yaratır. İstanbul

---

<sup>521</sup> Tûgi, s.98

<sup>522</sup> Gelibolulu, *Nushatü*, s.109-11

<sup>523</sup> BOA, A.{DVNSMHHM.d., 117/334, H-20-03-1123; A.{DVNSMHHM.d., 122/56, H-10-04-1126; C.AS, 213/9126, H-04-11-1203; İ.AS., 98/27, H-12-11-1327; DH.EUM.THR., 93/39, H-29-11-1327

<sup>524</sup> Telhis 48, s.70-1

halkının hiçbir meziyeti olmayanlara yakıştırıp muhabbet tellallığıyla bir tuttukları ases ve yasakçılardan nefret etmelerinin sebebi de nitekim cami avlusundaki sohbetlerinin bu türden denetimler esnasında dağıtılmasıdır.<sup>525</sup> Ancak, anlaşılan, söz konusu cami de olsa, her türden insanın bir araya gelerek birbirlerinden aldıkları güçle “üzerlerine vazife olmayan işlere burunlarını sokmaları” yönetenler için hem ciddi bir kaygı hem de zafiyet kaynağıdır.

Camilerin, sohbet için mekan alternatiflerinin çoğaldığı günlerde de politik amaçlı kullanımlarından bir şey kaybetmedikleri anlaşılır. Öyle ki, II. Mahmud’un buralardaki devlet sohbetine karşı;

“camilerde bazı kimseler, kahvehâne misüllü cem ve halka olup sohbet eder ve birbirleriyle dalga geçerlermiş, böylelerinin üçü bir arada görülse, def ve tedip edilmeleri zabıtâna tenbih olunsun...”

sözlerini içeren bir yasak dahi yayınlamak zorunda kaldığı görülür.<sup>526</sup> 1840 ile 44 arası havadis jurnallerine bakılırsa da bu yasağın etkisini çabucak yitirdiği ve buraların her zamanki gibi çeşitli söylentilerle dolup taşmaya devam ettiğine şahit olunur.<sup>527</sup> Toplumsal ve siyasi muhalefetin kıvılcımını ateşlemeye uygun ortamlarıyla saldıkları korkudan dolayı sonrasında bilhassa II. Abdülhamid’in içlerine yerleştirdiği hafiyeler marifetiyle takip edilerek insanların namaz esnasında birbiriyle gizlice işaretleşip işaretleşmediğine dahi bakıldığı öne sürülür.<sup>528</sup>

#### 4.6.2. *Fısıltı Gazetesi* Hamamlar

Dedikodu ve söylentilerin yuvalandığı bir diğer merkez de maddi temizliğin adresi konumundaki hamamlardır. Gündelik hayatın düzenini sağlayan bu geleneksel yapılar da halkın faydasına sunulan diğer tüm kamusal mekanlar gibi farklı kültür çevrelerinden insanların kaynaşması sonucu zamanla kullanım amaç ve sınırları dışına çıkarak bilgi takasına elverişli ortamlar halini almışlardır. Gerek sundukları hizmet ve gerek kültürel dinamikleri açısından ayrı görünseler de devlet sohbeti ve isyan

---

<sup>525</sup> Şakul, s.114

<sup>526</sup> Câbî, I, s.252

<sup>527</sup> BOA, C.ZB., 37/1833, H-29-12-1255; C.ZB., 50/2474, H-29-12-1255; İ.DH., 23/1106, H-20-08-1256; İ.DH., 26/1232, H-25-09-1256; İ.DH., 47/2307, H-12-09-1257; İ.DH., 49/2438, H-15-11-1257; İ.DH., 59/2906, H-29-03-1258; İ.DH., 61/3037, H-07-05-1258; İ.DH., 84/4191, H-21-01-1260

<sup>528</sup> Boyar-Fleet, s.154

hazırlığına imkan veren şartlarıyla kahvehanelerden farksızlardır.<sup>529</sup> 1730 ayaklanması da nitekim Arnavud asıllı tellak Patrona ve “hamam-ı fisk u fücûr çıplaklarından” oluşan arkadaşları önderliğinde Bayezid Hamamı’nda planlanıp, buradan sokağa çıkarılır.<sup>530</sup> Sonrasında, benzer bir hadiseyle karşılaşmak istemeyen I. Mahmud tarafından Arnavud tellak ve natırların yerini Türk uşaklarıyla ikame etmek amaçlı bir dizi tedbiri kapsayan bir ferman yayınlanarak buralar yıl yıl gözden geçirilip, çalışanları isim ve resimleriyle beraber kayıt altına alınmaya başlanır.<sup>531</sup> Bayezid gibi adı nadiren isyanlara karışanlar yanında bununla şöhret kazananları da vardır ve elbette bunların başında Yeniçeri hamamları yer alır.<sup>532</sup>

Kahvehanelerin henüz yaygın olmadığı günlerde ortaya çıkan söylentilerin tamamı cami ve hamamlarda toplanır. Alışıldık mahalle yaşantısı gereği vaktinin çoğunu iş yeri, cami ve hamam arasında geçiren hane reislerinin her biri iletişim becerileri ölçüsünde buralardan nasibine düşeni alarak duyduklarını akrabaları ve aile üyelerine ulaştırır. Böylece hem dışa kapalı olduğu halde belirli bir geçirgenliğe sahip olan mahalleler hem de sokaklarından hane içerine kadar sakinleri arasında devletten bağımsız ve denetimsiz bir tür bilgi alışverişi ve haberleşme sağlanır. Söz konusu erkeklere açık yerler değil de hamamlar olduğunda kadınlar da bu gizli alışverişin aktif birer parçasıdır.

Bu yerler, sosyal ilişkileri erkeklerden kısıtlı olan kadınların aile üyelerine kız bakmak, gelinleri ve kırkı çıkmış bebeklerini yıkamak ya da sadece yiyip içip eğlenerek rahatça konuşmak için bir araya geldikleri “kadın kahvehaneleridir.” Erkekler için kahvehane neyse, kadınlar için de hamamları o yapan bu özellikler

---

<sup>529</sup> Albert Smith, *A month at Constantinople*, David Bogue, London, 1851, s.100; John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, Longman, London, 1835, s.120; Işın, s.259

<sup>530</sup> Destârî, s.7; Şemânîzâde, I, s.6; Nuri Paşa, III, s.30-2; Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları (Törökorszagi Levelek)*, II, Çev. Sadrettin Karatay, Maarif Matbası, Ank, 1945, s.47-8; Refik, *Lâle Devri*, s.114-5, 119, 148; Koçu, *Patrona*, s. 68, 144, 181, 185

<sup>531</sup> *Hamamcı Esnafı Defteri: İstanbul Hamamcı Esnafı ve Dellaklarının İsimlerini Havi Eder*, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, no.6, 1147; Söz konusu denetim ve sonucunda tutulan defterler üzerine yapılan detaylı bir çalışma için ayrıca bkz. Nina Ergin, “The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hammas of 18th-Century Istanbul, based on the 1752 İstanbul Hamâmları Defteri”, *Turcica*, S.43, 2011, s.231-256

<sup>532</sup> Işın, s.264

bilhassa Batılı gözlemciler tarafından çok sık dile getirilip genelde şu sözlerle ifade edilir;<sup>533</sup>

...Osmanlı kadınları için hamamlar, müzik ve oyunlar eşliğinde gün boyu yemek yiyip sohbet ederek şehrin skandal ve dedikodularından birbirlerini haberdar ettikleri ve özgürlüğün tadını doyasıya çıkardıkları kendilerine has bir tür kahvehane ve eğlence merkezi gibidir.<sup>534</sup>

Ancak sabah akşam gündemleri burada işaret edildiği gibi başkalarının özel hayatına dair müstehcen hikayelerle sınırlı da değildir. Eşlerinden evlerine geleni, evlerinden hamamlara getirdiklikleri için aralarında Avrupalılarca kendilerine yakıştırılan keyif düşkünü tipiyle pek de örtüşmeyen türden sohbetler edilip, kavgalara varacak denli şiddetli tartışmaların yaşandığına da tanıklık edilir. Hatta öyle ki, düşman bölükten yeniçerilerin dışarıdaki kavgaları “sen filan orta yoldaşı karısısın, ben filan orta yoldaşı hatunuyum” diyerek tasla takunyayla birbirine giren karıları tarafından bu kez hamamlarda devam ettirilir. Yanı sıra, Bayezid hamamında devlet işleri hakkında konuşan birkaç kadının buralardaki söylentilere karşı teyakkuza bekleyen “tebdil hatunu”nun (hafiyeye) şikayeti üzerine yakalanarak zindana atıldıklarına bakılırsa, amaçlarının yalnızca eğlenmek olmadığı açıkça ortadadır.<sup>535</sup> Daha da önemlisi bu, huzursuz seslerin sokaktan eve getirildiği kadar krizlerin ateşi önce mutfağına düşen evlerden de sokaklara çıkmış olabileceğine işarettir.

Farklı ama yine dedikodu kaynaklı benzer bir hadise de ünlü divan şairi Keçecizâde İzzet Molla’nın başına gelir. Arkadaşı şair Nihad Bey’le hamamda bulunduğu sıra yanlarına gelen çavuşbaşı tarafından Keşan’a ikamete memur kılındığı söylenilerek buraya sürgüne gönderilir. Sebebi ise hâmîsi Kethüda Halet Efendi’nin azledilip katledilmesini,

---

<sup>533</sup> Krikor Hagop Basmajian, *Social and Religious Life in the Orient*, American Tract Society, New York, 1890, s.148-9; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Âdat ve Merasim-i Kadime, Tâbirat ve Muâmelat-ı Kavmiye-i Osmaniye*, Haz. Kazım Arısan-vd., TVYY, İst, 2000, s.106; Boyar-Fleet, s.249; Şakul, s.119

<sup>534</sup> William Joseph Grelot, *A Late Voyage to Constantinople*, Çev. J. Philips, John Playford, 1683, s.189; Lady M. W. Montagu, *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, I, Haz. W. Moy Thomas, Henry G. Bohn, London, 1861, s.286; Robert Walsh – vd., *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Fisher, Son & Co., London, 1836, s.37; Julia Pardoe, *The Beauties of Bosphorus*, George Virtue, London, 1838, s.147; Clara Erskine Clement, *Constantinople: The City of the Sultans*, Estes and Lauriat, Boston, 1895, s.252; Durand de Fontmagne, *Un séjour à l’ambassade de France à Constantinople sous le second Empire*, Librairie Plon, Paris, 1902, s.291; Bassano, s.21; Schweigger, s.201; Tavernier, s.172; Tournefort, II, s.66-7; Ubicini, s.379

<sup>535</sup> Câbî, I, s.392, 507

Halet'in canını Hak, malını aldı mîrî

Kaldı ehl-i hasede hâyeleriyle kiri

beytiyle eleştirip üstüne dönemin sadrazamı Hamdullah Paşa aleyhinde ileri geri sözler söylemesidir.<sup>536</sup> Vakti zamanında “lisan-ı erâcîfini” tutamaması yüzünden Konya'ya sürgün edilip “dilimle uğradığım derde ne bülbül ne de tatlı papağan uğradı” sözleriyle hal-i pür melalini anlatan babası Salih Efendi gibi İzzet Molla da bu serüvenini kaleme aldığı Mihnet-Keşân adlı hiciv ve anı türü bir mesneviyle ölümsüzleştirir.<sup>537</sup> Sürgündeki çilesini anlattığı bu eserini bizler için önemli kılansa, sahne arkasından konuşmanın sakıncası ve tehlikeleriyle alakalı şu şerzenişleridir;

Kimi der ki dün ağzını yokladım

Bakayım ne dermiş deyü yokladım

...

Mecâlîste nefyim hevâdis idi

Benim kıl ü kâlim mebahis idi

Beş ay böyle etti zamanım mürûr

Bu pençe bana haylice verdi zûr

...

Sükût eyledim kahrı var dediler

Biraz söyledim zehri var dediler

Şaşırdım hülâsa pes ü pîşimi

Bıaktım Hudâya bütün işimi<sup>538</sup>

Ancak susmanın dahi çözüm getirmediğini söylemekle konuşmaktan kaçınacağını düşündüren şairimiz, affı üzerinden beş yıl geçtikten sonra dilini yine tutamayıp, “halk arasında tefrika doğuracak türden dedikodular yaymaya kalkıştığı” gerekçesiyle padişahın gazabını celb ederek Sivas'ta kalebendliğe çarptırılır ve bir süre sonra burada vefat eder.<sup>539</sup>

<sup>536</sup> Cevdet, Târih, XII, s.67-8; Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul, 2000, s.188; Reşad Fuad (Keçecizâde), “Keçecizâde İzzet Molla”, *TOEM*, S. 41, 1332, s.287-8; Fatîm Dâvûd, s.288; İbrahim Necmî, s.248; Abdurrahman Şeref, *Târih Musâhabeleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1339, s.39-40; İbrahim Bülbül, *Keçecizâde İzzet Molla*, KBY, Ank, 1989, s.11

<sup>537</sup> Mansurizâde Mehmed Said, “Devhatü'l-Mehâmid fi Tercemeti'l-Vâlid”, *TOEM*, S. 37, 1332, s.14

<sup>538</sup> Keçecizade İzzet Molla, *Mihnet-i Keşân (Manzumet'ül-müsemma bi-mihnetkeşân)*, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1269, s.8-9

<sup>539</sup> BOA, HAT, 776/36393, H-01-06-1244; Süleyman Fâik Efendi, *Mecmûa-ı Süleyman Fâik*, İstanbul Ndr, nr.3472, 1240, vrk.53b

Devletin bilgi tekeli kırarak halkı ayrıştırıp birbirine düşürdüğüne kanaat getirilen ister sıradan birkaç kadın, isterse Keçecizâde gibi Galata kadılığı ve Haremeyn müfettişliğinde bulunmuş üst düzey bir yönetici olsun kamuoyu üzerindeki kontrolü ve tesirini kaybetmeyi istemeyen iktidarın hedefindedir. Bilhassa buhran zamanları farklı kesimlerden insanların tedirgin edici bir biçimde bir araya gelerek kaynaşmalarına zemin hazırlayan mekanların tamamı bu yüzden devletliler için sosyal ve iktisadi hayatın vazgeçilmezleri oldukları kadar ciddi birer de tehdittir. Muhalif söylemlerin büyüüp gelişmesine elverişli koşulları nedeniyle hafiyelerce sürekli göz hapsinde tutulmak zorunda kalınan hamamlar gibi berber dükkanları da böylesi endişe verici yerlere örnektir.<sup>540</sup>

#### 4.6.3. *Cadı Kazanı Berberler*

Saç sakal kesimi yanında çeşitli cilt hastalıkları için merhem, hacamat, diş çekimi ve sünnet gibi zaruri ihtiyaçları karşılayan bu meslek grubunun şehrin iletişim ağlarında doldurdukları yer açısından her biri birbirinden önemli üç türü vardır. Dükkan sahibi olanlar, seyyarlar ve hamamda çalışanlardan oluşan bu türlerden bilhassa “berberân-ı piyâdegân veya ayak berberleri” olarak bilinen seyyarlar, cami avluları ve iskelelerde gezinip tıraş ettikleri amele, kayıkçı, hammal, arabacı, rençber ve ırgat takımından edindikleri söylentileri bir yerden başka bir yere taşıyan ayaklı gazetelerden farksızdır.<sup>541</sup> Yaşanan krizlerden derinlemesine etkilenen bu düşük gelir gruplarının aynı zamanda isyanların muayyen katılımcıları arasında yer almaları, seyyar berberlere bir tür katalizör işlevi kazandırır. Mali durumu görece iyi olanlarsa haberleri daha ziyade müdavimi oldukları hamamlarda hem berber hem de tellak olarak hizmet veren hamam berberlerinden alır.<sup>542</sup> Bir yandan tütün ve kahvelerini içip diğer yandan traşlarını olmayı isteyenlerin kapısını aşındırmaları gereken tür ise Evliya’nın adına “esnâf-ı berberân-ı sünnetçiyân” dediği berber dükkanlarıdır. Kanuni

<sup>540</sup> Hamamlardan bildirilen jurnaller; BOA, C.DH., 244/12159, H-29-12-1255; İ.DH., 21/1024, H-27-07-1256; İ.DH., 23/1106, H-20-08-1256; İ.DH., 38/1776, H-21-02-1257; İ.DH., 86/4302, H-20-03-1260

<sup>541</sup> Evliya, I/II, s.611; C. Oscanyan, *The Sultan and His People*, Derby & Jackson, New York, 1857, s.319; Koçu, *İstanbul Esnafı*, s. 49, 58-9; Sadık Müfit Bilge, “Osmanlı İstanbulu’nda Berber Esnafı : Fetihten 1830’lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı”, *Osmanlı İstanbulu II : II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*, Ed. Feridun M. Emecen, vd., İst, 2014, s.192-4, 200

<sup>542</sup> Koçu, s.59; Bilge, s.200-1

Sultan Süleyman döneminin sonlarına kadar işlerini kendi yerlerinde yürüten bu grup kahvehanelerin açılmasıyla beraber önce buralara, ardından IV. Murad'ın tütün ve kahve yaşağını izleyen günlerde yine kendi dükkanları ve onun ölümünü müteakiben yaşağın etkisini yitirmesiyle de en sonunda tekrar kahvehanelere taşınmışlardır. Müstakilen faaliyet gösterenlerin yanında özellikle yeniçerilerce işletilen kahvehanelere yerleşenler politik ve gündelik sohbetler etrafında şekillenen sosyallığın merkezi konumundalardır. Din adamlarından asker, tüccar ve gemicisine, amelesinden esnaf ve rençberine kadar toplumun tüm kesim ve gelir seviyelerinden insanın bir araya gelmesiyle oluşan hareketli ortamları kahvehaneleri aratmayacak ölçüde siyasete açık ve de iştahlıdır.<sup>543</sup> Nitekim bu yüzden sık sık idarenin kadrajına girerek denetlenip, müşterilerinin kişisel bakımları dışında meraklarını da gidermeye çalışanlarıyla karşılaşılırsa, müsamaha gösterilmeden cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır. “Tezvirat ve fesatları” yüzünden sürgüne gönderilen Edirneli Seyyid Mehmed ve Mehmed Emin örneklerinin yanı sıra ilgili bir fermanla da anlaşılaçağı üzere devletin berberlerden duyduğı rahatsızlığın kaynağı buralarda toplanan “ahmak ve ebleh güruhunun hadlerini aşarak birbirlerine devlet işleri hakkında sözler söyleyip söylenti (erâcif) ve yalanlar (kâzibe)” uydurmalarıdır.<sup>544</sup> Nizâm-ı Cedîd'i müdafaa etmek amacıyla kaleme aldığı risalede işi daha da ileri götüren Koca Sekbanbaşı'na kalırsa, devletin nizam ve intizamının bozulmasının ana nedeni dahi aslında avamın bu davranışı yani onun ifadesiyle,

“bir süreden beridir, kahvehane, berber dükkanları ve meyhanelerde Devlet-i aliyye arkasından atıp tutmayı (fasl u mezemmet) kendilerine alışkanlık edinmeleridir.”

Üzerlerine vazife olmayan şeyler hakkında bu kadar rahat konuşmalarının sebebi ise, yine ona göre, cezaların yetersizliğinden dolayı kendilerinden hesap sorulmayacağını zannetmeleridir.<sup>545</sup> Oysa, bu aralık tebdil çukadarlarınca dükkanlarında “devlet sohbeti yapıldığı” tespit edilen pek çoklarının göz açtırmadan kalebendlik, sürgün, ev hapsi ve falaka gibi türlü türlü cezalara çarptırılarak yola getirilmeye çalışıldıklarına

<sup>543</sup> Evliya, I/II, s.610-1; Abdülaziz Bey, s.302; Koçu, İA, X, s. 2514-5; Bilge, s.193-4, 203

<sup>544</sup> “tezviratla meşhur eşirrâdan...Edirneli Berber Seyyid Mehmed” BOA, C.ADL., 28/1676, H-03-05-1171; “müfsid takımından Berber Mehmed Emin”; C.ZB., 62/3053, H-20-08-1202; 42/2073, H-29-09-1218; C.ZB., 7/302, H-27-12-1212

<sup>545</sup> Koca Sekbanbaşı, *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*, Hilal Matbaası, İst, 1226, s.6

tanıklık edilir.<sup>546</sup> Ancak, Mehmed Dâniş'in kaleme aldığı şu satırlardan da anlaşılacağı üzere tüm bu çabalar tersine sonuç vermiş, insanların kaygıları giderilmediği müddetçe şartlar ne olursa olsun kendine mutlaka bir yol bulabilen söylentiler artarak yayılmaya devam etmiş gibi görünmektedir;

“Öteden beri cümle fesat, erâcif, nifak, gıybet ve Devlet-i aliyye'nin mühim işlerine dair olmadık sözler kahvehane ve berber dükkanlarında zuhur ettiklerinden dolayı buralar ara ara fermanla yasaklandıkları ve bazen kapatıldıkları halde tekrar açıldıklarında dedikoduya dönüp, eskisine nazaran daha fazla erâcif ve havadis peyda etmekteLERdir.”<sup>547</sup>

Nizâm-ı Teftiş-i İstanbul uygulaması kapsamında yürütülen denetimler sonucu kahvehanelerden sonra dükkan sayısı en fazla ikinci iş kolu olduğu anlaşılan berberlerin dönemin yazarlarında uyandırdıkları bu imaj ne ihtilaflı ne de gerçekten uzaktır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılacağı yönündeki söylentiler nitekim ilk buralarda körüklenip sokağa döküldükten sonra III. Selim'in tahttan indirilmesine yol açan Kabakçı isyanıyla sonuçlanır.<sup>548</sup> Bu acı tecrübenin ardından özellikle ocağın kaldırılmasını müteakip buralara muhbirler yerleştirildiği gibi yeniçerilerle bağlantısı olanlar tek tek tespit edilerek dükkanları kapatıldıktan sonra İstanbul'dan uzaklaştırılır. Halkın “diline korku salınarak” yeniçeriliği anımsatan tabirlerin dahi kullanılmasının engellenmeye çalışıldığı bu günlerde, sabık berberler şeyhi Hacı Abidin Bey de Asâkir-i Mansûre hakkında münasebetsiz sözler söylediği gerekçesiyle sürgün edilenler arasına katılır.<sup>549</sup> Ancak, tüm bunların, Plutarch'ın yerinde tespitiyle müşterilerinin alışkanlığını kazandıklarından her biri birbirinden geveze olan berberleri susturmaya yetmeyeceği açıktır.<sup>550</sup> Zira, her şeyden önce buralar, toplum ve devletle bağını henüz sadece duydukları üzerinden inşa eden çoğunluğun bilgi eksikliği ve dolayısıyla geleceğe dair endişelerini gidermelerini sağlayan kamusal alanlardır. Müşterileri arasındaki konuşmalar da yönetenler açısından edepten uzak ve gerçek dışı olarak görülse de haliyle onlar için yaşamlarını derinden etkileyen krizlere

<sup>546</sup> Câbi, I, s.223-4, 236, 239, 441

<sup>547</sup> Mehmed Dâniş, *Neticetü'l-Vekâyi*, s.74

<sup>548</sup> Nalan Turna, “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 9, 2006, s.175; Bilge, s.204-5

<sup>549</sup> BOA, C.ZB., 25/1245, H-02-03-1245; 39/1912, H-10-03-1245; HAT, 290/17388, H-29-12-1241; 548/27034, H-29-12-1246; Bilge, s.205

<sup>550</sup> Plutarch, *De Garrulitate*, 508.12 /s.433-435

karşı hazırlıklı olma anlamı taşır. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu kestirmenin güçleştiği evrelerde, hakikatler yerine hayatlarını korumanın peşine düşen insanlara öngörülebilir bir gelecek sunarak belirsizliklerini giderme imkanı veren söylentilere bel bağlanması da bu anlamda gayet olağandır. Bilgi kıtlığının hakim olduğu bir yerde, yaşanan ve yaşanacak olası sorunlara bir çırpıda açıklama getiren en ufak bir tevatür dahi düzensizliği anlaşılır ve hatta duruma göre kontrol edilebilir kılmaktadır.

Müşterilerin bile tebdil gezenlere karşı birbirlerini uyardıkları görüldüğü halde buralardan çok sayıda jurnalın bildirilmesine mecbur kalınması büyük bir ölçüde bu gerçeğe dayanır. Para ve gıda darlığı, Rus-İran savaşı, Mehmed Ali Paşa isyanı, paşalar arasındaki kavgalar ya da padişahın durumu gibi güncel konular hakkında yapılan konuşmalar da bizce bu yüzden sadece kişisel merak ve ilgilerini değil, sonucunda mutfaklarına düşecek olan yangına ilişkin kaygılarını yansıtır.<sup>551</sup> İdarenin tüm tedbir ve tehditlerine karşın berberlerin İmparatorluğun sonuna kadar söylenti ve dedikoduların merkezinde yer alarak sürekli denetim altında tutulmaları mecburiyetiyle mevcut siyasi koşulların vehameti arasında haliyle bir paralellik vardır. Gerilim arttıkça, evlerinin iâşesinden mesul hane reislerinin hem bir toplanma noktası olan bu yerlere hem de buralarda ortaya atılan olur olmadık söylentilere rağbeti artmaktadır. Bununla beraber, basit bir “ne var ne yok” sorusundan açılan sohbetlerin başka yerlerden toplanan bilgileri paylaşmak yanında ayrıca üzerlerindeki stresi de yalıtarak daha rahat sosyalleşip arkadaşlık bağları kurmalarına yardımcı olduğu açıktır.

#### 4.6.4. Asi Ocağı Meyhaneler

Wolfgang Schivelbusch’un ifadesiyle, “topluluk kurmak anlamına gelen içki içme” alışkanlığı sayesinde çok daha yakın ilişkiler ve diyalogların kurulabildiği yerlerden biri de meyhanelerdir.<sup>552</sup> Başlangıçta, ünlü tezkireci Latîfi’nin “mahall-i ayş ü işret” olarak isimlendirdiği Galata ve çevresiyle sınırlı kalan bu yerler, Evliya Çelebi’ye gelinceye kadar İstanbul’un dört bir yanına yayılıp, sayıları bini aşmıştır.

---

<sup>551</sup> BOA, C.DH., 241/12037, H-29-12-1255; C.ZB., 37/1833, H-29-12-1255; 12/556, H-29-12-1255; 31/1542, H-29-12-1225; İ.DH., 21/1024, H-27-07-1256; 21/1038, H-01-08-1256; 23/1106, H-20-08-1256; 24/1155, H-01-09-1256; 25/1210, H-18-09-1256; 26/1232, H-25-09-1256; 38/1802, H-29-02-1257; 45/2221, H-06-08-1257

<sup>552</sup> Wolfgang Schivelbusch, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants and Intoxicants*, Çev. David Jacobson, Pantheon Books, New York, 1992, s.188-9

Tophane, Samatya, Kumkapı, Hasköy, Ortaköy, Unkapanı, Üsküdar ve Kadıköy gibi semtlerin Yahudi ve Rumlar tarafından işletilen meyhaneleri denizciler ve şarap içmeleri yasak olduğu halde “görmezden gelinen” yeniçerilerin kaynaşmasını sağlamakla klasik dönemin görece “evrensel insan tipini” yaratıp, uzunca bir süre bunlara ev sahipliği etmişlerdir.<sup>553</sup> Kulağa hoş gelse de bu durum aslında meyhaneleri her türlü kötülüğün kaynağı olarak gören idareciler arasında tam tersi çağrışımlar uyandırır. Ahmed Câvid’e göre, zira, “üç bölükte ikisi (üçte ikisi) esîr-i meyhane” olan yeniçerilerin sarhoşluğu cami veya hamama giden ahalinin saldırı ve tacize uğraması yanında yangınlar ve fahişeliğin artmasına yol açması nedeniyle hem şehir hem de insanları için oldukça büyük bir korku ve endişe kaynağıdır.<sup>554</sup> Hamam basıp kadınlara tecavüz etmeye kalkışmak türünden taşkınlıklarının bir defasında padişahı alaya almak noktasına dahi vardığı anlaşılır.<sup>555</sup> Gayrimüslimlere tanıdığı serbestlikle müslümanların da onların mahallelerindeki meyhanelere gitmelerine fırsat verdiği bilinen III. Murad, bir gün bir Rum meyhanesi önünden geçerken, içerisindeki sarhoş yeniçerilerin “aşk-ı şahâne veya Sultan Murad’ın sağlığına” nevinden sözlerle pencereden dışarı doğru kendisi şerefine kadeh kaldırmaları saygısızlığıyla karşılaşır. Bunun üzerine saraya döner dönmez, şarap alım satımıyla kullanımını yasaklayan bir ferman yayınlarak subaşılari normalde görevleri olmadığı halde sarhoş askerleri tutuklama yetkisiyle donatır. Ancak onun bu öfkesi, hem şaraptan mahrum hem de subaşılari karşısında aciz kalmaktan rahatsız ve rencide olan sipahilerin de hiddetlenerek yeniçerilerle birleşip ayaklanmalarına yol açmıştır. Akşamcı asiler bu kez meydana dökülmekle de kalmayıp, kurdukları bir kumpasla aralarından birini “falan yerde bir sürü sarhoş sipahi var” ihbarında bulunması için subaşıya gönderip onu ve adamlarını tuzağa düşürerek tartakladıktan sonra ellerine bir mektup tutuşturup saraya yollamışlardır. Mektupta, şarabın yasaklanması ve subaşının eline bırakılmaktan duyulan rahatsızlıkla beraber sefere çıkıldığında padişah ve vezirinin hakkından gelineceğine dair bir tehdidin yazılı olduğunun görülmesi üzerine içki

---

<sup>553</sup> Latîfi, s.57-8; Evliya, I/II, s. 392-3, 660-6; Dernschwam, s.119; Thévenot, s.73; Abdülaziz Bey, s.306-7; Işın, s.46

<sup>554</sup> Câvid, s.218-9; Altınay, *Eski*, s.41; Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyıl’da İstanbul’da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İst, 1991, s.219-20

<sup>555</sup> İnfial yaratan bu gibi hadiseler nedeniyle müslüman mahallesinde cami ve hamam yakınlarında yer alan meyhanelerin kapatılmasına karar verildiği görülmektedir; Ahmet Refik, *Onuncu*, s.199-200

yasağı ister istemez rafa kaldırılır.<sup>556</sup> Yaşanan bu hadise, kötü şöhretli birer kamusal alan olarak meyhanlerin ne kadar tehlikeli fikir ve tertiplere ev sahipliği yapabildiklerinin kanıtıdır. Nitekim, 1527 yılında Molla Kâbız, Hz. İsa'nın peygamberden üstün olduğu yönündeki sapkın görüşlerini ilk buralarda yaymaya başladığı gibi, II. Osman'ı ölüme götüren isyan da yine meyhanelere müdahalesi, III. Ahmed'i tahttan indirence, Patrona misali meyhane müdavimleri yüzünden yaşanmıştır.<sup>557</sup> Kısacası buralar, ihtilalci fikirlerini yönlendirmelere açık bir kitlenin üzerinde hakim kılmayı isteyenlerin uğrayacağı mekanlar arasında ilk sıralardadır. Sosyal yaşantılarıyla reayadan ayrılamaz hale gelen yeniçeriler tarafından mesken tutulmaları nedeniyle aynı zamanda birer isyan karargahı olarak görüldüklerinden tebdillerce sürekli denetlenip ara ara kapatılmış olmaları da haliyle ne sadece içkinin haramlığı ne de padişahların dindar görünme gayretiyle alakalıdır.<sup>558</sup> Ancak, Koca Sekbanbaşı'na göre, içerisindeki devlet sohbeti nedeniyle kahvehane ve berber dükkanlarıyla beraber düzenin bozulmasının başını çeken bu yerlerin hiçbir zaman tam anlamıyla bastırılamayıp, ocağın lağvından önce ve sonra hafiyelerce izlenmeye devam edilmek zorunda kalındığı anlaşılr.<sup>559</sup> Tüm bunlara rağmen yine de devlet sohbeti denilince, gerek Osmanlı gerekse günümüz yazarlarının aklına cami, hamam, berber ya da meyhanelerden önce kahvehaneler gelir.

#### **4.6.5. Fesat Yuvası Kahvehaneler**

İlkinin, Hakem ve Şems adlı Suriyeli iki arkadaş tarafından henüz açıldığı 1554 yılından itibaren eleştirilmeye başlanan bu yerlerin nitekim genelde “kötülük yuvası” manşetiyle servis edildikleri görülmektedir. Başta aralarında gazeller söyleyip edebiyattan ve dini konulardan bahseden kadı, müdderis ve memurlardan oluşan müşterilerinin yerini zamanla aşağı tabaka mensubu işsiz güçsüz takımına bırakması nedeniyle şimşekleri üzerlerine çekmişlerdir. Bilhassa din bilginleri ve vaizlerin “kahvehanedense, meyhaneye gitmek yeğdir” sözleriyle halkı buralardan çevirmeye

---

<sup>556</sup> Gerlach, I, s.185-6; Sevengil, s.36-7

<sup>557</sup> Peçevî, I, s.124; Solâkzâde, s.467; Tûgi, s.12-5; Kâtib, II, s.9-10; Roe, s.20, 38, 50; “Patrona, akşamları Galata'ya gider, günlük kazancını meyhanelerde sarhoşluk ve sefahat içinde harcardı.”; Sandwich s.233

<sup>558</sup> BOA, HAT, 192/9417, H-29-12-1203; HAT, 192/9402, H-29-12-1204; Mantran, s.80

<sup>559</sup> BOA, İ.DH., 26/1232, H-25-09-1256; İ.DH., 47/2307, H-12-09-1257; İ.DH., 71/3509, H-04-12-1258; Koca Sekbanbaşı, s.6; Cevdet, VII-VIII, s.243

çalıştıkları bu süreçte, içilen kahve dahi tartışılmaya başlanarak şeriata uygunluk süzgecinden geçirilir. Ne var ki, kömürleşinceye kadar kavrulmasından dolayı içilmesinin haram olduğu yönündeki fetvaların hedefi yine kahvenin kendisinden çok söylenti ve tavla gibi oyunlarla afyon ve esrar türevi uyuşturuculara elverişli ortamları nedeniyle kahvehanelerdir. Kanunî ve oğlu Selim devirlerinin ünlü Şeyhülislam'ı Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarına yansıyan tablo da bu yönde, kahve bahanesiyle bir araya gelen suça yatkın grupların kendilerinkinden ziyade toplum sağlığı üzerinde yarattıkları tehditle ilgilidir;

“Mes’ele: Kahvehanelere ehl-i hevâ cem’ olup, ayrı meclis kurup, satranç ve tavla ve bunun emsali *mâlâya’ni kelimât* edip, bu ettiklerinin hürmetini hatıra getirmeyip, istihfaf edip, bu makûle hâl ile kahve helâl i’tikâd edenlere şer’an ne lâzım olur?

El-Cevap: Cümlesine subhânehu ve te’âlâ hazretlerinin, melâike-i kiramın ve cumhûr-i ehl-i İslâm’ın lâ’neti lâhik olur.”<sup>560</sup>

Ebüssuûd’un “boş sözler edilen yer” vurgusu, aynı dönemlerde kaleme alınan “İtiraz-ı Kahve” isimli bir şiirde, kimliği belirsiz bir şair tarafından çok daha iğneleyici bir biçimde teyit ve tekrar edilir;

Mecma’-ı fessâk olupdur matbahı anun dilâ

Varan anda lâ-cerem dinler hezârân gıybeti

On altıncı yüzyıl şairlerinden Amasyalı Sülûkî’nin buna karşılık verdiği cevapta dahi buralarda yuvalanan söylenti ve dedikoduların ne yapılırsa yapılsın sökülüp atılamayacağını açıkça itiraf edildiği görülmektedir;

Mâni’ü’n-nevm olduğu yetmez mi ey gâfil meğer

Sende de ger ma’rifet varsa gel ko gıybeti<sup>561</sup>

<sup>560</sup> Peçevî, I, s.363-5; D’Ohsson, IV/I, s. 78-9; Süheyl Ünver, “Kahve 450 Yaşında”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 4, 1967, s.12-13; Takip eden fetva: Mes’ele : Pâdişâh-i din-penah (zıll-ı zalili İlâh) hazretleri, kahvehaneleri kerrât ve merrâtla men’ etmişler iken, memnu’lar olmayıp, tâife-i evbâştan ba’zı kimseler vech-i ma’âş için kahvehaneler tutup, hengâmeleri germ olmak için yanlarına yalın yüzlü şakirtler alıp, tavla ve satranç gibi ba’zı âlât-ı lehv ü tarab müheyya ve müretteb edip, şehrin ehl-i hevâ, siyehkâr ve sâderûy-ı haliyyü’l-izârları cem’ olup, berş-i afyon ve beng-i ma’cûn ekl eyleyip, üzerine, kahveler içip, kıvamlarında oyuna ve fûnûn-i ekâzibeye iştigal eyleseler, edâ-i salât-i mektûbede ihmâl eyleseler, şer’an zikrolan fûrûşlara ve kahve-nûşlara ve men’ ü define kadir olup men’ etmeyen hâkime ne lâzım olur? El-Cevap: Kabâyih-i mezbûreye mübâşeret ve te’âti edenler ta’zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile men’ ü zecr olunup, zecirlerinde müsâhele eden hükkâm azl olunmak lâzımdır.”; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İst, 1972, s.148-9

<sup>561</sup> Nâmık Açıkgoz, *Kahvenâme: Klasik Türk Edebiyatında Kahve*, Akçağ Yayınları, 1999, s.48-9

Hüseyin Ayvansarâyî'nin buralara düştüğü “kahvehane-i mahall-i eğlence” tarihinde yer alan “eğlence” ifadesinin bu itibarla sefahat yanında sohbetle işaret etmek için özellikle seçilmiş olduğu söylenebilir.<sup>562</sup>

Amaç, kahve içip oyun oynamanın ötesinde bilgi alışverişi olunca, ne henüz yeni yayılmaya başladıkları II. Selim ne de III. Murad dönemlerinde alınan kapama (bilküllîye ref) kararları beklenen sonucu verir.<sup>563</sup> Onca baskı ve kovuşturmayla rağmen sayıları her geçen gün artan bu yeni cazibe merkezlerinin III. Mehmed dönemiyle beraber kamuoyunu belirlemeye başlayarak, örneğin Peç'e saldırma planını erteleyen padişahı neden sefere çıkmadığını açıklamak zorunda bırakmakla, saraya yön verme güç ve kabiliyeti kazandığına tanıklık edilir.<sup>564</sup> Bunun üzerinden çeyrek asır geçmeden geline nokta ise, II. Osman faciasının tertiplendiği Orta Camii ve karşısındaki kahvehane gibi özellikle yeniçerilerin kontrolü altında bulunanların birer komplo ve isyan merkezi haline geldikleri görülmektedir. IV. Murad'ı, halkı baştan çıkarıp itaatsizliğe sevk etme potansiyeli taşıyan her türlü alışkanlıkla beraber kahvehanelere düşman eden de kardeşinin başından geçen bu felakettir.<sup>565</sup> Merkezî otoriteyi güçlendirerek geleneksel mutlakiyetçi yapıyı yeniden düzenleme tasarısını hayata geçirmesine engel olabileceğini düşündüğü bu yerlere karşı haliyle tepkili ve de sürekli tetiktedir. Arkasında kahve ve tütünün “bid'at-ı seyyie” sayan Kadızâdeli fanatiklerin desteğiyle harekete geçmek için meşru bir neden aradığı sırada yaşanan büyük bir yangın beklediği fırsatı bir anda önüne getirir. 1633 yılı Ağustos'unda Cibali'de funda yakarak gemi kalafat eden bir kişinin sebep olduğu söz konusu yangın Sultan Selim, Aşıkpaşa, Unkapanı, Vefa, Saraçhane ve Fatih'e kadar uzanarak çok sayıda saray ve hane yanında buradaki Yeni Odalar ve Orta Camii dahi yakıp küle çevirmiştir. Yangının yarattığı perişanlığın halka “melâl (üzüntü) verip kahvehanelerde kıl u kâlin çoğalmasına” yol açması üzerine bir fitnenin patlak vermesinden kuşkulanan padişah tarafından hepsinin yıktırılmasına karar verilir.

<sup>562</sup> Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s.429

<sup>563</sup> D'Ohsson, IV/I, s.80; Altınay, *Eski İstanbul*, s.31-2; Ayşe Saraçgil, “Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16. ve 17. Yüzyıllar)”, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Meltem Atik-vd., YKY, İst, 1999, s.36; Ahmet Yaşar, “Osmanlı'da Kamu Mekânı Üzerine Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları”, *XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006*, IV/II, TTK, Ank, 2010, s.1405-7

<sup>564</sup> “Ve bu esnada Yeniçeri ta'ifesi ma-beynlerinde' niçe dürlü kelâm-ı ham nakl olunup, erbâb-ı kahve nakl-i meclis idinüp vâfir didiler ve işitdiler. Bi-sebat mükeyyef tâ'ifenün muzahrefât u ekâziblerine nihayet olmadığı gibi, kelam-ı bi-encâmları hadden efzûn oldu...”; Selânikî, II, s.707-8

<sup>565</sup> Charles White, *Three years in Constantinople*, I, s.283; D'Ohsson, IV/I, s.81

Ancak, söz konusu Sultan Murad da olsa, bu zamana gelinceye kadar şehrin yaşantısına yerleşmiş olan kahvehanelerin müdavimlerine makul bir gerekçe sunulması gerekmiştir. Buralarda dönen söylentilerin istenmeyen olaylara neden olmasından korkulduğu itiraf edilemeyeceğinden, Kadızâde Efendi'nin yönlendirmesiyle, yangına kahvehanelerde içilen tütünün yol açtığı söylenir. Oysa, “itaati imandan sayan” yenilik aleyhtarlarının çıkardığı bu karışt söylentiye rağmen gerçek neden, Naîmâ'nın da belirttiği üzere,

“...avamın kahve ve tütün bahanesiyle kahvehane ve berber köşelerinde bir araya gelerek büyükleri çekiştirmekle (zem ü mesâvi) meşgul olup devlet işleri ve idareye dair konular hakkında yalan yanlış sözler (erâcîf ü ekâzîb) üretmeleridir.”<sup>566</sup>

Başka bir deyişle, tıpkı çağdaşı II. Charles ve nerdeyse diğer tüm krallar gibi Sultan Murad'ı da endişelendiren, buraların asılsız söylenti ve kışkırtıcı iftiralarla beraber siyasal hiziplerin pusulandığı “isyan yuvaları” olarak görünmeleridir.<sup>567</sup> Ortaya çıktıkları günden İmparatorluğun sonuna kadar kaderlerini belirleyen de bu imajlarıdır.

Sultan İbrahim dönemindeki görece serbestliğin ardından IV. Mehmed'i buraların tekrar kapatılması gerektiğine ikna eden Vanî Mehmed Efendi'nin gerekçesi de yine aynı şekilde, devlet düşmanı ve dedikoducu (erbab-ı kîl ü kâl) yatağı olmalarıdır.<sup>568</sup> 1703 ve 1730 isyanlarının bu görüşü haklı çıkarması, devrin sultanları III. Ahmed ve I. Mahmud'u toplumsal muhalefete karşı devletin selametini korumak için yine aynı gerekçeye sığınarak kahvehaneleri kapatmaya karar vermek zorunda bırakmıştır.<sup>569</sup> III. Selim devrine gelindiğindeyse, bu mücadele, kamu güvenliğinin ötesinde kurulması planlanan “yeni düzenin” de güvencesi olarak görüldüğünden

---

<sup>566</sup> Kâtib, II, s.154; Naîma, II, s.755-7; Solakzâde, s.752-3; Altınay, s.33-4; Ralph S. Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğru'daki Kökenleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, TVYY, İst, 1996, s.90; Saraçgil, s.38

<sup>567</sup> “İngiliz başkentinde, 1652'den beri açık olan kahvehaneler, halkın beğenisini o kadar kazanmıştı ki, bunların düşmanlığından korkan II. Charles, “Majestelerinin hükümetini karalamak ve ulusun huzurunu bozmak amacıyla çeşitli asılsız ve kötü niyetli sözler tartışan ve yayan kişilerin toplandığı bu uğrak yerlerini” bastırmaya çalışmıştır.”; Jean Leclant, “Le café et les cafés a Paris (1644-1693)”, *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, V.6, S.1, March 1951, s.5; Brian Cowan, *The Social Life of Coffee: The Emergence of The British Coffeehouse*, Yale University Press, London, 2015, s.147, 202, 228; Batı'da hükümetlerin halka açık kahvehaneleri kapatma gerekçeleri çoğunlukla II. Charles'inkiyle aynıdır; Ulla Heise, *Kahve ve Kahvehane*, Çev. Mustafa Tüzel, Dost Kitabevi Yayınları, Ank, 2001, s.136-7

<sup>568</sup> Hammer, XI, s.195-6

<sup>569</sup> Zarinebaf, s.126-7

geleneksel niteliği dışında anlamlar kazanır. Fahişeler ve asker kaçaklarının tedip edilip Müslümanlara şarap satılmasının önlenmesiyle kahvehane ve meyhanelerin bazılarının kapatılması, nitekim, tahta çıkar çıkmaz aldığı ilk kararlardandır.<sup>570</sup> Bundan yaklaşık on sene sonra yayınladığı fermanla ise, halkın toplandığı bu yerleri en başta birer “dedikodu ve söylenti merkezi” olarak görüp bu açıdan tehlikeli bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır;

“Fesat ehlinin uydurup yaydıkları yalanları, iyiyi kötüyü bilmeyip yarar ve zararı ayıramayan ahmak ve ebleh güruhunun kahvehane ve berber dükkanlarında birbirlerine rivayet ederek had ve vazifeleri dışında Devlet-i aliyye’ye dair sözler söylemeye cesaret ettikleri haber alınmıştır. Bu türlü kelimetmeye cesaret edildiği tespit edilen kahvehane ve berber dükkanları kapatılıp yıkılarak, gerek dükkan sahipleri, gerekse boş sözler söylemeye cesaret eden müşterilerinin yakalanıp cezalandırılması ve sürülmesi lazımdır, ancak bir defaya mahsus tenbihle ikaz etmek merhametle hükmetmenin gereği olduğundan, bu seferlik cümlesine ibret olması için bu türlü dükkanlardan sadece en kötü şöhretlileri kapatılıp yıkılarak sahiplerinin sürülmesi kâfidir...Bundan sonra, halkın toplandığı kahvehane, berber ve diğer dükkanlarda devlet dairesinde vazifesi olmadığı halde devlet işlerine dair söz söylemeye cesaret eden her kim olursa olsun yanındakilerle beraber yakalanıp cezalandırılması ve bu hükmün icrası için de taraf taraf tebdiller tayin edilmesine [ihtimam gösterilsin]”<sup>571</sup>

Fermanın yayınladığı tarihte, İstanbul’daki her yedi dükkandan birinin kahvehane ve her üç kahvehaneden birinin de “bostani, beşe ve odabaşı” gibi ordu mensuplarına ait unvanlardan birini taşıyan bir asker tarafından işletildiği düşünülürse, Selim’i asıl endişelendirenin, “ahmak ve ebleh”le kastedilen sıradan halktan çok onları baştan çıkaran “fesat ehli”, yani yeniçeriler olduğu öne sürülebilir.<sup>572</sup> Eğer böyleyse, mesele büyük bir ölçüde kökünden kazınamayacağı bilinen kulaktan kulağa konuşma alışkanlığı değil, bunun kimler tarafından icra edildiğidir. Katıldıkları meclisin rüzgarına kapılan söz konusu bu saflara (ahmak ve ebleh) verilen cezalar da bu anlamda emsallerini yeniçerilerin yoluna girmekten alıkoymak niyetiyledir.

<sup>570</sup> BOA, HAT, 192/9402, H-29-12-1204; 212/11503, H-29-12-1205; Yaşar, s.1407; Zarinebaf, s.128

<sup>571</sup> C.ZB., 7/302, H-27-12-1212; Kırılı, s.65-66; Zarinebaf, s.128

<sup>572</sup> Kırılı, s.67-8

IV. Mustafa döneminde, Aksaray’da bir kahvehanede saltanat hakkında ileri geri konuşurken tebdil gezen kaymakam paşaya yakalanarak öldürülen Lâleli Hancısı’nın cesedinin birkaç gün sergilenmesinin amacı da bu şekilde, “boş boğaz zümresine” (tehî-gulûyân) korku aşılmasıdır. Birinin dilini tutmayışının bedelini başıyla ödemesinin yarattığı çekince, kahvehane ve berber dükkanlarında böylesi sözler söylenmesini önlemek amacıyla alınan kararın işe yarayarak, yine Âsım Efendi’ye göre, çenesi düşük takımının ağızlarının bir süre boş söze hasret kalmasını sağlamıştır.<sup>573</sup> Gelgelelim, bundan birkaç ay sonra hükümet aleyhinde konuşan müdavimlerin yakalanıp cezalandırılmaları gereği idarecilere tekrar hatırlatılmak zorunda kalınır.<sup>574</sup> Kahvehanelerle beraber kamuya açık yerlerin tümü üzerinde denetim ve gözetimin en fazla artırıldığı aralık ise, Selim’den yarım kalan reformları tamamlamaya kararlı olan II. Mahmud zamanıdır.

Ocağı lağvetme planını hayata geçirmeden önce ortamı hazırlaması gerektiğinin bilinciyle, Kasımpaşa, Üsküdar, Fatih, Galata, Eyüp ve Tophane’deki berber ve kahvehanelerden söylenti neşrine kalkışanları yıktırıp, geriye kalanlarını kaydettirmekle beraber sosyal ve siyasi havayı koklamak için buralara hafiyeler göndererek müdavimleri arasındaki konuşmaları da kayda aldırır. Devrin tanıklarından MacFarlane’nin ifadesiyle, “isyankarların karargahı” üzerinde kurduğu bu denetim sayesinde ocağı başarıyla kaldırdıktan sonra yeniçerilikle bağlantısı olan kahvehaneleri kapattırdığı gibi kalanları da saltanatının sonuna kadar takibe devam ettirir.<sup>575</sup> Bu tedbirin elden bırakılmadığı Abdülmecid döneminde toplanan havadis jurnallerinden neredeyse tamamına yakınının kahvehanelerden bildirilmiş olması bu anlamda şaşırtıcı değildir.<sup>576</sup> Peki, devletin tarihi boyunca karşılaşılan emir ve kanun karşıtı hareketlerin meyhaneden camisine kadar sözlü ve fiili muhalefete açık alanların tümünden beslendiği halde kahvehaneleri devlet sohbeti ve isyanın merkezi olmak

<sup>573</sup> Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (1218-1224/1804-1809)*, II, Haz. Ziya Yılmaz, T.YEKBY, İst, 2015, s.1030

<sup>574</sup> BOA, HAT. 1362/53732, H-29-12-1222

<sup>575</sup> BOA, C.ZB., 12/556, H-29-12-1255; 35/1747, H-29-12-1255; 37/1833, H-29-12-1255; Câbi, I, s.178-9, 214, 220-1, 225, 252, 317, 319, 348, 549, 606, 619-20, 653, 667-8, 669, 701, 712; Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid, s.640-1; Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828: A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces*, I, Saunders and Otley, London, 1829, s.34; Zarinebaf, s.128

<sup>576</sup> Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840-1844)*, TİBKY, İst, 2009, s.98-472

konusunda öne çıkaran nedir ya da başka bir deyişle, bu şekilde görülmeleri sadece “şeytani” bir yere karşı rahmaniliği temsil etme kaygısıyla mı ilintilidir?

Kahvehanelerin her şeyden önce herkesin kendi sınıfında kalmasını öngören geleneksel kodları ortadan kaldırdığı ahlakçı ya da özgürlükçü bakış açılarından bağımsız bir gerçektir. Meyhaneye sadece içki içen ya da camiye namaz kılanların gittiği varsayılırken, kahvehaneye her ikisi de gidebilir. Bu da yönetenlerin tahammül edemeyeceği bir biçimde bir derviş, kadı, müderris, vaiz ya da memur ile hammal, levend, tellak, çalgıcı veya meddahın tek bir çatı altında toplanıp kaynaşarak tütün, ve oyun eşliğinde teklifsizce sohbet edip, oradan buradan işittikleri her türlü söylenti ve dedikoduyu birbirleriyle paylaşabilmesi demektir.<sup>577</sup> Her sınıf ve seviyeden insanın bu şekilde kontrolsüzce bir araya gelerek kabul gören “dünya içinde kendilerine başka (öteki) dünyalar yaratmaları” (Heterotopya), kimsenin, hükmü dışına çıkmasını istemeyen tüm mutlak monarşiler için son derece tehlikeli ve de tehdit edicidir. Üstüne bu yeni dünyaların etkin birer haberleşme merkezine dönüşerek onun iradesi dışında bilgi üretmesi, nüfuz ve prestij kaybıyla beraber halkla arasındaki güven bağlarının zedelenip çözülmesine sebebiyet verir.

Kahvehaneleri, birleştirici gücü yanında “fesat yuvaları” durumuna düşüren diğer bir etken de Gelibolulu Âlî’nin “gıybet ve mesâvi” için buralara geldiklerini söylediği yeniçerilerin önlenemez rağbetidir.<sup>578</sup> Askerlik görevini ihmal etmek pahasına müdavimi ve hatta sahibi oldukları diğer tüm mekanlar gibi buralar da muhalif karakterlerinden payına düşeni alarak isyan hazırlıklarının değişmez bir parçası haline gelir. İdareciler gözünde “devlet sohbetine”, “ahmak ve ebleh” güruhuna ait zararsız bir tür gevezelikten öte iktidar karşıtı bir direniş ve başkaldırı dili niteliği kazandıran da temelde bu manzaradır. Sıradan halkın kendi içinden çıkma bir eylem planı olmaksızın safdilane bir yakınma veya yakınlaşma niyetiyle paylaştığı söylentiler, yeniçeriler elinde kuvveden fiile geçebilme ihtimali yüksek birer propaganda aracı halini alır. Nitekim, ahalinin peşi sıra sürüklendiği Hâile-i Osmaniye

---

<sup>577</sup> Sandys, s.51; Charles White, s.282; Philippe Sylvestre Dufour, *Traitez nouveaux et curieux du Café du thé et du Chocolate: ouvrage également, necessaire aux medecins & a tous ceux qui aiment leur santé*, Adrian Moetjens, 1693, s.37-38; Charles Perry, *A View of the Levant: Particularly of Constantinople, Syria, Egypt and Greece*, T. Woodward, Londra, 1743, s.84-5; Jacques James Dallaway, *Constantinople Ancienne et Moderne et Description des Cotes et Isles de L’archipel et de La Troade*, I, Denné, Paris, 1799, s. D’Ohsson, IV/I, s.82

<sup>578</sup> Gelibolulu, *Mevâ’idü’n*, s.363

altmış beşinci, 1730 isyanı ise, Patrona Halil'in en yakın arkadaşı Kahveci Ali Ağa tarafından işletilen elli altıncı ortaya ait kahvehanede tasarlanmıştır. Buralardan neşet eden kasıtlı ve asılsız söylentiler, provakatörler aracılığıyla diğer kahvehanelere de taşınarak, bunların kolaylıkla galeyana getirilebilen vasıfsız müşterileri arasında da yayılır.<sup>579</sup> Yeniçeri kahvehaneleri gerek işleyiş ve oluşum, gerek söylentilerinin tür ve niteliği ve gerekse siyaset üzerindeki etkileri bakımından bu anlamda görünüş itibarıyla Londra'nın erkek kulüpleri ya da devrim öncesi Fransa'sının her biri ayrı bir görüşü temsil eden hiziplere ait kafelerinden farksızdır.<sup>580</sup> Lady Montagu'nun her kahvehanede bulunduğunu iddia ettiği casuslar ve Jean Potocki'nin buraları tebdilen gezdiğini söylediği yöneticilerin önceliği de bu yüzden çoğunlukla tıpkı Eski Rejim Fransa'sının polisleri gibi bu türden mekanları gözetleyip asker ve reaya karışımı kalabalıkların nabzını yoklayarak ruhsal durumlarını anlamaktır.<sup>581</sup> Bir hafiyenin henüz esamesi okunmayan muhtemel bir eylemi önceden sezip rapor etmesi ise, yanlış yorumlanmadığı takdirde keyif verici ve yatıştırıcı günlük bir pratik olarak zararsız görünen dedikodu ve söylentilerin şiddetli bir çatışmaya yol açma potansiyeli barındırıp barındırmadıklarının ayırdına varmasıyla sağlanır. Ne var ki, resmi bilginin azlığı kadar çokluğunun da söylentilere kapı araladığı şifahi bir kültürde, bir söylemi, mahremiyet ve sosyallik, bilgi ve varsayım ile kesinlik ve belirsizlik denkleminde tahlil edip meşru ya da gayrimeşru sınırlara koymanın güçlüğü nedeniyle siyasi içerikli konuşmaların yalnız isyan ihtimali taşıyanları değil, neredeyse tümü mecburen takibe alınır.<sup>582</sup>

Kahvehanelerin devlet sohbetiyle beraber anılmalarına yol açan kötü şöhretlerinin kaynaklarından biri de müslüman halkı dini sorumluluklarını yerine getirmekten alıkoymalarıdır. Zira buralar zamanla, cahil, okur yazar, dindar, dinsiz,

---

<sup>579</sup> Abdi, s.37, 40; Ali Çaksu, "18.Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, KY, İst, 2009, s.87; Uğur Kömeçoğlu, "Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri", *aynı yayın*, s.54-5

<sup>580</sup> Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2001, s.310; Jason M. Kelly, "Riots, Revelries, and Rumor: Libertinism and Masculine Association in Enlightenment", *Journal of British Studies*, V.45, No.4, October, 2006, s.763; Amy Milne-Smith, *London Clubland: A Cultural History of Gender and Class in Late Victorian Britain*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, s.88

<sup>581</sup> Lady Montagu, I, s.293; Jean Potocki, *Voyages en Turquie et en Egypte, fait en l'année 1784*, Royez, Paris, 1788, s.28-9; Robert Darnton, "An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris", *The American Historical Review*, V. 105, No. 1, Feb., 2000, s.10

<sup>582</sup> Kelly, s.765; Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, TVYY, İst, 2001, s.146

memur ya da aylak serseri demeden herkese ve her seviyeye hitap eden sohbet ortamlarıyla, geleneksel sosyalliğin merkezi konumundaki camilere rakip olup, kilim ve hasır üstü uhrevi buluşmalardan daha fazla rağbet görür olmuşlardır. Ramazan ayında dahi kafeinin kamçılacağı yerli yersiz dedikoduların camiye tercih edilir olması, elbette halkın şeriate bağlılık ve saflığını koruyup muhafaza etmekle yükümlü seçkinler ve ahlakçı yazarlar arasında tepkiyle karşılanır.<sup>583</sup> Katip Çelebi'nin buralardaki masalcılar ve çengiler peşinde işini gücünü bırakarak padişah'tan dilenciye kadar her konuda dedikodu yapmakla ömrünü geçirdiklerini söylediği halkın bu durumu, on yedinci yüzyıl şairlerinden Kâdirî tarafından nitekim şu şekilde alaya alınır;<sup>584</sup>

Tütünde kahvede meyhânede geçirdiniz ömri  
Kıyamet yoksa, yarın yok mı dursun ey Kefe halkı  
Giresiz kahve didükleri mel'üne uyub nefse  
Muhammed ümmetinün yirsiz etin ey Kefe halkı  
Ezan okunsa camiden yana yok bir gider âdem  
Hatadur size mümindür demek ey halk-ı İslâmbol  
Toludur kahveniz meyhâneniz, camiler amma boş  
Müsülman gerçi sarıklarunuz ey halk-ı İslâmbol

Kahvehanelerin özellikle tımar sisteminin bozulması sonrası yaşanan asker ve reaya kaynaşmasına zemin hazırlamanın yanında, üstüne bu şekilde sıradan halkı doğru yoldan saptıran birer şer ocağı olarak görülmeleri üzerlerindeki baskı ve denetime kutsal bir mahiyet kazandırır. Buralarda kümelenip yükselen tehlikeli kamusal birliktelik ve haddi aşan sosyalliğe karşı verilen mücadele de bu anlamda hem geleneksel sınıf düzenini parçalanma hem devleti isyan hem de halkı söylentilerin peşi sıra baştan çıkma tehlikesinden koruma amaçlıdır.<sup>585</sup> Ancak, ne kahve ve kahvehane hakkında verilen yasaklayıcı fetvalar ne de şiddetlenip azalan caydırıcı cezalar ya da ahlakçı bakış, bu zamana kadar mahallesi veya kışlasının cami, hamam ve çarşısıyla

---

<sup>583</sup> Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İst, 2012, s.44; Hattox, s.88; Kömeçoğlu, s.51-2

<sup>584</sup> Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk*, s.46; Kâdirî Muhyiddin, *Nasihat-nâme*, Haz. Mehmet Emin Tuğluk, Adıyaman Üniversitesi SBE, (DT), Adıyaman, 2018, vrk.11a

<sup>585</sup> Kömeçoğlu, s.49-50

yetinmek zorunda kalan asker ve reayayı öncesinde tatmadığı bu renkli sosyallikten alıkoymayı başarabilir.

Üzerlerindeki, isyan ve devlet sohbeti lekesine rağmen buraların günün sonunda modern kitle iletişim araçlarından yoksun ve okur yazarı az fakat rüşd için mürşid arayan dinleyip konuşanı çok İstanbullular arasında ne kadar hayati bir noktaya konulduğu, Kırılı'nın havadis jurnallerinden ilhamla çizdiği şu tablo sayesinde adeta ete kemiğe bürünür;

“Eğer Osmanlı İmparatorluğu’nda neler olup bittiğini öğrenmek için 1840’lı yılların İstanbul’una seyahat etmek mümkün olsaydı, dönemin gazetesi Takvîm-i Vekâyı dahi merakımızı gidermezdi. Gazetede çoğunlukla resmi bir anlatımla, yüksek bürokrasideki azil ve tayinlerle devletin elde ettiği başarılarla ilişkin haberleri bulurdunuz. Oysa, İstanbul’daki yüzlerce kahvehaneden bir tanesine gitmek, en yeni gelişmeler ve güncel olaylar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlardı... Bürokrasideki terfi ve aziller ardında dönen entrikaları keşfetmek istiyorsanız, Topkapı Sarayı yakınlarındaki Divanyolu üzerindeki kahvehaneler en iyi seçim olurdu. Orada, bu dairelerde çalışan memurların içerde ne olup bittiğine dair yaptıkları dedikoduları duyardınız. İmparatorluğun yakın ve uzak eyaletlerindeki en son gelişmelere ilgi duyuyorsanız, başkentin çeşitli semtlerindeki hanların içerisine yapılmış kahvehanelere giderdiniz. Akdenizde ticaretin ne durumda olduğunu merak ediyorsanız, Galata kahvehanelerinde ve civarındaki limanlarda sohbet eden gemi kaptanlarını dikkatle dinlerdiniz. Hatta Avrupa Devletleri’yle ilgili bilgilere de ulaşabilirdiniz. Size bu bilgileri verecek olan yerler Beyoğlu’ndaki elçilikler değil, Galata’daki kahvehaneler olurdu. Buralarda, değişik Avrupa milletlerinden tüccarları Akdeniz ve Avrupa’da siyasi ve iktisadi gelişmeler hakkında sohbet ederken bulurdunuz.”<sup>586</sup>

Devrin modern takip sistemlerinden mahrum diğer tüm mutlak monarşilerinde olduğu gibi devletin kontrolü dışında gelişen böylesine güçlü ve dinamik bir akışla başa çıkabilmesinin tek yolu elbette cezadır. Görünme ve görünmeden görme yöntemleri işe yaramadığında, dedikoduculara unuttukları dini ve geleneksel sınırlar

---

<sup>586</sup> Cengiz Kırılı, “Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamuoyu”, *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, KY, İst, 2009, S.95-6

ancak bu yolla hatırlatılır. Dilin kötüye kullanımının felaket sebebi sayıldığı köklü bir gelenekten gelen Osmanlıların gıybete yaklaşımı bunu zina ve faizden şedit görüp büyük günahlardan ayırmayan âlim ve fakihlerden farksızsa da uyguladıkları ceza saltanata kasıt içermediği sürece ta'zîrle sınırlıdır.<sup>587</sup> Dolayısıyla, aralarında ne dili (dedikodu) insanı ölüme götüren şeytani bir organ ki, Şeytanı da dedikoducuların ilki sayan Batılı ne de büyücülükle bağdaştıran Afrikalılarınkine benzer, dudak ve kulak kesmek, sakat bırakmak, hacca gitmeye veya ellerinde mumla toplum içinde yalın ayak gezmeye zorlamak nevinden uygulamalarla karşılaşılır.<sup>588</sup>

Kanunları arasında halkı saraya karşı kışkırtacak türden dedikodu ve söylentiler yaymayı “vatana ihanet” sayan İngiliz yasalarına benzer düzenlemelerle de karşılaşılmayan devletin dillere korku salmak için genelde sürgün ve hapis ile tedip cezası uygulamakla yetindiği anlaşılır.<sup>589</sup> Nitekim, resmi ve özel tarihlerde adları erâcîf neşriyle nemmânlık yaparak saray halkını birbirine düşürme suçuna karışan çok sayıda görevlinin azledilip sürgüne gönderildiği yönünde sayısız kayda rastlanır.<sup>590</sup> Eğer dedikoducu Hadım Hasan Paşa gibi bir veziriazam, dedikodusunu yaptığı kişi de Safiye Sultan gibi nüfuzlu bir Valide ise, uygulanan cezanın şiddetinin artarak idama

<sup>587</sup> Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, XIII, Çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İst, 1989, s.6034-39; Nûreddîn el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid*, XIII, Der. Yusuf Özbek, Ocak Yayıncılık, İst, 2015, s.367-76; Yusuf Sıdkî el-Mardinî, *Meşîru Umûmî'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmî'd-Dîn*, VII, Haz. Mustafa Koç-vd., TÜBA, İst, 2018, s.593-9; Düzdağ, s.85, 142, 159, 177; Ahmet İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat: Fetâvâ-yı İbn Kemal*, OSAV, İst, 2011, s.126-7, 134; İbn Ebî'd-Dünya, *Gıybet ve Koğuculuk*, Çev. M. Cevher Caduk, İlk Harf Yayınevi, İst, 2019, s.41, 52

<sup>588</sup> Özdeyişler, 18/21: Dil ölüme de götürebilir, yaşama da; konuşmayı seven, dilin meyvesine katlanmak zorundadır; *The Holy Scriptures of The Old Testament*, The British & Foreign Bible Society, Berlin, 1903, s.1103; İlgili diğer özdeyişler için bkz. s. 11/13, 16/28, 18/8, 18/21, 20/19; Romalılar 1: 30-31: Dedikoducular, Tanrı'dan nefret eden, küstah, kibirli, kötülük üreten, anne baba sözü dinlemeyen, anlayışsız, sözünde durmaz, sevgiden yoksun, acımasız insanlardır; *The Holy Bible*, American Baptist Publication Society, Philadelphia, 1913, s.191; “Evill Tongue”; George Wither, *Collection of Emblemes Ancient and Moderne*, I, London, 1635, s.42; “Dünyada dedikoduyu ilk yapan Şeytan'dır”; Hernando de Talavera, *Hernando de Talavera's Treatise On Gossip And Slander (1496)*, Çev. Mark D. Johnston, Alicante, 2018, s.30; Henry Lanz, “Metaphysics of Gossip”, *International Journal of Ethics*, V.46, No.4, Jul., 1936, s.492; Carla Mazzio, “Sins of the Tongue in Early Modern England”, *Modern Language Studies*, V.28, No.3/4, Autumn, 1998, s.93; Jonas Roelens, “Gossip, Defamation and Sodomy in the Early Modern Southern Netherlands”, *Renaissance Studies*, V.32, S. 2, 2018, s.240; Rebeca Birch Stirling, “Some Psychological Mechanisms Operative in Gossip”, *Social Forces*, V.34, No.3, Mar., 1956, S.262-3

<sup>589</sup> Adam Fox, “Rumour, News and Popular Political Opinion in Elizabethan and Early Stuart England”, *The Historical Journal*, V.40, No.3, Sep., 1997, s.599; David Cressy, *Dangerous Talk: Scandalous, Seditious and Treasonable Speech in Pre-Modern England*, Oxford University Press Inc., New York, 2010, s.37-8, 63

<sup>590</sup> Birkaç örnek için bkz. Mütercim Âsım Efendi, I, s.121; Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İst, 2008, s.817, 860; Hâfız Hızır İlyâs, *Vekâyi-i Letâif-i Enderûn*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, İst, 1276, s.32-3, 296-8, 342

kadar varabildiği gözlemlenir.<sup>591</sup> Şeyhülislamıktan mazul Ebezâde Abdullah Efendi'nin vezirler aleyhinde konuşmaya devam etmesi yüzünden sürgüne gönderilmesinden anlaşılabacağı üzere de dedikoducunun halihazırda azledilmiş olması dahi cezadan kurtarması için yeterli değildir.<sup>592</sup> Ne var ki, böylesi birkaç istisna dışında Osmanlı idaresinin dillerini birbirine karşı tutamayan saraylılara uyguladığı cezalar dedikoduculardan çok genelde dedikodusu yapılanlara yöneliktir.

Sıradan halkın klasik çağdan bu yana cami, çarşı, pazar, berber, meyhane, mesire, meydan, han, hamam ve kahvehane gibi kamusal alanlarda bir araya gelerek parçası oldukları dedikodu ve söylentilerden uzak tutulmaları için izlenen yol ise baştaki padişah ve yönetici zümrenin karakterine göre değişiklik gösterir. Söz gelimi, II. Mehmed, I. Selim ve II. Süleyman yapıları ve devirlerinin şartları gereği kamuoyunu yakından takip ederek gerekli önlemleri alırken, II. Selim ve III. Murad ne Cuma selamlığına çıkıp halkın şikayetlerini dinleme ne de arkalarından edilen sözleri irdelemeye ataları kadar meraklı ve isteklidir. IV. Murad devrinde uygulanan tebdiller, yasaklama ve şiddetli cezalar sonucu halk evinde dahi konuşmaya cesaret edemezken, İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde konuşsa da duyulmaz hale gelir. Yaşanan önemli askeri-siyasi gelişmelerle toplumun tamamını ilgilendiren radikal reformlara bağlı olarak artan devlet sohbetini engelleme çabalarının yoğunlaştığı III. Selim ve özellikle II. Mahmud dönemlerinde ise, gerek tebdil gezileri gerekse hafiye faaliyetleri sayesinde camiden meyhane, hamam, berber ve kahvehanelere kadar pek çok yerin sürekli denetlenip gerektiğinde kapatıldıkları ve öncesinde tedib edilmekle yetinilen dedikoducuların idam dahil sürgün ve kürek gibi ağır cezalara çarptırıldıkları görülmektedir. Saray penceresinden “ahmak ve ebleh” olarak görülen sıradan halka “kalp (sahte) akça gibi sözlerin peşine takılarak akıllarının ermediği” işlere karışmayıp yerlerinde durmaları gerektiği bu yolla tembihlenir.<sup>593</sup> Ancak, konuşma eylemi zorunlu bir ihtiyaç olarak varlığını koruduğu

---

<sup>591</sup> III. Mehmed dönemi veziriazamlarından Hadım Hasan Paşa, bu makama gelmesini sağlayan Valide Safiye Sultana gün aşırı sunduğu hediyeleri etrafına anlatıp onun halkın arasında rüşvetçi olarak anılıp dillere düşmesine yol açması nedeniyle idam edilir; Peçevî, II, s.210; Hasan Bey-zâde, III, s.566-7; Kâtib, I, s.103; Nâimâ, I, s.131-2; Topçular Kâtibi Kadri, I, s.231; Hammer, VII, s.227

<sup>592</sup> Râşid, IV, s.4; Şem'dânîzâde, (180B-345A), s.309; Şeyhî, III, s.2606-7; Ahmed Rifat b. İsmail, s.80-1; Ahmed Bâdî Efendi, II/I, s.1256-7; Altunsu, s.110

<sup>593</sup> Ahmet Yüksel, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, KY, İst, 2013, s.501-6

sürece dedikodu ve söylenti hiçbir zaman kökünden kazınamayacağından izleyen tarihlerde denetim artsa da uygulanan ceza sayısı nispeten eksilir.

Yönetenlerin sorunu da esasında konuşulması değil, konuşulanların ahaliyi tefrik ve tahrik edecek düzeyde muhalefet veya isyan fikirleri içermesidir. Dolayısıyla, ara bozuculuk ve kovuculuğun kötülüğünden bahseden ahlakî ve hikemî eserlerin teorik bilgisinden ziyade pratik fayda ve zarara odaklanılarak cezalandırma konusunda zamanla belirgin bir rahatlama elde edilir.<sup>594</sup> Gelişen iletişim ve haberleşme araçları sayesinde açık kamuoyu fikriyle tanışan devlet ve halk arasındaki ilişki koşulsuz itaatten karşılıklı anlaşma güzergahına girdikçe de iktidarın beklentisi mutlak bir sessizlikten ziyade bir tür itdal çağrısı haline gelir. Halkın uyması beklenen ölçü ise tıpkı giyim, kuşam, yeme ve içmede olduğu gibi söyleme, duyma ve dinlemede de din ve devletin koyduğu sınırlara riayetle aslını astarını bilmediği konular hakkında konuşmaktan kaçınmaya azami ölçüde özen göstermesidir. Sarsılmaz bir düzen ve kalıcı refah için bağlılık ve saygıyla dillerini tutup büyüklerin anlayabileceği işlere karışmaktan geri durmaları, büyüklerin ise dedikoducuların ipiyle kuyuya inmeyip doğruyu yanlış ayırarak adaletle hükmetmeleri gerekir. Uzaktan oldukça basit ve uygulanabilir görünen bu düstur, ne var ki, bir gruba dahil olup orada güvenle yaşayarak dışarıdan gelecek tehditlere karşı hazırlıklı olmaya ihtiyaç duyan insan gerçeği karşısında kulağa erişilmesi imkansız bir idealden farksız gelir.

---

<sup>594</sup> Dedikodu ve söylentinin dini, ahlakî ve içtimaî açıdan sakınca ve zararlarını ele alan ders verici nitelikteki birkaç eser için bkz. Kınalı-zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ'î*, Haz. Fahti Unan, TTK, Ank, 2014, s.299-303; Ahmed Rıfat, *Tasvîr-i Ahlâk*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1309, s.220-1, 330-2; Mustafa Sâtî el-Husrî, *Fenn-i Terbiye*, II, Neşr. İbrahim Hilmi, Matbaa-ı Hâyriyye ve Şürekâsı, İst, 1328, s.283; Mehmed Şakir, *İrşadü'l-Gafilin*, Matbaa-ı Âmire, İst, 1326, s.81-95; Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlâk*, Karabet Matbaası, Dersaadet, 1327, s.115-9; Ahmet Nazif, *Ahlâk-ı Diniye ve Vezâif-i İslâmiye*, Matbaa-ı Ahmed Kamil, İst, 1331, s.64-7; Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dini*, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1329, s.130-1; Mehmed Sadık Rıfat Paşa, *Risale-i Ahlâk*, 1312, s.11-3

## SONUÇ

İlhamını, günümüz olgunlarının köklerinin geçmişte aranması gerektiği düşüncesinden alan bu tematik çalışmada dedikodu ve söylenti fenomenlerinin Osmanlı siyaset dünyası üzerindeki etkileri irdelenerek çeşitli sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Dilin konuşma amaçlı kullanılmaya başladığı günden beri varlığını koruyan bu parçaları, -her ne kadar tarihçiler arasında hak ettikleri ilgi ve değeri görmeseler de- kitle iletişim araçlarının olmadığı devirlerin medyalarıdır. Bugün, bilişim çağının yaşantısını tüm yönleriyle her an herkesle paylaşmakta sakınca görmeyerek son derece cüretkâr ve cömert davranan biz gönüllü üyeleri için anlaşılması güç olsa da geçmişin insanları arasında toplumsal tanım ve etiketler gözler önüne serilenlerden ziyade saklananlar üzerinden yaratılır. Gizlenenlerin ifşası ise, yine bu fenomenler aracılığıyla, gizleyenin olmadığı yerde yapılan çoğunluğu kınama ve ayıplama içerikli konuşmalarla sağlanır.

Sahne arkasından yürütülen söz konusu bu örtülü iletişim tarzı Osmanlılar tarafından kıl ü kâl, güft ü gû, güft ü şînd, nemîme, siâyet, gıybet ya da günümüzdeki yaygın karşılığıyla didi-kodu sözcükleriyle anılıp, kaçınılması gereken bir tür söz hastalığı olarak tanımlanır. Birbirlerini zaaflarından vuracak denli yakından tanıyan kişilerin oluşturduğu sınırlı bir çevre ve gizli tertiplere işaret eden bu sözcüklerin seçkinler arasındaki karşılığıysa, başkalarını çekiştirme veya kınamadan kaynaklı bir salgından çok siyasi rekabet ve düşmanlıktır. Bu da en başta dedikoduyu kendilerini aklayıp yandaş toplamalarına karşılık rakiplerini itibarsızlaştırarak yalnız bırakmalarına yarayan bir tür silah olarak kullanmalarından kaynaklanır. Mevzu iktidar erkinin paylaşımı olduğunda birçoğu için amaçları önünde mevzilenen düşmana karşı misilleme korkusu olmadan gizliden gizliye tuzaklar kurmak, alenen mücadele ederek risk almaktan çok daha akıllıcadır. Basitçe başkaları arkasından konuşmak şeklinde tanımlanan dedikodunun Osmanlı siyaset dünyasının üzerinde çokça düşünülüp araştırılması gereken mühim bir parçası olduğunu söylemek de bu yüzden ne yanlış ne de fazlaca iddialıdır.

Sistemin yazılı kurallardan çok kişiler arası ilişkilere dayandırılmasının perde arkasından yükselen seslere zemin hazırlayıp, kavgalı taraflara padişah nezdinde edecekleri birkaç sözle birbirlerini alaşağı etme imkanı verdiği açıktır. Gavur ortağı, hain, rüşvetçi veya saltanat düşmanı gibi çoğunluğu mesnetsiz suçlamalardan da

anlaşılacağı üzere siyaset dünyası için bu birkaç sözcük (dedikodu) ile tezvîr (kara çalma), töhmet, kizb (yalan) ve iftira (bühtân) gibi arkadan çevirilen işlere işaret eden tanımlamaların çoğu kullanım şekil ve amaçları açısından anlamdaştır. Kavga kızışıp da sıra siyasi kabahatlerden aklî ve ahlakî kusurlara geldiğinde, nitekim dedikodunun en sık bu yönüne başvurulduğu anlaşılır. Ancak suçlama, canî, cüzzam, deli, sapkın, müptela, putperest, uçarı, yalancı veya oğlancı gibi doğru ya da yanlışlığından dolayı basit birer iftiradan ibaret de olsa amaç her defasında aynı, kişiyi gözden düşürüp mevki ve muhitinden uzaklaştırmaktır.

Dedikodusu yapılanın arkasında güçlü bir hâmi de yoksa, dedikoducuların tertip ve tuzakları çoğunlukla amacına ulaşarak başarıyla sonuçlanır. Sıradan bir dedikodu da bu anlamda somut bir gerçek kadar kişiler ve idarenin kaderi üzerinde telafisi güç sonuçlar yaratır. Başka bir deyişle, Hacı İvaz, Çandarlı Halil, Gürcü Mehmed ve İbşir Mustafa önünde galip gelmeye çalışan rakipleri Çandarlı İbrahim, Zağanos, Topal Receb ve Kara Murad Paşa gibi siyasiler için hasma karşı sözün yıkıcı etkisine sığınmak, somut bir adım atmaktan farksız ve çok daha kârlıdır. Haliyle bu da birinin kusurlarını sayıp dökmeye şer'î sakıncalarına rağmen siyasetin değişmez bir örüntüsü olarak hem bir sorun hem de çözüm olma özelliği kazandırır. Koridorları çatışan kişi ve grupların sesleriyle yankılanan sarayın tarihi boyunca krizler içinde seyredip sonunda yetişmiş adam kıtlığıyla (kaht-ı ricâl) karşı karşıya kalması da büyük ölçüde söz konusu bu örüntüden kaynaklanır.

Neyin yapılıp neyin yapılamayacağı konusunda reçeteler sunarak sınırlar çizen dedikodular yönetenlerin siyaset anlayışı yanında ahlak ve zihin dünyalarına da ışık tutmaktadır. Benzer saiklerden kaynaklandıkları halde rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırma ile eşcinsellik, fuhuş ve işret gibi suçlamaların birbirlerinden ayrırlıp farklı karşılanmaları bu noktada ulaşılan sonuçların en çarpıcı olanıdır. Hakkında çıkarılan rüşvetçi dedikodusunun kişiyi herhangi bir kayba uğratmazken, oğlancının bütün bir itibar ve izzetinden yoksun bırakması, nelerin sinir uçlarına dokunup nelerin dokunmadığının anlaşılmasıyla beraber bugün dahi sahibi olduğumuz ahlak anlayışının neden ve kaynağına ilişkin işaretler sunmaktadır.

Rakipler birbiriyle çatışırken ortaya çıkan siyasi karmaşa asker ve reaya tarafından söylentiler yardımıyla giderilmeye çalışılır. Osmanlı yazınında şâyia ve erâcîf sözcükleriyle karşılanan bu fenomen, dedikodudan farklı olarak toplumun

tamamını ilgilendiren konular üzerindeki bilgi eksikliği ve belirsizlikten kaynaklanan bir tür kolektif tartışma ve anlam arayışıdır. Geleceğe dair korku ve endişenin hüküm sürdüğü panik anlarında olası tehditlere karşı hazırlıklı olup yaşamlarını alışıla geldiği üzere sürdürmeyi isteyen kalabalıklar arasında herkesin katılımıyla yaratılır. Hâile-i Osmaniye, 1703 Edirne ve Patrona vakalarında da görüldüğü üzere insanlara öngörülebilir bir gelecek sunmanın yanında ne var ki isyanların da nedenleri arasındadır. Devletin bu yarı doğru yarı yanlış medyalar karşısında seçeneği ise basılı olanından çok daha sınırlıdır. Padişahın sorumluluğunda bulunan Cuma selamlığı ve tebdile çıkma geleneği dışında çoğunlukla cami, hamam, mesire, meydan, meyhane, berber, çarşı-pazar ve kahvehane gibi kamusal alanlarda konuşlanan tebdil ve hafiyelerce takibe alınarak azami ölçüde önlenmeye çalışılır. Ancak, baştaki padişah ve yönetici zümrenin karakterine göre, artıp azalan bu denetimler, zaman zaman sürgün, hapis ve hattâ idam cezalarıyla sonuçlandıkları halde insanların etraflarında olup biteni öğrenme zorunluluğu karşısında etkisiz kalır.

## KAYNAKÇA

### I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.{DVNSMHHM, nr.31, h.551/250; nr.31, h.357/153; nr.31, h.740/332; nr.60, h.415/178

A.{DVNSMHHM.d., 117/334, H-20-03-1123; 122/56, H-10-04-1126

C.ADL., 28/1676, H-03-05-1171

C.AS, 213/9126, H-04-11-1203

C.DH., 156/7763, H-23-09-1207; 132/6599, H-24-12-1236; 244/12159, H-29-12-1255; 242/12077, H-29-12-1255; 241/12017, H-03-01-1282

C.SM., 146/7330, H-29-11-1089

C.ZB., 62/3053, H-20-08-1202; 7/302, H-27-12-1212; 42/2073, H-29-09-1218; 25/1245, H-02-03-1245; 39/1912, H-10-03-1245; 12/556, H-29-12-1255; 31/1542, H-29-12-1255; 35/1747, H-29-12-1255; 37/1833, H-29-12-1255; 50/2474, H-29-12-1255;

D.BŞM.d., 398, H-29-12-1093

D.BŞM.MTE.d., 10522, H-29-07-1074

DH.EUM.THR., 93/39, H-29-11-1327

HAT, 192/9417, H-29-12-1203; 192/9402, H-29-12-1204; 181/8222, H-29-12-1204; 212/11503, H-29-12-1205; 1362/53732, H-29-12-1222; 290/17388, H-29-12-1241; 776/36393, H-01-06-1244; 548/27034, H-29-12-1246

İ.AS., 98/27, H-12-11-1327

İ.DH., 21/1024, H-27-07-1256; 23/1106, H-20-08-1256; 24/1155, H-01-09-1256; 25/1210, H-18-09-1256; 26/1232, H-25-09-1256; 45/2221, H-06-08-1257; 47/2307, H-12-09-1257; 49/2438, H-15-11-1257; 38/1802, H-29-02-1257; 38/1776, H-21-02-1257; 59/2906, H-29-03-1258; 61/3037, H-07-05-1258; 71/3509, H-04-12-1258; 84/4191, H-21-01-1260; 86/4302, H-20-03-1260; 549/38202, H-04-12-1282

KK., Ruus, 7505

MAD.d, 6105

MAD.d., 14767, H-05-02-1089

MAD.d., 2909, H-29-12-1090

MD, nr.34/272; nr.40/372

TS.MA.d, 1059, H-29-12-985; 10732, H 09.06.1073; 9686, H-29-04-1191; 5062 H-18-06-1218

TS.MA.e, 800-6, H-18-07-1058; 756/60, H-28-03-918; 566/31, H-29-02-918

Y.PRK.UM., 34/119, H-28-12-1313

İstanbul Şer'iyye Sicilleri, nr.24, H.31, 1138

## II. Kaynak Eserler

*A Particular Account of the Two Rebellions which happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI at the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities of the Port*, G. Smith, London, 1737

*A Voyage performed by the late earl of Sandwich round the Mediterranean in the years 1738 and 1739*, Cadell Jun-W. Davies, London, 1799

*Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*, Haz. Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943

*Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi*, Haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008

*Abdurrahman el-Askerî, XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Haz. İsmail E. Erünsal, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003

*Abdurrahman Hibri Efendi, Defter-i Ahbâr*, Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr.2418

....., *Defter-i Ahbâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 3648, 1192

....., *Enîsü'l-Müsâmirîn*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr.451, trs.

*Abdülmecid Sivâsî, Dürerü'l-Akâid*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr.2256, 1049

*Abdülfettah el-Bağdâdî Şefkat Efendi, Tezkîre-i Şefkat-i Bagdâdî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr.3916, 1242

*Ahdî, Gülşen-i Şuarâ*, vrk.158a; Haz. Süleyman Solmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

*Ahvâl-i Mahmûd Paşâ-yı Velî*, İstanbul, 1289

- Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, I/II, Haz. Niyazi Adıgüzel-vd., Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014
- Ahmed b. Hemdem Süheyli, *Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1123
- Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Mirâtu'l-Mülûk: Sultanların Aynası*, Haz. Mehmet Şakir Yılmaz, Büyüyenay Yayınları, İst, 2016
- Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekayi'*, Haz. Adnan Baycar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988
- Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, I-II, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1302
- ....., *Tezâkir*, 13-20, Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1960
- Ahmed Lütî, *Lûgat-ı Kamûs*, I-II, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1276
- Ahmed Lutfî, *Târîh-i Lutfî*, I-II, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1291
- Ahmed Rifat b. İsmail, *Zeyl-i Devhatü'l-Meşayih*, İstanbul, trs.
- ....., *Lugât-i Târîhiyye ve Coğrâfiyye*, VI, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1300
- Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr (1166-1188/1752-1774)*, Haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020
- Ahmet Muhtar Paşa, *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye*, Malûmât Kütüphanesi, Kostantiniyye, 1316
- Ahmed Vefîk Paşa, *Fezleke-i Târîh-i Osmânî*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul, 1302
- Ali b. Ebî Bekr el-Herevî, *Tezkiretü'l-Hereviyye fî Hiyeli'l-Harbiyye*, Terc. Mehmed Ârif Hilmî, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.6877, 1254
- Ali Seydi, *Kamûs-i Osmanî*, I-III, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihân, Dar'ül-Hilafet'il-Aliye, 1330
- Angiolello, Giovanni Maria, *Sultan Fatih'in Sarayında Bir Esir Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi*, Çev. Pınar Gökpar, Profil Kitap Yayınları, İstanbul, 2022
- Anonim *Bir İbranîce Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul*, Haz. Nuh Arslantaş-vd., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013
- Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000
- Anonim *Osmanlı Tarihi (1688-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Nşr. F. Giese, Haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992
- Anonim *Osmanlı Vekayinâmesi (1648-1694)*, Haz. Ramazan Aktemur, İstanbul Üniversitesi, SBE, (YL), İstanbul, 2019

- Akovalızâde Ebu Adem Dede Hatem, *Minhâcü'l-Umerâ fî Ahvâli Selâtin ve'l-Vüzerâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.1997, trs.
- Âlât-ı Rasadiye lî Zîc-i Şehinşâhiye, Haz. Sevim Tekeli, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C.III/1-2, 1959-1960
- Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975
- Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şeca'atnâme*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr.6043, 995
- Âşık Çelebi Muhammed el-Bursevî, *Meşâirü's-Şuarâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 4201, 1578
- Aşıkpaşazâde Tarihi, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013
- Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri, Haz. İlhan Gök, Marmara Üniversitesi, TAE, (DT), İstanbul, 2014
- Auldjo, John, *Journal of a Visit to Constantinople and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, Longman, London, 1835
- Azîz-zâde Hüseyin Râmiz Efendi, *Tezkire-i Râmiz*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr.91, 1346
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2001
- Bargrave, Robert, *The Travel Diary of Robert Bargrave: Levant Merchant (1647-1656)*, Haz. Michal Brennan, The Hakluyt Society, London, 1999
- Basmajian, Krikor Hagop, *Social and Religious Life in the Orient*, American Tract Society, New York, 1890
- Bassano, Luigi, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, Çev. Selam Cangı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015
- Baudier, Michel, *The History of the Imperial Estate of the Grand Seigneurs*, Çev. Edward Grimeston, W. Stansby, London, 1635
- Bayrâmî Melâmiliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri, Haz. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2007
- Behcetî Seyyid İbrahim Efendi, *Târîh-i Sülâle-i Köprülü*, Haz. Mehmet Fatih Gökçek, Marmara Üniversitesi TAE, (YL), İstanbul, 2006
- Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî: Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhat-ı Osmânî (791-907/1389-1502)*, II, Haz. Fatma Kaytaç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016
- Beyânî Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997
- Bizans Kısa Kronikleri: Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları, Çev. Şahin Kılıç, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013

- Blount, Henry, *Voyages into the Levant*, Andrew Crooke, London, 1636
- Blunt, Fanny Janet, *The people of Turkey: Twenty Years' Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks, and Armenians*, I, John Murray, London, 1878
- Bobovius, Albertus, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009
- Bostan Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman (Süleymannâme)*, Österreichischen Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. H. O. 42a, trs.
- Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Târîh-i Sâf (Tuhfetü'l-Ahbâb)*, Terakkî Matbaası, İstanbul, 1287
- Bostanzâde Yahyâ Efendi, *Fi Beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman*, Haz. Ümmühan Akbulut, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, SBE, (YT), İstanbul, 2017
- Bon, Ottaviano, *A Description of the Grand Signor's Seraglio or Turkish Emperours Court*, Ed. John Greaves, Jo. Martin-Jo. Ridley, London, 1650
- Bonnac, Marquis de, *Mémoire historique sur l'ambassade du France à Constantinople, Publié avec un précis de ses négociations à la Porte Ottoman*, Charles Henri A. Schefer, Ernest Leroux, Paris, 1894
- Breüning, Hans Jacob, *Breüning Seyahatnamesi*, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020
- Busbecq, Ogier Ghislain de, *The Life and Letters of Ogier Ghislain de Busbecq*, I, Çev. Charles T. Forster, vd., C. Kegan Paul & Co, London, 1881
- Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi (Târîh-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, C.I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, Çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011
- Calendar of State Papers and Manuscripts relating to English Affairs in the Archives and Collections of Venice (1581-1591)*, VIII, Ed. Horatio F. Brown, Majesty's Stationery Office, London, 1894
- Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no.5997
- ....., *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-vd., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990
- Cenâbî Mustafa Efendi, *Cenâbî Tarihi*, C.I, Haz. Mehmet Canatar, Ankara Üniversitesi, SBE, (DT), Ankara, 1993
- Chalkokondyles, Laonikos, *Histoire des Turcs: Histoire de la décadence de l'empire Grec, et établissement de celui des Turcs par Chalcondyle Athénien*, I, Sebastien Cramoisy & Gabriel Cramoisy, Paris, 1650
- ....., *The Histories*, I, Çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press, London, 2014

- Chardin, Jean, *Chardin Seyahatnamesi 1671-3*, Çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014
- Cherefeddin Ali of Yazd, *The History of Timur-Bec, Known by the name of Tamerlain the Great, Emperor of the Moguls and Tartars: Being an Historical Journal of his Conquests in Asia and Europe*, II, Çev. Petis de la Croix, J. Darby, London, 1723
- Chronica Byzantina Breviora: Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Ed. Petrus Screiner, I, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, C.XII/I, Vienna, 1975
- Cicero, *Selected Letters*, Çev. Albert Watson, Clarendon Press, Oxford, 1891
- Clement, Clara Erskine, *Constantinople: The City of the Sultans*, Estes and Lauriat, Boston, 1895
- Coppie d'une lettre écrite de Constantinople a un Gentilhomme François, contenant la trahison de Bascha Nassouf, sa mort estrange, et des grandes richesses qui lui on esté trauvées*, Paris, 1615
- Courmenin, Louis Deshayes, *Voiage de Levant fait per le Commandement du Roy par le Sr. D.C.*, Paris, 1624
- Covel, John, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Haz. J. Theodore Bent, The Hakluyt Society, London, 1893
- Croix, De la, *An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary*, London, 1711
- Curipeschitz, Benedict, *Yolculuk Günlüğü 1530*, Çev. Özdemir Nutku, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989
- Dallaway, Jacques James, *Constantinople Ancienne et Moderne et Description des Cotes et Isles de L'archipel et de La Troade*, I, Denné, Paris, 1799
- Danon, M. A., "Contribution a l'histoire des Sultans Osman II et Moustafa I", *Journal Asiatique*, Serie 11, C.14, Paris, 1919
- De Crouzenac, *Histoire de la dernière révolution arrivée dans l'Empire Ottoman*, Andre Caillleau, Paris, 1740
- Defterdar Sarı Mehmed Pasha, *Ottoman statecraft : The book of counsel for Vezirs and Governors (Nasa'ih ül-vüzera ve'l-ümera)*, Haz. Walter Livingston Wright, Princeton University Press, Princeton, 1935
- ....., *Nesâyih'ül-Vüzera v'el-Ümerâ (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Haz. Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987
- ....., *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987
- Derviş Abdullah, *Risâle-i Teberdâriyye fî Ahvâl-i Darü's-sa'ade*, Haz. Pınar Saka, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011

- Destârî Sâlih, *Destârî Sâlih Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1962
- Dolfin, Zorzi *Belagerung und Eroberung von Constantinopel im Jahre 1453 aus der Chronik von Z. Dolfin*, Haz. Georg M. Thomas, Verlage der k. Akademie, München, 1868
- Donado da Lezze, *Historia Turchesca, 1300-1514*, Haz. I. Ursu, Academiei Romane, Bucureşti, 1910
- Dufour, Philippe Sylvestre, *Traitez nouveaux et curieux du Café du thé et du Chocolate: ouvrage également, necessaire aux medecins & a tous ceux qui aiment leur santé*, Adrian Moetjens, 1693
- Dukas, *Bizans Tarihi*, Çev.Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1956
- Du Loir, IV. *Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları: Du Loir Seyahatnamesi*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016
- Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, XIII, Çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989
- Ebû Mansur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk (Hükümdarlık Sanatı)*, Çev. Sait Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997
- Ebu'z-ziya Tevfik, *Lûgat-ı Ebu'z-ziya*, I, Matbaa-ı Ebu'z-ziya, Konstantiniye, 1302
- ....., *Yeni Osmanlılar Tarihi*, I-II, Sad. Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973
- Ebü'n-Necib Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*, Terc. Nahîfî Mehmed Emin, Kahire, 1257
- Enault, Louis, *Constantinople et la Turquie, Tableau Historique, Pittoresque, Statistique et Moral de l'Empire Ottoman*, Librairie de L. Hachette, Paris, 1855
- Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012
- Eremya Çelebi Kömürçian, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyan – vd., Eren Yayıncılık, İstanbul, 1988
- Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005
- Eton, William, *A Survey of the Turkish Empire*, T. Cadell and W. Davies, London, 1798
- Eugenio Albèri, *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Le Relazioni degli Stati Ottomani*, Serie III, V.III, Societa Editrice Fiorentina, Firenze, 1855
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, II/I, Haz. Seyit Ali Kahraman- vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- Fatîn Dâvûd, *Tezkire-i Hâtimetü'l-Eş'âr*, İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, İstanbul, 1271

- Ferâizî-zâde es-Seyyid Mehmed Saîd, *Târîh-i Gülşen-i Maârif*, I, Haz. Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Es'ad, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1252
- Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bey*, I, 1264
- Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi, *Hümâyûn-nâme*, Haz. Tuncay Bülbül, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2017
- Filizten Kalfa, *The Concubine, the Princess, and the Teacher: Voices from the Ottoman Harem*, Çev. Douglas Scott Brookes, University of Texas Press, 2008
- Finch, John, *Under the Turk in Constantinople: A record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681*, Haz. G. F. Abbott, Macmillan and Co., London, 1920
- Fontmagne, Durand de, *Un séjour à l'ambassade de France à Constantinople sous le second Empire*, Librairie Plon, Paris, 1902
- Foscolo, Andrea, "Relazione", *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, V. XIV / *Constantinopoli Relazioni inedite (1512-1798)*, ayrı basım, Haz. Maria Pia Pedani-Fabris, Torino-Padova, 1996
- Frankland, Charles Colville, *Travels to and from Constantinople, in the years 1827 and 1828*, V.I, Henry Colburn, London, 1829
- Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009
- Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, I, Çev. Nahid Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Mehâsinü'l-Edeb*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.2686, 1268
- ....., *Mevâ'idü'n-Nefais fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Haz. Mehmet Şeker, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997
- ....., *Nusret-nâme*, Haz. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014
- ....., *Nushatü's-Selâtîn: Siyaset Sanatı*, Haz. Faris Çerçi, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2015
- ....., *Künhü'l-Ahbâr*, Haz. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019
- Grelot, William Joseph, *A Late Voyage to Constantinople*, Çev. J. Philips, John Playford, 1683
- Grimeston, Edward, (Richard Knolles), *The Turkish History beginning from Mahomet III and continued to this present year 1687*, London, 1687
- Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi 1806-1810 İsyanları*, III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa, Haz. H. D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, I, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınları, İstanbul, 2007

- Géway, Anton von, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse Zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte, II / Gesandtschaften König Ferdinands I. An Sultan Suleiman I. 1532-1536*, Wien, 1841
- Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1991
- Hâfız Hızır İlyâs, *Vekâyi-i Letâif-i Enderûn*, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1276
- Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevami*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281
- ....., *Mecmuâ-i Tevârih*, Haz. Fahri Ç. Derin-vd., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985
- Hamamcı Esnaflı Defteri: İstanbul Hamamcı Esnaflı ve Dellaklarının İsimlerini Havi Eder*, Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, no.6, 1147
- Hasan Bey-zâde Ahmed, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, II, Haz. Şevki N. Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004
- Hasan Kâfi Akhisârî, *Usûlü'l-Hikme fî Nizâmî'l-Âlem: Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri*, Haz. Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, İstanbul, 2020
- Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, VIII/6-10, Tabhâne-i Âmire, İstanbul, 1856
- Hesiod, *Works and Days in Hesiod: The Homeric Hymns and Homerica*, Çev. H. G. Evelyn-White, London, 1914
- ....., *Theogony, Works and Days, Testimonia*, Çev. Glenn W. Most, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, 2006
- Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tenkîhü't-Tevârih-i Mülûk*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.2396, 1083
- ....., *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlğürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Hırzû'l-Mülûk*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.4657, trs
- Hierosolimitano, Domenico, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, Çev. Esma Selçuk Demir, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017
- Hoca Hüseyin Efendi, *Bedâyiü'l-Vakayi*, I, Haz. A. S. Tveritinova-vd., SSCB Bilim Akademisi Asya Halkları Enstitüsü, Moskova, 1961
- Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, I, Tabhâne-i Âmire, İstanbul, 1279
- Hocazâde Mehmed, *İbtihâcü't-Tevârih*, Haz. Ahmet Akgün, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995
- Homer, *The Odyssey*, I, Çev. A. T. Murray, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1945

- Hüseyin Behcetî, *Mi'râcü'z-Zafer (Bir Gazavat-nâme Türü Olarak Hüseyin Behcetî'nin Mi'râcü'z-Zafer Adlı Zafer-nâmesi)*, Haz. Filiz Duman, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta, 2010
- Hüseyin Kefevî, *Râznâme fî Menâkibi'l-Ulema ve'l-Meşâyihî ve'l-Fudala*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.1847, 1177
- Hüseyin Tûgi, *Musîbetnâme*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010
- İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt (VII.Ketîbe)*, Çev. M. İbrahim Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019
- İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, Çev. Mahmut Kanık, İz Yayınları, İstanbul, 2020
- İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr (Bozkırdan Gelen)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012
- İbn Ebî'd-Dünya, *Gıybet ve Koğuculuk*, Çev. M. Cevher Caduk, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2019
- İbni Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991
- İbrahim Peçevi, *Târîh-i Peçevi*, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1283
- İmam-ı Gazali, *Nasihatü'l-Mülûk (Devlet Başkanlarına)*, Çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1969
- İsâ-zâde, *İsâ-zâde Târîhi*, Haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1996
- İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, 1302
- İsmâil Ziyâî, *Metâliu'l-Âliye fî Gurreti'l-Gâliye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 2486, 1174
- Kâdirî Muhyiddîn, *Nasihat-nâme*, Haz. Mehmet Emin Tuğluk, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (DT), Adıyaman, 2018
- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Süleymannâme*, Bulak Matbaası, Kahire, 1248
- ....., *Ravzatü'l-Ebrâr el-Mübeyyen bi Hakâiki'l-Ahbâr*, Bulak Matbaası, Kahire, 1248
- ....., *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli*, Haz. Nevzat Kaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- Karaca, Oktay Selim, *Hâşimî Divânı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni)*, (YL), Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 1995
- Karanfil, Mustafa, *Harîmi'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Üniversitesi, SBE, (YL), İstanbul, 1998

- Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî, *Enîsü'l-Celîs*, Haz. Azmi Bilgin, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007
- Kâtip Çelebî, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr*, Bibliothèque Nationale de France Département des Manuscrits, cote. Turc 120, 1065
- ....., *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, Ali Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1286
- ....., *Fezleke*, I-II, Cerîde-i Havâdis Matbaası, İstanbul, 1286
- ....., *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, III, Der.Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 2010
- Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1992
- Kebirîzâde Abdurrahman Yüsri, *Nasayih-i Kebirîzâde*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.6935, 1115
- Keçecizade İzzet Molla, *Mihnet-i Keşan (Manzumet'ül-müsemma bi-mihnetkeşan)*, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1269
- Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, X.Defter, Haz. Şerafettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996
- Keşfî Mehmed Çelebi, *Selimnâme (Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihâd)*, Haz. Abdurrahman Sağırlı, İstÜ, SBE, (YL), İstanbul, 1993
- Keykâvus, *Kâbusnâme*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1966
- Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III.Murad'ın Rüya Mektupları*, Haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014
- Kınalîzâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, II, Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014
- Knolles, Richard, *The Turkish History from the Original of that Nation to the Growth of the Ottoman Empire*, I, London, 1687
- Koca Sekbanbaşı, *Hulâsatü'l-Kelâm fî Reddi'l-Avâm*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1226
- Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA, İstanbul, 2004
- Koçî Bey, *Risâle-i Koçî Bey*, Mösyö Vatis Tabhanesi, İstanbul, 1277
- ....., *Koçî Bey Risâlesi*, Haz. Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985
- Kosteneçki, Konstantin, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, Çev. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008
- Kreutel, Richard F., *Haniwaldanus Anonimine Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997
- Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, Müt. Karolidi Efendi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul, 1328

- Küçükçelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i İsmâil Âsım*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1282
- La'lizâde, Abdülbaki b. Muhammed Efendi, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmîyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.3343, 1215
- La'lizâde, Abdülbaki b. Muhammed Efendi, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmîyye*, İstanbul, 1256
- La Motraye, Aubry de, *La Motraye Seyahatnamesi*, Çev. Nedim Demirtaş, İstiklal Kitabevi, İstanbul, 2007
- Lâtîfî, Abdüllatif Efendi, *Tezkiretü's-Şu'ara*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.2627, 1588
- ....., *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314
- ....., *Evsâf-ı İstanbul*, Haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977
- ....., *Enîsü'l-Füsehâ ve Evsâf-ı İbrâhim Paşa*, Haz. Ahmet Sevgi, Konya, 1986
- Leunclavius, Johannes, *Türk Milletinin Tarihi*, I, Çev. Türkis Noyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019
- Lubenau, Reinhold, *Lubenau Seyehatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, C.I, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016
- Lucas, Paul, *Voyage du sieur Paul Lucas au Levant*, II, Guillaume Vandive, Paris, 1704
- Lütfî Pascha, *Das Asafname des Lutfi Pascha*, Haz. Rudolf Tschudi, Mayer & Müller, Berlin, 1910
- ....., *Âsâfnâme*, Matbaa-i Amidi, İstanbul, 1326
- MacFarlane, Charles, *Constantinople in 1828: A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces*, I, Saunders and Otley, London, 1829
- Mansurizâde Mehmed Said, "Devhatü'l-mehâmid fî tercemeti'l-vâlid", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, S. 37, 1332
- Matrakçı Nasuh, *Süleymannâme*, Haz. Davut Erkan, Marmara Üniversitesi TAE, (YL), İstanbul, 2005
- ....., *Târîh-i Âl-i Osmân*, Haz. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019
- Maurand, Jérôme, *Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople 1544*, Haz. Léon Dorez, Ernest Leroux, Paris, 1801
- Mehmed Bahaddin, *Yeni Türkçe Lûgat*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, trs.
- Mehmed Dâniş, *Netîcetü'l-Vekâyi' ve Sefaret-nâme-i Şâhi (Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati)*, Haz. Şamil Mutlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994

- Mehmed er-Rumî, *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, Takvimhâne-i Âmire, İstanbul, 1276
- ....., *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbar ve Târih-i Âl-i Osman*, Haz. Abdurrahman Sağırlı, İstÜ SBE, (DT), İstanbul, 2000
- Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (1166-1180/1752-1766)*, II, Haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019
- Mehmed Halife, *Târih-i Gilmânî*, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1340
- Mehmed Mecdi, *Tercüme-i Şekâik-ı Numâniye*, İstanbul, 1269
- Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî, II, (s.735-999)*, Haz. Bünyamin Yuvacı, Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, (YL), Sivas, 2014, s.286;
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ*, II, Haz. Faik Reşit Unat, vd., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995
- Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1314
- Mehmed Salahi, *Kâmûs-i Osmânî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1313
- Mehmed Tevfik, *Mecmuatü't-Terâcim*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.192, trsz
- Melek Hanum, *Thirty Years in the Harem: or the Autobiography of Melek Hanum wife of H. H. Kıbrızlı Mehemet Pasha*, Chapman and Hall Piccadilly, London, 1872
- Menâkıb-ı Mahmûd Paşa-yı Velî*, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları, Mc Yz 0284/01, 1564
- Menavino, Giovanni Antonio, “Della vita et legge Turchesca” *In Dell'istoria Universale dell'origine et Imperio de Turchi*, Haz. Francesco Sansovino, Venice, 1564
- Mery, Joseph, *Constantinople et la mer Noire*, Belin-Leprieur et Morizot, Paris, 1855
- Mevlana İsa, *Câmi'ü'l-Meknûnât*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 10692, trh
- Michaud, Joseph-François – Poujoulat, Jean J.-F., *Correspondance d'Orient*, II, Ducollet, Paris 1833
- Mihailoviç, Konstantin, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, Çev. Behiç Anıl Ekim – vd. , Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017
- Mikes, Kelemen, *Türkiye Mektupları (Törökorszagi Levelek)*, C.II, Çev. Sadrettin Karatay, Maarif Matbası, Ankara, 1945
- Moltke, Helmuth von, *Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969
- Montagu, Lady M. W., *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, V.I, Haz. W. Moy Thomas, Henry G. Bohn, London, 1861
- Moore, Andrew, *A Compendious History of the Turks*, John Streater, London, 1660

- Muâli, *Hünkârname*, ed. Robert Anhegger, "Mu'âli'nin Hünkârname'si," İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. I, S.1, 1949
- Muallim Naci-Müstecabizâde İsmet, *Lûgat-ı Naci*, Asır Matbaası, İstanbul, 1322
- Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Tarihu Hülâsati 'l-Eser fî A'yâni 'l-Karni 'l-Hâdî- 'Aşer*, I, Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire, 1284
- Muhyiddin Cemâlî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Marmara Üniversitesi SBE, (YL), İstanbul, 1990
- Mundy, Peter, *The travels of Peter Mundy in Europe and Asia, 1608-1667*, V.I, Hakluyt Society, Cambridge, 1907
- Mustafa Efendi, *Risâle-i Kürd Hatîb: Dördüncü Mehmed Saltanatında İstanbul*, Haz. H. Ahmet Arslantürk-vd., Metamorfoz Yayıncılık, İstanbul, 2014
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü 'l-Vukû'ât*, II, İhvân Matbaası, İstanbul, 1327
- Mustafa Rumûzî, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen / Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi*, I, Haz. Hulûsi Yavuz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- Mustafa Sâfî, *Zübdetü 't-Tevârih*, II, Haz. İbrahim H. Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- Mustafa Zühdi, *Ravzatü 'l-Gazâ*, Haz. Merve Yılmaz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, (YL), İstanbul, 2012
- Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü 't-Tevârih*, Haz. Abubekir S. Yücel, Erciyes Üniversitesi, SBE, (DT), Kayseri, 1996
- Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, *Ravzatü 'l-Küberâ*, Haz. Mesut Aydınar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi, *Sahâyifü 'l-Ahbâr*, III, Müt. Nedîm Efendi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1285
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Devhatü 'l-Meşayihü 'l-Kibâr*, İstanbul, trs.
- ....., *Ahvâl-i Melâmîyye-i Şuttâriyye*, Milli Kütüphane Adnan Ötügen Koleksiyonu, nr. Hk 1226, 1335
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi (1218-1224/1804-1809)*, II, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015
- Nahîfî Süleyman Efendi, *Nasihâtü 'l-Vüzerâ*, Haz. Mehmet İpşirli, Tarih Enstitüsü Dergisi, S.15, 1997
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, II, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007
- Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2021
- Nedim, *Nedim Divanı*, Nşr. Halil Nihad, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1340

- Nerval, Gerard de, *Doğuya Yolculuk*, Çev. Muharrem Taşcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002
- Nevizâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık (Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmileti's-Şakâ'ik)*, İstanbul, 1268
- Nev'î Mehmed Efendî Ma'alkaravî, *Fezâ'ilü'l-Vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-Ümerâ (Nev'î'nin Siyâsetnâme Türündeki Eseri)*, Haz. Fatih Koyuncu, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S.17, İst, 2016
- Nihâdî, *Tarih-i Nihâdî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.6053, trhsz.
- ....., *Tarih-i Nihâdî (1b-80a)*, Haz. Hasibe Biga, Marmara Üniversitesi, TAE, (YL), İstanbul, 2004
- Nişâncızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'ât-ı Kâinât*, II, Dârü't-Tıbâati'l-Bâhire, Kahire, 1257
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987
- Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011
- Nûreddîn el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid*, XIII, Der.Yusuf Özbek, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2015
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2007
- Oscanyan, C., *The Sultan and His People*, Derby & Jackson, New York, 1857
- Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, Haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988
- Osmanzâde Ahmed Tâib, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, Havadis Matbaası, İstanbul, 1271
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C.II, Haz. Mehmet Akkuş – vd., Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2011
- Ovid, *The Metamorphoses*, Çev. Henry T. Riley, George Bell & Sons, London, 1889
- Ösekli Şeyhî İbrahim Efendi, *Zeyl-i Vâkı'a-nâme*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr. 608, trs.
- Pardoe, Julia, *The Beauties of Bosphorus*, George Virtue, London, 1838
- Perry, Charles, *A View of the Levant: Particularly of Constantinople, Syria, Egypt and Greece*, T. Woodward, Londra, 1743
- Pertusier, Charles, *Picturesque Promenades in and near Constantinople, and on the waters of the Bosphorus*, Richard Phillips and Co., London, 1820
- Pîr Mehmed Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk: Hükümdarlar Bahçesi*, Haz. Vedat Ali Tok, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2013

- Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi, *Kitabü's-Siyase fî Etvari'l-Hamse*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.2698, 1328
- Plutarch, *Moralia*, VI / 439A-523B, Çev. W. C. Helmbold, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1962
- Postel, Guillaume, *De la Republique des Turcs et là où l'occasion s'offrera, des meurs et loy de tous Muhamedistes*, Enguilbert de Marnef, 1560
- Potocki, Jean, *Voyages en Turquie et en Egypte, fait en l'année 1784*, Royez, Paris, 1788
- Purchas, Samuel, *His Pilgrimes in Five Books*, II, William Stansby, London, 1625
- Quiclet, M., *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople*, S. Michel, Paris, 1664
- Ralamb, Claes, *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658*, Çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013
- Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1282
- Relation des deux rebellions arrivées à Constantinople en 1730 et 1731 dans la déposition d'Achmet III et l'élévation au trône de Mahomet V, composée sur des mémoires originaux reçus de Constantinople*, Jean Neaulme, La Haye, 1737
- Riyazî, Mehmed b. Mustafa Birgivî, *Riyazü's-Şu'arâ*, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, cote. Turc 248
- Roe, Thomas, *The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628*, Samuel Richardson, London, 1740
- Rûhî, *Rûhî Tarihi*, Haz. Halil E. Cengiz-vd., Belgeler, C.XIV, S.18/ayrı b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
- Rycaut, Paul, *The history of the Turks: Beginning with the year 1679*, Robert Clavell, London, 1700
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev. Halil İnalçık-vd., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012
- Sâdikî-i Kitâbdâr, *Mecma'ü'l-Havâs*, Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, cote. Turc 1002, 1247
- Sa'dî-yi Şîrâzî, *Nasihatü'l-Mülûk (Hükümdarlara Öğütler)*, Çev. Turgay Şafak, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016
- Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000
- Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyân*, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1315
- ....., *Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye: Yapılar Kitabı (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Haz. Hayati Develi, K Kitaplığı, İstanbul, 2002
- Sanderson, John, *The Travels of John Sanderson in the Levant (1584-1602)*, Ed. William Foster, The Hakluyt Society, London, 1931

- Sandys, George, *Sandys' Travels*, John William Junior, London, 1673
- Sanuto, Marino, *I diarii*, C.25, Haz. Federico Stefani-vd., Sratelli Visetini Tipografi, Venezia, 1889
- Sanz, Manuel Serrano Y., *Türkiyenin Dört Yılı 1552-1556*, Çev. A. Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, trs.
- Sagredo, Giovanni, *Memorie istoriche de' monarchi Ottomani*, Bologna, 1684
- Sapiencia, Octavio, *Nuevo tratado de Turquía*, Madrid, 1622
- Sarı Abdullah Efendi, *Tedbirü'n-Neş'eteyn fî Islahü'n-Nüshateyn*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.2666, 1071
- ....., *Semerâtü'l-Fuâd fî'l-Mebde ve'l-Ma'âd*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1288
- Schiltberger, Johann, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger in Europe, Asia and Africa 1396-1427*, Çev. J. Buchan Telfer, The Hakluyt Society, London, 1879
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004
- Sehî Beg, *Tezkire-i Sehî*, Matbaa-i Âmedî, İstanbul, 1325
- Sehi Muhammed Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ (Heşt Bihişt)*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 2540, 1055
- Selâniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Sennett, Richard, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2001
- Seyyid Rızâ, *Tezkire-i Rızâ*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1316
- Silâhdâr Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretnâme (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2018
- ....., *Silahdar Tarihi*, I-II, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928
- Sinan Paşa, *Maarifnâme*, tpb haz. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1961
- ....., *Tazarru'-nâme*, Haz. Mertol Tulum, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014
- Shay, Mary Lucille, *Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri ve Sonrası (1720-1734)*, Çev. Münir Akın, Özgü Yayınları, İstanbul, 2009
- Shmuelevitz, Aryeh, "Ms Pococke No. 31 as a Source for the Events in Istanbul in the Years 1622-1624", *Ottoman History and Society: Jewish Sources*, The Isis Press, İstanbul, 2010
- Slade, Adolphus, *Records of Travels in Turkey, Greece etc. and of a Cruise in the Black Sea with Captain Pacha*, Saunders and Otley, London, 1854

- Smith, Albert, *A month at Constantinople*, David Bogue, London, 1851
- Smith, Thomas, *Remarks upon the manners, religion and government of the Turks*, Moses Pitt, London, 1678
- Solâkzâde Mehmed Hemdemî, *Solâkzâde Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297
- Sorazo, Lazaro, *The Ottoman wherein is delivered as well as a full and perfect of the might and power of Mahamet the third, Great Emperous the Turks now reigning*, Çev. Abraham Hartvvell, London, 1603
- Spandounes (Cantacasin), Theodore, *Petit traicté de l'origine des Turcz*, Çev. Charles Schefer, Paris, 1896
- ....., George, *The Fall of the Byzantine Empire: A Chronicle by George Sphrantzes*, Çev. Marios Philippides, The University of Massachusetts Press, Amherst, 1980
- ....., Theodore, *On the Origins of the Ottoman Emperors*, Çev. Donald M. Nicol, Cambridge University Press, 1997
- Statius, *Thebaid I-IV*, V.I, Çev. J. H. Mozley, The Loeb Classical Library, William Heinemann, London, 1928
- Süleyman Fâik Efendi, *Mecmûa-ı Süleyman Fâik*, İstanbul Üniversitesi, Türkçe Yazmalar, nr.3472, 1240
- Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte*, Haz. Mesut Aydemir, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2007
- Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008
- Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih (180B-345A)*, Haz. Mustafa Öksüz, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, (YL), İstanbul, 2009
- Şem'i Mehmed Efendi, *İlaveli Esmar'üt-Tevârih*, İran Şirketi Matbaası, İstanbul, 1295
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, I-II, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, I, Haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018
- Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı)*, Haz. Kemal Yavuz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2013
- Şirvânî Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınevi, İstanbul, 2001
- Şu'ûrî Hasan Efendi, *Ferheng-i Şu'ûrî*, IV, Haz. Ozan Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019
- Şükrî-i Bitlîsi, *Selim-Nâme*, Haz. Ahmet Uğur-vd., İsis Yayıncılık, İstanbul, 1995
- Tacitus, *The Annals I-XVI*, Çev. A. J. Church-vd., Macmillan and Co., London, 1921

- ....., *The Histories*, I, Çev. W. Hamilton Fyfe, The Clarendon Press, Oxford, 1912
- Tâcîzâde Tuğrâyî Cafer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*, Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası İlavesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık, İstanbul, 1331
- Takvim-i Vekayi*, S.1, 25 Cemaziyelevvel 1247
- Târîh-i Osmân Paşa*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019
- Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006
- Tavernier, Jean-Baptiste, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010
- Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, *Taylesanizade Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, Haz. Feridun Emecen, Tatav Yayınları, İstanbul, 2003
- Tayyârzâde Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ (Târîh-i Enderûn)*, II, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1292
- Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Haz. Mustafa Karazeybek, İstanbul Üniversitesi SBE, (YL), İstanbul, 1994
- Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanûnnâme", *Milli Tettebbular Mecmuası*, C.1, S.3, 1331
- Thévenot, Jean, *The Travels of Monsieur de Thévenot into the Levant*, H. Clark, London, 1686
- The Holy Bible*, American Baptist Publication Society, Philadelphia, 1913
- The Holy Scriptures of The Old Testament*, The British & Foreign Bible Society, Berlin, 1903
- The Letters of Manuel II Palaeologus*, Çev. George T Dennis, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, V.VIII, Washington, 1977
- The Memoires of Ismail Kemal Bey*, Ed. Sommerville Story, London, 1920
- The Report of Lello third English Ambassador to the Sublime Porte: Babîâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Haz. Orhan Burian, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952
- Thornton, Thomas *The Present State of Turkey; or, A Description of the Political, Civil, and Religious Constitution, Government, and Laws, of the Ottoman Empire*, Joseph Mawman, London, 1807
- Tolstoy, Pyotr Andreyeviç, *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. İbrahim Allahverdi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, II, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013

- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi, *Kâdri Efendi Tarihi*, I, Haz.Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954
- Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul, 1977
- Ubicini, Abdolonyme, *La Turquie Actuelle*, Librairie de L. Hachette, Paris, 1855
- Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik*, Haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017
- ....., *Uşşâkîzâde Târîhî (1106-1124/1694-1712)*, Haz. Raşit Gündoğdu, İstanbul Üniversitesi, SBE, (DT), İst, 2000
- Vandal, Albert, *L'Odyssée d'un Ammassadeur: Les voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, Librairie Plon, Paris, 1900
- Vanel, *Abrégé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, IV, André de Hoogenhuysen, Amsterdam, 1697
- “Validesi, Uşağı ve Köpeği ile Hanesinde Maktulen Bulunan Kamelya” , *Servet-i Fünun*, C.11, nr.270, 2 Mayıs 1312
- Vecîhî Hasan el-Kırîmî, *Tarih-i Vecîhî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.2543, 1081
- Vekayi'-i Beç; Richard F. Kreutel, Kara Mustafa vor Wien: das Türkische Tagebuch der Belagerung Wiens 1683*, Verlag Styria, Graz, 1955
- Vekayinâme (Vekayi-i Bec)*, Haz. Mehtap Yılmaz, MÜ, TAE, (YL), İstanbul, 2006
- Vergilius, *The Aeneid of Virgil*, Çev. Theodore C. Williams, The Riverside Press, Cambridge, 1908
- ....., *Aeneis*, Çev. Türkan Uzel, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998
- Walsh, Robert - Thomas, Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, Fisher, Son & Co., London, 1836
- Wanda, *Souvenir Anecdotes sur la Turquie (1820-1870)*, Firmin-Didot, Paris, 1884
- Wheeler, George, *A Journey into Greece*, William Cademan, London, 1682
- White, Charles, *Three years in Constantinople; or, Domestic manners of the Turks in 1844*, I-III, Henry Colburn, 1845
- Wratislaw, Baron W., *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, Haz. A. Haclow Wratislaw, London, 1862
- Yayla İmâmı Risalesi: Târîh-i Vekâyî-i Selimiyye*, Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, S. 3, 1973
- Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, *Muhammediye: Kitâb-ı Muhammediyye*, Haz. Amil Çelebioğlu, I, Tercüman Binbir Temel Eser, İstanbul, 1975

- Yusuf Sıdkî el-Mardinî, *Mesîru Umûmî'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmî'd-Dîn*, VII, Haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018
- Ziya Şükun, *Fasrça-Türkçe Lûgat: Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, III, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1984
16. *Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Haz. Şerif Baştay, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973
- III. *Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Haz. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993

### III. Araştırma ve İncilemeler

- Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi*, III, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1927
- Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*, I-II, Karabet Matbaası, İstanbul, 1312
- ....., "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*, Cüz. Cüz. 24, 1329
- ....., *Târih Musâhabeleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339
- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Âdat ve Merasim-i Kadime, Tâbirat ve Muâmelat-ı Kavmiye-i Osmaniye*, Haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000
- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study", *Studia Islamica*, S. 40, 1974
- ....., *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2011
- Açıkgöz, Nâmık, *Kahvenâme: Klasik Türk Edebiyatında Kahve*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982
- Adkins, Karen, *Gossip, Epistemology and Power: Knowledge Underground*, Palgrave Macmillan, 2017
- Ahmed Cavid Paşa, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, I, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul, 1297
- Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, II, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1333-5
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1993
- Aktepe, Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958

- ....., “İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi*, S.24, 1970
- ....., “III. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1989
- Akün, Ömer Faruk, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Mirahur Sarı Süleyman Ağa Mücadelesi ile İlgili Bir Konuşma Zabtı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIX, 1977
- Akyıldız, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998
- Alderson, Anthony Dolphin, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998
- A Letter from an Eminent Merchant in Constantinople to Friend in London*, A Jones, London, 1683
- Allahverdi, Reyhan Şahin, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Mimar Sinan GSÜ SBE, (DT), İstanbul, 2012
- Allport, Gordon W. - Postman, Leo, “An Analysis of Rumor”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 10, No. 4, Winter, 1946-47
- Altınay, Ahmet Refik, *Köprülüler*, Kitabhâne-i Askerî, İstanbul, 1331
- ....., *Kadınlar Saltanatı*, Kütüphane-i Askeri, İstanbul, 1332
- ....., *Felaket Seneleri (1094-1110)*, Kitaphane-i Askeri, İstanbul, 1332
- ....., *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)*, Matbaa-i Orhaniyye, İstanbul, 1332
- ....., *Kadınlar Saltanatı (1207-699)*, Kütüphâne-i Askerî, İstanbul, 1332
- ....., *Âlimler ve Sanatkârlar*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924
- ....., *Sokullu (987-911)*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1924
- ....., “Devşirme Usulü, Acemî Oğlanlar”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C.5, S.1-2, Kanunievvel, 1926
- ....., *Samur Devri*, Maarifet Matbaası, İstanbul, 1927
- ....., *Onaltıncı Asırda Râfzilik ve Bektâşilik*, Haz. Mehmed Yaman, Ufuk Matbaası, İstanbul, 1994
- ....., *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997
- ....., *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972
- And, Metin, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977
- Andreasyan, Hrand D., “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vak’ası”, *Tarih Dergisi*, S. 15, 1960

- Arbel, Benjamin, “Nûr Bânû (1530-1538): Venedikli Bir Sultan?”, Çev. Betül İ. Argıt, *Belleten*, C.73, S.266, 2009
- Artan, Tülay, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, S.83 Kış, 1999/2000
- Aydın, Mahir, “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, *Belleten*, C.65, S.243, 2001
- Aynî, Mehmed Ali, *Hacı Bayram-ı Velî*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1343
- Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, New Jersey, 1978
- Baer, Marc David, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*, Oxford University Press, New York, 2008
- Bacon, Francis, *Denemeler*, Çev. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019
- Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, “Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı”, *Milli Mecmûa*, nr.12, 10 Nisan 1340
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s.439;
- Bağçe, Betül Kübra, *II. Abdülhamid’in Kızı Naime Sultan’ın Hayatı*, Marmara Üniversitesi SBE, (YL), İstanbul, 2008
- Banarlı, Nihad Samî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983
- Banoğlu, Niyazi Ahmet, “Hadice Sultan’ın Aşk Mektupları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.5, Haziran 1969
- Barker, John W., *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Jersey, 1969
- Baumeister, Roy F., Zhang, Liqing, Vohs, Kathleen D., “Gossip as Cultural Learning” *Review of General Psychology*, V.8, No.2, 2004
- Bayram, Sibel, “Boşnak Şiirinde İstanbul”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Y. 3, S. 5, Ocak-Haziran 2011
- Bayrı, Mehmet Halit, “Âşık Mehmet Rıza”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, C.1, S.4, Nisan 1947
- Baysun, M. Cavid, “Mehmed IV”, *İslam Ansiklopedisi*, VII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979
- Belin, M., *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Tarihi*, Çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1999
- Ben-Zaken, Avner, *Cross-Cultural Scientific Exchanges in the Eastern Mediterranean, 1560–1660*, Johns Hopkins University Press, 2010
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012

- Bertelé, Tommaso, *Venedik ve Kostantiniyye*, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012
- Bilge, Sadık Müfit, “Osmanlı İstanbulu’nda Berber Esnafı : Fetihten 1830’lara İstanbul Esnaf ve Sosyal Hayat Tarihine Bir Katkı”, *Osmanlı İstanbulu II : II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*, Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, vd., İstanbul, 2014
- Bock, Gisela, *Avrupa Tarihinde Kadınlar*, Çev. Zehra A. Yılmaz, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004
- Bora, Cemal, “Mimar Sinan Hakkında Açılan Soruşturma ve Mimarbaşı Sinan Ustaya Yazılan Fermanlardan Bir Kaçı”, *Mimarlık*, Y. 17 , S. 1 /158 , 1979
- Botelho, Keith M., *Renaissance Earwitnesses: Rumor and Early Modern Masculinity*, Palgrave Macmillan, 2009
- Boyar, Ebru ve Fleet, Kate, *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, New York, 2010
- Burke, Peter, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001
- Bülbül, İbrahim, *Keçecizâde İzzet Molla*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989
- Büyükkaksoy, Ahmet, “Sir Robert Sutton’un Gözünden Edirne Vak’ası”, *MUTAD*, X (1), 2023
- Charrière, Ernest, *Négociations de la France dans le Levant*, I, Imprimerie Nationale, Paris, 1848
- Clot, André, *Suleiman the Magnificent*, Çev. Matthew Reisz, Saqi Books, 1992
- Creasy, Edward S., *History of The Ottoman Turks: From the beginning of their Empire to the present time*, Richard Bentley and Son, London, 1878
- Cressy, David, *Dangerous Talk: Scandalous, Seditious, and Treasonable Speech in Pre-Modern England*, Oxford University Press Inc., New York, 2010
- Cogitore, Isabelle, “Les Rumeurs Politiques sont-elles des bruits dans les Annales de Tacite ?”, *Les sons du Pouvoir dans les Mondes Anciens*, Ed. Sylvie Pittia, Universitaires de Franche-Comté, 2013
- Courrier, Cyril, “The Roman Plebs and Rumour: Social Interactions and Political Communication in the Early Principate”, *Political Communication in the Roman World*, Ed. Cristina Rosillo-López, Brill, Leiden, 2017
- Cowan, Brian, *The Social Life of Coffee: The Emergence of The British Coffeehouse*, Yale University Press, London, 2015
- Çaksu, Ali, “18.Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekan, Sosyalleşme*, İktidar, Haz. Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009

- Çelik, Şenol, “Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne’nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikâr-Gâhı)”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, (Bildiriler)*, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 4-8 Ekim 1998
- Çıpa, H. Erdem, *The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*, Indiana University Press, 2017
- Çiçek, Fikri, *An Examination of Daily Politics and Factionalism at The Ottoman Imperial Court in relation to the Regicide of Osman II (r.1618-22)*, İstanbul Şehir University, SBE, (YL), İstanbul, 2014
- Dağlı, Murat, “Bir Haber Şayi Oldu ki “Rumor and Regicide”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 35, Haziran 2010
- Dahlberg, Lincoln, “The Habermasian Public Sphere: Taking Difference Seriously?”, *Theory and Society*, S. 34, 2005
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972
- Davey, Richard, *The Sultan and His Subjects*, Chatto & Windus, London, 1907
- Davis, Fanny, *Osmanlı Hanımı: 1718’den 1918’e Bir Toplumsal Tarih*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006
- Davis, Natalie Zemon, “Siyasette Kadınlar”, *Kadınların Tarihi III: Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları*, Ed. Georges Duby-vd., Çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005
- Davison, Rodric H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876*, C.II, Çev. Osman Akınbay, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997
- Darnton, Robert, “An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris”, *The American Historical Review*, Vol. 105, No. 1, Feb., 2000
- Değirmenci, Tülün, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013
- DiFonzo, Nicholas, Bordia, Prashant ve Rosnow, Ralph L., “Reining in Rumors”, *Organizational Dynamics*, V.23/1, Summer 1994
- ....., Bordia, Prashant, *Rumor Psychology: Social and Organizational Approaches*, American Psychological Association, Washington, 2007
- ....., Bordia, Prashant, “Rumor, Gossip and Urban Legends”, *Diogenes*, 54 (19), 2007
- D’Ohsson, Ignatius Mouradgea, *Tableau général de l’Empire Othoman*, IV/I, De L’Imprimerie de Monsieur, Paris, 1791
- Duran, Türkan, *I. Abdülhamid’in Kızı Esma Sultan’ın Hayatı (1778-1848)*, Marmara Üniversitesi, TAE, (YL), İstanbul, 2007

- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1972
- Ebû Rıdvân Sâdık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye-Melâmilik*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1338
- Emecen, Feridun, “İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, Ankara, 2000
- ....., “Osman II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul, 2007
- ....., “İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 2014
- ....., “Mustafa I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, Ankara, 2020
- Erdoğan, Abdülkadir, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul’da Bir Türk Mütefekkeri: Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri*, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul, 1941
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, Matbaa-ı Osmâniye, İstanbul, 1338
- ....., *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, II, İstanbul, 1936-45
- Ertuğrul, Sara, *Geçmiş Zaman Olur Ki: Prenses Mevhibe Celâlettin’in Hatıraları*, İstanbul, 1953
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013
- Esmer, Tolga U., “Notes on a Scandal: Transregional Networks of Violence, Gossip, and Imperial Sovereignty in the Late Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 58(1), 2016
- Fâik Reşad, *Eslâf*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1311
- ....., *Târih-i Edebiyat-ı Osmâniyye*, I, Zarafet Matbaası, İstanbul, 1913
- Fearn-Banks, Kathleen, *Crisis Communications: A Casebook Approach*, Routledge, New York, 2011
- Fesch, Paul, *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul, 1999
- Fevzi, Mehmet Mazhar, *Haber-i Sahih*, III, Hacı İzzet Efendi Matbaası, İstanbul, 1291
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996
- Fox, Adam, “Rumour, News and Popular Political Opinion in Elizabethan and Early Stuart England”, *The Historical Journal*, V.40, No.3, Sep., 1997
- Gazali, “Türk Kadın Şairleri: Mihri Hanım”, *Irmak*, C.I, S.11, 15 Ağustos 968
- Gedik, Nusret, “Azmî-zâde Hâletî’nin Derviş Paşa Hicviyesi: Hadd-i Mestân”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.15, İstanbul, 2015

- Gelfert, Axel, "Coverage-Reliability, Epistemic Dependence, and the Problem of Rumor-Based Belief", *Philosophia*, 41, 2013
- Gibbons, Herbert Adams, *The Foundation of The Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I (1300-1403)*, Clarendon Press, Oxford, 1916
- Gomez, Madame de, *The Life of Osman the Great, Emperor of the Turks*, II, Çev. John Williams, J. Hazard, London, 1735
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, 1931
- Görür, Cem, "Sultan III. Mustafa'nın Cuma Selâmlıkları", *Journal of History Studies*, V.10 / 9, December, 2018
- Guilleragues, Gabriel-Joseph de Lavergne, Comte de, *Correspondance*, II, Haz. Frédéric Deloffre, vd., Librairie Droz, Geneve, 1976
- Gündüz, Tufan, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Safevîlere Dair Rüstem Paşa'ya Gönderdiği Mektup", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.56, 2010
- Grassi, Alfio, *Charte Turque, ou organisation religieuse de l'Empire Ottoman*, C.II, La Librairie Universelle, Paris, 1825
- Gyllius, Petrus, *The Antiquities of Constantinople*, Çev. John Ball, London, 1729
- Habermas, Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar, *Şair Hanımlarımız*, Matbaa-i Safa ve Enver, İstanbul, 1311
- Hammer, Joseph von, *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, II, Trc. Mehmed Atâ, İstanbul, 1332
- Hammond, Nicholas, *Gossip, Sexuality and Scandal in France (1610-1715)*, Medieval and Early Modern French Studies IX, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2011
- Hattox, Ralph S., *Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçeceğin Yakındogu'daki Kökenleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996
- Heise, Ulla, *Kahve ve Kahvehane*, Çev. Mustafa Tüzel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001
- Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, The Clarendon Press, Oxford, 1978
- Hunt, Margaret R., *Women in Eighteenth-Century Europe*, Routledge, New York, 2014
- Hüseyin Hüsameddîn, "Molla Fenârî", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, C.19 S.96, 1928
- Hülagü, Metin, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri (1909-1918): Hususi Doktoru Âtîf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2003
- ....., *Yaralı Mareşal: Gazi Osman Paşa*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006

- İbrahim Necmî, *Târîh-i Edebiyat Dersleri*, I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1338
- İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Âmire, 1334
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969
- ....., *Son Sadrazamlar*, III, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Padişahı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S.04 Nisan 1958
- ....., *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007
- ....., *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014
- ....., *Tarihe Düşülen Notlar*, II, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015
- ....., *Has-bağçede ‘Ayş u Tarab: Nedimler Şâirler Mutrîbler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015
- İnalcık, Şevkiye, “İbn Hâcer’de Osmanlı’lara Dair Haberler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.6, S.3, 1948
- İnanır, Ahmet, *Şeyhülislam İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Kanûnî Devrinde Osmanlı’da Hukukî Hayat: Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011
- İnciciyan, P. Ğ., *XVIII.Asırda İstanbul*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1956
- İpekten, Halûk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996
- İpşirli, Mehmed, “Osmanlılarda Cuma Selamlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991
- İrtem, Süleyman Kâni, *Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü: Mızıkâ-i Hümayun ve Saray Tiyatrosu*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006
- Işın, Ekrem, *İstanbul’da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân İlişkileri Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- Itzkowitz, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, Çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul, 1997
- Jenkins, Hester D., *Ibrahim Pasha; Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*, Longmans, Green & Co., New York, 1911
- Jouannin, Joseph Marie ve Gaver, Jules Van, *Turquie*, Firmin Didot Frères, Paris, 1840

- Kaflı, Kadircan, *Osmanlı Devrinden Tarihi Fıkralar*, Yeni Mecmua Neşriyatı, İstanbul, 1943
- Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, II, Çev. Özdemir Çobanoğlu, KBY, Ankara, 1979
- Kapferer, Jean-Noel, *Dünyanın En Eski Medyası: Dedikodu & Söylenti*, Çev. Işın Gürbüz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992
- Karahan, Abdülkadir, *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1966
- Karahasanoğlu, Selim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.24, 2008
- Katğı, İsmail, *Osmanlı Devleti'nde Öldürülen Şeyhülislâmlar*, Gaziantep Üniversitesi, SBE, (YL), Gaziantep, 2011
- Kaytaç, Fatma, "IV. Murad Döneminde İstanbul'da İsyanlar", *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2016
- Keçecizâde, Reşad Fuad, "Keçecizâde İzzet Molla", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, s. 41, 1332
- Kelly, Jason M., "Riots, Revelries, and Rumor: Libertinism and Masculine Association in Enlightenment", *Journal of British Studies*, V.45, No.4, October, 2006
- Kenize Murad, *Saraydan Sürgüne*, Çev. Nuriye Yiğitler-vd., Everest Yayınları, İstanbul, 2002
- Keskin, Mustafa Çağhan, "Çağdaş Kaynaklarda Ankara Savaşı Sonrası Bursa Sarayı'nın Yağmalanması", *Belleten*, C.78 S.283, 2014
- ....., "Osmanlı Sarayı'nda Bir Sırp Prenses: Mileva Olivera Lazarevic", *Bilig*, S.82, Yaz 2017
- ....., "Köprülü Mehmed Paşa Türbesi'ne İlişkin Bir On Yedinci Yüzyıl Söylencesi", *Toplumsal Tarih*, S.316, 2020
- Kırlı, Cengiz, "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim*, S.83, Kış 1999 / 2000
- ....., "Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamuoyu", *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009
- ....., *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009
- Koçu, Reşat Ekrem, "Esmâ Sultan (Küçük)", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971
- ....., *Tarihte İstanbul Esnafı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003

- ....., *Patrona Halil*, Doğan Kitap, İstanbul, 2016
- Konyalı, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul, 1976
- Kortantamer, Tunca, “Eroticism in Ghazal Poetry: Bâkî and Fuzûlî: The Two Most Famous Of The 16th Century” *Ghazal As World Literature I: Transformation Of A Literary Genre*, Haz. Thomas Bauer-vd., Ergon Verlag Würzburg, Beirut, 2005
- Kömeçoğlu, Uğur, “Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusalılık ve Toplumsallık: Osmanlı Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri, Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009
- Köprülü, M. Fuad, “Bâkî, Hayatı ve Tabiatı”, *Yeni Mecmua*, C.II/I, s. 43, 1918
- ....., “Lutfî Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, S.1, 1925
- ....., “Yıldırım Bayezid’in Esareti ve İntiharı Hakkında”, *Belleten*, C.I, S.2, Nisan 1937
- ....., “Bâkî”, *İslam Ansiklopedisi*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979
- Kudret, Cevdet, *Divan Şiirinde Üç Büyükler II: Bâkî*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1985
- Kumrular, Özlem, *Haremde Taht Kuranlar: Nurbanu ve Safiye Sultan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017
- Kunt, Metin, “Naîmâ, Köprülü and the Grand Vezirate”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, V.I, 1973
- Kurt, Menderes, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomasisinde Bir Yahudi Hekim: Salomon Aşkenazi”, *Osmanlı’da Diplomasi, Siyaset ve Savaş*, Ed. Mehmet Yaşar Ertaş-vd., Kronik Yayınları, İstanbul, 2020
- Lamartine, Alphonse de, *Osmanlı Tarihi*, I, Çev. Serhat Bayram, Sabah Yayınları, İstanbul, 1991
- Lanz, Henry, “Metaphysics of Gossip”, *International Journal of Ethics*, V.46, No.4, Jul., 1936
- Layard, Henry, *Autobiography and Letters*, II, John Murray, London, 1903
- Le Beau, Charles, *Histoire du Bas-Empire*, XXI, Firmin Didot, Paris, 1826
- Leclant, Jean, “Le café et les cafés a Paris (1644-1693)”, *Annales: Histoire, Sciences Sociales*, V.6, S.1, March 1951
- Lefebvre, Georges, *The Great Fear of 1789 Rural Panic in Revolutionary France*, Çev. Joan White, Vintage Books, New York, 1973
- Litman, Jordan A. ve Pezzo, Mark V., “Individual Differences in Attitudes towards Gossip”, *Personality and Individual Differences*, nr.38, 2005
- Lowry, Heath W., *The Nature of the Early Ottoman Empire*, State University of New York Press, ABD, 2003
- Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Harvard University Press, 1913

- Mansel, Philip, *Constantinople: City of the World's Desire 1453-1924*, John Murray, London, 1995
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi (Makaleler IV)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991
- Marsigli, Graf, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatı Zamanına Kadar Askeri Vaziyet*, Çev. M. Kaymakam Nazmi, Büyük Erkanıharbiye Matbaası, Ankara, 1934
- Mantran, Robert, *XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul, 1991
- Mazzio, Carla, "Sins of the Tongue in Early Modern England", *Modern Language Studies*, V.28, No.3/4, Autumn, 1998
- McJannet, Linda, *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories about the Ottoman Turks*, Palgrave Macmillan, New York, 2006
- Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümâyun*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1312
- Mehmed Memduh, *Mirât-ı Şuûnat*, Ahenk Matbaası, İzmir, 1328
- Mehmed Murad, *Tarîh-i Ebû'l-Fârûk; Tarîh-i Osmânîyede Siyâset ve Medenîyet itibariyle Hikmet-i Asliye Taharrîsine Teşebbüs*, IV, Matbaa-ı Amedi, 1328
- Mehmed Hâlid, "İlk Kadın Şâir: Mihrî", *Hayat Mecmûası*, C. IV, S. 92, 1928
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yâhûd Tezkire-i Meşâhîr-i Osmânîyye*, III, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1311
- Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1333
- Mehmed Zeki, "Pîrî Mehmed Paşa", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 18 [95], 1926
- Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-Nisâ*, II, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1295
- Mehmed Ziyâ, *İstânbûl Boğaziçi: Bizans ve Osmânîlînin Asâr-ı Bâkiyesi*, II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928
- Milne-Smith, Amy, *London Clubland: A Cultural History of Gender and Class in Late Victorian Britain*, Palgrave Macmillan, New York, 2011
- Mordtmann, J. H., "Das Observatorium des Taqi ed-din zu Pera", *Der Islam*, V.13, Jan 1923
- Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri, Şirket-i Mürettibiye Matbaası*, İstanbul, 1307
- ....., *Esâmî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1308
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963
- Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, İst, Baha Matbaası, 1960
- Mümtaz, Ahmet Semih, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1948

- Mümtaz, S. Semih, “İkinci Hamid’in Damadı Kemalettin Paşa ile Beşinci Murad’ın Kızı Arasında Bir Aşk Macerası”, *Resimli Tarih Mecmuası*, S.9, Eylül 1950
- Necipoğlu, Gülru, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2013
- Nutku, Özdemir, *Meddahlık ve Meddah Hikayeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17.Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013
- Olson, Robert W., “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 17, No. 3, Sep., 1974
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyunun Oluşumuna Bir Örnek: Menâkıb-ı Mahmud Paşa-i Veli”, *Tahsin Bekir Balta’ya Armağan*, Ankara, 1974
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1986
- Önal, Ahmet, *Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi TAE, (DT), İstanbul, 2012
- ....., “II. Bâyezid’in Ölümü Meselesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.41, Bahar, 2019
- Örik, Nahid Sırrı, *Eski Zaman Kadınları Arasında*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995
- ....., *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002
- Öz, Tahsin, “Selim III. Mustafa IV. ve Mahmud II. Zamanlarına Ait Birkaç Vesika”, *Tarih Vesikaları*, C.1, S.1, 1941
- Özgen, Elif, *Grand Vizier Koca Sinan Paşa and Factional Politics in The Court of Murad III*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, (YL), İstanbul, 2010
- Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)*, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996
- Öztürk, Serdar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamusal Alanın Dinamikleri”, *İletişim*, S.21, 2005
- Paine, Robert, “What is Gossip About? An Alternative Hypothesis”, *Man*, V.2, No.2, Jun., 1967
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1983
- Pamukciyan, Kevork, “Ermenice Bir Elyazmaya Göre Veziriazam Mahmud Paşa”, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III / Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003
- Parsons, Nicola, *Reading Gossip in Early Eighteenth-Century England*, Palgrave Macmillan, England, 2009

- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümdarlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, TVYY, İstanbul, 2012
- Penzer, Norman Mosley, *The Harem: An Account of the Institution as it Existed in the Palace of the Turkish Sultans, with a History of the Grand Seraglio from Its Foundation to the Present Time*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1937
- Pertusi, Agostino, *İstanbul'un Fethi*, I, Çev.Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2004
- Peremeci, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1939
- Petrosyan, Irina, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri Reformalar Konusunda İlk Grişim: XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın Başında Yeniçeri Ocağı”, *Osmanlı*, VI, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- Piterberg, Gabriel, *Bir Osmanlı Trajedisi: Tarih Yazımınınin Tarihle Oyunu*, Çev. Uygur Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005
- Râmizpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*, Ceridehâne Matbaası, İstanbul, 1285
- Reindl-Kiel, Hedda, “The Tragedy of Power: The Fate of Grand Vezirs according to the Menakıbnâme-i Mahmud Paşa-i Veli”, *Turcica* V.35, 2003
- Riedler, Florian, *Opposition and Legitimacy in the Ottoman Empire: Conspiracies and Political Cultures*, Routledge, New York, 2011
- Rohr, Zita Eva, “True Lies and Strange Mirrors: The Uses and Abuses of Rumor, Propaganda, and Innuendo During the Closing Stages of the Hundred Years War”, *Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060–1600*, Ed. Zita Eva Rohr-vd., Palgrave Macmillan, 2016
- Roelens, Jonas, “Gossip, defamation and sodomy in the early modern Southern Netherlands”, *Renaissance Studies*, V.32, S. 2, 2018
- Rosedale, Honyel Gough, *Queen Elizabeth and the Levant Company: a Diplomatic and Literary Episode of the Establishment of Our Trade with Turkey*, London, 1904
- Rosnow, Ralph L, “Inside Rumor: A Personal Journey” *American Psychologist*, 46(5), 1991
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2000
- Salih Zeki, *Kâmus-ı Riyâziyyat*, I, Karabet Matbaası, İstanbul, 1315
- ....., *Âsâr-ı Bakiye*, I, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1329
- Salis, Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman*, Çev. Şerafettin Turan, Ankara, 1963
- Saraçgil, Ayşe, “Kahve’nin İstanbul’a Girişi ( 16. Ve 17. Yüzyıllar)”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, Ed. Hélène Desmet-Grégoire-François Georgeon, Çev. Meltem Atik-Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999

- Sayılı, Aydın, “Alâ al dîn al Mansûr’s Poems of the Istanbul Observatory”, *Belleten*, C.XX, S.79, Temmuz 1956
- Schivelbusch, Wolfgang, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants and Intoxicants*, Çev. David Jacobson, Pantheon Books, New York, 1992
- Schlumberger, Gustave Leon, *İstanbul’un Muhasarası ve Zaptı*, Müt. M. Nihad, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1330
- Scott, James C., *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995
- Sevengil, Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, Haz. Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- Sevilla-Saharon, Moshe, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, I, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2008
- Shefer-Mossensohn, Miri, *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700*, State University of New York Press, 2010
- Shellabear, W. G., *Malay-English Vocabulary*, Methodist Publishing House, Singapore, 1912
- Šlijivić-Šimšić, Biljana “The Women in Serbian Folk Proverbs”, *Serbian Studies*, S.1, 1980
- Smith, William, *A Dictionary Greek and Roman Biography and Mythology*, V.III, John Murray, London, 1876
- Stirling, Rebeca Birch “Some Psychological Mechanisms Operative in Gossip”, *Social Forces*, V.34, No.3, Mar., 1956
- Suvla, Hasan, “Şeyhülislâm Karaçelebizâde’nin Genç Hizmetkârları” *Resimli Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 23, 1951
- Şakul, Kahraman, “Payitaht Halkı ve Siyaset”, C.II, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, İstanbul, 2016
- Şehâbeddin Süleyman, *Tarih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1328
- Şevki, Osman, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbeti Târîhi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1341
- Şiviloğlu, Murat R., *The Emergence of Public Opinion: State and Society in Late Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2018
- Talavera, Hernando de, *Hernando de Talavera’s Treatise On Gossip And Slander (1496): Introduction, Text, And Translation*, Çev. Mark D. Johnston, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Alicante, 2018
- Talu, Ercümen Ekrem, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Haz. Alâatin Karaca, Hece Yayınları, Ankara, 2005

- Tan, Seda, “Osmanlı Devleti’nde Tellallık Kurumu; Osmanlı Tellal ve Münadileri”  
*Milli Folklor*, C.18, S.139, 2023
- Tanilli, Server, *Fransız Devrimi’nden Portreler*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007
- Tekin, Emrullah, “Hafiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15, İstanbul, 1997
- Tekindağ, Şehabeddin, “Bayezid’in Ölümü Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S.24, Mart 1970
- Tezcan, Baki, “II.Osman Örneğinde “İlerlemeci” Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”,  
*Osmanlı*, VII, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999
- ....., *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618- 1622)* (PhD), Princeton University, 2001
- ....., “The history of a primary source”: The making of Tûghî’s chronicle on the regicide of Osman II”, *Bulletin of SOAS*, 72, 1, 2009
- ....., “Genç” Osman Neden Tahttan İndirildi? Osmanlı Tarih Yazımında Bir Yolculuk”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İsyan ve Ayaklanma*, Ed. Jane Hathaway, Çev. Deniz Berktaş, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010
- Tolasa, Harun, *Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973
- Turna, Nalan, “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 9, 2006
- Türkçe Sözlük*, I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Uluçay, M. Çağatay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.10, 1954
- ....., *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992
- ....., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011
- ....., *Sancaktan Saraya / Seçme Yazılar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012
- ....., *Haremden Mektuplar*, I, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012
- Uru, Cevriye, *Sultan II. Abdülhamid’in Kızı Zekiye Sultan’ın Hayatı (1872-1950)*, Marmara Üniversitesi TAE, (YL), İstanbul, 2010
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, trs.
- ....., *Kütahya Şehri*, Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, İstanbul, 1932
- ....., “Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler”, *Belleten*, C.17, S.68, 1953
- ....., “Hacı İvaz Paşa’ya Dâir”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.10/14, İstanbul, 1959
- ....., “Fatih Sultan Mehmed’in Vezir-i Âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa’nın Araları Neden Açılmışı?”, *Belleten*, C. XXVIII, S.112, 1964

- ....., “Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar”, *Belleten*, C.XLI. S.163, 1977
- ....., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984
- ....., *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988
- ....., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988
- ....., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988
- ....., *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010
- Ünver, Süheyl, “Kahve 450 Yaşında”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 4, Mayıs 1967
- ....., *İstanbul Rasathanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014
- Üzüm, İlyas, “Kızılbaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara, 2022
- Varlık, Nükhet, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World: The Ottoman Experience, 1347–1600*, Cambridge University Press, 2015
- Yaşar, Ahmet, “Osmanlı’da Kamu Mekânı Üzerine Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları”, *XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006*, C.IV, Kısım II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010
- Yazıcı, Nesimi, *Takvim-i Vekayi: Belgeler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983
- Yılmaz, Coşkun, “Mimar Sinan’ın Suyu Kesildi mi? Efsane ve Gerçek”, *Mimar Sinan ve Su*, Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2017
- Yılmaz, Fikret, “Siyaset, İsyan ve İstanbul 1453-1808”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, II, İstanbul, 2015
- Yüksel, Ahmet, *II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, OSAV, İstanbul, 2017
- Zarinebaf, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul 1700–1800*, University of California Press, London, 2010
- Zilfi, Madeline C., “Women and Society in the Tulip Era, 1718-1730”, *Women, the Family and Divorce Law in Islamic History*, Ed. A. Sonbol, Syracuse, 1996
- Zinkeisen, Johann W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011
- Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2010

## ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı : Onur GEZER

Yabancı Dil : İngilizce

### Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2004-2011, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
- 2011-2012, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans
- 2012-2014, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Araştırma Görevlisi (ÖYP), Yüksek Lisans
- 2014-2016, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi (33a), Yüksek Lisans
- 2016-2024, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Araştırma Görevlisi (33a), Doktora

### Yayınları ve Bilimsel Faaliyetleri:

- (2014): “Çizginin Dışındakiler : Osmanlı İstanbul’unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer “Melek Girmez” Odaları” Osmanlı İstanbulu, 2 : 2. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, 27-29 Mayıs 2014, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- (2020): Hayaller Sancağının Kuru Sarhoşları: Osmanlılarda Esrar ve Esrarkeşler, İstanbul: İletişim Yayınları.